

ALBISI
Dr. BARABÁS BÉLA

EMLÉK- IRATAIM

IRTA:
ALBISI

Dr. BARABÁS BÉLA

ARAD, 1929
CORVIN KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET
I. LÁNYI

A SZERZŐ SAJÁTJA

Dózsa Endre levele

Méltóságos

Dr. Barabás Béla

ny. főispán, képviselő urnak

Arad.

*„Kedves jó Öregem!
Régi Barátom és Pajtásom!”*

Igy kezded a Te pompás magyar humortól duzzadó leveledet és mindjárt az első soraidban így folytatod: „Könnyű Neked irni arról amire emlékezel, amit látsz vagy olvasol, de írjál arról, amit se nem látsz, se nem olvasol s nem is emlékezel.”

Hátha Neked, mint a delegáció elnökének lehetett komázni a hatalmas osztrák császár, magyar királlyal, akkor nekem is szabad reád cáfolnom az én Árpádházbeli, tisztán magyar király druszámnak az aranybullájából az utolsó sorra: „contradicere et resistere in perpetuum potestatem.”

Hát emlékezem... Emlékezem, mikor a Kerepesi temetőben a Batthyányi-mauzoleumnál, mint ifjusági vezér először mutattad ki a szónoki tehetség oroszláncörmeit.

És olvastam... olvastam meghatottsággal az aradi martiroknál országos hirre emelkedett szónoki remekeidet.

És láttam... Láttam mint emelkedel köztiszteletben és közelismerésben egyre magasabbra.

Igy erősödött „az arasznyi élet cérnavastagságu története” a magyar nép szivétől fel a király oldalán ivelő szinaranyból font bányakötéllé, a mellyel fajod és néped lelke mélyén heverő kincseket a magasba emelni tudtad.

Hogy most ezüstös fejjel maradandó emlékü életed értékes köveiből szegeket versz ez arany kötetbe: bizony nem magadért teszed, nem is l’art pour l’art, de azért teszed, „hogy a magyar ifjuság lásson egy darab példát, miként lehet egyszerű házból kiindulva felemelkedni a társadalmi élet magasságába és ott érdemrendek és vagyonszerzés nélkül a felszínen maradni még akkor is, mikor már 74 esztendőnek sulya nehezedik a gyarló emberre.”

Emlékezem, olvasok és látok. ... Ez voltál Te mindig és az is maradsz munkádban megörökítve tul „az arasznyi életen.”

Te nem lettél minister, a mikor a Te lakásodon osztogatta az egykori coalitio a ministeri tárcákat, a Téged övedző közlelkesedés nimbuszában, — de minister lettél ott az aradi vértanuk városában s a magyar szenvedések napjaiban, a mikor nem tudhattad, vajjon nem-e vár Reád is a martirok sorsa.

Te, a magyar függetlenségnek elsőrendü harcosa, nem mentél át, hogy megalapozott parlamenti pályádat ott folytassad, a mikor az a függetlenség mégis csak kialakult. Te itt maradtál a névtelen küzdők soraiban, lelket önteni a csüggedőkbe, hitet támasztani a kétségbeesőkbe.

Mi kötött ide? Szereteted a szülőföldhöz, ragaszkodásod a szerény szülői házhoz, a kegyeleded édes apád s egyetlen fiad sirjához. Hü szived tartott vissza; a megpróbáltatások nehéz sorsában vergődő erdélyi magyarság között. Ezt éreznie, tudnia kell Erdélyben minden magyarnak és bizony a Te könyvedet oda kell tennie a bibliája mellé.

Most, mikor ime lerögzítetted életednek ékköveit és összefűzted maradandó érccé ötvözött virágait méltán mondhatod el Hugó Viktorral: „Most már megmondhatom a futó éveknek, menjetek, én nem vénültem meg, vigyétek az elhervadt virágokat.”

Kolozsvár, 1928. dec. 25.

*Szeretettel ölel
DÓZSA ENDRE
az Erdélyi Irodalmi Társaság
elnöke.*

[Vákát oldal]

Bevezető

Nem tudom, mi ütött belém, a mikor rávetemedtem életem legnagyobb botlására s elhatároztam, tarka multam érdekes és érdektelen részleteit kihurcolni a könyvpiacra. Ha nem lettek volna biztatók és felbujtók, nem mertem volna ráadni vén fejemet, hogy e betű barázdák között bemutassam emberi gyarlóságaimat.

Mikor jó és rossz barátaim megtörték ellenállásomat s meggyőztek arról, hogy csak a kezdet nehéz, akkor már dőlt belőlem a szó, ömlött az írás, azzal sem törődve, hogy azok a bizonyos nyájas olvasók meg fogják állapítani: Kár volt az időért, meg a papirosért.

De ha benne vagyok, állom a kritikát, mert nekem már ez sem árt. Ha annak idején elbirtam egy folytonos kritikának odadobott zaklatott élet kevés örömét, sok izgalmát és küzdelmes viaskodását, akkor elbirom ezek leírásának kritikáját is.

Csalódik, a ki azt feltételezi, hogy én a történelem számára tarlózom az adatokat, avagy a régi politikai világnak ismeretlen dolgait hozom felszínre. Ezeket annál kevésbé tehetem, mert én nem csináltam az eseményeket, hanem az események csináltak engem. Az én írásaimnak nincs semmi igénye, mert csak kis és nagyobb epizódokat mutatnak be mozaikszerűen, csak egy zajos multnak hullámzásait, változatait.

A sok jóakaró hirlapi közlemény, a melyek készülők munkámról előzőleg megjelentek, csak elgondolások, csak feltételezések voltak, azokról, a miket talán meg kellett volna írnom. Mert igaz, hogy nagyon sok anyag áll rendelkezésemre az én gondosan gyűjtött levelesládában, de ezek rendezése és feldolgozása túlhaladja az én fogyó

erőmet s ehhez évek komoly és fáradtságos munkájára volna szükség. Már annyi időm nincs, hogy egy értékes feldolgozással álljak elő, azért csak ötletszerűen s kapkodva vettem elő egy-egy részletét a multnak, többnyire emlékezetből s a kezem ügyébe került adatokra támaszkodva. Arról szó sem lehet, hogy mindent vagy nagyon sokat megírjak, a mi talán érdekelhetné a még élő nemzedéket, mert ez köteteket venne igénybe. Lehet, — ha az Isten életemnek kedvez, — hogy erre is rászánom magamat, de ehhez nyugalomra és gondnélküli életre volna szükségem.

Én kora fiatalságomtól kezdve a magam gazdája voltam, abból éltem, amiért megdolgoztam. Szüleim után anyagi javak nem maradtak reám, de nem is szereztem, pedig talán szerezhettem volna. Nekem nincsen sem házam, sem földem, sem erdőm, sem szőlőm, sem más egyéb ingatlanom, még előre megvett sirhelyem sincs. És hogy még ma is felszinen vagyok, azt annak köszönhetem, hogy feleségemmel megértőleg nincsenek költséges igényeink, háztartásunk egyszerű, életberendezésünk takarékos, sohasem vezetett az anyagi érdek s nem volt célom sem az alkalmi posztók értékesítése, sem a vagyonszerzés, már azért sem, mert nincsen gyermekem, a kinek gyűjtenem kellett volna. Még is volt idő, volt néhány keserves hónapom, a mikor utánam nyult a sanda gyanu hosszú keze s a könnyű rágalom keserveit kellett átszenvednem, a míg az anyagi előnyök ostoba ráfogásait a bíróság igazmondása háritotta el. E közben azonban megéreztem súlyát a gálád támadásoknak. Justh Gyula lemondása után új elnök választása következett a képviselőházban, a mely méltóságra már azért is én voltam kiszemelve, mert a delegációs elnöki vezetésem kiválóságát, úgy a magyar kormány tagjai, mint képviselőtársaim egyhangulag elismerték. A mende-mondák, a politikai pletykák azonban megakadályozták, hogy az elnöki székre én üljek s helyembe dr. Gál Sándor barátom került. Dr. Nagy Emil, a későbbi igazságügyminiszter, egyike őszinte jóakaróimnak megindokolta a mellőzést azzal: „A hiba nem abban van, hogy rágalmaznak, hanem abban, hogy az első rágalmazót miért nem ütötöd pofon!” Persze, nekem soha sem jutott eszembe,

hogy a politikai közéletben carriert, eszmék és ideák helyett pofonokkal is lehet csinálni.

De mégis maradt reám örökség az én édes apám után. A szónoki tehetségnek egy szerény adagja, a mely az idők folyamán s az előkerülő alkalmak felhasználásával fejlődött, fokozódott annyira, hogy a kik engem valamikor beszélni vagy mondjam szónokolni hallottak, azok még ma is emlegetik nevemet. Nem én bírálom el, hogy mi okozta a hatást, de úgy vélem, miszerint nem annyira a hang intensív ereje, az érzelmek scálája, az előadás hullámozása, mint inkább a lelkemben élő meggyőződésnek átsugárzása a hallgatók lelkébe. Akár akartam, akár nem, de kellett tapasztalnom, hogy nemcsak szerte az országban, a magyar lakosság, a Kossuth népe, de a képviselőház nagyigényű politikusai kiéreztek gyakori beszédeimből, hogy én a nemzeti eszmék és ideák hirdetője, a honszerető örömei és bánatok hü tolmácsolója s a magyar függetlenségi törekvéseknek bátor, sőt merész és mindig rendíthetetlen harcosa voltam.

Ma már lehervadt az az izzó hevület s letompult a a küzdelem éle. Lelkemben az eszmék és ideálok helyét, az új kötelességek és az alkalmazkodásra kényszerített magyar önvédelem gondolatai töltik be. De két egyéni tulajdonságomat nem változtatták meg sem az új határ, sem az öreg kor. Az egyik az én szivemben mai is lobogó emberszeretet s a másik az a nemes demokrata érzés, a mely független vallási és nemzeti elfogultságtól. Én semmi más csak ember voltam mindenütt, a magyar király oldalán is s a polgár ember asztalánál is. Az én bölcsőm fából készült és fából lesz a koporsóm is.

Egy kissé eltévelyedtem a gondolatmenetben. Ez nem baj, de az volna a baj, ha elvesztem a fonalat. Valahogy mentetetni szeretném magamat a könyvemhez fűzött várakozásokkal szemben. Azért újból hangsúlyozom, ne várjon könyvemtől senki új dolgokat, leleplezéseket, érdekesítő adatokat, mert én magamról írok s ócskaságokat adok elő. Én csak mesélek több olyan történetekről, a melyek gyermekkorom óta, vénségemig, 73 éven keresztül velem, mellettem s körülöttem zajlottak le. Mindent nem írhatok le, de amik bekerülnek e könyvbe, azok is elegendők lesznek bemutatni egy életet, amelyet

leélni és leírni azért is érdemes volt, hogy az én barátaim és ismerőseim gyermekei, unokái és dédunokái tanuljanak, okuljanak belőle.

De mit? Azt, hogy az életre a család s az iskola csak előkészít, de erős férfit és a köztevékenységre alkalmas embert a megpróbáltatások, a kitartás, az önérvényesítés büszkesége, a becsület öntudata s a krisztusi felebaráti szeretet nevelnek.

E bevezetőben két kötelességet óhajtok leróni. Az egyik az, hogy Dózsa Endre régi barátomnak megköszönöm, hogy hasból megírta az ajánlást egy olyan könyvről, amit sem nem látott, sem nem olvasott s a tartalmát nem ismerte.

A másik köszönet egy bátor fiatalembernek, egy lelkes tisztelőmnek szól, a ki nélkül ez a könyv napvilágot nem látott volna, mert hiszen nekem nincsen anyagi erőm hozzá. De ő merészen vállalkozott arra, hogy ő és állítólag vele együtt merészkedő néhány barátja fedezik az emlékirat nyomtatásával, kiadásával, terjesztésével és szétküldésével járó összes költségeket és fáradtságos munkákat és én mentesítve lettem minden kockázattól és anyagi felelősségtől. Csakis így volt lehetséges, hogy az olvasók egy kis táborra megtudjon sok apróságot és jelentéktelen eseményeket egy régi magyar politikus múltjából. Ez a fiatal ember *Major Béla*, az Aradon megjelenő magyar ujságnak, az „Erdélyi Hírlap”-nak felelős szerkesztője, aki, ha netalán rá is fizet kockázatos vállalkozására, de megkapja sovány kárpótlásul meleg baráti kézszorításomat.

Végül még egy kijelentést teszek. Én nem vagyok járatos a könyvcsinálás mesterségében, azért lehet, hogy sokkal többet összefirkáltam, mint amennyi e könyvbe belefért volna. Így aztán néhány leírásom kimarad, talán a könyv előnyére. Az is lehet, hogy keveset írtam, ezt könnyen pótolom. Az azonban bizonyos, hogy ez a könyv nem tartalmaz mindent, amit le kellett volna írni, de a mit leírtam, azért is tettem, hogy még élő kortársaimnak alkalmat adjak visszagondolni a régi jó időkre. Az újabb nemzedék pedig lássa be, hogy még is csak érdemes volt küzdeni Magyarország függetlenségéért.

Arad, 1929. január 1-én.

Dr. Barabás Béla

Az apám, az édesanyám s az én gyermekkorom

Csak azt tudom az apámról, hogy székely nemes ember „albisi” előnévvel. Ez bizonyos, mert a nemesi ugynevezett eredeti „kutyabőr” tőle az én birtokomba került, most is őrzöm. Marosvásárhelyen nevelkedett s egy mágnás család gyerkeinek állandó játszópajtása volt. Az asztalos mesterséget tanulta ki s külföldre, Olaszországba vándorolt. Az 1848—49-iki szabadságharcban népfelkelő kormánybiztosi kiküldöttként szerepelt.

Aradra 1854 év elején került, itt már önálló asztalos mester lett, (akkor az iparos szót nem ismerték). Hamar megnősült, csak az iparának élt, de az osztrák zsandárok folytonosan macerálták s házkutatásokban gyakran volt része. El is vittek tőle egy csomó hivatalos írást, néhányszor ült is 8—10 napot, de komolyabb fogság alól menekült. Idők folyamán nemcsak keresett butorraktára volt, de a polgárság között tekintélyre is emelkedett. A londoni kiállításon diszoklevelet nyert s az aradi asztalosok céhmestere volt három évig. A hatvanas évek végén egy népművelődési együletet alakított Aradon s elnöksége idején Kossuth Lajostól 1870. februárjában egy négy oldalas sajátkezűleg írott levelet kapott, a mely az én irodámba berámázva van. Alelnöke volt sokáig az aradi 1848—49-es honvédegyletnek s később főparancsnoka az aradi polgári önkéntes tűzoltókarnak. A városi közgyűléseknek tevékeny tagja s mert elég jó szónok volt, nagy népszerűségnek örvendett. Mindig baloldali ellenzéki volt.

Elöttem van az 1855 évi Trattner és Károlyi-féle „Nemzeti Kalendarium”, ahová sajátkezűleg írta be „Béla fiam született dec. 12-én 11 és fél órakor szerdán délelőtt. Éljen sokáig, sok számos évek lefolyásáig”.

Nem kellemesen emlékszem vissza gyermekkoromra s az otthon töltött fiatal évekre, mert apám igen szigorú volt, sokat vert. Nem szerette ha játszottam, mindig azt kívánta, hogy könyv legyen előttem, meg is utáltam a tanulást s jól esett, amikor ha-

zról elkerültem tovább tanulni. Mindig volt valami nevelési ferdesége, csak a jó szándék irányította. Télen sötét este felküldött egyedül a padlásra, vagy le a pincébe valamiért, azon célból, hogy ne féljek, bátorodjam, belebetegedtem. De egyszer megjárta. Egyik este sötétben megyek haza, elbujt egy sarokháznál s rám ijesztett. Én pedig ijedtségemben — nem tudtam, hogy az apám, — a fejéhez vágtam a kezemben lévő fadarabot, meg is vérezte. No azután nem próbálta meg belőlem bátor embert csinálni.

De sok okos tanítása s tanácsa is volt. Ha csufolnak gyerektársaim, ne bosszankodjak, mert annál jobban gunyolnak, hanem nevessek, és csufoljam vissza őket. Ne bántsak senkit, de ha rám ütnek, üssem vissza. Mikor az elemi iskolába jártam, többször panaszkodtam az apámnak, hogy egy nagyobb csavargó fiu az utamat állja, elveszi az uzsonna kenyereimet s még hátha is üt. Másnap elkísért, már előre örültem, hogy fogja megverni azt az utonállót. Megmutatom a fiut, a ki ott áll és vár. Közelebb érünk, az apám a fiut odainti magához: „Te, az én fiam panaszkodik, hogy valami bitang fiu megveri és elveszi az uzsonnáját. Nesze itt van egy négy krajcáros s ne engedd, hogy a Bélát bántsa”. Azontul nyugodtan mehettem az iskolába, ez a bölcs óvintézkedés használt, bizonyosan jobban, mintha megverte volna.

Egyszer elküldött a régi Arena udvari szinkörhöz, hozzak neki egy zártszéket, ide adott egy forintot. Megveszem a jegyet hatvan krajcárért s megyek haza. A jegynek két része volt, belépő és visszatérő fele. Mindkét oldalon rajta a szék száma 31. Nyolc éves voltam, számolni már tudtam s így okoskodtam: 31 meg 31, az 62, tehát nem 40 krajcár hanem csak 38 jár vissza a forintból. Azonnal elköltöttem két krajcárt. Hazaérek, átadom a jegyet s a pénzt s a fenti számadási helyességgel magyarázom, hogy csak 38 krajcár jár vissza. Az apám mosolyog a bajusza alatt s hamar átlátott az én csalafintaságomon, kapta magát s jól elfenekelt, de hozzátette: Nem azért büntettelek meg, mert a két krajcárt elköltötted, hanem azért, mert azt hazugsággal és csalással szerezted”. Ez bizony jó lecke volt.

Igen gyakran, még kisebb gymnazista koromban, ha nem tanultam, bevitt a műhelybe, fűrészeltem, gyalultam, deszkákat hordtam, a mi tényleg arra volt jó, hogy a karom erősödött, a mellem feszült s testi előnyömre vált. Még jogászkoromban is szigorú fegyelem alatt tartott.

Ma is sokszor megjelenik álomban az ő szigorúságával s nem lehetetlen, hogy rideg nevelési rendszere alapozta meg az én

jövömet. Hetven éves korában halt meg, — kegyelettel gondolkodok rá.

Az édesanyám Barkó Julianna aradi leány, Barkó Sándor szürszabó és Ivánkovits Erzsébet egyik leánya. Ez az anyai nagyapám arról volt nevezetes, hogy mint buzgó katolikus, a minorták templomában nagypénteken a passió kórusi előadásán jézust személyesítette.

Szegény édes anyámról kevés mondani valóm van. Mi gyermekei, éreztük hatását, hogy az apánk milyen zsarnokilag bánt vele, nem csoda, ha szinte félt tőle. A mi édes jó anyánk mindig csak otthon volt, sokat dolgozott, vitte a háztartás nehéz terhét. Apámnak nagy segítségére volt minden foglalkozásában. Nem volt a házon kívül, a gyerekeinek élt s védett minket az apánk szigorúsága ellen. De nagy baj volt, hogy sokat betegeskedett, gyenge testalkata, érzékeny lelkülete nehezen bírta a nagy strapát. Sokat imádkozott velünk s mindig szeliden intett a jóra. Boldog volt mikor az érettségi vizsgát letettem s mikor mint első éves jogász jöttem haza a vakációra. Az én karjaim között halt meg, alig 42 éves korában. — Élettörténete: élt, szenvedett, meghalt.

El kell még mondanom egy különös eseményt, amely az én édes anyám életével és halálával kapcsolatos. Engem ma is meghat, ha rágondolok.

Ott a Perényi utcában, a hol most dr. Korányi Barna orvosi intézete van, volt az én szüleim háza. Akkor régen Reggeli utca. Az apám még 1855 évben vette meg azt a telket kevés épülettel, az utcai részen egy hosszú kerítés, a középben két szárnyu nagy kapu. A kapun belül és mellé az apám is, az anyám is sajátkezűleg egy-egy nyárfacsemetét ültettek. Az egyik az apám fája volt, a másik az anyámé. A két nyárfa éveken át nőtt, gyarapodott és magasba szökő sudár alakjukkal, mint egy-egy őrtállója volt a bejáratnak. Már husz év elmúlt, a két egyforma szép magas nyárfa 1876 tavaszán ismét kivirult, kizöldült. Egyszer csak július hó közepe táján, a mikor az édes anyám ágynak esett, az ő fájának élénk, zöld lombozata sárgulni kezd, a levelek egyenkint, aztán napok, hetek múlva mind sűrűbben hullnak, hullnak. A másik fának semmi baja. Ahogy súlyosodott az édesanyám betegsége, olyan fokozatban kopaszodott az ő fája, az ágak megritkultak a levelek folytonos hullásától s mire az édesanyám augusztus tizedikén kiszenvedett, a fa is teljesen csupasz lett, — azután elszáradott, ki kellett vágni. Nem tudom mi ez, véletlen-e, avagy valami ismeretlen erők és hatások működtek közre a két élet elmúlásánál.

Szüleimnek hat gyermekük volt. Rajtam kívül még egy nővérem, Barabás Julia van életben, aki itt él Aradon.

Az óvodában.

Azért emlékezem meg erről a csemete-évekről, mert én mint 4—5 éves fiucska szintén éreztem az akkori szomorú idők hatását. De nem magamról írok, hanem arról a korszellemről. Az osztrák elnyomatás korszaka borult akkor a mi hazánkra, de a császári rendszerrel dacolt a magyarság. Nagy József 1848—49-iki honvéd, a forradalom után öt év múlva lakásán óvodát nyitott ott a Szarkautcában, később Révay-utca. A ház ma is úgy néz ki, mint 70 évvel ezelőtt. A lakásban egy nagyobb utcai szoba volt az óvoda s tavasz és nyárban egy kis kerti helyiség behomokolva, felszerelve hintákkal, padokkal, falovakkal s egyéb játékszerekkel. A Fröbel-kerteket akkor még senki nem ismerte, de azért a „Nagy bácsi” s felesége „Nagy néni” teljes hozzáértéssel gondozták, szórakoztatták s nevelték az apró gyermekeket, kizárólag magyar nyelven és magyar szellemben.

Az osztrák hatósági közegek s a cseh beamterek gyakran benéztek az óvodába ellenőrizni s ilyenkor mi gyerekek, elénekeltük magyar szöveggel a „Gotterhalte” néphymnust. Ez elég volt.

Mikor Nagy bácsi elővette a hegedűjét, mi gyermekek kipirult arccal énekeltük az egyszerű dalokat. Főszűly a versekre volt helyezve, a melyeknek szövegében a magyar érzés és hazafias gondolatok domináltak. Volt egy vers, a mit maga a Nagy bácsi fabrikált s kigunyolta a gyűlölt osztrákot. „A fecske” volt a címe a hosszú versnek, amelyben ezt a tavaszi vendéget ellenszenvesen mutatta be, így például:

„Én nem szeretem a fecskét,
Mert üldözi a méhecskét
S ha az ember tovább kutat
Frakkos farka olyast mutat.
Mintha az lenne jelleme.
Hogy nincsen honfi szelleme.”

Ezt a verset a dedós gyerekek szerte a városban szavalták, mindenki megértette a célzatos tartalmát, de nem lehetett belekötni.

Nagy bácsi, az áldott jó Nagy bácsi egy másik szép és hazafias versre is megtanított minket, amelynek címe ez volt: „Kis magyar dala”. Ebből azért kell idéznem, mert bevilágít az akkori

korszellembé, mely nem ismert faj, vallás és nemzeti különbséget, de az emberszeretetet plántálta a kis magyar szívekbe.

„Magyar vér feszíti
Minden ereimet,
Magyarul imádom
Az én Istenemet.
De magyarságomat
Én nem abba tartom,
Hogy azt, ki nem magyar,
Lenézem s utálom.
Mert aki mást lenéz,
Bármilyen nemzet legyen,
Az, magyarán mondva,
Durva s neveletlen”.

Ime, a magyar kultúra már akkor is így gondolkozott. De hol vagyunk ma ettől az emberszeretettől, 70 év után?

Ez a becsületes magyar szellem Nagy Józsefnek köszönhető, aki a szabadságharc ideje alatt hadnagy volt az aradi honvédszászlóaljban s ő is részt vett 1849 február 8-án az aradi utcai harcban, amikor Boczkó Dániel kormánybiztos egy bottal kezében s Asztalos Sándor őrnagy vezetésével kiverték az ellenséget. Az elesett magyar névtelen hősök ott nyugsznak kint a régi temető közös sírjában egy a „Busuló Arad” szobor alatt, amely Aradi szobrász alkotása s amelyre Fábián Gábor készítette ez emléksorokat :

„Nincs nevetek, de dicső tettekben éltek örökké,
A honvéd névnek nyertetek újra babért!”

Az aradi honvédek zászlója a szabadságharc leveretése után veszedelembé volt. A zsoldárok keresték-kutatták Nagy József lakásán, de a felesége magakörül csavarva hordozta hetekig s így mentette meg. Ez a zászló, kopottan, foszlányosan volt sokáig az aradi honvédegylet zászlója. Vajjon hová lett, merre pihen a magyar dicsőség egykori győzelmi jelvénye?

Mi, gyermekek szerettük ezt a derék Nagy bácsit és szeretünk az óvodába járni. Én igen sok, szép verset könnyen betanultam. Az apám büszke volt reám s ha alkalom volt valami összejövetelen, felállítottak az asztalra vagy egy székre s bátran, önértékesen szavaltam „Magyar fiu vagyok, magyarnak születtem”.

A járandó havidíj 2 pengőforint volt, amelyet minden elsején én vittem el a Nagy bácsinak. Még most is megvan négy darab nyugta 1859. és 1860. évből. Csak két társamra emlékszem,

akkikkel együtt jártam az óvodát. Az egyik Fidy Lajos volt, a másik Hamvay Sándor, aki Budapesten a székesfővárosnál előljáró s később a szabályrendelet alkotó jogi osztály vezetője volt. Én távolabb laktam az óvodától s így mindig bementem utána s kéz a kézbe együtt haladtunk az uzsonnás kosárkáinkkal. Mind a két kis barátom már elpihent, én még mindig, majdnem 70 év után dolgozom, fáradok. De nem tart már sokáig.

Az elemi iskolában.

Nem annyira magamat, mint inkább azt mutatom be, milyen volt Arad alsó iskoláztatása az én gyerekkoromban.

Egy 1866-ban készült iskolai értesítő „érdemsorozat” fekszik előttem, amelyben én már negyedik osztályos voltam. 154 fiu járt egy osztályba, akik közül ma, 62 év után csak heten vagyunk életben.

Aradnak akkor nem egészen 30 ezer lakósa volt s a város csak 9 iskolát tartott fenn. A régi Weitzer János s a még régebbi Templom-utcában volt az elemi iskola négy fiu osztály és két leányiskola. Az udvarban emelkedő erős kőépület, alól a két leányiskola és jobbra egy tanítói lakás.

Nemcsak kegyeletből, de azért is felsorolom a tanítókat, mert tőlük a mostani generáció nagyszülői, dédapái és dédanyái nyerték az elemi oktatást. A négy fiuosztályban Bercsényi Lajos, Fí-fánszky János, Losonczy Alajos és Mayer Antal voltak a tanítók, rajztanár Nagy Péter. A két leányiskolában Köpi Zsuzsanna és Kornis Ilona tanítottak, összesen 133 leánykát két tanteremben. A külvárosokban Sarkadon Kornis Pál, Pernyárában Sinkovits József és a magyar városban Lendvay Sándor tanítók vezették a tanítást, fiuk és leányokkal vegyesen. A kilenc osztályba 1049 tanuló járt, akik közül 808 magyar, 126 román, 94 német és 21 szerb volt. A zsidók — akkor — a németek közé voltak felvéve, összesen tizenheten. De volt a zsidóknak külön felekezeti iskolájuk, az evangélikusoknak szintén Nikodem János s a reformátusoknak Somogyi József tanító vezetése alatt. A városi iskolákban kizárólag magyar volt a tannyelv. A) B) C) osztályokat még akkor nem szerveztek, mert nem volt tanterv.

Az első osztályban 145 gyerek járt, akik egy földszinti tanteremben az utcai részen voltak összezsúfolva. Ezek három padrészen foglaltak helyet, aszerint, amint az „átmenők”, „haladók” vagy „hangoztatók” (egészen kezdők) közé tartoztak. Én csak egy

jó félévig jártam az első osztályba s azonnal az átmenők közé lettem beosztva, vagyis a következő évben már második osztályos lettem, — hamar kikerültem az ugynevezett „pacalisták” közül. Bercsényi Lajos tanító gyakran kiállított az asztal elé és elszavaltatta velem azokat a verseket, amiket az óvodában tanultam.

Ezeket az elemi iskolákat a város tartotta fenn a tandíjakból. Világi iskolai gondnok Mayer Imre városi tanácsos volt. Igazgató Sujánszky Eustach minorita rendi zárdafőnök és h. plébános. Hitelemzők vagyis vallástanítók Vécsey Sebestyén és Hack Salamon minorita lelkészek.

A tanítóknak nem valami nagy fizetésük volt, azért a város megengedte az ugynevezett „privátát” vagyis, akik az osztályba járó fiúk közül külön fizettek havi három forintot, azok délelőtt a tanítási 10 óra után még ott maradtak naponként egy órát s a tanító „bácsi” ismételtette a napi leckéket. A második osztályban én is privátista voltam s úgy látom, hogy 1864. évben a még júliusban kiállított nyugtát Fífánszky János tanítónak édesapám csak nagy későn fizette ki. Nagy lehetett a bizalom, mert édesapám ezt írta a nyugtára: „21 decemb. 1864, 9 frtot kifizettem a Kereszt kávéházban Weisz zsidó lókupec előtt. Barabás.”

Azok a tanítók nem használtak testi fenytétet. Csak két büntetés volt. Az egyik, hogy a nebulónak egy krétával rajzolt körbe kellett beállni a tanítási óra alatt, megszegyenítésül. A másik az volt, hogy a tanító ottmarasztott „papirgaluskára”. Nem volt szabad ebédre hazamenni. Ezt könnyen kibírtuk, mert az új-arádi gyerekek, akik ebédet hoztak magukkal, megosztották jó falatjaikat, a „szenvedő” pajtásokkal. Az igazi büntetés csak akkor jött, amikor hazamentünk s amikor édesapám kiporolta azt a nadrágot, amelyben benne voltam.

A harmadik büntetés volt a legérzékenyebb, amikor sajátkezűleg kellett átadni az apámnak a tanító bácsi levelét. Közlök egy ilyen levelet, szószerint bemutatom annak bizonyítékául, hogy abban az időben milyen alaposan törődtek a tanítók az ő másfélszázon felüli növendékeinek mindegyikével. Akkor az apával a tanító együtt nevelt és szem előtt tartották a gyermek jövőjét.

A harmadik osztályban jártam, amikor Losonczy Alajos tanító egy szép napon egy levelet nyomott a markomba, hogy adjam át az apámnak. A megsárgult levél szóral-szóra ezt tartalmazza:

Arad, nov. 8. 1864.

Kedves Barabás Ur!

Van az Urnak egy igen élcés fia, azon némileg örvendhetni; de egyáltalában nem helyén alkalmazta élcét: mert amikor kikérdeztetett a hittanból, azt válaszolá, hogy biz az a lecke úgy van a hittanban, ahogy nyomtatták. Ez igaz, s azért nem is haragszom. De hogy ő kigyelme azt két napi szünet után meg nem tanulta, az más kérdés; kérem tehát őt kérdőre venni, s belátása szerint büntetni, mert én most nem érek rá, majd meglátom iskola után, hogy mi lesz a válasz.

Tisztelője *Losonczy*.

Ime ez a levél engem is bemutat, de még inkább reávilágít arra a régi szép tanítási rendszerre, amely lelkiismeretesen irányította a zsenge gyermeki hajlandóságokat.

Csak 15—20 éve, hogy azt a régi iskolaépületet lebontották, amely később egészen leányiskola lett. Én is, a fiatalabbak is emlékezünk még az emeletes iskolára, a tágas udvarra, a szivattyus kutra s a szép kertre, amely a belváros egyik látványossága volt. Faléces kerítése előtt sokan megálltak gyönyörködni a gondozott kertbe. Előbb az öreg Köpf bácsi nyesegette a fákat, öntözte a virágágyakat, később ez a szép kert Némethy Károly tanító gondozása alá került Már nagyocska diákok voltunk, amikor eljártunk a kerítés előtt, mert a szép virágok és nyíló rózsák között ott sétálgatott, olvasgatott egy kedves fiatal leány, aki sarkig érő szőke hajfonatával, bájos arcával s édes mosolygásával tette vonzóbbá a virágos iskola kertet. Az a szép leány, Némethy Vilma, ma is megvan, régen nagymama, Péczely Ferenc nyug. kisenőfi főszolgabíró felesége. De a nagy iskola, a szép kert s velük az illúziók és fiatal ábrándok eltűntek a multak távolában.

A középiskolák.

Nem irigylem, de sajnálom a mai tanuló ifjúságot, akik a gymnasiumokban, reáliskolákban, tanítóképezdékben, kereskedelmi iskolákban s egyéb közép tanintézetekben készülnek az életre s a nagy nyilvánosság szinpadára. Az nem baj, hogy nem járnak térdig a rózsákban, mint az egykori diákok, de az már baj, hogy agyongyömöszölik a fiatal memória raktárt, agyoncsigázzák a szellemi teherbíró képességet s lehangolják az életkedvet. Kifáradnak, kimerülnek arra az időre, amikor már az ország s a köz javára kellene értékesíteni tudásukat, képességüket. Fogadást mernék

ajánlani a mai korszellem pedagógusaival szemben, hogy a mostani tanuló generáció hatvan éves korán tul teljesen kimerült lesz. Hiszen már a mai 60 éves embereket is kergetik nyugdíjba, állítólag azért, mert nem használhatják őket. Lehet. De miért lesznek ezek korai öregek? Mert időelőtt facsarják ki belőlük az életerőt, amely után eldobják mint a kifacsart citromot.

A multnak tanítási rendszere mellett fényes bizonytságot szolgáltatnak, a velem egykoru és még öregebb emberek nagy sokasága. Tessék csak szétnézni egymagában Aradon, hányan vannak még jó egészségben, bizakodó hangulatban és normális gondolkozási képességgel. Vajjon a ma tanuló ifjúságból hány fogja megérni, hogy olyan zaklatott élet után, mint az enyém, még 73 éves korában eleven észjárással neki fog cikkek, könyvek írásának? Ezt megmagyarázza a mult okos, bölcs tanítási rendszere. Nézzünk meg néhány iskolát, ahol én tanultam.

1. Arad, a minoriták gymnasiauma.

Hat osztályt jártam végig hét év alatt, mert az elsőt ismételttem. A minorita atyák nemcsak jó oktatók, de helyes érzésű nevelők is voltak. Az 1867—68 iskolai évben 407 fiu járt a nyolc osztályban, egy-egy teremre 51 fiu jutott. Az első osztályban 83-an voltunk. A rajzolás és tornászaton kívül csak hat tantárgy volt, ezek között a román nyelv azok részére, akik ezt kívánták, de a román fiukra kötelező volt, az alsó 4 osztályban. Hetenkint 22 óra volt a tanítás, az ünnep és csütörtök szabad. A minorita tanárok minden héten konferenciáztak s foglalkoztak az egyes tanulók hajlamaival s elvük az volt, hogy aki pl. a számtanra, vagy nyelvre szivesebben hajlott, a tanár erre helyezte a súlyt.

Tanítási módszerük könnyű volt. Lidy Nándor az igazgató Aesopus meséivel tarkította előadását, Bocskay Tóbiás szinte átszellemült, amikor a magyar történelem nagyságairól szónokolva tanított, Mezey Cyrill könnyű rimeléseivel szedték be a földrajzot, Tóth Valér lelkesedve ismertette a thermopilei hősokeket, vagyis két szóval: játszva tanultunk. Talán keveset, de alaposan.

Lakatos Ottó ez a szelidlelkű minorita, aki egyik gyóntatója volt az aradi vértanuknak, magázta tanítványait. Szerette a fiukat hangosan olvastatni, s a katedrára kiállva szavaltatni. Engem gyakran szavaltatott s figyelt a hangsulyra. Egyszer megakadtam, zavarba jöttem. Nem szégyenített meg az osztály előtt, hanem úgy öntött bátorságot belém, hogy azt mondta: „Nézze Barabás, ha

szaval, az előtte ülő vagy álló egyéneket káposztafejeknek lássa!” Azóta nem is jöttem zavarba.

Külön foglalkoztatása volt a tanuló ifjuságnak az önképzőkör, amelynek elnöke a magyar irodalom tanára. Itt bontogatták szárnyaikat a tehetséges prózáíró és költőcsemeték. A bírálók is a tagok közül kerültek ki s írásban terjesztették elő véleményüket, amiket vita kísért. Mint hatodik osztályos, mentem keresztül az első „alkotmányos” küzdelmen. Az osztály részéről önképzőköri jegyzőt kellett választani. Én voltam az egyik jelölt, a másik Mandl Vilmos. Nagy volt a korteskedés, a vesztegetés uzsonna kiflivel,— de én győztem 17 szavazattal 8 ellen. Választási elnök Szijjártó Izidor tanár volt.

Nagy kellemetlenségem is volt, komoly következménnyel.

Az utolsó télen, ott, a régi gimnázium udvarán hólapdáztunk. Egyik hógolyom véletlenül fejen találta Jánossi Döme latin tanárt, s a komikus helyzetben a fiúk kinevették őt. Ezt nem tudta sem elfelejteni, sem megbocsájtani. Ez volt az utolsó tanítási éve a minoritáknak, amikor a tanárok úgy határoztak, hogy senkit sem buktatnak meg a felső négy osztályban. De Jánossy nem engedett s egyedül én buktam meg latinból.

Akik a minoritáknál jártunk iskolába, még sokan vagyunk életben, pedig már 55 év óta nem tanítanak. Még élünk közel százan, szerte a nagy világban. Csak Aradon vagyunk mintegy harmincan. A legöregebbek Csiky Károly, Kovacsics Gyula, Leitner Ernő, Nikolits Döme, Steinitzer Pál, Kell Lipót, Pénzes Ákos, Fényes Kálmán, Varjassy Lajos, Reicher Károly, Rosenberg Miksa, Nemess Zsigmond, Molnár György, Dániel Endre, Embey Iván, Zikó János, jó magam és a többi. Mit bizonyít ez? Azt, hogy a régi tanítási rendszer kimélte az emberanyagot, a mai pedig meg-rövidíti az életet.

2. Nagyszeben, állami gimnázium.

Az apám nem bizott benne, hogy az 1873. őszén Aradon megnyílt állami lyceumban megállom a sarat, mert előre hire kelt az állami tanárok szigorúságának. Elküldött hát Nagyszebenbe, az ottani állami gimnázium hetedik osztályába, cseberből vederbe. És azért is küldött Nagyszebenbe, hogy ismerjem meg a szászokat és tanuljak románul. Egy szász asszonynál béreltem szobát s a két szobatársam román fiu volt, alig tudtak magyarul, de ők is az államgimnázium alsóbb osztályába jártak, ahol a tanárok

román nyelven is magyarázták a tantárgyakat. Micsoda óriási különbség az akkori tanítási szellem s a mai között.

Az is előny volt Nagyszebenben, hogy olcsó volt az élet. Husz forint elég volt egy hónapra. A szoba 5 frt, az ebéd naponként 15 krajcár három-négy tál étel, reggeli, vacsora tiz krajcárból kikerült, még szórakozásra is maradt. Eleinte magyar nadrágban, csizmában jártam, de lenézték rólam. A tanárok hamar észrevették, hogy az ottani követelményeknek nem felelek meg. Például a német nyelvből osztálytársaim a német irodalmat tanulták németül s én még csak fordítani sem tudtam, a latinból gyenge voltam. De azt is észrevették, hogy a magyar irodalom, történelem, mennyiségtan, bölcsészet, amelyet a nagynevű Kuncz Elek tanított, — kedvenc tárgyait, tudok szavalni, szónokolni, hát elnézők voltak. Kevesen voltunk egy osztályban, csak tizenketten, s így ráérték a a tanárok velünk foglalkozni. Ott is volt önképzőkörünk, de csak magyar fiuk álltunk össze, itt már főjegyző voltam. Az apám utasítására néhányszor meglátogattam Román Miron érsek-metropolitát szívesen látott, sőt egyszer ebédre is meghívott.

Azonban dacára a tanárok jóindulatának, elnézésének, nem kerülhettem el, hogy az év végén egy-két tantárgyból el ne bukjak, — mert sokat is betegeskedtem. De jó szerencsém kihuzott a csávából. Már elkeseredve készültem haza Aradra, szüleimhez, amikor a gymnázium épületéből utánam kiált a magyar irodalom tanára, magához hívott s arra kért, hogy vállaljam el az iskolai záró ünnepélyen a magyar beszéd megtartását, mert az a nyolcadik osztályos, aki ezzel meg volt bízva, az érettségi vizsgán elbukott s így lemondott. Gondolkozás nélkül szívesen vállaltam, az esetben, ha nem bukatnak meg. A tanár azonnal bevitt az igazgatóhoz Veress Ignáchoz, elmondotta neki a beszédre hajlandóságomat és feltételemet s az én jelenlétemben rögtön kijavították a rossz osztályzatot. Így mentett meg engem a szónoklási képességem a biztos bukástól. De örömben olyan beszédet fogalmaztam és mondtam el, — amelyet most is elolvastam, mert előttem van, s csak csóválom az én ősz fejemet, hogy 19 éves koromban honnan szedtem elő azt a talpraesett beszédet, amit előzetesen a tanároknak bemutatam, felolvastam. Meg is dicsértek érte s nem sajnálták meg, hogy a másodrendű osztályzatból engem kiszedtek.

Csak még jellemzésére az akkori állami magyar oktatásnak előadom, hogy azon iskolai záróünnepélyen a növendékek négy beszédet mondtak^ latin, magyar, német és román nyelven. A ro-

mán beszédet később a hirnévre került Rusu Octavian nyolcadik osztályos diák tartotta. Aki nem hiszi, megmutatom neki a nyomtatott ünnepi sorrendet. No és vádolja valaki a magyar közoktatás méltányos rendszerét — elfogultsággal, türelmetlen sovínizmussal.

3. Kolozsvári unitárius collegium.

Alig vakációztam egy hónapot, már utaztam Kolozsvárra, ahol a tanév nem októberben hanem már szeptember havában kezdődött. Kolozsvárt három nagy gymnasium volt, a róm. kath., a református és az unitárius, mindegyik nyolc osztállyal. Egy barátom, akivel együtt jártam Nagyszebenben, már ott kapacitált, hogy az unitáriusok főtanodájába iratkozzam be s majd együtt tanulunk az érettségire. Az apám előzőleg levélileg érdeklődött, hogy milyen feltételek mellett vesznek fel, amelyre Benczedy Gergely igazgató sajátkezüleg biztatóan válaszolt. A beiratkozás utolsó napján érkeztem meg ebbe a nagy és szép városba, ahol sohasem jártam. Az igazgató, — aki különben zord ember volt — székely származásomra tekintettel, nemcsak felvett a nyolcadik osztályba, de helyet is juttatott a nagy collegiumi régi épületben bennlakónak s egy olyan nagy szobában helyezett el, amelyben még három nyolcadik osztályos lakott, ami nagy előny volt, mert együtt tanulhatunk s vitattuk meg a feladott leckéket.

Mondhatom, hogy az a nagy magyar szellem, az a figyelmes bánásmód s az a könnyű tanítási módszer, amely az unitáriusok ősrégi collegiumának falai között s a tanítási termekben uralkodott, engem nemcsak meghatott, de mintegy felrázott eddigi közömbös gondolkodásomból s az én fiatal lelkem, ott, abban a barátságos légkörben, mintegy önmagára talált s a rossz és gyenge tanulóból egyszerre jó diák vált belőlem. Olyan könnyedén, ugyyszólva játszva ment a tanulás, mert nemcsak a gyakorlott tanárok bánásmódja, de a tanulótársak között élő baráti és pajtási viszony mintegy nemes versenyre keltették szorgalmunkat, igyekezetünket.

Persze, ott bent a collegiumban bizonyos rend és fegyelem uralkodott, aminek szívesen engedelmeskedtünk. A kisebb mulasztások vagy fegyelemsértésért, pénzbüntetés járt, 10-20 krajcár, ami elég érzékeny volt, igyekeztünk elkerülni. Ha nagyobb volt a „bűncselekmény”, pl. engedelem nélküli színházbamenés, késő kimaradás, korcsmázás, akkor a bűnös esküdtszék elé került, ahol saját társai öttagu tanácsban ítélkeztek s néhány órai elzárás járt ki vasárnap. Minden szobának volt egy szegény fiú szolgálja, aki

takarított, fűtött s hordta az ebédet. Ezt a fiut a szoba lakói támogatták, segítették a tanulásban. Az ágyat, a ládát, magunk tartottuk rendben, ruháinkat magunk takarítottuk. Volt ifjusági önképzőkönyvünk s ennek egy lapja „Fény és árny”, én voltam a szerkesztője s én írtam a főpéldányt, amely a gyűléseken fel lett olvasva.

Vasárnap délelőtt az istentisztelet után oráció volt a nagyteremben. Az igazgató 3—5 héttel előbb kijelölte azt a nyolcadikosztályost, aki szabadelőadást, szónoklatot tartott, tetszés szerint választott, általa kidolgozott témáról. Mikor a szónok lejött a szószékről, megkezdődött a bírálat a hallgatók részéről. Az igazgató szövegét fel egy-egy hetedik vagy nyolcadik osztályost, hogy mondja el véleményét, ez is beszélő gyakorlat volt. Innen van, hogy az unitárius diákok mind jeles szónokok lettek. Nekem is jutott egy vasárnap, amikor én voltam a szónok s végighallgattam a súlyos kritikákat. Egyik bíráló kifogásolta, hogy sokat hadarok a kezemmel. Az unitáriusok azért is nagy súlyt helyeznek a szabadelőadás és a szónoklat tanítására, mert innen kerülnek ki az unitárius papok.

Az érettségi vizsgára 22-en jelentkezünk, csak egy bukott meg. Helyzetünket könnyítette az, hogy összeállottunk hárman-négyen s együtt tanultunk, vitatkoztunk, ismételtünk s egymást biztattuk. Én mindig hálával gondolok az unitáriusok kolozsvári főtanodájára és volt tanáraimra, akik megszerettették velem a tanulást, belém nevelték a kötelességtudást s jóakarattal irányították a szárnypróbálgatásaimat. Dacára, hogy katolikus vallású vagyok, de sohasem éreztem megkülönböztetett bánásmódot, egyforma gondossággal formálták lelkemet s készítettek elő az életre. Én nyilvános közszereplésem ideje alatt fenntartottam az unitárius vezetőkkel s volt tanulóársaimmal az érintkezést s ők is velem. Végtelenül meghatott, amikor itt Aradon egy kis ünnepségben részesítettek barátaim, a 70 éves évfordulón, akkor az unitáriusok ősz püspöke Ferencz József, egy sajátkezűleg írott három oldalas levélben meleg szeretettel üdvözölt, így szólítván meg: „Igen tisztelt barátom és kedves öcsém!” Ma is összeköttetésben és nemes barátságban vagyok dr. Boros György az unitáriusok új püspökével, továbbá Kovács Kálmán püspöki titkárral, néhai Kriza János nagy püspökük unokája és családjával és dr. Várady Aurel collegiumi felügyelő-gondnokkal. Azokat a régi szép emlékeket csak a koporsó fedele borítja el.

*

1926 szeptember havában az unitáriusok kétnapos „véndiák találkozót” rendeztek Kolozsvárt. Engem kértek meg, hogy szerkesszem meg a hívó szöveget, a meghívást. Ugy, ahogy, megcsináltam, egy szó hozzáadása vagy törlése nélkül nyomatták ki s küldték széjjel ezt a hívó szöveget, amely így kezdődik: „Hol és merre vagytok Ti emberek, vének, öregek, meglett koruak és fiatalabb generációk, akik egykoron jó és rossz diákjai voltatok ennek az ősmagyar iskolának? Keresünk Titeket. Vajjon rátok talál-e kérő szavunk, hívó levelünk?”

Ezzel azonban nem voltak kielégítve az én unitárius tisztelőim, barátaim, de arra is kértek, hogy a magasztos összejevetel nagy sokadalmán én tartsam az ünnepi szónoklatot. Ez alól azonban komolyan szabadkoztam s egyik indokom az volt, hogy én katolikus ember lévén, az ünnepi beszédet azért is unitárius férfinak kell tartani, mert számos kitűnő szónokjuk van. Erre kaptam egy ajánlott levelet, az első és második oldalt apró betűivel és sűrű soraival dr. Borbély István a collegium igazgatója írta tele, utána maga Ferencz József, az unitáriusok agg püspöke írt tiz sort sajátkezűleg s végül dr. Ferenczy Géza, az unitáriusok egyházi főgondnoka, mind arra kérnek, hogy vállaljam ezt a feladatot. Ezek után vállaltam s egész lelkemet öntöttem bele abba az ünnepi beszédbe, amellyel hódoltam az Alma Maternek. Ez az elismerés és megtiszteltetés az, ami előttem örökbecsű marad.

Több mint 300 véndiák gyült össze, akik tulnyomó részben az erdélyi közélet szereplői. A legöregebbik véndiák Ferencz József unitárius püspök volt, aki megáldotta a gyülekezetet. A templomi istentiszteleten Váry Albert vallástanár könyörgése és dr. Varga Béla theol. akadémiai tanár egyházi szónoklata ragadta meg az áhítatos lelkeket. A magyar unitárius egyház tekintélyét rendkívül emeli az egész művelt világ előtt az a kitüntető és támogató érdeklődés, amellyel Angliában és Amerikában viseltetnek. Ezen ünnepségeken is megjelent U. W. Drummond lelkész, aki az angol unitáriusok üdvözlését hozta.

Talán sokat is időztem az iskolák padjai között. De ha én nem sajnáltam az időt megirni ezeket, ne sajnálják az időt azok sem, akik elolvasták.

Az egyetemi évek és az ifjusági mozgalmak.

A mai rohanó világban nagy idő az, visszanézni 50—54 év előtti multakra, de sokkal könnyebb, mint előre látni egy-két évvel. Vajjon hová lett az a lelkes magyar ifjuság, amely az 1875—1879 években nemzeti közvéleményt tudott csinálni? Hány van még ezek közül a fiatalemberek közül ma is a felszínen? mert az szomoruan bizonyos, hogy tulnyomó részben, vagy nyomorúságban vergődnek öreg napjaikban, vagy kint pi-hennek a temetőben. Le van tarolva a régi erdő, csak egy-egy kiszáradó törzsök jelzi még, s ezek között én is, hogy mi is voltunk valamikor.

A fiatalember, amikor az érettségi bizonyítványt kezébe kapja, azt hiszi, hogy övé a világ s nincs boldogabb teremtés, mint ő. S ez igaz is — néhány napig. De mikor önteltségébe kitombolta magát s egy-egy órában gondolkodik a jövőről, akkor látja, hogy az élethelehetőségek egész kezdetén van s előtte a nagy kérdés, vajjon mi lesz ezután ? Kevesebb gondja van annak, akinek háta mögött ott van a vagyon, a szülői támogatás.

Nekem ez nem volt meg. Szegény fíu voltam s az apám kijelentette, hogy csak úgy vágjak neki a magasabb kiképeztetésnek, ha eközben fenn tudom magam tartani. És én vállaltam s megígértem, hogy nem veszem igénybe segítségét. Felszerelt ruhane-művel, kezembe nyomott 300 forintot, ellátott jó tanácsokkal s 1875 szeptember végén egy este kikisért az aradi pályaudvarra, megváltotta az utijegyet III. osztályra, beültetett a kocsiba s aztán elbucsuzott, — az Isten vezéreljen!

Reggel érkeztem meg Budapestre s szerencsémre, az uton került egy jó ismerős, aki két napi otthont adott, szállodába ugy-sem mentem volna. Hamar beetaláltam magamat magános hely-zetembe. Fogadtam szállást, ahol csak ágyam volt. Megyek az

egyetemre, hogy beiratkozzam, de a bejáratnál azonnal elfognak a kortesek, zöld tollat nyomnak a kalapomhoz, mert a baleknek ez az első dolga, hogy a jogászsegélyző egyesület elnökválasztásánál besoroztassák az egyetemi polgárok közé. Nagy szó, nagy kitüntetés s íme már én is számítok, egyetemi polgár vagyok! Csak ezután jön a beiratkozás a jogi tanfolyamra. Ezt is elvégeztem, könyveket vettem, szilvát ebédeltem, hat krajcárért kávét vacsoráltam, színházba a karzatra mentem s október vége felé már csak néhány forint volt a háromszázból. Kaptam magam egy szép napon, a kuriai kapus ösztönzésére, beállítottam gróf Mailáth György országbíró, a kuria elnökéhez, alkalmazást kérve. Szerencsére szép volt az írásom s így már másnap körmöltem a kuria semitőszékének kiadóhivatalában napi egy forintért. Ezért minden nap tíz ítéletet kellett lemásolni, ami 2—3 órát vett igénybe. Eljártam szorgalmasan az egyetemre s nekem meg volt havonként a harminc forintom, két esztendőn át. Azonban a beiratástól számítva, három-négy hónap múlva, nőtték az igények, télikabát is kellett, néha kávéház is, olykor-olykor szolid szórakozást se vettem meg, de a harminc forintból nem futotta. Elég élelmes fiú voltam ahhoz, hogy rájöjje, vajjon hol lehet pénzt szerezni. Meglestem az utcán Ghiczy Kálmánt, a képviselőház elnökét s bementem nyomban utána a képviselőházba. A kapus azt hitte, hozzátartozom az öreg urhoz, nem tartóztatott fel. Épen nem volt ülés s én szépen bejutottam Ghiczy Kálmán elé, akinek megtetszett bátorságom, eleven előadásom s adott egy névjegyet Kónyi Manóhoz, a gyorsiroda főnökéhez, aki az előkelő magas ajánlat folytán fel is vett másolóknak. Itt már 50—60 pengő havi jövedelem volt s a Kuriától 30, tehát ur voltam. Most már másod, vagy harmadmagammal külön hónapos szobát béreltem. Később egy ügyvédi irodába is bejártam esti 6 órától 9-ig s a fizetésen felül jó vacsorát is kaptam. Harmadéves koromban egy előkelő bácskai földbirtokosnál nevelői álláshoz jutottam, úgy, hogy én négy évi jogászokodásom ideje alatt gond nélkül fentartottam magamat.

Dacára kenyérkereső elfoglaltságomnak, a két első évben az egyetemi előadásokat szorgalmasan látogattam s bármerre jártam, mindig volt nálam a tankönyvnek néhány lapja s ezeket olvasgattam evés közben, lóvonaton, várás és pihenés ideje alatt. Havi kikérdezésre (Colloquium) is jelentkeztem s a két alapvizsgát sikerrel tettem le. Ezekről az indexem tanuskodik.

Nézem, forgatom, ezt az 53 esztendő indexet. Micsoda

nagy nevek ragyognak le lapjairól. A magyar jogi és bölcsészeti tudományok kitűnőségeinek aláírásai: Hoffmann Pál, Hajnik Imre, Konek Sándor, Lechner Ágoston, Toldy Ferenc, Hatala Péter. Horváth Cyril, Cherny József, Kerékgyártó Árpád, Herczegh Mihály, Vécsey Tamás, Kautz Gyula, Télfy Iván, Greguss Ágost, Romer Floris Ferenc, Pauler Tivadar, Wenzel Gusztáv, Schnierer Aladár, Pulszky Ágost, Herich Károly, Kerkápoly Károly, Dobránszky Péter, Ságghy Gyula, Szilágyi Dezső, Apáthy Gyula, Csatári Grosz Lajos. Ime ők tanítottak engem a budapesti egyetemen. Nemcsak kegyeletből, de azért is felsoroltam fényes nevüket, hogy a régi emberekben elismerő emléket, az újabb generációkban pedig a letűnt nagyságok tiszteletét idézzem fel. A végbizonyítványomat Margó Tivadar rector és Szilágyi Dezső jogkari dékán, az államvizsgáztató Wekerle Sándor s a jogtudori pergament oklevelet Lechner Ágost rector és Antal Gyula jogkari dékán írták alá.

Az egyetemi éveket nemcsak tanulással és vizsgákkal töltöttük, de azzal is, hogy előkészítsük magunkat a társadalmi életre, a köztevékenységre, a nyilvános szereplésre, sőt a politikai fórumra. Az is hivatásos feladatunk volt, hogy az elődök példáin lelkesedve, erősítsük magunkat a hazafias érzésekben, a nemzeti eszmék szolgálatában. Minden évben, halottak napján az egész egyetemi ifjuság kivonult a Kerepesi-uti temetőbe, az elhunyt nagyságok s a híres egyetemi tanárok sirjához, beszédek kíséretében koszorukat helyeztünk el. Az én első beszédem 1876. halottak napján volt Forinyák Géza sirjánál. Ő az ifjuság halottja és vértanuja volt, aki 1860 évben vezette ki az egyetemi ifjuságot a Kerepesi-uti temetőbe. A bejáratnál az osztrák katonaság útját állotta a fiatalságnak, amely ellenállott s eközben Forinyák Gézát lelőtték. Azóta az egyetemi ifjuság halottak napján az ő sirjánál áll meg először. Ez a beszédem egy csapásra népszerűvé tett az egyetemi ifjuság előtt. Beszéltem még halottak napján 1878 évben gróf Batthyányi Lajos volt miniszterelnök mauzoleumánál.

Nagyszabásuak voltak azok az ünnepek is, amiket az egész egyetemi ifjuság minden március 15-én rendezett. Az én időmben sem az Egyetem-téren, sem a Nemzeti Muzeum előtt, sem a Petőfi szobornál nem voltak ünnepélyek, mert hiszen akkor Petőfi-szobor sem volt. Hanem március 15-én délután nagy tömegben a Kerepesi-uti temetőbe vonultunk, a szabadságharcban elesett honvédek, Woronictzky lengyel hős és gróf Batthyányi Lajos sir-emlékéhez, lelkes beszédekkel emlékeztünk meg a nagy évfordulóról s koszorut tettünk a sirokra. Ilyenkor a főváros polgársága is

hatalmas tömegekben árasztotta el a temetőt. 1877 évben én voltam egyik ünnepi szónok gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök vértanu sirjánál.

Eleven, élénk egyesületi élet uralkodott az egyetemen. Minden fakultásnak meg volt a maga önálló segélyző egyesülete, amely a a szegény kartársakat pénzbeli havi segéllyel, nevelő vagy irodai állások szerzésével segítette. Ezeknek a segélyző egyesületeknek főjövedelem forrásai a mágnások, főpapok adakozásai, továbbá a farsangi bálak és tavaszi multságok voltak. A jogászbál, az orvosbál, a bölcsészek bálja, a technikusok és gyógyszerészek báljai, híres farsangi multságok voltak. Az öreg Rácz Pali hegedűje és bandája ugyancsak huzta „Nem ütik a jogászt agyon...”

Az én időmben, ha jól emlékezem, Vargay Kálmán, Lukács Gyula, gróf Pejacsevich Tivadar és Dózsa Endre voltak a jogász-segélyző egyesület elnökei. Csak Dózsa Bandi van meg ezek közül, aki ma az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, s aki velem együtt osztozik a romániai magyarok sorsában. Bezzeg más világ volt akkor régen! Én voltam a Dózsa-párt elnöke s a pártmozgalmakra vonatkozó írásokat, nyomtatványokat két évvel előbb elküldöttem neki — emlékül.

Volt még akkor egy hatalmas egyesületünk, amely az összes egyetemi polgárokat, jogászokat, orvosokat, bölcsészeti hallgatókat, gyógyszerészhallgatókat s a Műegyetem (technika) látogatóit magában foglalta, ez a „Tudomány és Műegyetemi Olvasókör” volt, amelynek utódja a mai Egyetemi Kör. Jóval ezren felül voltak a tagsági díjat fizető tagok, mert „ingyenes” tagok is voltak. Az Olvasókör helyisége a régi egyetem földszintjén volt, megfelelő tágas termekkel, csinos berendezéssel. Az egyetemi tanács ingyen bocsájtotta e helyiségeket az ifjúság rendelkezésére. Természetesen én is beiratkoztam, mint ismeretlen első éves jogász. 1875 novemberében, az olvasóterem, az iroda ajtaján s a hirdetőtáblán látok egy gyászjelentést: meghalt Barabás Béla, IV-ed éves jogász. Az Olvasókör elnöksége, választmánya elmegy a temetésre, koszorút is vittek, eltemették. Egy hét múlva bemegyek az irodába, hogy fizetem a tagsági díj második részletét, a pénztáros s a többi tisztviselők nagyot néznek, a nevem már ki van huzva a tagok közül, — meghalt. Mikor a nagy tévedés kiderült, hát nem azon örvendett az Olvasókör vezetősége, hogy én élek, hanem azon bosszankodott, hogy hivatalosan elmentek egy nem tag Barabás Bélának a temetésére s koszorura költöttek. Ime, azért élek én ilyen sokáig, mert 1876-ban halálhiremet költötték. S ki tudja még

meddig élek, mert ez évi június 28 és 29-én itt Aradon szintén széltében-hosszában beszélték, hogy beadtam a kulcsot, meghaltam.

Talán elő sem hoztam volna ezt a tévedést, ha magam nem lennék szoros összeköttetésben ezzel a Tudomány és Műegyetemi Olvasókörrel. Az első temetői beszédem után, amit Forinyák Géza sirjánál tartottam, a nevem forgalomba került s már 1876—77 iskolai év elején beválasztottak az Olvasókör választmányába, az aradiak lelkes segítségével. Mint másodéves jogász az Olvasókör könyvtárnoka lettem, harmadéves koromban titkára s negyedéves koromban elnöke.

Itt időzöm egy-két pillanatot magam mellett, mert most, 1928 szeptemberében, amikor e sorokat írom, kerek ötven esztendeje, hogy megválasztottak az Olvasókör elnökévé s mert ez a népszerű ifjúsági egyesület volt irányítója, szervezője és rendezője az összes társadalmi és politikai mozgalmaknak, úgy az egyetemi ifjúság, valamint a közvélemény engem tartott az ifjúság vezérének. Gyakran gondolok vissza e szép időkre, mert az egyetemi évek mozgalmi voltak iskolája és bevezetője nyilvános politikai életemnek. S azért is felemelő érzés a félszázad előtti multra visszagondolni, mert a következő generációk zivataros évei után, én még mindig lelki közösségben s összeköttetésben vagyok a legfiatalabb nemzedékkel, azokkal, akik most vezetik az Egyetemi Kör ügyeit. Valahányszor feltévedek Budapestre, nem mulasztom el, hogy őket meglátogassam s nekik a multról meséljek.

Átfutok most röviden azokon a politikai mozgalmakon, amelyek nemcsak az ifjúságot foglalkoztatták, de felköltötték s ébren tartották az egész magyar közvélemény érdeklődését, lelkületét. Amikor én az egyetemre kerültem, még nem foglalkozott az ifjúság politikával. De nemsokára az események sodorták bele s olyan férfiak buzditása, akik kívül voltak: Verhovay Gyula, báró Kaas Ivor, Hentaller Lajos és Hermann Ottó voltak azok, akik a könnyen hevülő fiatalságot az utcára vezényelték. Különösen Verhovay Gyulának fulmináns vezércikkei az Egyetértésben s tüzelő szónoklatai voltak reánk hatással s mi mentünk utánuk. Akkor az utcát az ugynevezett „véres szájuak” uralták. Most is előttem a kép, amikor december 16-án, Tisza Kálmán születése napján felvonultunk a Várba, elől karonfogva Verhovay és Hermann Ottó, bevertük a miniszterelnökség ablakait. Később azonban szelidebbek lettek, ezek a tüntetések s mikor az én kezembe került a vezetés az egyetemen kívülálló egyéneket az ifjúság erkölcsi felelőssége alatt lefolyt mozgalmakba, tüntetésekbe, nem engedték irányítólag beavatkozni.

Az első nagyszabású ifjúsági mozgalom a török tüntetések voltak. Ezeknek az eseményeknek történelmi jelentősége is lévén, — erről külön leírásban emlékezem meg, azért is, mert ez az egyetemi egyesületek tevékenységétől elkülönítve voltak s egy hatvanas bizottság intézte.

Czegléd városa 1876 végén országgyűlési képviselőnek választotta meg Kossuth Lajost. Az agg száműzött azonban nem fogadta el a mandátumot s ezt levélben határozottan megírta. Erre a ceglédiek egy nagy küldöttséget szerveztek és száznál többen vonatra ültek télnek idején, 1877 januárjában s kiutaztak Baraconé di Colegnoba, Turin mellé, hogy Kossuthot személyes behatással bírják reá a képviselőség elfogadására. A Budapesten átutazó ceglédi magyarokat az egyetemi ifjúság nagy ünnepélyességgel akarta fogadni s tüntetni a lelkes zárándokok mellett. Ám a rendőrség többféle ravaszsággal akadályozta meg, hogy a ceglédieket az állomáson fogadjuk s Budapest utcáin át kísérjük, mert épen azon a délelőtt hajtattott ki Ferenc József császár és király az indóházhoz, a ceglédiek menete találkozott is az udvari fogatokkal. Nem volt más hátra, mint azon a hatalmas banketten tüntetni a ceglédiek mellett, amelyet tiszteletükre a Hungária nagytermében rendeztünk. Lehattunk vagy háromszázan s a ceglédiek s az egyetemi ifjúságon kívül ott voltak a függetlenségi párt vezetéi: Irányi Dániel, Helfi Ignác, Németh Albert, Simonyi Ernő, Mocsáry Lajos. Nehogy loyaltásunkon csorba essen, az első felköszöntőt Orbók Mór bölcsészethallgató mondotta a királyra. A második szónok én voltam s az volt a feladatom, miszerint az utazó ceglédiek tolmácsolják a budapesti egyetemi ifjúság óhaját és forró vágyát Kossuth Lajos előtt, hogy fogadja el a mandátumot s jöjjön haza Kossuth apánk, szerető fiai közé. Így kezdtem a Kossuth Lajosról megemlékező beszédet: „Felemelem gyenge szavamat, hisz’ a fiókveréb előtt sincs elzárva az óriási léghatár, hogy a magasan szárnyaló sas felé röpködhessen.” Mellettem ült Dániel Endre barátom, előtte az előre elkészített beszédem, hogyha megakadok, hát sugjon. De nem kellett. A sok toaszt után este 11 órakor kikísértük a ceglédieket a Déli vasúthoz.

Folyt a boszniai occupatio s 1878. őszén az összes törvényhatóságok fejei, az alispánok és a polgármesterek utasítást kaptak a hadsereg részére eszközrendő szállításokra vonatkozólag, amelynek kapcsán a lakosságtól lovakat, marhákat, takarmányt, gabonát s egyebeket kellett rekvirálni. Pestvármegye alispánja, Földvály Mihály, megtagadta a kormányrendelet végrehajtását, nemcsak egy-

szer, de másodszor is és pedig hivatkozással a törvényre. Ez a bátor viselkedés imponált az egész országnak s fellelkesítette az egyetemi ifjúságot is. Ennek azzal adott kifejezést, hogy egy köszönőiratot készített s azt világos kék selyem kötésben 1878. nov. 4-én egy nagy küldöttséggel s ünnepélyesen adta át Földváry Mihály alispánnak. Ezt én adtam át, de az üdvözlő beszédet Kovách Gyula negyedéves joghallgató tartotta.

Nagy horderejű volt s az egész ország közvéleményének heyleslésével találkozott az a nagyarányu tüntetés, amely 1878. december 2-án zajlott le. Ekkor már én voltam az olvasókör elnöke. A politikai világ homlokterében Bosznia és Hercegovina elfoglalása állott, amely ellen a képviselőház minden ellenzéke szövetkezett. A képviselőházban erőyes vita indult meg, de nem volt elég a hatalmas ellenállás, szükség volt az ország közvéleményének megnyilatkozására is. Elhatároztuk tehát, hogy mi, az egyetemi ifjúság, az ország jövője, fogja hallatni erős tiltakozását s ezen célból dec. 2-án fáklyásmenetet rendez, az országgyűlési ellenzék tiszteletére. Ez sehogysen tetszett s a kormány mindent elkövetett ennek megakadályozására azért is, mert erre a napra esett I. Ferencz József császári trónralépésének évfordulója. A kormány az egyetemi tanácsot szorította, hogy hasson reánk, akadályozza meg a tüntetést. Nem sikerült. De, hogy az egyetemi tanács az ódiumot magáról elhárítsa, Lenhossek Károly rektor azon kijelentéssel, hogy a miniszterelnök velem óhajt beszélni, beültetett egy fiakkerbe s felvitt a várba Tisza Kálmán elé. Hogy ez a látogatás hogyan folyt le s mit beszélt velem Magyarország nagy ura, ezt egy külön cikkben fogom elmondani. Az eredmény az lett, hogy az egyetemi tanács a fáklyásmenetet három nappal előbb betiltotta. Én és társaim féltettük az olvasókör sorsát, úgy tettünk, mintha engedelmesskednénk s a rendezést átbocsájtottuk a fővárosi polgárság kezébe, báró Kaas Ivor irányítása alatt, azonban mi egyetemi polgárok, mint magánegyének vállaltuk a teendőket, a fáklyák vitelét, a rendezést és a már kiosztott szónoklatokat. Óriási tömeg vett részt a tüntetésen s az egyetem polgársága teljes számban. A menet először a Kálvin-téren lévő egyesült ellenzéki pártkör elé vonult, ahol Szemere Atilla jogász barátom beszélt lelkesen s amelyre báró Simonyi Lajos képviselő válaszolt. Innen az Egyetem-térre vonultunk, a függetlenségi pártkör helyiségéhez, ahol mind ott voltak a képviselők s a kütagok. Itt én voltam a szónok s az Egyetem-tér palotái verték vissza érces hangomat. Azt mondtam, itt nem a jogász, nem az orvos, nem a technikus, nem a bölcsész,

nem az egyetem polgársága van jelen, hanem a nemzet ifjúsága. E sorok írása közben el is olvastam fulmináns beszédemet s rámosolyogtam a lapok által hozott arcképemre. Tehát a tüntetés nagy sikerrel megtörtént s Bosznia és Hercegovina még nagyobb sikerrel occupáltatott. Tüntetés merészségünk azonban nem maradt büntetlenül, mert az egyetemi tanács ellenem s vezetőtársaim ellen fegyelmi vizsgálatot indított s azt hamarosan le is folytatta. Decemcer 12-én, születésem napján hirdették ki az ítéletet, melyet az Egyetértés így ír le: „A kihirdetés nagy ünnepélyességgel történt A rektori teremben, a nagy zöld asztal mellett félkörben foglaltak helyet az egyetemi tanács tagjai: a rector, prorector, négy dékán és prodékán, közöttük a pedellusok az ércbottal. Kívül a folyosók megteltek egyetemi polgárokkal, kik feszülten várták az ítélet eredményét. Elsősorban Barabás Béla és Szemere Attila hivattak be.” Nem folytatom tovább az ujságközleményt, csak röviden jelzem, hogy mi ketten, a főbűnösök szigoruan megróvatunk, azzal a hozzáadással, hogy a jövőben legkisebb ilynemű szereplés esetén az egyetemről el fognak utasíttatni. Gellér István és Lator Géza barátaim egyszerűen megintettek. Az ítélethirdetés után engem az ifjúság vállra kapott s folytonosan éljenezve tüntettünk tovább, amiért az egyetemi tanács sem haragudott, mert hiszen ők eleget tettek a felsőbb kívánságnak.

De volt ám keserű következménye is ennek a dec. 2-iki fáklyás tüntetésnek. Az, hogy a következő évben az államtudományi államvizsgán teljesen elbuktattak: Egy jóindulatu egyetemi tanár pártfogóm ezt így magyarázta: „Lássa Barabás, ennek így kellett történni, először azért, hogy a fiatalság előtt példát szolgáltatassanak, miszerint így jár az, aki tüntet. Másodszor azért, hogy a közvélemény előtt az igazoltassék, hogy a fiatalságot nem a komoly elemek, hanem olyanok vezetik, akik nem tanulnak s nem tudnak vizsgázni.” Ez is korkép.

Különben is az egyetemi ifjúság s különösen a jogászok, az ő hires tanáraikat nagyon szerették. Ennek bizonyága az is, hogy Hoffmann Pál rektornak 1878. májns 13-án és Wenzel Mihály ősz tanárunknak, 40 éves tanári jubileuma alkalmával 1879 március 13-án nagy tisztelgő fáklyásmenetet rendeztünk lakásaik előtt, ahol az egyetemi ifjúság nevében, az üdvözlő beszédekét én tartottam.

A szegedi árvíz 1879. március havában borította el ezt a szép várost. Az egyetemi ifjúság itt is kivette részét a súlyos emberbaráti mentési munkálatokból, amelyről, ha hozzájutok, külön fogok megemlékezni.

Sokan azt mondták annak idején, hogy az ifjúság ne tüntessen, csak tanuljon. De tanult is. Az egyetemi tanács minden évben pályadíjakat tűzött ki az összes fakultások hallgatói részéről készíthető dolgozatokra. Nem dicsekszem vele, hogy ezeken a pályázatokon résztvettem volna, de azt merem állítani, hogy igen sok egyetemi hallgató nemes ambícióval állott neki és számos pályamű érkezett be, úgy, hogy a nagytudományu tanárok zavarban voltak, vajjon a sok érdemes pályamű között kinek ítéljék oda a pályadíjakat. Megtörtént egyszer az, hogy egy nemzetgazdasági tétel felett megírt alapos dolgozatával a jogászok elől egy Brix Iván nevű gyógyszerészhallgató vitte el a szép pályadíjat, pedig ő is egyike volt a lelkes tüntetőknél.

A szép idők elmultak, de életem ez ideális korszakából egy fénysugár villan át lelkemen, csak azért, hogy egy futó pillanatnyi derűt adjon öreg napjaim borujára.

A csász. és kir. közvitéz

Keserves napok voltak, de azért derüs hangulattal gondolkok vissza az én 50 év előtti katonai szolgálatomra, amely ténylegesen csak néhány napig tartott s így nem volt alkalmam sem vitézi tetteket véghezvinni, sem katonai erényekben gyarapodni. Ugy vélem, hogy ha az egész önkéntesi évet végigszolgálom, akkor sem vittem volna tovább a káplárságig, az meg kizárt dolog volt, hogy a tisztvizsgát letegyem. Mert a katonai reglama nem volt az én kenyerem, sőt szivemből utáltam azt a fekete-sárga szellemet, amely teljesen bepókhálózta a magyar fiuk gondolkozását.

Unitárius diák voltam Kolozsvárott, amikor már jelentkezni kellett az egyévi önkéntességi jog elnyerése végett, az ott székelő főherceg Károly Ferdinánd 51. sz. gyalogezrednél, ahol megvizsgáltak, besoroztak s egyuttal megengedték, hogy az önkéntesi szolgálatot saját költségemen Aradon teljesítsem és megengedték, azt is, hogy a szolgálatot a jogászi évek betöltése után, 1879 október elsején kezdjem meg. Ez nagy előny volt.

Közeledett a közszájon forgott jóizü bakanóta lehangoló jóslata : „Október elsején be kell rukkolni...” de ahhoz nekem sem kedvem, sem pénzem nem volt. 1879 nyarán Kulán tartózkodtam, onnan küldtem be egy kérvényt, hogy nem birom el az önkéntesség nagy kiadásait, osszanak be az „államköltséges” önkéntesek Sanyaró Vendeljei közé, hisz ott sem leszek én különb katonája a császárnak, ezt is megengedték. Később azt is kérelmeztem, hogy halasszák el a berukkolást későbbre. Ezt már nem engedték, ugylátszik nagyon rámszorult a K. und K. hadsereg.

Elérkezett október elseje. Besétálok reggel 8 órára a csász. és kir. 33-ik gyalogezred irodájába, ott hazaküldenek, hogy majd 10—12 nap mulva hívni fognak. Ez is valami. Közbejött az október hatodiki gyászszünnap s a kivonulás a veszthelyre, a 30 éves

évforduló alkalmával. Hát az ki volt zárva, hogy én ne legyek ott, de szerencsére annyi eszem volt, hogy ne vállaljam azt a beszédet, amelyre az „ifjuság nevében” felkértek. A gyászmenet a várba vezető fahidon ment át s valamelyik szemfüles engem meglátott. Jól elmúlt dél, amikor kifáradtan, éhezve hazaérkezem, a kapuban már ott áll egy baka s közli a szigorú parancsot, hogy azonnal menjek vele be a várba. Bementem, — egy kissé szepegve — hogy mi lesz most? Egy jó darabig várok az irodában, aztán behívnak egy főhadnagy elé, aki rámivall, hogy merészkedtem a kivonulásban, a rebellis tüntetésben résztvenni? Feltaláltam magam s azzal mentegetőztem, hogy vidékről egy barátom érkezett, aki még nem járt Aradon, őt kellett kalauzolni. Büntetésül nem engedett haza, de mert rögtön panaszkodtam, hogy nekem szem bajom van, szerencsémre beutaltványoztak a kórházba, ahol három napig a szememet vizsgálták s aztán kitétek szolgálatra.

Rendben van. Kifogást nem tehettem. Megmutatták a hosszú kazamata-helyiségben a helyemet, az ágyamat. Most jött az adjusztíring. Bevitt az őrmester egy ménkü nagy magazinba, amely tele volt ócska bakaruhával, sapkával és bakkancsokkal. Egy kis jóindulat volt az őrmesterben, mert nem ő adott ruhát, hanem nagy kegyesen és leereszkedőleg megengedte, hogy én válasszam ki azt az öltözetet, amely rám illik és nem nagyon kopott. Hát én választottam. Egy sapkát, amely bő volt s lekonyította a két fületem, egy pár foltozott bő bakkancsot, amelybe a padlásról lehetett volna beleugrani s egészen kopott színű fekete-sárga zsinóros nadrágot és bluzt, amely jóízűen pötyögött rajtam. Fel is próbáltam s az őrmesternek is feltűnt, hogy milyen figura vagyok ebben a komisz mundérban. Elmosolyogja magát s azt kérdi:

— Hát aztán nem szégyeli magát, hogy ilyen ronda ruhában kimegy a városba?

— Nem én, — feleltem — szégyelje magát a császár, hogy ilyen komisz ruhába öltözteti az ő hű katonáját!

A vége az lett, hogy az őrmester válogatott részemre kincstári öltözetet. Nekem mindegy volt, mert ebben is úgy néztem ki, mint egy madárijesztő. Kéjelegtem abban, hogy mentől rondább katonája legyek a Gesammtmonarchia dicső hadseregének állami költségen.

Két nap múlva kiengedtek a városba. Siettem haza, hogy magamat otthon bemutassam. Amint a várkapun kijövök, találkozom Killich ezredessel. Egy kissé megszeppentem, szalutálok s ő megszólít barátságos hangon s mert én nem tudtam németül, tört

magyarsággal beszélt velem, sok minden apróságról s azt is kérdezte, hogy izlik a szolgálat ? Én bizony megmondtam neki, hogy nem fogom kibírni, mert gyenge, beteges vagyok, ami igaz is volt. El akartam tőle köszönni, de nem engedett, egész a Fehér Keresztig együtt mentünk be a városba, itt elváltunk.

A minoriták előtt nagy csoportosulás, ugynevezett fényes esküvő, az én jóbarátom, Csepreghy Mihály lakodalma. Oda furakodtam én is a sok ismerős közé. Sohasem felejttem el azt a derűtséget, amit az én önkéntesi egyenruhám és felszerelésem okozott. Otthon is, az utcákon is csak néztek az emberek, hogy tud megváltoztatni a nem illő ruha egy fiatal embert, aki még nem is restelte, hogyan néz ki abban a mundérban.

Már benne voltam a gyakorlatban, az Abrichtolás úgy, ahogy fogott is rajtam. Élveztem a komisz menázsit, a szalmazsákokat, a durva pokrócot, meg a neveletlen katonatársak otromba viccelődéseit. Viseltem megadással. Már hat nap múlva felülvizsgálatra kerültem s kisuperáltak. Az volt a szerencsém, hogy nem tudtam németül, mert különben betettek volna az irodába írónoknak. Marginean kapitány aláírta a katonai könyvemet s elbocsátottak véglegesen s később, október 19-én 1879. évben megkaptam az „obsitot”, hogy 4 évet, 11 hónapot és 18 napot „szolgáltam”. Még most is mosolygok, ha kezembe téved a katonai könyvecském, az obsitom s a katonakórházi fejcédulám.

Tartozom azzal a kijelentéssel, hogy feljebbvalóim, még az altisztek is, megkülönböztetett bánásmódban részesítettek, bizonyosan Killich ezredes utasítása folytán. Pedig lett volna ok, hogy rám huzzák a vizes lepedőt, mert mindig hencegtem, szájaskodtam és szokás szerint szidtam a németet. Az őrmester egy ízben bizalmasan figyelmeztetett, ha hem hallgatok, be fognak csukni. Erre elbizakodottan azt feleltem, hogy ez is azt fogja bizonyítani, hogy „huncut a német”.

Bizony nem annyira merész, mint könnyelmű voltam, mert nagyon megjárhattam volna, meggondolatlanul alkalmazott hencegő szavaimért. De szerencsém volt, először azért, mert beteges voltam, de még inkább Killich ezredes s a többi tisztek az újságokban olvasták, hogy én milyen szereplő jogász voltam és olyan tekintélyem volt, hogy velem még Tisza Kálmán is, Magyarország akkori miniszterelnöke is barátságosan és atyailag beszélt a ceglédi állomáson, mikor két héttel ezelőtt Aradra utaztam.

Igy ért véget az én dicsőség nélküli katonai pályám, amelybe csak belekóstoltam, de szívből örvendtem, hogy megszabadultam tőle. Csak azt sajnálom, hogy nem csináltattam magamról fényképet.

A vármegyeházán

A lig végeztem el a budapesti egyetemet s néhány vizsgával adós is maradtam, az aradmegyei főispán Tabajdy Károly kinevezett tiszteletbeli aljegyzőnek. Hízelt hiúságomnak a nagy cím — kedvem is volt a közigazgatási pályára, bevonultam szolgálatra, csak úgy ingyenesen. De így nem lehet megélni egy szegény fiatalembernek, ott akartam hagyni a fényes állást.

A megyei árvaszéknél azonban megüresedett az irattárnoki állás, melyet Krivány János, a későbbi híres sikkasztó töltött be. Felhivatott a főispán s jó szívvvel felajánlotta nekem, hogy ezt az irattárnoki állást fogadjam el addig is, amíg bejuthatok egy nekem való fogalmazói vagy szolgabírói állásba. A 600 forint évi fizetés és 100 forint lakbér akkor szép pénz volt, hát belementem.

Szorgalmasan, már amennyire tőlem tellett, vezetem a névmutatót, szereltem az aktákat, emelgettem az iratsomókat, de ezenkívül érdeklődtem a politika iránt is, és pedig szélsőbaloldali irányban, ami sem a főispánnak, sem a vármegye urainak nem tetszett. De nem bántottak, még csak meg sem intettek, ellenkezőleg, reám mint eleven példára hivatkoztak, ha a vármegye vezetőit azzal vádolták, hogy választásoknál presszionálják a tisztviselőket a kormánypártra szavazni. Lám, Barabás Béla úgy cselekszik, ahogy neki jól esik!

Egy szép téli vasárnapra, az aradi polgárság gyűlést hirdett a függetlenségi párt megalakítása végett, amelyre meghívták Mocsáry Lajost az Irányi-féle országos függetlenségi párt elnökét, akit a vasuti állomáson az aradi függetlenségiek ünnepélyesen fogadtak.

Előző napon Ormos Péter az alispán magához hivatott s atyailag figyelmeztetett, hogy ne rontsam el a jövőmet, ne vegyek részt a gyűléseken, a banketten, vagy ha részt veszek, hát legalább ne szónokoljak. Mert ez nem jól áll egy tisztviselőnek s aztán ennek kellemetlen következményei lehetnek.

Meghallgattam a jóindulatu tanácsot, de nem voltam képes megfogadni, mert hajtott a vérem s vonzott fiatal meggyőződésém. Törődtem is én akkor a saját jövőmmel, amikor a függetlenségi eszméért lelkesültem s amikor én is tüntetni akartam a saját egyéni és politikai függetlenségem mellett.

Hát persze, hogy kimentem a vasuti állomásra fogadni Mo-csáry Lajost, nemcsak, de mint ismerőse, az első fogatban vele szemben foglaltam helyet, zöld tollal a kalapom mellett. A bevo-nulást látták a vármegyeháza ablakaiból s a főispán, meg a pi-pájával kikönyöklő Ormos alispán csak úgy csóváltgatták a fejüket merészégem felett.

A nagy gyűlésen pedig, úgy a vége felé engem is kíván-tak hallani. Beszéltem is s azzal kezdtem, hogyan óvott engem Ormos alispán ur a politikai szereplés veszedelmes következmé-nyeitől. Volt nagy gaudium s jósolás, hogy engem a nagy kor-mánypárti erélyes főispán kidob a vármegyeházáról. Dehogy dob-tak, még csak nem is szóltak, de az bizonyos, hogy a vármegyei előmenetelemnek befellegzett. Volt aljegyzői, szolgabírói üresedés s más előléptetés, de én hiába pályáztam, hiába kilincseltem a nagyhatalmu törvényhatósági bizottsági tagoknál, az állást mindig más nyerte el, — pedig már nő voltam, fiam is volt.

Jött később az országos képviselőválasztás. Aradon Chorin Ferenc kormánypárti és Náray Imre függetlenségi párti állottak szemben. Nagy volt a korteskedés s a pártok számon tartottak minden embert. Engem csakugyan megfenyegettek jóval is, rosszal is. Azzal biztattak, ha jól viselem magamat, hamar előlépek, de ha Nárayra szavazok, azonnal kiteszik a szűrömet a vármegye-házából. Hát szordinót tettem a szélbali hegedűmre, mert kenyér kellett a családomnak.

Jött a választás napja. A megyei tisztviselők tizes turnusok-ban mentek szavazni egy-egy főtisztviselő vezetésével. Én mindig kibujtam, de estefelé már muszáj volt szavazni. Az utolsó tiz me-gyei tisztviselő között voltam én is, a sereghajtó maga Tabajdy Károly, a főispán volt. Szavaznak egymásután Chorin—Chorin—Chorin. Tőlem is kérdi a választási elnök, kire szavaz? Harsány hangon vágom oda — Náray Imre! Szinte beleizzadtam, de meg-történt s felemelt fővel jöttem ki a szavazó sátorból. Este 9 óra-kor hirdették ki az eredményt, hogy Náray Imre győzött 15 sza-vazat többséggel. Ő volt Arad első függetlenségi képviselője, a második aztán — én.

Azonban az én merész szavazatomnak nem volt súlyosabb

következménye, csak az, hogy másfélévi kisegítő árvaszéki előadói működésem után visszarendeltek az irattárba robotolni. De már nem volt kedvem ez alárendelt tisztviselői tevékenységhez s mert láttam, hogy előbbre nem jutok, kezdtem elhanyagolni a dolgaimat. Gyült a restantia, megakadt a munka, de azért engem nem bántottak, — de türtek. A fülemhez jutott egyszer Tabajdy főispánnak az a bizalmas kijelentése, hogy „Barabás egy veszedelmes szélsőbali, de rá van szorulva a fizetésre, hát el kell neki nézni mindent, hadd örlődjék fel energiája és tehetsége a megye kezelési hivatalaiban”.

Ekkor nyílt ki a szemem. Időközben szorgalmasan tanultam, tettem le a jogi vizsgákat s egy szép napon otthagytam a vármegyét, mint Szt. Pál a románokat, beálltam ügyvédbojtárnak. De azért szívesen emlékezem arra, hogy 45 év előtt jólesett a vármegyei kis darab kenyér.

Az én kis családom

Férfi sorsa a nő. Ha valahol bevált e bölcs mondás, nálam igen. A magyar „feleség” kifejezés nálunk eleven valóság. Minden örömnak, boldogságnak, derült időknek fele az enyém, minden csapásnak, fájdalomnak, szomorú napoknak fele az övé. Mindkettőnké együttvéve és külön-külön is.

Az ember életében a jó és rossz véletlenek gyakran játszanak szerepet. Nincs házaselet, amelybe a véletlen nem szólt bele akár kedvezően, akár hátrányosan. Én ennek a véletlennek csak hálával tartozom s érdemesnek tartom írni erről. Ez az emlékezés akkor is időtöltő olvasmány, ha azt, mint az író fantáziája kieszelttem volna. Tehát leirom a mesét, hogyan jutottam a feleségemhez.

Mielőtt mesélnék, be kell mutatnom a mese hőseit, — magamat. Szinte látom, azt a sovány, cingár alakot, azt a félszeg fiatalembert, aki csak oldalvást nézte a lányokat, s aki zavarba jött még akkor is, ha csak azt mondta, milyen szép vagy csunya az idő. Társalogni, szépet mondani, talán tudtam volna, de nem mertem. Nekem nem imponáltak azok a fruska lányok, s ha egyik vagy másik utamba került, csak egy-két szó s már eloldalogtam. Az iskolatársaim, barátaim, ha lányokról pajzánkodtak, az engem nem érdekelt, mintha csak a legjobb tanuló lettem volna. Pedig dehogy voltam! Az apám jól látta, hogy egy kis jómodort kellene belém nevelni, hát beiratkoztam a tánciskolába. A jó Somogyi néni eleget igyekezett engem bekalauzolni a hölgyekkel való társalgásba s hiába mutogatta kövér lábikráival a tánclépéseket, ez rajtam nem fogott. Nem tudtam sem táncolni, sem a hölgyekkel társalogni. Ha valakit táncra kértem s meg is indultam, hát mosolyogtak. Szívesen senkisémmel táncolt velem, csak tanítási fegyelemből. De ha szavalni kellett, vagy a Somogyi nénit felköszönteni nevenapján, akkor én voltam az első. Ez az egyetlen elő-

nyöm mégis teremtett egy kis rokonszenvet részemre a lányok előtt s idők folyamán felébresztette bennem a bátorságot, kezdettem a lányokkal beszélgetni, már haza is kísérgettem egyiket-másikat. Sőt annyira vetemedtem, hogy az apámtól rajzpapírosra kért pénzecskéből egy-egy szál virágot vettem, akkor a kameliarózsa volt a divat Hát csak ment valahogy hatodik osztályos koromban. De mikor a hetedik és nyolcadikra eltávoztam Aradról két évre, sehol én leányokkal nem társalogtam, így visszasavanyodtam a modortalanságba s egykedvűen tértem napirendre a nőkkel szemben köteles udvariasság felett. Még a jogászévek első két esztendejében sem érdekelték a hölgyek, már azért sem, mert az önfentartás súlyos problémájával voltam elfoglalva Ez voltam én, mentes minden szerelemtől, kalandoktól, széptevésektől.

Most folytatom a mesét, azaz, hogy még el se kezdtem.

Harmadéves jogász voltam, szereplő egyetemi polgár, aki már belekiváncoztam az életbe s abba a keretbe, ahol a római jogon kívül lársadalmi rutint is el kell sajátítani. Volt nekem az egyetemi tanárok között egy nagy jóakaróm, Hoffmann Pál rektor, aki beajánlott engem egy bácskai uri családkhoz, horti és rigyiczai Kovács József nagybirtokoshoz, az Iván fiu mellé, nem annyira nevelőnek, októnak, hisz a fiu már elsőéves jogász volt, hanem inkább azért, hogy az élet komoly feladataira irányítsam hajlandóságát és ügyeljek reá, nehogy elkalandozzék. Nem nehéz feladat, amit örömmel vállaltam teljes ellátásért és jó fizetésért. Pompás uri lakás, Budapesten is, a rigyiczai kastélyban is, elsőrendű konyha, kényelmes berendezés, előkelő társaság, finom modor, figyelmes cselédség, semmi dolog, hát az ember hamar beletalálja magát a módba. Már 2—3 hónap múlva éreztem, hogy ki vagyok cserélve, mert élénken társalogtam a háziakkal is, a sűrűn jövőmenő vendégekkel is, sőt a hölgyekkel szemben is kiállottam az udvarló és gavallér vizsgát. Ott tanultam meg sakkozni a ház urnőjétől s mire belegyakoroltam magamat, az lett az unalmas osztályrészem, hogy minden ebédután legalább 3—4 pártit elkellett játszanom, nemcsak, de hogy a ház urnőjének kegyében bent maradjak, igen sokszor neki engedtem át a győzelem pálmáját is. A rigyiczai nagy kastéllyal szemben volt egy kis kastély, abban egy okos urileány, én bizony elég gyakran átjárogattam udvarolgatni, sőt holdvilágos estéken is képeztem magam a széptevés mesterségében. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy akkor már volt érzékem, hajlandóságom, gyakorlatom is a hölgyekkel foglalkozni, sőt még versfaragásra is vetemedtem, de aztán nem tovább.

Igazán szép és kellemes életem volt a rigyiczai kastélyban. Az Iván fiúnak könnyű homokfutóján gyakran átkocsiztunk egyik szomszéd faluba is, a másikba is, a többek között néha Nemes-Militicsre, ahol a kaszinóban billiárdoztunk, az ottani tagok elszórakoztak a mi ügyetlen játékunkon. Az apósom, akit nem ismertem, mikor hazament ujságolta a családnak, hogy látta azt a híres jogászt Budapestről a Kovács fiuval. Én már ekkor a budapesti Egyetemi Olvasókörnek elnökelőtje voltam. De hát ez olyan közömbös ujságolás volt, mert valamit csak kell beszélni, ha a falusi kaszinóból az öreg hazamegy. Napirendre is tértek felette, nem volt érdekes.

A Kovács-család egyetlen szemefénye, az Iván fiu, nagy nehezen lenyögte a jogi első alapvizsgát, ami nagyrésztben az én érdmem lévén, az apjától száz forint örömpénzt kaptam és két heti szabadságot. Ez 1878 nyarán volt, ötven évvel ezelőtt. Eljöttem Aradra a szülői házhoz s barátaimmal naponként sétálójá s hangos anekdotázója voltam az aradi sétánynak. A két hét letelt, visszautaztam Bácskába, de oly későn érkeztem ki az aradi állomásra, hogy nem volt időm az utazóládám feladására. Ez volt az első véletlen. A hugom feladta a ládát a vasutra s úgy tiz nap múlva kapom Rigyiczára a nemes-militicsi állomástól az értesítést, hogy a ládám megjött. Kértem fuvar az öreg földbirtokostól, aki engem arra kért, hogy személyesen kocsizzam át Nemes-Militicsre neki is jött két ládika puskapora, ezt nem lehetne könnyelmű kezekre bízni. Vállaltam. Közben — s ez a második véletlen — a rigyiczai jegyző is megkért, hogyha már átmegyek Nemes-Militicsre, hát vigyek egy üzenetet a községi orvoshoz, dr. Kanyurszkihoz, az apósához, aki édes atyja volt dr. Kanyurszki Györgynek, a budapesti egyetem híres theológiai tanárának. Átkocsiztam Nemes-Militicsre egy nyári délután s először az üzenetet adtam át a doktor-családnak, azután mentem az állomásra a ládát s a puskaport kiváltani, azzal, hogy visszajövök a meghívott uzsonnára. Közben, amíg én odajárok, — s ez a harmadik véletlen — két falubeli urileány betekint egy kis futólagos trackra, tovább is akarnak menni, de a háziasszony marasztalja őket, mert a budapesti híres jogászt, azt a barna legényt, beakarja a lányoknak mutatni. Hát persze, hogy maradtak, kíváncsiságból. Visszaérkezem, bemegyek a doktorékhoz, bemutatnak a két szemrevaló leányzóknak, hamar eleven beszélgetés kerül, hozzák a cukrásztól a fagyaltot. Az egyik, a csinosabbik, mosolygó szemével, derűs arcával, szellemes megjegyzéseivel, közvetlen kedvességével kellemes hatást

gyakorol reám, kezdem magam jól érezni, belemelegszen a társalgásba, miközben elolvad — a fagyalt. Az urasági fogat az utcán vár, bejön a kocsis, sürget, mert a nap már lemenőben, de hát még egy kis negyedóra, az elbucsuzás, végül a kötelező kijelentés, hogy a viszontlátásra! Gyöngéd kézszorítás, meleg tekintet, felülök a fogatra, — gyi, mehet. Még vissza is nézek, de már porzik az ut, a két tüzes csikó rohan, aztán megtörlöm a homlokomat. Kellemesen érzem magam, a szolid csevegés után, visszagondolok a két leányra, eközben jut eszembe, hogy még a nevüket sem tudom. A másiké nem bántott, csak az egyik bájos képe motoszkál a fejemben. Arra rá sem gondolok, hogyha most a lábaimnál levő puskaporos ládika felrobbanna! Szerencsésen megérkeztem Rigyczára, referáltam, kérdezősködtem s otthon a leírás után tudtam meg, hogy az az egyik leány Vidakovich Irén.

Eltelt a nyár, beiratkoztam az egyetemre, engem megválasztottak olvasóköri elnöknek, szónokoltam itt is, ott is, tüntettünk s 1879. tavaszán az én gondnélküli helyemre Csarada János, a későbbi jogegyetemi tanár került s én, az ifjusági vezér, állás nélkül maradtam. Az a bizonyos eleven kislány, ha néha-néha eszembe jutott, de már én úgy is elszakadtam Bácskából, csak jó emlék maradt. S aztán gombház, ha leszakad lesz más.

Az 1879. évi iskolai szünidőre, amikor már különben is lejártam a kötelező négy évet, nem akartam hazajönni a már öreg édes apámhoz. Resteltem, hogy a nyakán éljek. Az „Egyetértés” - ben egy névtelen kis hirdetést tettem közé, hogy a nyári, julius és augusztus havakra szívesen elmegyek vidékre akár tanítani, akár vizsgára készülő jogász mellé. „Joghallgató” címen kérem a választ. Csak egyetlen ajánlatot kaptam, ma is megvan. Az illető feljött Budapestre, megegyeztünk, az állást elfogadtam.

S milyen szerencsés véletlen ez is. Ismét Bácskába kerültem, a másik szélére. Az illető Vitályos Imre kulai kincstári tisztviselő, aki ugyanazon államvizsgára készült, amelyre én, tehát tanítani nem kellett, hanem együtt tanultunk. Ő már négy gyermekes családapa volt, de mert nem tudott előlépni, hát készült erre a vizsgára. Anynyit egyhuzamban sohasem tanultam, mint akkor, ott Kulán. Reggel már 5 órakor nekiültünk s egy órai ebédidőn kívül, este hétig szedtük magunkba a tudományt. Vacsora előtt és után szabad voltam, több családdal megismerkedtem és sűrűn jártam a kántortanító lakása előtt lévő pletykapadra s évdtem a lányokkal, de már csakugy fölényesen, mert minden időmet a szorgalmas tanulás foglalta le. Be is jelentkezünk szeptember közepére vizsgázni.

Egész szeptember 6-ig voltam Kulán s onnan nekiindultam Budapestnek. Keresztül kell utaznom Zomboron, ahonnan csak egy macskaugrás Nemes-Militics, ahol szeptember 8-án, Kisasszony-napján van a templombucsu. Időm volt s így a bucsunap reggelén beállítottam a nemes-militicsi községi orvos vendégszerető házához, ahol bácskai jó szokás szerint, a többi vendégekkel együtt, szívesen elfogadnak. Ott mindjárt érdeklődtem azon csinos hölgy iránt, akivel egy év előtt ugyanebben a házban uzsonnáztam, csak látni akartam, vajjon megismerem-e? Jött ki a templomból s mutatják, az ott a fekete selyem ruhában! Odamegyek, üdvözlöm és rám ismer. Szép, karcsu alakja leköt, szavai kedvesek, arca áhítatos az imától. És mindjárt el is köszönök, elválunk, mert én délután utazom fel Budapestre.

Ebéd alatt a doktoréknál a ház idősebb urnője, Tilda kisasszony mellett ültem s elég sűrűn beszélt az én „szép ismerősömről”. Hosszu és pazar bácskai ebéd, se vége, se hossza. A hangulat jó, a bor hevít, a társaság hangos, betévednek a csonoplyai tamburások is. De hát a kötelesség az első s hiába marasztalnak, megköszönöm a szíveséget s rohanok ki gyalog a közeli állomáshoz, mert nem akartam lekésni. És már csak néhány lépés, amikor a vonat éppen az orrom előtt vonul el, — lemaradtam. Ime, ismét egy véletlen és pedig sorsdöntő véletlen. Igaz, hogy én bosszankodtam, de ezen már változtatni nem lehet, visszasétáltam a doktorékhoz, ahol még állt az ebéd s nagy volt a zenebona. Én is belekeveredtem, de vigyáztam, nem ittam. Egyik vendég ki, a másik be, nagy a lárma, sűrű a dohányfüst, megszöktem szellőzködni, kifujni magam.

Volt nekem ott egy régi jogász társam, Fodor Jóska, aki rokon az aradi Dániel-családdal. Elmentem hozzá, egy kis csendes beszélgetésre. Ott egy félórára lepihentem. Rátereltem a szót a délelőtti kedves találkozásra s Fodor barátom kérésemre vállalta, hogy elkísér s alkalmat szerez a további megismerkedésre. Én úgy éreztem a rövid beszélgetések után, hogy ez a szép, fiatal teremtés reám mélyebb behatással lesz s ha már a véletlen ottmarasztott, miért ne tölthessem az időt olyannal, ami nekem jól esik. A leányt megtaláltuk egy rokoncsaládnál s mielőtt bementünk volna, az én barátom Irént, az én rokonszenves ismerősömet, kikérte a ház elé néhány szóra. Ki is jött. Én zavartan, szinte elfogódva állottam a leány elé. Hogy mit beszéltem nem emlékszem, de Irén kihivatta Anna rokonát, néhány szó s azon vettem észre magamat, hogy bent vagyok egy jókedélyű, zajos, vig idegen tár-

saságban. Nehéz lett volna magam jól nem érezni, de mégis feszélyezve voltam, mert én nem a társaságért, hanem Ő érette vagyok ott. Sikerült is egypárszor egymásmellé kerülni s kedvesen csevegni. Persze, bácskai szokás szerint, marasztottak, én pedig maradtam. S hogy valami változatosság legyen a szórakozásban, valaki heccből azt indítványozta, hogy menjünk a színházba. Egy kóbor ripacs-színészcsapat hirdette a „Peleskei nótárius”-t. A nagyvendéglő oszlopos kocsiszinje volt a színház. Az egész társaság odavonult s az első két sort elfoglaltuk. Én Irén mellé kerültem, most az egyszer nem véletlenül, de szándékosan. Hogy a szinpadon mit csináltak, az előadás milyen volt, azt én nem értem rá megfigyelni, mert elvoltam merülve Irén szép szemeiben, kedves társalgásába s nem telt bele négy felvonás, én már beleszerettem, de olyan titokban, hogy még csak neki sem mondtam. Azt éreztem, láttam, hogy szívesen hallgatja szavaimat s velem együtt ő sem tudja, mi történik a szinpadon. Mig mi a színházban voltunk, a vendéglátó házban a nagy asztal terítve, várt a dus vacsora, olyan bácskai kiadásban. Ismét Irén mellé kerültem, most már közmegegyezéssel s csak az volt a baj, hogy illendőség okából másokkal is kellett foglalkozni. Éjfél elmúlt, elfogyott a vendég s csak hárman maradtunk egy kisebb szobában, a házikisasszony, Irén és én. A két jó öreg, Ivánkovits tata meg a Krisztó néni, a házigazda s a háziasszony a szomszédszobában beszélgettek, nagyokat hallgattak s gyakran pislácoltak. Én aztán elemembe kerültem, beszéltem, anekdotáztam, tréfáltunk, verseket mondtam el, halkán énekeltem, még saját dalomat is, a többek között: „Hozzád jöttem boldogságot keresni. ..” s valahányszor ilyen szerelmes dalt vagy verset adtam elő, nem Irén szemébe néztem, hanem a másokra, úgy, hogy az már kezdett éledezni, nem-e neki szól az érzelmes célzás. Éjfél után 3 óráig voltam ott s kitálatam lelkemet s élveztem a jelennek boldogító perceit. Aztán tele illuziókkal, édes ábrándokkal, elmentem Fodor Jóskához, nála lefeküdtem. Nem is igen aludtam, csak álmodtam, álmodtam édes jelenről, boldog jövőről.

Csak késő délelőtt ébredtem, amikor házigazdám és barátom bejött hozzám. Érdeklődött, hogy mulattam? Tele voltam dicsekvéssel, köszönéssel, áradozással s bizalmasan meg is mondtam, hogy Irén nekem nagyon tetszik. Brávó! — válaszol agglegényi mosollyal. Aztán sokat beszélt nekem, hogy a leány milyen okos, művelt, kedves teremtés, szép lelki tulajdonságai vannak, hü feleség lenne belőle. Ahogy én ismerlek, — mondja ő — épen Ne-

ked való. pásszol hozzád. Sok vagyona nincs, de az nem baj. Nagyon jólesett hallani a baráti, őszinte szavakat. Ott is marasztalt ebédre.

Alig vártam a délutáni 5 órát, amikor Irén szülői meghívtak uzsonnára. Ott is elég sokan voltak lányok, asszonyok, élénk hangulatban. Szívesen láttak s Irén kedvesen fogadta el azt a néhány szál virágot, a Fodor néni kertjéből. Én azonban bármennyire felvoltam srófolva, türtőztettem magam és semmi komoly nyilatkozatot nem tettem, pedig szerelmes voltam. De Irén, — ezt később tudtam meg — bár rokonszenvezett velem, tetszettem neki, de szerelmes nem volt. Elhamarkodott is lett volna a lekötelezés, mert hiszen vizsga előtt állottam s még nem volt semmi megélhetési biztosítékom. Csak azt kértem Iréntől és szülőitől, hogy engedjék meg, miszerint, ha tul leszek kötelezettségeimen, akkor írassak. Ez nekem elég volt. Esti 9 óra után elbucsúztam Iréntől is meleg szavakkal — a viszontlátásig! Egy kis elemózsiát pakoltak be részemre az utra s egy benfentes szobaleány kísért ki az állomáshoz. Sötét este volt s nehéz szívvvel, de jóleső érzéssel bandukoltam a kövezetlen uton. Szólok a szobaleányhoz, hogy mondja meg a kisasszonynak, el ne felejtse! Jól van, jól, — válaszolja bátran, csak az urfi ne felejtse el a kisasszonyt!

Felutaztam Budapestre, ahol a vizsgán megbuktam, ez rossz volt. Lementem Aradra, ahol a katonaságtól kidobtak szemgyengeség miatt, ez jó volt. Bementem a vármegyéhez egyelőre ingyenesen, mint tiszteletbeli aljegyző s később kaptam meg az árvaszéki irattárnoki állást igen szerény fizetéssel. Megkezdtem a küzdelmet a rideg valósággal, az étellel. Csak végzett jogász voltam, elég jó hírnévvel, de ebből nem lehet megélni. Sokat gondolkoztam, tétováztam s erőlködtem belelátni a jövőbe. Elhatároztam, tanulni fogok fokozott szorgalommal s leteszem a vizsgákat. De tartottam tőle, hogy nem leszek erős, nem leszek kitartó s a fiatal évek könnyelműségei között fejem felett el fog szaladni az idő. Aztán beszéltem magammal s az érlelődött meg agyamban is, szívenben is, hogy megnősülök. Ha eltalálom az élettársat, aki biztatóm, támogatóm, lelkesítőm lesz, akkor együtt fogunk kiemelkedni a mindennapiságból, a tucat emberek közül. És ha nem sikerülnek az élettárshoz fűzött remények, akkor ottmaradunk a tömegsorsban, együtt huzzuk az igát s együtt kinlódjuk át az életet. Vagy — vagy! De bennem világolt az élőhit, hogyha az a bácskai leány lesz az élettársam s ha együtt száll harcba a férfiúi erős akarat a nő nemes szívével, ott babéros lesz a győzelem.

Elkezdtem levelezni érzésvilágom kiszemelt ideáljával, néhány-szor meglátogattam, megszerettük egymást s két évi alapos lelki kiismerés után házastársak lettünk. Az én násznagyom: Ternajgó Czézár ujaradi gyógyszerész és vőfélyem: Dániel Endre, gyerekkori jópajtásom, a „Csóka” voltak.

A mesének vége, következik a valósággal teli élet.

Még nem voltam 26 éves, amikor megnősültem, szerelmi, tiszta, érdeknélküli házasságot kötöttünk, a sulyt nem a jelen mulandóságaira, hanem egy szép jövő előkészítésére helyezve. Hála az égnek, mind a kettőnkben megvolt erre az erkölcsi alap, az egymás iránti hűség, bizalom és szeretet s az alkalmazkodási képesség, az élet követelményeivel szemben.

Feleségem szülői, Vidakovich Péter nemes-militicsi birtokos és neje, szül. Borsy Eszter, egy református lelkésznek leánya. Nemes család, delity predikatummal. Két gyermekük volt, az egyik Vidakovich János, mint Karcag város főmérnöke és műszaki tanácsos halt el, a másik az én feleségem. Otthon kapott gondos nevelést és oktatást, egy Münchenből hozott nagyműveltségű hölgytől. Feleségem négy nyelvet beszél, magyar, német, francia és szerb. Hazulról hozott alpműveltsége, tiszta erkölcsi felfogása, finom modora, előkelő gesztusai s emberismerete, alkalmassá teszik őt, hogy a bennem szunnyadó energiát, tehetséget s a nyilvános közéletre alkalmatosságot felélessze és ébren tartsa. Házasságunk első éveiben bizony nehezen éltünk, mindaddig, amíg a tanulmányaimmal elkészültem, vizsgáimat letettem. Ezen fáradságos és sulyos, hosszú idő alatt, amely öt-hat évig tartott, mindig a feleségem bátorított, lelkesített, kért, könyörgött, korholt, szidott s ott-hon ült velem, hogy én tanuljak! S ha már kifáradott az ösztönzésben, akkor rámutatott a bölcsőben szendergő vagy a földön játszó kis fiunkra: Nézd, ez a fejlődő élet jövőt követel s jó vagy rossz sorsa a Te kezében van! Hát az eredmény mégis csak az volt, hogy számottevő ember lett belőlem. Azt nem én ítélem meg, volt-e valami kedvező hatása az én életemnek a közügyekre s vajjon részben vagy egészben betöltöttem-e emberi és hazafiui hivatásomat, de ha igen, azt egyedül az én jó feleségemnek köszönhetem.

Később és tovább, amikor már könnyebb volt az élet és tehetősebb a mód, feleségem hű maradt önmagához. Nem állott meg a haladás útján ő sem, én sem, mert henye fürdői pihenések és muló szórakozások helyett elmentünk világot látni. Minden évben más-más országban jártunk. Csak első osztályban utaztunk, azért, mert ezek külföldön mindég üresek s így az utazó szakasz mind-

két oldalán élvezhettük a szép tájakat, a látványos vidéket. Bejártuk Ausztriát, Svájcot, Németországot, Belgiumot, Franciaországot, Angliát, Olasz- és Csehországot. Több országban kétszer-háromszor is megfordultunk. Sőt az 1904. évi interparlamentáris conferentia alkalmával Amerikát is, ahol Newyork, Philadelphia, Pittsburg, Washington, St. Louis, a világkiállításon, Boston, Albany, Cleveland, Buffálo, a Niagara-vizesést s a jó ég tudja, hogy hány helyen jártunk. Még Afrika szélén, Algirban is időztünk egy napot s a spanyol Gibraltáron. Elképzelhető, hogy mennyire tágult világlátkörünk, mennyire gyarapodtak ismereteink, tapasztalataink, milyen fokozottan emelkedett tudásunk és mennyire fejlődött a szép iránti érzékünk, a művészet iránti hajlandóságunk. Milyen isteni élvezet az utazás, milyen magasan emeli fel az ember eszmevilágát, mennyi minden megmarad az emlékezet tárházában.

Politikai és nyilvános közéleti szereplésem gazdag sorozatában mindig mellettem volt és hasznomra szolgált a feleségem. Ha öröm, siker, győzelem jutott osztályrészemül, abban neki is része volt. Ha baj, keserűség, csalódás vagy veszedelem környezett, mindig az ő okos szava háritotta el a súlyos következményeket s osztotta meg velem a megpróbáltatások napjait. Hevességemben mérsékelte, lanyhaságomban erősített. A bizalmas politikai dolgokról ő mindig tudott s ismerte az eseményeket s a szereplő embereket is.

Ő maga is sokat tanult s az idők folyamán önműveléssel, sok olvasással, magasabb emberértékre emelkedett. A világtörténelemben, a német és francia irodalomban tökéletesen jártas, memóriája kitűnő. Volt alkalmam nyilvános közéleti szereplésem alatt Budapesten igen magas körökben s előkelő társaságokban gyakran megfordulni s az Uránia-palota egész második emeletén levő kényelmes lakásban nagyszámu és diszes vendégsereggel foglalkozni, az én feleségem mindenkor és mindenütt derekasan megállotta helyét.

Ma már öregek vagyunk s így mindjobban ritkulnak közéleti tevékenységeim, de ezek elé is sokkal több nehézség kerül, mint régen. Így 1926. évben, amikor szenátor lettem Aradmegye részéről, az igazolás alkalmával olyan súlyos, valótlan és költött vádakkal támadtak reám, amikkel nevemet a jóhiszemű román közvélemény előtt gyűlöltté tették annyira, hogy alapos okom volt személyes inzultusoktól is tartani. Lehet, hogy tulzott volt az aggodalom, de feleségem nem hagyott magamra, hanem jött velem Bukarestbe. Igazán kinos háromhét volt, amikor mindennap olvastuk a kiméletlen támadásokat és fenyegetéseket, még akkor is,

amikor már a román főrendiház fényes elégtételt adott s tulnyomó szavazattöbbséggel igazolta megválasztásomat. A feleségem mindig elkísért a szenátus ajtajáig, velem jött mindenhová s gondosan vigyázott, nehogy bajom történjék, vagy ha történik, mindjárt oltalmamra kéznél legyen. Nem történt semmi, de az előgondoskodás nem árt, sőt kötelesség. És valahányszor én Bukarestbe utaztam, ő fáradott velem, mindig kísért, mint gyermeket a védangyal.

Irhatnék még sok jót és szépet róla, de ez már nem tartozik a nagy nyilvánosság elé, mert ezek a házierények keretében, a meleg családi otthon bizalmas légkörében tették és teszik elviselhetővé és kellemessé a mindennapi életet.

Tudom, lesznek sokan vagy kevesen, akik e személyes áradozást olvasva, túlzást találnak írásomban s talán helytelenítik azt. Ehhez kétségtelenül joguk van, hisz mindenki a saját szemüvegén keresztül ítél emberek és cselekedeteik felett. De viszont nekem is jogom, sőt okom van az én élettársamról a lehető válogatott szavakkal megemlékezni, mert én neki köszönhetem ami lettem, voltam és vagyok. Én ezzel csak a lelkiismeretemet nyugtattam meg, mert én nem hagyhatok reá vagyont, ami nincs, hanem csak azt, amivel ma és mindenkoron bőven rendelkezem — az elismerést.

*

Volt nekünk egy fiunk is, egyetlen gyermekünk. Csak volt. Lajos volt a neve, Kossuth Lajos után. Mikor született, egy denevér repült be a szobába. Én jóra magyaráztam, de nem vált be. Szép, okos fiu volt, szelid, értelmes, becsületes, de nem szeretett tanulni, akár az apja. Már a negyedik elemi osztályt járta, vig, eleven volt s nagy hajlandósága a versekre, a szavalásra. Órák hosszáig lehasalt a szőnyegre, elébe tárta Petőfi diszkiadását, szívesen olvasta s ami tetszett neki, ki is írta, betanulta. Mint szent ereklyét őrizzük berámázva, amit kiirt egy irkapapirosra:

Aranykalászkok.

A hon nevét, a drága szent hazát.
Szived legtisztább helyére zárd.

—

Régi sorsa a magyaroknak a bánat,
E nélkül már tán élni sem tudnának.

Ezzel eléggé bemutattam, hogy milyen eszmékkel, gondolatokkal indult neki a világnak, a mi Lajos fiunk. Kilenc éves jóval elmúlt, amikor a gyilkos difteritis elvitte, — akkor még nem volt szérum. 1892 február 21-én, néhány héttel azután, hogy először

gyomai képviselő lettem, meghalt. Fényes csillagként ragyogta be fiatal házasetünket és sötét éjszakába borította öreg napjainkat. Ki tudja, hátha ott a temetőben jobb helyre került?!

*

Ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy boldog-e a házasságunk, zavarba jönnék a felelettel. De azt viszontkérdezném, hogy mi az a boldogság?

Boldog házasságot én csak a regényekben olvastam, no meg a gyászjelentésekben és a temetők sírkövein. De az élet s a sors szűk marokkal osztják azokat az apró jelenségeket, amik boldogságot tartalmaznak. Igenis, van boldogság, a gyermek boldogsága, de ő azt nem tudja, nem érti. Az ifju boldogsága képzelt, a felnőtt emberé minimális.

Megállapítom tehát, hogy igenis voltak boldog óráink, amikor örömek értek s megelégedettek voltunk. De voltak boldogtalan heteink, hónapjaink, éveink, amikor lehangoltan vittük az élet terhét és szomorúan túrtuk a szenvedéseket.

De igenis, volt egy nagy szerencsénk. Az, hogy a jó sorsban, a győzelmek idején, a sikerek sokaságában, sohasem biztuk el magunkat, mindig szerényen viselkedtünk. Viszont, ha csapások, rágalmak, gyanúsítások, bántalmak értek, sohasem csüggedtünk, s nem estünk kétségbe, hanem felemelt fejjel biztunk a jó Istenben.

Olyan zajos, hullámos és változatos élet után, vajjon mi maradt meg? Az emlékek összevisszaságából, csak a meg nem ingatható szeretet. És még egy büszke önérzet, az, hogy oly súlyos viszonyok és megváltozott állami élet közben, én magyar ember, a feleségem pedig magyar asszony vagyunk és maradunk.

Tisza Kálmán és — én.

Magasság és mélység, nagyság és kicsinység. És mégis, mi, együtt nem mérhető két alany, nagy dolgokban kerültünk össze és az emberek és a viszonyok szembe állítottak egymással.

Ő Magyarország egykori hatalmas miniszterelnöke s én a negyedéves jogászfíú, 1879 egyik borongós novemberi délelőttjén, talán egy negyedóraig beszélgettünk, sőt vitatkoztunk. A dolog úgy történt, hogy a boszniai occupáció idején, a képviselőház ellenzéke az országgyűlésen erős támadást intézett a magyar kormány ellen, amely az ország közvéleményénél rokonszenves visszhangra talált. Ez az erélyes politikai küzdelem megkapta az egyetemi ifjúság lelkülétét is, hiszen a képviselőház külön karzatán napról-napra hallgattuk az éles csatározást s joggal feltételeztük, hogy ez az osztrákizü törekvés a mi bőrünkre is megy. Én akkor a „Tudomány és Műgyetemi Olvasókör” elnöke voltam és szavamnak sulya volt az ifjúság előtt. De a közérzés s a hangulat is az volt hogy mi is adjunk kifejezést érzelmeinknek. Elhatároztuk tehát, hogy a két parlamenti ellenzék tiszteletére, fáklyásmenetet rendezünk. Nem emlékszem reá, hogy célzatos volt-e, de az történt, hogy a fáklyásmenetet december 2-ára tüztük, épp azon a napon, amely Ferencz József császári trónralépésének 30-ik évfordulója volt. A kormány inkább ezen ütődött meg, de az idő már rövid volt, nem lehetett december 2-ról a tüntetést visszaszivni, sőt most már épen azért, mert ez dinasztikus ünnep, hát mi ragaszkodtunk hozzá, hadd pukkadjanak.

Az egyetemi rektor feladata lett volna minket leszerelni és szelid nyomással tervüinktől eltéríteni, de mi már benne voltunk, nem lehetett. Lenhossek Károly rektor többször magához hivatott, mint az olvasókör elnökét, de én már azért sem engedtem, mert az ifjúság gyengeséggel, gyávasággal vagy legalább is alkalmazkodással vádolt volna.

Nem tetszett a rektor urnák az én ellenállásom, azt makacskodásnak vette, de nem fenyegetett, csak kért. Mikor már ez sem használt, arra kért, menjek fel vele a várba, a miniszterelnökhöz, aki maga akar velem beszélni. Felmentünk. Először a rektor maga ment be s egy-két perc múlva előttem is megnyílt a miniszterelnöki tapétás ajtó, ott voltam Tisza Kálmán előtt, tisztelettel meghajtottam magamat. Ő ült, én álltam. A rektor is helyet foglalt. Olyan furcsán éreztem magam, hogyan kerülök én ide, amikor nem is kíváncsoztam?

A rapport körülbelül így folyt le, hiszen minden szóra nem emlékezhetem.

— Azért kérttem, — így kezdi a miniszterelnök — hogy meggyőzzem, miszerint nem helyes, ha az egyetemi fiatalság beleavatkozik a politikába, mert ez nem hivatása és nem is ért hozzá. Az ifjuság szorgalmasan tanuljon, képezze magát a jövőre.

— Kegyelmes uram! — válaszoltam — mi tanulunk szorgalmasan, de nem zárkozhatunk el a nemzeti közvélemény hangos szava elől...

— Az nem közvélemény! — jegyezte meg a miniszterelnök.

— ...és ennek mi is kifejezést óhajtunk adni, mert a vélemény és az érzelem nyilvánítása nekünk is meg van engedve — fejeztem be a mondatot.

— Az igaz, — mondja a miniszterelnök — de ez alkalommal tekintettel kell lenni Öfelsége trónralépésének évfordulójára, amikor az ilyen tüntetések nem tapintatosak és félremagyarázhatók. Az a kívánságom, hogy álljanak el a hétfői fáklyásmenettől, ami azért sem helyes, mert a kormány az ország javára cselekszik, a politikát pedig a politikusok irányítják és nem az ifjuság.

— Meghajlok kegyelmes uram bölcs felfogása előtt, — mondom én — de ezt a tüntetést az ifjuság nagygyűlése határozta el, amelyen én nem változtathatok s erkölcsi kötelességünk a végrehajtás azért is, mert az az ártatlan fáklyásmenet nem befolyásolja az eseményeket, az csak a fiatalság érzelmi megnyilvánulása. Nekem nincs módomban azt a fáklyásmenetet sem leállítani, sem elhalasztani.

A miniszterelnök erre szigorubban szól s azt mondja:

— Ugy-e, Ön az olvasóköri elnöke? Önnek tehát ismernie kell az alapszabályokat, amely szerint politikával foglalkozni tilos. S mert ez a fáklyásmenet politizálás, én kénytelen leszek az olvasókört bezáratni. Viselni fogja Ön a felelősséget az ifjuság előtt?

Ez már nemcsak sarokbaszorítás, nemcsak fenyegetés de lehetőség is. Azért némi dacossággal így feleltem:

— Jól van kegyelmes uram, én ismerem az alapszabályoknak ezt a rendelkezését s mert nem akarok az olvasókörnék ártani, azért én az elnökségről lemondok, de a fáklyásmenet meg lesz!

— Gondolja meg, — így végezte szavait Tisza Kálmán, — hogy helytelen cselekedetüknek kellemetlen következményei lehetnek, úgy az egyetemi fegyelmi szabályok szempontjából, valamint tanulmányaik szempontjából. Ismét kérem, ne ragaszkodjanak a haszonnal nem járó politikai tüntetéshez.

Annyi érzékem már volt, hogy ez befejezése az intelemnek s nem is illik, hogy enyém legyen az utolsó szó, azért nem feleltem. A miniszterelnök fel is kelt ülőhelyéből. Ez azt jelenti — mehetek. Meghajoltam, kijöttem. A rektor még 2—3 percig bent maradt s aztán együtt kocsiztunk vissza az egyetemre. Utközben figyelmeztetett, hogy ne makacsodjunk, de ott fent a miniszterelnök előtt nem szólt egy szót sem.

Az én fiatal barátaim az olvasóköriben, már kíváncsian vártak reám. Azonnal referáltam az audientiáról s rövid tanácskozás után kimondtuk, hogyha a rektor a fáklyásmenetet betiltja, annak rendezését átadjuk a főváros polgárságának, nehogy az olvasókört bezárják. A betiltás egy óra mulva megjött, rögtön intézkedtünk s már kora délután a fáklyásmenet főrendezője, báró Kaas Ivor lett. És a fáklyásmenet a mi magánszereplésünk mellett fényesen sikerült s nem is kellett lemondani az olvasókör elnökségéről.

Nem is mult el egy egész év, a következő 1879. év szeptemberében rákerült a sor az államtudományi államvizsgámra. Erre két teljes hónapon át készültem egy kulai tisztviselővel s nyugodt lelkiismerettel mondhatom, jól el voltam készülve. Leülök a vizsgálobizottság elé s Kautz Gyula tanár a kormánypárt nagy hive, a politikából olyan kérdéseket adott fel, amikre nem voltam képes felelni, hát hallgattam. S ez a nagyhirű, okos ember, még boszszantott is, mert ilyeneket vágott a fejemhez, ott a bizottság előtt s a nagy hallgatóság jelenlétében: „Ön szónok ember és most nem tud beszélni?”, „Ön nagyban politizál s ezt mégsem tudja?”, „Hisz ezt minden újságolvasó tudja, csak Ön nem!” stb. Elég az hozzá, én, az ifjuság vezetője — megbuktam. A tragikomikus az, hogy az a másik jelölt, aki néhány nap mulva vizsgázott ugyanazon bizottság előtt s akit én tanítottam s akivel együtt tanultunk, az szépen keresztülment. Persze, az én bukásom a jogászfifuság előtt nagy feltűnést keltett s megütközést okozott.

Most jön az érdekes.

Pár nap múlva utazom haza Aradra, nagyszomorúan, azért is, mert előttem állott a katonai szolgálat. Ugyanazon személyvonathoz hozzá volt csatolva egy szalonkocsi, amelyben Tisza Kálmán utazott Gesztre. A közlekedés akkor Czegléden át volt Csaba—Aradra. A vonat Czegléden 15 percet időzik, amely idő elég egy kis sétára. Én kiszállok a III. osztályu szakaszból, megyek végig a vonat előtt, hát a szalonkocsi előtt ott áll szivarjával a szájában, utazósapka a fején, zsebredugott kezekkel — Tisza Kálmán. Kalap nem volt a fejemen, mélyen meghajolva köszönök. Megállít s beszédbe ereszkedik velem, azt kérdi, hová megyek? Mondom, utazom Aradra édes atyámhoz s bevonulok önkéntesi szolgálatra s talán kiszuperálnak. Még néhány közömbös szó s akkor azt kérdi a szokásos szemhunyorgatásának kísérete mellett: Hát hogy sikerült a vizsgálja? Nagyot néztem a nemvárt kérdésre s magamban csodálkoztam, hogy egy miniszterelnök még azt is tudja, hogy én a napokban vizsgáztam. Én bizony őszintén megmondtam, hogy „restellem, Kegyelmes uram, de be kell vallanom — elbuktam, de majd nemsokára kireperálok.”

— Hát most mit fog csinálni ? — kérdi jóakaratulag.

— Hazamegyek s bizom benne, hogy a katonaságtól kiszuperálnak s azután, mert ki vagyok nevezve Aradmegyéhez tiszteletbeli aljegyzőnek, jelentkezem az alispánnál s beállok vármegyei tisztviselőnek.

Erre rám néz s igazán meghatottak szavai, azt mondja: „Nem szerencsétlenség, hogy megbukott, csak kis baj, ami könnyen helyrehozható. Igyekeztek letenni a vizsgákat, megszerezni az ügyvédi diplomát, mert magának politikai függetlenségre van szüksége, ha érvényesülni akar. A vármegye önnek nem alkalmas pálya.”

Csengettek másodszor, én mélyen meghajlok, kezet ad és én sietek vissza a kocsimhoz s utitársaimnak lelkesen mesélem el az életemre sorsdöntő jelenetet.

Bizony, bizony néha kopogtat a lelkiismeretemen egy titkos szó, amely vádol, hogy én voltam az oka 12 év után annak a nagyváradi küzdelemnek, amelyen az én jó tanácsadóm velem szemben elbukott.

Még egy kis epizód.

Az édes öcsém, Barabás Péter, az aradvárosi rendőrségnél szolgált 4—5 évig, amikor én már otthagytam a vármegyét és ügyvédjelölt voltam. Azt hiszem 1885. évben, az öcsém pályázati kérelmet adott be, hogy a fővárosi rendőrségnél kapjon állást s

kérvényét szolgálati utón küldték fel a belügyminiszteriumhoz jó bizonyítványokkal s támogató ajánlattal. Neki azonban csak három gymnasiumi végzettsége lévén, nem volt minősítve arra az állásra, amire folyamodott. Tisza Kálmán volt a belügyminiszter s a kinevezés hamar meg is jött, az állást öcsém elfoglalta. Rövid idő múlva egy kis fegyelmi eljárása akadt öcsémnek, talán éppen azért, mert nem volt meg a minősítése s én, — akkor már országgyűlési képviselő — siettem fel Budapestre, hogy öcsémen segítsek. Akkor derül ki, hogy Tisza Kálmán belügyminiszter az öcsémet tévedésből nevezte ki detektívfelügyelő-helyettesnek, mert azt hitte, hogy a pályázó én voltam, aki a kellő minősítéssel rendelkeztem. Tisza Kálmán tehát nekem akart állást adni és kenyeret biztosítani.

*

A nagyváradai választás után az öreg generális alig egy félév múlva meghalt, azt is beszélték, hogy hatással volt reá az ő pátriájának, Nagyváradnak a hűtlensége s ezért neheztelt is. Holttestét nem Nagyvárad, hanem Nagyszalontán át vitték a geszti családi sírboltba. 1902 március 25-én temették Tisza Kálmánt, a Sándor-utcai Degenfeld-palotából. Én is elmentem a végtisztességre, az elbucsuztatáshoz. Mélyen meghatva állottam meg a koporsó előtt és soha el nem muló kegyeletem jeléül egy szerény virágbokrétát tettem oda a hatalmas koszorúk közé.

Minden elmulik. Megszűnik a nagyság és kicsinység, eltűnik a magasság és mélység, mindnyájan por és hamu leszünk.

Az aradi tizenhárom vértanu kivégzési helyének emlékei

Volt az apám udvarában egy kiszáradt eperfa. Éppen 13 főága volt, egyenletes, szabályos növésben; magassága mintegy négy méter lehetett. Ez a kiszáradt eperfa volt az első emlék, amellyel az aradi vár mellett elterülő zsigmondházi mezőn a vértanuk kivégeztetési helye megjelöltetett. 1867. évben, a koronázás után.

Ez év augusztus havában folytak le Aradon az országos dalárünnepélyek, amelyen az ország minden részéből egybegyűltek a dalárdák, mintegy kétezer dalárdista. Ezek lelkében ébredt fel a kegyeletes érzés s a hazafias vágy, hogy tömegesen kizarándokoljanak a vértanuk vesztőhelyére, ahol az Isten szabad ege alatt zengjék el imádságos dalaikat. Ki tudott volna ellentállani ennek a tömegkivánságnak s maga az aradi polgárság is, felbátorítva az idegenek ösztönzésétől, lelkesen határozta el, hogy az ünnep délutánján zászlók alatt kivonulnak az aradi történelmi gyásztérre.

Akkor merész volt a gondolat, a terv, mert rebellis tüntetésnek látszott s ha a hatóságnak bejelentik, nemcsak engedély nem adatott volna, de azt meg is akadályozzák. A terv szájról-szájra terjedt az egész városban, melynek apraja-nagyja, öregje-fiatalja, elszántan gyülekezett a főtéren s óriási néptömeg készült kifelé.

Akkor még nem tudták a pontos helyet, ahol a kivégzés történt. Az a szomorú hely, ahol a négy tábornok a vár sáncai között főbelövetett, ismeretes volt ugyan, de a vársáncok közé nem volt szabad bemenni. Azonban a bitóhalált szenvedett hősök kivégzési helye a vár mellett magántulajdont képezvén, a Maros hidján át, oda el lehetett jutni. Ámde a kivégzés helyét megtalálni nehéz feladat volt.

A kivonulást megelőzőleg, már délután egy órakor Aradváros öt vezető polgára, Vass István, Rózsa János, Szendrey József, Wen-

zel Mihály s az én édes apám, Barabás Péter, kigyalogoltak a helyszínére, — persze, én is csak velük voltam az alig 12 éves fiú, magammal vive egy koszorut, kertünk egyszerű virágaiból öszszefonva. Előbb Zsigmondházán felkerestünk néhány vizimolnárt, akikről tudták, hogy ismerik a helyet. Rózsa János és Wenzel Mihály 1849 október 6-án, a gyásznapi délutánján kintjártak a helyszínen, tájékoztatták magukat. Így aztán együttesen s a száraz kőhidtól számított lépésekkel megállapították, hogy a kilenc vértanu ugyanazon helyen lett kivégezve, ahol most az emlékkő emelkedik. Vass István azt állította, hogy ő az előző években titokban járt kint a helyen s egy-két ásonyi gödröcskét csinált, de ennek nyomaveszett.

Amíg a kis társaság a kivégzési hely lehető pontos megállapításával foglalkozott, azalatt a száraz eperfa ki lett ásva helyéről. Édes jó anyám tizenhárom fehér cédulára tintával ráírta egy-egy vértanu nevét, ezeket ráragasztotta a 13 ágra, a legvastagabbra Damjanich János neve került. Három asztaloslegény a vállára emelte a száraz eperfát, a negyedik egy ásót s egy fakeresztet vitt magával s kiérve a helyszínére, az ott pontosan megállapított helyen, a földbe ásták az eperfát s a keresztet mellé erősítették. Ez alig lett készen, már látszott a fekete hidon kifelé törekvő, lassan mozgó embertömeg. Az ország összes dalárdái, kísérve az aradi polgárság ezreitől, délután 5 órakor érkeztek meg s körülállották a teret, amelynek közepén ott volt a tizenháromágu száraz eperfa s a kereszt.

Nohát én évtizedeken át, igen gyakran ott voltam a kegyeletos ünnepeken, sokszor beszéltem az áhitatos tömegeknek. Volt nagyszámú, fényesebb ünnepély elég, de ennél meghatóbb nem volt rámnézve egy sem. Ez olyan hatással volt reám, a fiatal gimnazistára, amely megmagyarázza, hogy évtizedeken át milyen lelkes és fanatikus hiva voltam a vértanuk kultuszának.

Áhitatos csend volt egy-két percig, egyszer csak rázendül s ég felé száll „Hazádnak rendületlenül...” Az egész közönséget magával ragadta az Isten szabad ege alatt szárnyaló dal, énekelt mindenki, a szívekben a meghatottság, a szemekben a fájdalom s a kegyelet könnyei ragyogtak. Az ének elhangzása után Bökényi János aradi reform. lelkész mondott egy rövid imát. Jankó József, a dalegylet titkára felolvasta a kivégzett tizenhárom magyar tábornok nevét, utána pedig édes apám, Barabás Péter mondott egy lelkes beszédet. Most is előttem van átszellemült arca, amikor kivette kezemből a virágkoszorut s azt feldobta a tizenhárom águ

eperfára. A dalárok ismét rázendítettek Kölcsey himnuszára s a nagyközönséggel együtt fohászkodta „Isten áldd meg a magyart...”

És most játszódott le egy másik jelenet, amit nem lehet elfelejteni. Egy asszonynak eszébe jutott, hogy emléket visz el; a fából letört egy kis darabkát. A példa hatott s a nagyközönség nekiesett a száraz eperfának s ki kézzel, ki bicskával igyekezett egy-egy darabkához jutni. Egy jó félóra alatt eltűnt a koszoru, elpusztult a száraz eperfa, csupán törzsöke maradt meg s mellette a kereszt, amely négy éven át jelezte a történelmi gyászhelyet.

II.

Néhány évig elhagyatott, gondozatlan volt a hely, de időközben megalakult az aradi 1848/49-es honvédegyelet, amelynek elnöke Vass István mérnök volt. 1871. évben kezdődött meg az október hatodiki kizarándokolás a vesztőhelyre. S hogy állandóbb megjelölés legyen, erről a honvédegyelet gondoskodott már azért is, mert a négy év alatt eltűnt a száraz eperfa törzse s a kereszt. Egy másfél láb magasságu, négyszögü faragott terméskő lett az eperfa s a kereszt helyére odatéve, felső lapjára vésve: 1849 okt. 6. Ezt a szerény kis követ azonban elfedte a dudva, eltakarta a vadnövény, úgy, hogy keresés után is alig találtak rá.

III.

Ismét három év telt el. 1874. évben, negyedszázados évfordulója volt a 13 vértanu kivégeztetésének, amelyen nagyobb szabásu gyászünnepély és kizarándokolás rendeztetett, mert ugyanekkor tartotta az országos honvédegyelet nagygyűlését Aradon, amelyen Damjanich János özvegye, Krivány József honvédezeredes, Degré Alajos és Besze János is megjelentek. Az aradi honvédegyeletnek akkor Dániel Béla volt az elnöke, akinek kezdeményezésére Aradváros hazafias közönsége egy megfelelőbb emlékről gondoskodott olyképen, hogy a már ottlévő kőtalpazatra, egy hatlábnyi magasságu kőoszlop, gula alakban lett ráerősítve. Ugy nézett ki, mint egy nagy siremlék.

De ez sem felelt meg kegyeletes rendeltetésének, mert bár elég magas volt, de ezt is ellepte a dudva, a buján tenyésző kóró vagy pedig a magasabbra nőző kukoricaszár. Sőt elég gyakran megtörtént, hogy a kiáradó Maros hullámai döntötték a követ, amelyet az iszap, a sár borított be, úgy, hogy gyakran kellett az emlékkövet helyreállítani.

Telt, mult az idő. Az október hatodiki ünnepélyek mindig nagyobb arányuak lettek, úgy, hogy ezekre az áhítatos kizárándokolásokra nemcsak a közeli, de a távolabbi vidékek fiai, leányai, jöttek el. Gondoskodni kellett tehát nemcsak arról, hogy a nemzet e történelmi földdarabján, bár szerény, de maradandó emlék jelezze a megpróbáltatások napjának kinszenvedéseit, de arról is, hogy egy gránit emlékkő magasán helyeztessék el, biztosítva a Maros áradásának veszélyétől.

Egymagám kicsiny és kevésnek éreztem magamat arra, hogy az új alkotásba belefogjak s azt keresztül vigyem. Már egyetemet végzett, fiatalember voltam s azok voltak azok a derék barátaim is, akik egy „hetes-bizottság” név alatt összeszövetkezünk. Csepreghy Mihály mérnök barátunk csakhamar elkészített egy tervet és költségvetést, amit jónak és helyesnek találtunk s nemsokat vitatkozva, de gyorsan cselekedve, nekifogtunk a munkához. Csepreghy Mihályt, a szakértőt tettük meg a hetes-bizottság elnökének s tagjai voltunk Aknay Andor, Barabás Béla, Dániel Endre, Keresztes Gyula, Priegl István és Urbányi János. Már csak hárman vagyunk életben.

1881. március havában, amikor a hó már olvadni kezdett, mind a heten gyalog kísértünk az emlékkőhöz, amelyet ledőlve, sárban találtunk. Ott a helyszínen felvettük a méreteket, megbeszéltük a teendőket — csak még a pénz hiányzott. 2000 forint kis pénz, de akkor nagy összeg volt s elég volt. Krajcárónkint, forintonkint gyűlt össze a pénz, alig öt hónap lefolyása alatt. Néhány lelkes asszony és leány volt segítségünkre. Megörökíték néhány nevet: Lukács Ilona Békésgyuláról, egymaga 180 forintot gyűjtött össze, Dapsy Vámos Klementina Budapestről, 112 forintot, Schercz Irén Ortutay Gyuláné 111 forintot, özv. Purgly Jánosné (a magyar kormányzó neje, Purgly Magdának édesanyja) 90 forintot, Wally Mátyásné 80 forintot, az én menyasszonyom Vidakovich Irén, Nemes-Militicsről, egy kis bácskai faluból 63 forintot, s így tovább a többi, ki többet, ki kevesebbet, de a gyűjtők száma megközelítette a százat.

Mig a gyűjtések serényen folytak, addig a „hetes-bizottság” más irányban is megtette a szükséges lépéseket. A teendők közé tartozott kieszközölni az építésre vonatkozó engedélyeket, úgy a telek tulajdonosánál, valamint az aradi várban levő katonai parancsnokságnál, mert a hely lőtávon belül lévén, ahhoz a katonai

hatóság beleegyezése volt szükséges. A telek tulajdonosa, Pokorny Richard nyug. őrnagy neje, Biró Gizella urnő, készséggel adta meg az engedélyt. A várparancsnok, Lebau ezredes bekívánta az elkészített terveket s az idevonatkozó kérvényt pártolólág terjesztette fel a temesvári hadtestparancsnokság közvetítésével Bécsbe, a cs. és kir. közös hadügyminiszteriumhoz, honnan az engedély azzal érkezett vissza, hogy idők folyamán, ha ezt a várparancsnokság kívánja, a hetes-bizottság köteles széthordatni. Ezt azért is nyugodtan vállaltuk, mert ha már az emlékmű kész van, szerettem volna látni azt a katonai hatóságot, amely hozzá mert volna nyulni az egész magyar nemzet hálakegyeletének megszentelt alkotásához.

Még augusztus második felében, 1881. évben az építés megkezdett s október hatodikára már felállítva s leleplezve lett az az egyszerű, de elég jó formájú emlékoszlop, amely a román uralom elkövetkeztéig, kegyeletes zárandokhelye volt a szabadság eszméiért lelkesedni tudó hálás utókornak.

Az emlékdomb oly magas, hogy arra 15 lépcső vezet fel. A domb tetején két négyzetméter alapon van elhelyezve csinos vasrácszat között a sugár emlékoszlop, mely magasan nyulik az ég felé. Az igen szép, sötétszürke ősránit gula első oldalán aranybetűkkel van bevésve „1849 október 6.” A többi három oldalon a tizenhárom magyar tábornok neve van megörökítve, a kivégzés sorrendje szerint. A gula közvetlen talpazatának cimoldalán ez a felirat van bevésve aranyozott betűkkel: „Az aradi tizenhárom vértanu kivégeztetésének megörökítésére emeltetett 1881 október hatodikén.” Az emlékoszlop Budapesten készült el Jablonszky Vince műtelepén. Az a két köemlék, amelyek 1871. és 1874. évben lettek elhelyezve, be lettek falazva a felépített emlékdomb hátsó oldalába, a felírásokkal kifelé fordítva.

Nem tudom megmondani, hogy én hányszor beszéltem ott a kivégzési hely emlékdombján, de azt tudom, hogy 1881. évben, ezen emlékoszlop felavatási ünnepén, 1890. évben az aradi tizenhárom vértanu emléksobrának leleplezése alkalmával s 1899. évben az ötvenéves évforduló kegyeletes ünnepén, az én lelkem szárnyalása vitte fel az Egek Urához a sokezerre menő tömegek imádságos áhitatát.

Az október hatodiki gyásznapokon kívül, azok a vidékiek, sőt külföldiek, akik Aradon jártak, nem mulasztották el az alkalmat s kizarándokoltak a vesztőhelyre, koszorut, virágot elhelyezni, emlékezni, imádkozni.

1885. év augusztusában, a francia írók és művészek koszo-

ruzták meg a gránitoszlopot, amikor Ferdinand Lesseps, a suezi csatorna építője meghatóan ecsetelte saját és társai érzelmeit. A társaságban voltak Francois Coppée, Leó Delibes, Jules Massenet, Lichtenstein ezredes, a francia köztársaság elnökének szárnysegédje, Armand Gouzien, Georges Clairin, Róbert Fleury festőművészek. Az írók közül Dreyfuss, Uhlbach, Blavet, Parizelli. Még oroszok is jártak ott, amikor Dimitri Agraneff Szlavjanszky világhírű orosz daltársulata vonult ki egy téli napon nagy közönségtől kísérvé, ahol elénekelték egyikét ama fájdalmat közvetlenül kifejező gyászdalnak, amely mélyen megindította a lelkeket. Egy babérkoszorút is oda helyeztek nemzetiszínű szalaggal, orosz felirással. Végezetül szöveg nélkül, lassu, mély merengő hangokon zengett fel a szózat dallama, — mindenki könnyezett.

A magyar nagyságok közül Munkácsy Mihály, Klapka György tábornok, Jókai Mór, Komocsy József, Ábrányi Emil, Türr tábornok, Pulszky Ferenc s később a képviselőház küldöttsége is megjelentek, az emlékdomb magaslatán. Az utóbbi időben mind nagyobb és nagyobb arányokat öltöttek a gyászünnepélyek s a vidék nagy tömegekben vett részt, úgy, hogy országos jelleget öltöttek e kegyeletteljes zárandoklások. A világháború idején csak helyi ünnepek voltak. A határváltozás 10 esztendeje óta pedig megszűnt a kizárandokolás, az be lett tiltva s október hatodikán már csak egy-egy csendes gyázmise gyűjti össze az aradi minorita atyák templomába a vértanuk lelki üdvéért imádkozó hiveket.

V.

Még volt folytatása és pedig igen értékes cselekmények történtek a vértanuk kivégeztetési helyének nagyobbszabású megörökítése végett, nemcsak, de hatalmas lendületet vett az a szép terv, hogy a magyar nemzetnek ez a Golgothája országos nemzeti bucsujáró helylyé avattassék fel. Ismertetnem kell ezeket a mozgalmakat is, mert rajtam kívül más halandó ezt meg nem írja, de nem is írhatja. Nem értéktelen, sőt nagybecsű ez a további működés, melynek nagy és kis adatai nálam egybegyűjtve vannak és szépen rendezve. Röviden elmondom már csak azért is, hadd maradjon meg a kegyeletes magyar szíveknek — emlékül.

A vértanuk kultusza városról-városra, faluról-falura áradott szét az egész országban. Jól sejtettem, ha ezt a hangulatot kihasználjuk, nagy eredményeket fogunk elérni. Azért 1907. évnek mindjárt elején nekifogtam azon terv keresztülvitelének, hogy az aradi vesztőhely egész területe, annak tulajdonosától megvásároltassék s

az ehhez szükséges nagy pénzösszeg országos gyűjtés által szedessék össze.

Nehogy ez az országos mozgalom magántevékenységnek látszassék, Aradon egy tizenhárom tagu bizottságot alakítottam, tanácskoztunk is eleget, de az óriási gyűjtési munkálatokat s az ezzel kapcsolatos teendőket magam irányítottam és végeztem. Kiadtam a jelszót: „Csak egy arasznyi földet!” s ez szálló igeként járta be az ország palotáit és kunyhóit. Az első 5 koronás adományt Komáromból Hajagos László gymnazista küldte be 1908 december végén s azóta sűrű egymásután kaptam az adományokat és gyűjtéseket.

Segítségemre volt az aradi Kossuth-asztaltársaság, amely az egész ország elemi iskoláinak gyűjtését vállalta és nagy eredménnyel végezte. A budapesti „Egyetemi Kör” ifjúsága Ember Sándor vezetésével nagyszabásu hangversenyt rendezett s az ország összes főiskoláinak hallgatóit szervezte be a szent cél előmozdítására. Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter a szükséges postabélyegeket bocsájtotta rendelkezésre. Arad sz. kir. város közgyűlése a többi törvényhatósági bizottságokat hívta fel az adakozásra. Én egy lelkes felhívásban az országgyűlés tagjait, képviselőit és főrendeket kértem fel az adakozásra. A pénzügyminiszter engedélyt adott egy nagyszabásu sorsjáték rendezésére, a mely fényesen bevált. Sőt annyira általánosítottam a hazafias propagandát, hogy a képviselőház 1909 február 13-án tárgyalta egy országos adományról, a melyet Nagy György képviselő tett s a melyhez Wekerle Sándor miniszterelnök s én szólottunk hozzá. A miniszterelnök hazafias és megértő nyilatkozatát a képviselőház jóleső érzéssel vette tudomásul.

Más oldalról megindítottam a tárgyalást a telek tulajdonosa, Pokorny Richard özvegye Biró Gizella urnővel, aki Grátzban lakott s akinél hathatós közbenjárónk volt Radisics István földművelésügyi titkár, aki a nevezett urnőnek rokona lévén, a legszebb önfeláldozással volt segítségemre az alkudozásnál, a megállapodásnál s a szerződés megkötésénél. 1909. dec. 28-ika volt a nagy nap, amikor Budapesten megjelentünk Jeszenszky István budapesti kir. közjegyzőnél (aki semmi díjazást sem fogadott el) s az eladó urnő képviselőjében Radisics István min. titkár, a vevő Arad sz. kir. város képviselőjében Varjassy Lajos polgármester és dr. Jegessy Károly tiszti főügyész írták alá a szerződést. Mint tanuk dr. Wenzel Árpád ügyvéd s én dr. Barabás Béla Aradváros diszpolgára szereplőtünk. Nagy ünnepem volt ez a nap s a szerződés szereplői az én vendégeim voltak ebédre, amikor megittuk az áldomást.

Aradváros törvényhatósági bizottsága 1910 január 12-iki közgyűlésén lelkes tudomásul vette a vételt, amely szerint 139 kát. hold 700 □ ölnyi terület 209.454 koronáért megvásároltatott a „nemzet földje” elnevezéssel, a vételár kiutaltatott s Radisics Istvánnak, Jeszenszky István közjegyzőnek s nekem jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott. A belügyminister a szerződést csakhamar jóváhagyta s 1910 február közepén a tulajdonjog a zsigmondházi 193. sz. tjkben Arad sz. kir. város közönsége javára bekebelezve lett.

Ime, az erős elhatározás és fáradhatatlan, sokoldalu tevékenység szép eredménye. Mindezt azonban tönkresilányította a hátraváltozás s a nyomába sétáló román agrárreform.

VI.

A vértanuk kivégeztetési helye, mint „a nemzet földje” felett most már Arad város rendelkezett. Egyelőre annyit határozott, hogy kihal az egész területből 10 katasztrális holdat az emlékmű körül s mert további nagyszabású tervek kerültek forgalomba, elhatározta a közgyűlés 1910 március 9-én, hogy később, a mikor már pozitív indítvány fog napirendre kerülni, a kiküldendő nagyobb végrehajtó bizottság elnökéül már előre engem választott meg. A bizottság csak később s akkor lett megalakítva, a mikor el lett fogadva azon javaslatom, hogy a vértanuk kivégeztetési helyére egy művészi, monumentális mauzóleum emeltessék s ennek környéke megfelelően rendeztessék. Ennek nemcsak az volt a célja, hogy a külső dísz megadassék, hanem inkább az, hogy ez a szomorú szent hely a magyar nemzet kegyeletos bucsujáró Golgothája legyen.

A gondolat szép, de a kivitel nehéz, mert ehhez nemcsak pénz, de olyan művészi alkotás kellett, amely méltó legyen a vértanuk emlékéhez s ahhoz a nagy eszméhez, amikért ők küzdöttek, szenvedtek és meghaltak. Ez nem helyi, hanem országos erkölcsi feladat volt, amelyben kifejezésre jusson a magyar nemzet örökkön élő hálás kegyelele.

Ezen nagyszabású terv keresztülvitelébe belevontuk az illetékes országos művészi és szaktekintélyeket, egyesületeket, amelyek megkeresésem folytán szívesen tettek eleget felhívásomnak. Így az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Zala György szobrászművészt, a Magyar Építő Művészek Szövetsége Pogány Móricz építőművészt, a Magyar Mérnök- és Építészegylet Bálint Zoltán és Jakabffy Zoltán budapesti építészeket küldötte ki. És külön felkértem a zseniális tervező Feszty Árpád festőművészt is. Ezek az urak és kiváló magyar művészek sziveskészséggel tettek ígéretet

a közreműködésre, 1911 június 29-én velem együtt leutaztak Aradra s ott a helyszínen és a városháza termében, belevonva az aradi szakértőket s a kiküldött mauzóleumi bizottságot, hosszasan s alaposan tanácskozva, megállapodtunk a teendőkhöz, sőt meg is csináltuk az országos pályázati hirdetményt s feltételeit az elkészítendő terveknek. Egyedül a mauzóleum költségeit 600.000 koronára irányoztattuk elő, külön feladatot képezvén a mauzóleumhoz vezető utnak s a körülövező parknak létesítése. Aradváros közönségének kérvényezése folytán még a képviselőház is foglalkozott e kérdéssel 1911 szeptember 15-iki ülésén.

Aki sokat markol, keveset szorít. Lehet, hogy ez volt az oka, mert a kivitel elé hosszadalmas akadályok kerültek. Jött a háború és aztán füstbe ment az egész. De ezért kitudja, mire volt jó ezt leírni s megörökíteni.

VII.

Nem térhetek napirendre még egy nagyszabású tevékenység felett, amely kapcsolatos a mauzóleum építésével s az volt a célja, hogy az ismert helyen pihenő vértanu csontok Aradra szállíttassanak s az ismeretlen helyen lévők felkutattassanak s ha a helyszínen volnának elföldelve, felásattassanak és összegyűjtve ezek is örök nyugalomra a mauzóleumba helyezhessenek el.

Az 1890 évig történt megállapítások szerint a 13 vértanu közül gróf Vécsey Károly az aradi temetőben, Damjanich János és Lahner György az Arad melletti mácsai gróf Károlyi-féle parkban, Kiss Ernő Torontál Német Eleméren, a Török-család sirboltjában, Leiningen Westerburg károly Borosjenőn, az Atzél-féle sirboltban, Dessewffy Aristid Sárosmegye Morgonyán a családi kriptában aluszszák örök álmaikat, Schweidei József, Lázár Vilmos, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, Knézich Károly, Nagy Sándor József, Aulich Lajos ismeretlen helyen pihennek.

Az volt a feltevés, hogy ez a hét vértanu, a kivégzés után, vagy másnap ott lettek eltemetve, esetleg közös sirban. Elrendelte tehát Aradváros tanácsa, hogy a helyszínén különböző kereszt-ásatásokkal megkíséreljék a csontok feltalálását. Az ásatásokkal Varjassy Árpád, a Kölcsey Egyesület elnöke lett megbízva Virágh Lajos, városi főmérnök, Kovács Vince, kulturtanácsos közbenjárásával. Mielőtt az ásatásokat megkezdték volna, tanuk és szakértők kihallgatása vált szükségessé, a kivégzés helyének pontos megállapítása végett. Sőt megkértem dr. Török Aurél udvari tanácsos, régész, budapesti egyetemi tanárt, hogy fáradjon le Aradra

s adjon véleményt és tanácsot az ásatásokra nézve. 1911 április 28-án el is jöttek a tanuk és Török Aurél s velük bejártuk úgy a kivégzés helyét, valamint a vársáncot, ahol a négy tábornok főbelövetett (Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Dessewffy Aristid és Schweidel József). A sáncok között hamar végeztünk s könnyű volt a kivégzés s az ásatás helyét meghatározni. Annál nehezebb volt az aradi vár Zsigmondháza felé eső nagy mezőségén a bitófák helyét megállapítani, mert a tanuk más-más helyen vélték a kivégzést.

Ez azonban nem befolyásolta az ásatások megkezdését. 1911 októberében fogtak az ásatásokhoz, feldúlták mindazon helyeket, ahol az eltemetést gondolták. Még az emlékdomb alatt is kutattak de 16 hónapi költséges és fáradságos munka nem vezetett eredményre.

Azonban a vár sáncai között eszközölt ásatások kedvező eredménnyel jártak, mert Lázár Vilmos és Schweidel József vértanuk csontjait megtalálták. 1912 szeptember 4-én kaptam Budapestre Kovács Vince városi tanácsos levelét, hogy siessek Aradra, a csontok szakszerű és ünnepélyes kiemeléséhez s vigyem magammal dr. Török Aurél egyetemi tanárt agnoszkálás végett. Én azonnal eljártam Budapesten a Muzeum-körüti laboratóriumba, de amint belépek az egyetem kertjébe, gyászzászló tudatja, hogy dr. Török Aurél meghalt. Így aztán én sem utaztam le Aradra, ahol elkövették azt a hibát, hogy a hamvak kiemelését elmulasztották. Később, a gyakori esőzések miatt a sirgödör színültig megtelt vízzel, jött a tél s addig várták tavaszkor a talajviz visszahuzódását, amíg a rohanó kedvezőtlen események már lehetetlenné tették a drága hamvak kiemelését.

*

Nem mulaszthatom el ezen a helyen megemlékezni barátaimról, akik lelkük egész odaadásával dolgoztak, fáradtak a vértanuk emlékének megörökítésében s a vértanu-kultusz istápolása és terjesztésében. Első helyen Varjassy Árpád, kir. tanácsos, Arad-megye tanfelügyelője s az aradi Kölcsey Egyesület elnökét említem meg, aki összeszedte az ország minden részéből az 1848—49 szabadságharcra vonatkozó tárgyakat, emlékeket s az aradi vértanuk ereklyéit s ezeket az aradi Ereklye-muzeumban elhelyezte, csoportosította, rendezte. Ő már elpihent, s ha egyebet nem cselekedett volna, teljesen betöltötte élethivatását. Ebben a nagy tevékenységben derék és méltó segítőtársa volt Lendvay Sándor, aki előbb a Magyar általános biztosító társaság aradi intézetének, ké-

sőbb a szegedinek volt a vezetője. Sokat fáradott, áldozott a nemes célra és sok emléktárgy megszerzése neki köszönhető.

Kovács Vince, aradvárosi kulturtanácsos nevét is fel kell jegyeznem. Utánam ő vette kezébe az október hatodiki gyász-ünnepélyeknek rendezését, ő vezette és szervezte két évtizeden át a vértanuk szobrához s a vesztőhelyre a kivonulásokat s e fáradtságos teendőket egész haláláig nagy buzgalommal teljesítette.

Kossuth Lajosnál

A radi lakásomban a falon egy nagy csoportkép függ, a közepén ott ül Kossuth Lajos apánk és körülötte, hátamegett nagy tömegben, több mint 800 magyar. A képen ott vagyok én is, a feleségem is és ennek fivére, Vidakovich János, Karcag város főmérnöke. A felvétel Turinban készült, maholnap ennek is 40 esztendeje lesz. Nem is kell nagyon megerőltetnem a memóriámat, mert az emlékeztető adatok itt fekszenek előttem s így megírom e nagy kirándulást.

1889. évben rendezték a párisi világkiállítást, ahol a franciák az Eiffel-toronnyal lepték meg a világot. Ugy ezen nagyszabású kiállításnak megtekintésére, valamint Kossuth Lajosnak turini meglátogatása céljából egy nagy társas körutazást rendezett Dolinay Gyula hirlapíró, akinek vállalkozását igen sok magyar politikus és közéleti férfiú támogatta. A két vonzerő, Kossuth s a világkiállítás s a társas kirándulás programja annyira hatott, hogy az egész országból 800 utason felül jelentkeztek. Csak magából Budapestről több mint 250, ezek között 15 országgyűlési képviselő, 30 nagynevű színművész és színművésznő és sok hirlapíró. Az utazás 14 napra volt beosztva, július 2—16-ig. Nem csoda, hogy ily sokan jelentkeztek, hisz az utazásért személyenkint csak 160 forintot kellett befizetni s ezenkívül 5—6 forint zsebpénz kellett, ugyhogy 250 forintból minden kitelt, vasut, ételmezés, szálloda, beléptidíjak s minden más egyéb. Akinek volt, az költhetett többet is és vásárolhatott kedvére vámkötelezettség nélkül. Utlevélre nem volt szükség. Milyen olcsó és boldog világban éltünk mi akkor!

A rendező-bizottság elnöke Helffő Ignác országgyűlési képviselő volt, akit „Kossuth palatinusa” néven is tiszteltek s ő volt a rendezője a turini ünnepélyességeknek.

Az utazás két egymásután menő különvonaton történt elég kényelmesen, felső Olaszországon keresztül s csak négy helyen

szállottunk ki széjjelnézni, Cormonso, Velence, Verona és Milanóban s volt elég időnk a nevezetességek megsejnézésére. Turinba július 4-én este 9 órakor érkezünk meg, azonnal el lettünk szállásolva, én és feleségem az Európa-szálloda egyik utcai szobáját kaptuk. Alig vártuk a reggelt, mert a másnapnak nevezetes és szép programja volt: Kossuth Lajost látni, vele beszélni és őtet hallani.

Július 5-ike szép nyári meleg nap s délelőtt 10 óráig volt időnk Turinba szétnézni, beültünk egy kocsiba, a kocsis nagy igyekezettel magyarázott, amiből nem értettünk egy szót sem, de azt megértette, amikor mondtuk, hogy most hajtson a Via dei Mille 22. számú házhoz. Reánk mosolygott, hogy ő tudja, ott lakik Generale Kossuth.

Itt megállók egy pillanatra, mert megmagyarázom, hogy miért mondta az a kocsis Generale Kossuth. Az olasz köznépi csak annyit tudott Kossuthról, hogy ő valami nagyon nagy és híres magyar ember, de azt már nem tudták, hogy kormányzó, miniszter, köztársasági elnök vagy mi más volt. Azt is tudták, hogy Kossuth valami nagy háborúból menekült az osztrákok elől, tehát ráfogták, hogy tábornok volt s így lett Generale Kossuth. De még kedvesebb volt, hogy zavarban voltak, amikor a köznépi számára elkészítették eladásra Kossuth Lajos arcképét. Nem tudták, hogy milyen ruhába öltöztessék, nem tudták milyen volt a generálisi diszruhája. Kapták magukat s az ő legnagyobb hősiüknek, Garibaldinak diszöltözetébe festették le Kossuth Lajost. Az aranyozott zöld katonai kabáttra ráborították a pirosgalléru fehér köppenyt, úgy, hogy a kép nemzetiszinü, akár olasz, akár magyar, ahogy vesszük. A kézben papirtekercs. A szép öreg fejhez igen jól áll a katonai egyenruha, — aláírva Luigi Kossuth. Ez a ritka arckép nálam is megvan.

Megérkezünk Kossuth lakása elé, amely egy sötétre festett kétemeletes ház első emeletén van. A ház előtt, a kapu alatt, a lépcsőházban sürgés-forgás, várakozó magyarok sokasága, akik szeretnének bejutni, de nem lehet ám, mert most vannak bent Kossuth dolgozó szobájában a társaság előkelőségei, a képviselők, hírlapírók, színművészek, s majd csak azután jön a többi. Akkor még nem voltam képviselő s én is a néphez tartoztam. A folyosóra kihallatszott Ábrányi Emilnek hangja, aki egy saját költeményét olvasta fel Kossuth Lajos előtt. Egy kis ládikót nyitottak fel, amelyben föld volt, a zempléni Monok község egyik házának kertjéből, amelyben Kossuth Lajos született. Erre a ládikára muta-

tott rá Ábrányi Emil, amikor a többek között így szavalt: „Nézd ezt a hazai, földet, ha Te nem jöhetsz el hozzája, eljött a föld Hozzád, hogy fejedet hajtsd rája.” Amíg ezek az üdvözlők bent időztek Kossuthnál, a lakásból kinézett özv. Ruttkayné, Kossuth Lujza, Kossuth Lajos nővére s mert én és feleségem közel voltunk az ajtóhoz, jóságos arcosolyával behívott minket az ő szobájába, mert látta is, hogy egy nagyobb üveget tartok a kezembe. Ebben az üvegben 1822. évi termésű kitünő bor volt, amelyet Novotny Lajos, az aradi „Jó pásztor” népszerű vendéglőse küldött általam. Szívesen cipeltem az üveget ideig s Ruttkayné derült arccal fogadta, meg is köszönte azzal, hogy a bátyja csak egy-egy pálinkás pohárral fog inni belőle.

Ezalatt a képviselők elvégezték az üdvözlést s a látogatást Kossuth szobájában s talán azért, hogy kissé pihenjen, be akart jönni nővére szobájába. Be is nyitott, de azonnal vissza kellett huzódnia, mert a szobája megtelt várakozó vendégekkel. Ebben a pillanatban láttam Kossuthot először. Egy heves érzület szaladt rajtam végig, nagyon meg voltam akkor illetődve, — ha akkor szólni kellett volna, az a szó a torkomon akad. Elbucsuztunk özv. Ruttkaynéától, aki beirányított a folyosóról Kossuth szobájába, ahol már folyt az egyénenkénti üdvözlés. Ez abból állott, hogy egy kör alakult s mindenki elébe jutott az ősz kormányzónak, bemutatta magát, meghajolt, kezét fogott s tovább ment. Lassan, de a sor rám is került, a feleségem mellettem. Érthető izgatottságban, kipirult arccal, ragyogó szemmel hallgatta, hogy az ő ura most Kossuth Lajossal beszél. Hangos, érthető kiejtéssel megmondom a nevemet s azt, hogy Aradról jöttem. Az öreg felfigyel, rám néz, s gyenge hangon mondja: „Ugye, fia annak a Barabás Péternek, akire emlékezem, hiszen olykor-olykor levelezünk is.”

„Igen, kormányzó ur, — feleltem — most is hoztam tőle egy levelet, amelyben egy kevés porhanyó föld van az aradi vértanuk kivégzési helyéről” — s átadtam neki a levelet. Kezébe vette, ránézett s letette az asztalra.

„Köszönöm a levelet is, a földporokat is, drága hazai ereklýe, megörzöm. Üdvözlöm az édes atyját.” Kezet ad, mélyen meghajtom magamat s nyomomban a feleségem lehajol, megakarja csókolni Kossuth Lajos kezét, — de ő visszahuzta: „Nem, ezt nem engedem meg, de ha nem resteli, csókolja meg az arcomat” — s odanyujtá arcát, feleségem áhitattal érintette ajkával Kossuth Lajos bal arcát. Az öreg mosolygott s a feleségem könnyezve s tulboldogan köszönte meg a kitüntetést, — aztán eljöttünk. Az öreg

ur több mint egy óra hosszat állva fogadta az üdvözléseket s kezét fogott mindenkivel, néhánnyal egy-két szót váltott is. Jó egy év mulva, amikor Aradon a vértanúk szobrát leleplezték, azt írta Kossuth Lajos Aradváros tanácsának: „Azzal a maroknyi szent földdel kezemben, amit Barabás Péter küldött nekem, kihajlok ablakomból Arad felé s megcsókolva a drága porokat, áldásért könyörgöm a magyar hazára.” Vajjon meg van-e és hol ez a levél ?

Délután két óra felé, az egész zárandók sereg kivonult a Valentínó-féle városligetbe s egybegyűlve vártuk Kossuth Lajost a déli bankettre. Kocsin érkezett meg, kísérve nővére, özv. Ruttkayné, Kossuth Lujza és fia, Kossuth Ferenc által. Az a kitörő, örömteljes éljenezés, üdvözlés, kendőlobogtatás nagy hatással volt Kossuthra, aki levette széleskarimájú kalapját s azt lengetve, vonult be a terembe, a terített asztalok körül elhelyezkedtünk. Több mint ezer ember foglalt helyet, mert a magyar zárandokokon kívül, mintegy 200 olasz tisztelője Kossuthnak, vett részt az ebéden. Most is meg van az étlap és a zeneprogram, amelynek hat száma volt, Liszt Ferenc második magyar rapsodiájával kezdődött s a Müller-féle magyar Kossuth-indulóval végződött.

Az asztalfőn Kossuth Lajos ült, mellette jobbra Helffy Ignác és Kossuth Ferenc, balra Helffy Ignác és özv. Ruttkayné, Kossuth Lujza. A társaság minden tagja feltűzte azt a gombot, amit a kormányzó emlékeként osztottak ki a magyarok között, amelyen Kossuth Lajos arcképe volt, körülvéve a magyar nemzeti színekkel. Az ebéd hét fogásból állott, fehér és vörös borokkal, a társalgás mind hangosabb, élénkebb lett s csak akkor némult el, amikor Helffy Ignác köszöntötte fel Kossuth Lajost, aki egymaga ülve hallgatta végig a toasztot, míg az egész társaság felállott. Már az ebédnek vége volt, a tányérsörömpölések elhallgattak, amikor ülőhelyéről felemelkedett Kossuth Lajos s botjára támaszkodva beszélni akart. A távolabb lévők, pohárral kezükben, közelebb vonultak, hogy hallhassák Kossuth Lajos szónoklatát. Elnémult minden zaj s a jelenlevők lélekzetet is visszafojtva figyeltek a beszédre. Csendes, szaggatott hangon kezdte s mind tovább intenzív, erősebb lett a szó, amely végig hullámozott a hallgatók érzelmein. Nem volt szem, amelyben a meghatottság könnyei ne csillogtak volna. Az arcok kigyultak, a szívek lelkesedtek, az ajkak éljeneztek, a kezek tapsoltak, a lábak tomboltak a fenségesen szép beszéd hatása alatt, amelyben „szárnyra keltette gondolata barna verebeit.” Megköszönte az áldozatkész látogatást s Magyarország népeire emelte poharát. Boldog volt, aki hozzáférhetett s vele kocinthatott. Ne-

kem is sikerült odajutni s azt a poharat a pincértől egy líráért megvettem, haza is hoztam. Ez volt Kossuth Lajosnak utolsó nyilvános beszéde, hatalmas szónoklatainak befejezése.

Még nem volt asztalbontás, amikor egy jelenet, egy magyar dal ragadta meg a lelkeket s amely meglepetés volt Kossuth Lajos számára. Kívül a nagy termen egy hatalmas félkörű üvegfal mellett, amelynek ablakai nyitva voltak, odahúzódott közel az asztalfőhöz 12—15 budapesti fiatalember, újságírók, színészek, akik előre betanulták az akkor még alig ismert Kossuth-dalt s érces hangon rázendítették :

Tavaszmúlt, a rózsának
Lehullott a szép virága,
Ne sirj, ne sirj Kossuth Lajos,
Lesz hazánknak szabadsága.
Mi Neked fáj, nekünk is fáj,
Könnyünket titkolni bajos,
De Istenünk segíteni fog,
Ne sirj, ne sirj Kossuth Lajos!

Mig ez a szép dal zeng, elnémul minden más zaj, beszéd. Odafigyel mindenki, Kossuth Lajos odafordul az éneklők felé, lehajolt fővel hallgatja az ég felé szát nyaló új dalt, kiveszi zsebkendőjét s megtörli szemeit. De le volt nyögözve az egész közönség is, mert csak kevesen ismerték ezt a szép dalt. Én sem, de mire hazaértem Aradra, már huzzták a cigányok, énekelték a dalárdák.

Ebéd végeztével, a vendéglő előtt újabb csoportosítás történt, lefényképezték a társaságot s aztán Kossuth Lajos újabb ovátiók között eltávozott s mi is szétoszlottunk megnézni Turin nevezetességeit. Másnap ismét vonatra ültünk s a Mont-Cenisi alaguton át, érintve Dijon várost, amelyet megnéztünk, — Párisba érkeztünk. Ott néhány napot időzve és élvezve, Svájcban, Tirolon át hazajöttünk.

*

Én még egyszer voltam Tufinban, hivatalos küldetésben. Ott is voltunk Kossuth Lajos lakásán, de már nem ő fogadott minket, mert a holttestét szállítottuk haza, vissza Magyarországra, 1894 március végén. Mint az országos függetlenségi és 48-as párt egyik megbízottja, több képviselő társammal, Budapest főváros küldöttségével s a vidéki, megyei és városi törvényhatósági bizottsági tagokkal egy külön vonaton utaztunk ki s vettünk részt az ottani temetésen. Egész Olaszország népe s Turin város magistratusa megható gyászpompával bucsuzott a világ nagy halottjától s Magyar-

ország egykori kormányzójától. A turini evangélikus templomban, az ottani pap egyházi könyörgése után, Veress József orosházi evang. lelkész mondott magas szárnyalású gyászbeszédet, amely után magyar képviselők vették vállra a koporsót, s vitték ki a gyászkocsira. Én is rátettem kezemet az egyszerű sárga tölgyfa koporsóra, amelyben Kossuth Lajos kihült teteme készült a nagy utra. Mintha egy villanyáram futott volna át testemen, úgy éreztem a koporsóból elszállt világszellem megrázó hatását s ajkam önként mormolta azt a szent fogadalmat, hogy én, az Ő eszméinek igénytelen szolgálja és gyenge harcosa, életem végéig hű maradok Kossuth Lajos örökbecsű tanításához, nagy szellemének evangéliumához és az egész világot átsugárzó gloriás nevéhez. Ma is így érzek és hálás kegyelettel veszem körül emléket már-már kihűlni készülő szivemben.

A koporsót a turini vasuti indóházhoz vittük s onnan hazaszállítottuk. Utja végig Olaszországon, Ausztrián s a Balaton partján gyászos, de diadal ut volt. Budapesti fogadtatása és április 1-én a Nemzeti Múzeum lépcsőházából való temetése soha meg nem ismétlődhető gyászpompával történt, és egész Magyarország népeinek százezrei zokogtak fájdalmas érzéssel.

Csak a magyar kormány volt nagy zavarban és feszélyezve dinasztikus kötelezettségének nyüge alatt.

Azonban a magyar közvélemény nyomása olyan erős volt a kormányra s az országgyűlésre, hogy nem térhettek ki a Kossuth Lajosnak adandó végtisztességhez való hozzájárulás elől. Ezt megelőzőleg báró Bánffy Dezső miniszterelnök felszaladt Bécsbe, hogy kitapogassa Ferencz József felfogását a nagy temetéssel szemben s tapasztalta, hogy a Felségnek nincsen rezervált álláspontja, csak azt kívánta, hogy a katonaság tartsa magát távol. Mire báró Bánffy Dezső — amint mondják — egész naivul azt mondotta volna Ferencz Józsefnek: „Felség! Kossuth Lajost úgy kell eltemetni, hogy soha többé fel ne támadjon!” S hiába szökött meg Magyarország akkori miniszterelnöke a temetés elől, mert nem telt bele harminc esztendő és Kossuth Lajos feltámadott.

Hogyan nem lettem unitárius pap?

Kolozsvárra mindig szívesen emlékezem vissza, mert ott élttem át fiatalságom egyik legszebb évét, amikor ezelőtt 53 esztendővel unitárius diák voltam. Akkor még a régi collegium épületében volt a tanítás s ott laktak a diákok. A kapu fölött aranybetűkkel, márványtáblába vésve: „Musis et virtutibus.” Én is bent laktam, a II-ik emeleten, a csengetyüsben. Csak az az egy volt kellemetlen, amikor a soros éjjeli szolga kora téli reggelen felnyitja az ajtót s bekiált a mélyenalvó diákoknak: „Keljenek fel urak!” Mert tetszik tudni, akkor már „urak” voltunk, persze csak viszonylagosan az alsó osztályosokhoz. Az utcai fronton a városi éjjeli őr kiáltotta el a földszinti ablak előtt a reggeli 5 órát. De kifogtak rajta, adtak neki egy forintot egy hónapra, hogy okvetlenül költse fel őket, meg is tette, ámde a következő hónapban már nem adták az egy forintot, nem is kiáltott s így a diákok még egy jó félórát nyugodtan alhattak.

Nyolcadik osztályos, érettségire készülő voltam.

A kollégiumi élet — legalább akkor — vig, bohém volt s a fiatalság eleveenségével, apró csinytevéseivel tarkázva. Volt tréfa elég s a legszerényebb életmód mellett olyan sok derű s napsugár ragyogta be ifju lelkünket. De jól esik visszagondolni a tanárok gyengédségére, okos, megértő bánásmódjára, az osztálytársak s a kollégiumi bennlakók baráti együttérzésére, összetartására s azokra a bölcs intézkedésekre, amelyek tudással és jóra serkentéssel készítettek elő az életre. A sok okos és bölcs intézkedések között az is ki volt adva, hogy a nyolcadik éves unitárius diákoknak kötelességük volt, hogy minden hétköznapon reggel fél 8 órakor a kijelölés sorrendje szerint, más-más diáknak kellett a napi könyörgést elolvasni az unitárius templom szószékéből. Némely diák nem szívesen vállalkozott csikorgó télen felmenni a hideg templom szószékére, igyekezett hol barátsággal, hol egy cigaretta, vagy más megvesztegetéssel magát helyettesíteni, ami meg volt engedve.

Egyik kemény téli reggelen Székely Zsiga osztály- és szobatársam volt a soros a napi könyörgés elmondására. Nem volt télikabátja, félt a hidegtől s engem kért meg, hogy vállalkozzam a napi könyörgés elmondására. Miért ne? Szívesen.

Megadta az utasítást, felcsapta az egyházi könyvből az aznapra rendelt könyörgést s én komoly képpel s vallási buzgósággal beementem a templomba, ott a papi széken elhelyezett mindennapos palástot felöltöttem magamra s az orgona végső akkordjainál szépen fellépegetek a nagy templom szószékébe és várok.

Az orgonista Barabás Ábel volt, aki már előre jelezte Székely Zsigának, hogy megrétfál. Én állok a szószékben s várok, ámde az orgonista újabb strófa éneklésébe kezdett, azután egy másikba, úgy, hogy én a nagy hidegben alaposan kinlódtam, sem topogni, sem a kezet dörzsölni nem lehetett. A templomban talán 10—12 ember lehetett, inkább nők. A padsor elsejében egy feketébe öltözött idős uriaszony ült, akiről nem tudtam, hogy ő az unitárius püspöknek, Kriza Jánosnak a — felesége.

Végre is az orgona elhallgatott s én, a római katolikus fiú, az unitárius nagytemplom prédikáló székéből papos hangsúlyozással olvastam el a könyörgést s mint aki dolgát jól végezte, megelégedetten távoztam a templomból. És hazament Kriza János püspök felesége is, akinek első dolga volt a püspöktől megtudni, vajjon ki volt az a diák, aki olyan jó hanggal olvasta a templomi könyörgést. Ő ezt a diákot nem ismerte.

Vizsgálat indult meg, amelyet a püspök veje, Kovács János tanár foganatosított. Nagy kázust nem csináltak belőle s nem volt az a lényeg, hogy egy római katolikus vallású diák ment fel az unitárius nagytemplom prédikáló székébe, hanem csak az, hogy a soros diák miért nem végezte személyesen kötelességét, amiért meg lett dorgálva.

Most aztán én kerültem sorra. Nehány hét múlva hivatott lakására maga Kriza János, az unitárius püspök. Megijedtem, mi lesz most velem? Már arra is elvoltam készülve, hogy talán kicsapnak a kollégiumból elkövetett merészségemért.

Szép szál ember volt a püspök, a híres „Vadrózsák” szerzője. Szelid, enyhe szavu volt, atyai jósággal így szólott hozzám:

— Édes fiam, akarsz-e unitárius pap lenni?

Ránéztem, nem értettem a kérdést. De aztán jóságos szavaival folytatta:

— Ne félj, nem büntetlek, nem korhollak azért, mert a könyörgést elmondottad. Istennek szolgáltál, amikor imádkoztál. Azt

is tudom, hogy vidéken egyik elhunyt unitárius diák koporsójánál beszéltél. Azt is hallottam, hogy a karácsonyi szünidő alatt a várfalvi unitárius templomban prédikáltál. Mondják, szépen, okosan beszéltél. Hátha van kedved s volna hajlandóságod szülői beleegyezéssel áttérni az unitárius vallásra, úgy én kitaníttatnálak angol és amerikai egyetemen s nevelnék belőled papot, hitszónokot, prédikátort.

Nagyon meghatott az öreg püspök nyilatkozata s örültem is, hogy nem lesz bántódásom, odaléptem hozzá, lehajoltam, megcsókoltam a kezét, megköszöntem jóságát s azt feleltem, hogy a husvéti szünetre hazautazom Aradra, ott majd megkérdezem apámat és édes anyámat.

— Jól van fiam, de jegyezd meg, hogy a mi egyházunk papjainak nem szokás kezét csókolni. Most elmehetsz békével.

Az 1875 évi husvétii vakációt otthon, Aradon töltöttem s egy bizonyos önhittséggel és büszkeséggel meséltem el a templomi könyörgést s az unitárius püspöknek jóindulatu ajánlatát szülőimnek. Az apámnak tetszett a dolog, mert ő erdélyi székely volt, de az édes anyám, mint buzgó katolikus, nem adta meg beleegyezését. Nekem meg mindegy volt — akkor. És ha édes anyám nem ellenkezett volna, eléem került egy másik akadály, mert mire a husvétii szünidőről a kolozsvári unitárius kollégiumba visszakerültem, az a hír fogadott, hogy Kriza János püspök hirtelen meghalt, el is temették.

Sorsát senki el nem kerülheti. Bár nem tudom, nem lett volna-e reám nézve jobb, ha én ma mint unitárius esperes vizitálom a szegény székely unitárius eklézsiákat és a hetenkint bezáruló iskolák visszaadásáért dolgozom.

És talán az is megeshetett volna, hogy ma én vagyok az unitáriusok püspöke. Irtam is erről Boros György jó barátomnak egy kedélyes levelet, a tordai zsinat előtt s üdvözöltem Őt, mint leendő püspököt. Szinte egyhangulag választották meg, jeléül a tiszteletnek, a szeretetnek és annak, hogy az unitáriusok összetartanak s nem csinálnak személyes viszályt. De hátha én okvetetlenkedtem volna? Milyen jó, hogy erre nem volt alkalom.

A tizenegy mandátum

Huszonöt és fél esztendeig voltam a magyar képviselőház tagja. Hogy az ország területén hány helyen és hol voltam felléptetve képviselőjelöltnek, azt nem tudom megmondani. És azt sem, hogy hány helyen maradtam kisebbségben; de azt tudom, hogy hét választókerületből tizenegy megbízólevelet mutattam be a képviselőházban. Ebben azért is bizonyos vagyok, mert e sorok írása közben, mind a tizenegy választási jegyzőkönyv s a szavazók névjegyzéke, itt vannak előttem. Ezek a választások mind nagy küzdelmekkel és zajos korteskedésekkel, de a legnagyobb rendben folytak le s mindenütt nevezetes szótöbbséggel győztem. Egy helyen, Nagykőrösön egyhangulag választottak meg.

Képzelem, hogy hányán gondolják, hogy ez a sok mandátum nekem mennyi pénzembe került. Dehogyan került. Más világ volt akkor. Akár hiszik, akár nem, a gyomai három mandátum, a nagyváradai két választás, a budapesti VII. kerületi s a nagykőrösi választásokra semmitsem költöttem. Még csak zászlókat és tollakat sem csináltattam. Minden költséget a választók viseltek. Én csak a saját személyi kiadásaimat fedeztem, a borraivalókat, a cigánytányérozást s kisebb adományokat. A többi négy mandátum már elvitt néhány ezer koronát s legdrágább a legutolsó, a szilágyssomlyói volt, amely huszezer koronával könnyített meg. Még egy ilyet nem birtam volna ki.

Sikereimet politikai elveimnek köszönhettem s ezek vitték zászlóimat diadalra. Mindig a függetlenségi és a 48-as párt programjával léptem fel s mint Kossuth Lajosnak hűséges katonája, az Ausztriától való elkülönítésért lelkesedtem, egy önálló, szabad és független Magyarország kivívásáért küzdöttem. Szabad hazát, szabad népeket, szabad embert óhajtottam boldogulva látni. Az eszmék s az elvek népszerűsége volt az én népszerűségem is. S ennek volt eredménye, hogy 1901. évben két helyen választottak

meg, Gyomán és Nagyváradon Tisza Kálmánnal szemben, 1905. évben Arad és Vác tisztelték meg, míg 1906. évben négy mandátum, Árad, Nagyvárad, Budapest VII. kerülete és Nagykőrös került a kezembe, amit még egyetlen képviselő sem ért meg.

Gyoma s a hozzátartozott tíz község volt az első, amely 1892 február 1-én választott meg gróf Szapáry Gyula hirhedt téli választásán. A jó gyomaiak ott voltak Aradon 1890 október 6-án, amikor a tizenhárom vértanu szobrát lelepleztük. Délután a kivégzés helyén én voltam az ifjuság szónoka. Nagy hatása lehetett e beszédnek, mert még Ugron Gábor, a székelyek nagy vezére is megdicsért. A tömegben ott voltak a gyomaiak s ott fogadták meg hogy én leszek a képviselőjük. Egy évre rá jött a képviselőválasztás. A gyomaiak egy kis küldöttsége ment fel Irányi Dánielhez, a függetlenségi és 48-as párt elnökéhez, hogy adjon nekik hozzám egy ajánlólevelet. Irányi Dániel engem nemcsak ajánlott, de fel is kért, hogy tegyek eleget a gyomaiak kívánságának. A küldöttség Kollár János mezőberényi ügyvéd vezetésével jött el hozzám Aradra 1891 november havában. Kérésükre belementem a jelöltségbe, de a korteskedések ideje alatt súlyos betegen feküdván, helyettem dr. Keresztes Gyula ügyvéd, több aradi barátom kíséretében jártak be a kerületet azzal, hogy én január 31-én Gyomán fogom magam bemutatni s a programbeszédemet elmondani. A választók nagy tömege vonult be Gyomára, a választás központjába, hogy engem meghallgassanak. Még akkor látszott rajtam a betegség nyoma, „uri színben” voltam, de erőt vettem magamon, mert a hatástól függött a másnapi siker. A városháza előtti nagy téren ezrekre menő néptömeg gyült össze. Egy asztal volt a szónoki emelvény. Fekete magyar ruhában voltam, jurátus-karddal s vállamon keresztül ugyanazzal a széles nemzetiszínű szallaggal, amely a vértanuk ünnepén volt rajtam. Elmondottam a beszédemet úgy, ahogy az tőlem tellett. Szinte élveztem a hatást s a lelkesedést, amely végigviharzott a békésmegyei magyar nép romlatlan tömegén. A szájaize szerint beszélhettem, mert hiszen nemcsak az én hiveim ajkáról visszhangzott a folytonos éljenzés, hanem az ellenpárt nagy sokasága is előbb csendesén bolongatott a fejével s később az is lelkesedett, éljenzett, sőt leszedték a tollaikat s helyébe az én zöld toliamat tűzték fel kalapjukhoz.

Másnap meg is választottak 516 szótöbbséggel. Az ellenfelem, a szabadelvűpárti Hegedüs Mihály mezőberényi ügyvéd volt. Mikor a választásnak vége volt s a kormánypárt által lefoglalt vendéglő és korcsmák felszabadultak, volt nagy dinom-dánom mindenfelé.

A nagykorcsmában én akartam fizetni az áldomást, rászántam 5—600 forintot. De a vezetők azt mondták, hogy erre ne költsem a pénzemet, hanem ha már áldozni akarok, hát küldjem el a gyomai függetlenségi olvasókörnek — az aradi vértanúk albumát. El is küldtem. Ime, ilyen felfogás uralta akkor a lelkeket. A választók a maguk pénzén utaztak, ettek, ittak, zászlót, jelvényt készítettek, a jelöltet is megvendégelték, banderiumot, zenét állítottak elő. Elvekért, eszmékért lelkesedtek és áldoztak is.

A gyomai kerületben egymásután háromszor választottak meg. Másodszor 1896 október 28-án 705 szavazattöbbséggel Kovács Albert hires ref. teológiai tanárral szemben. A nagy protestáns kerület mellettem tartott ki, a katolikus ember mellett. Mert akkor nem firtatták a vallást. Harmadszor, 1901 október 2-án Debreceni Endre gyomai népszerű birtokossal állottam szemben, de a függetlenségiek ezt is legyűrték s nagy többséggel én lettem a győztes.

Talán örökös mandátum lett volna a gyomai mandátum, ha közbe nem jön a nevezetes nagyváradi választás, ahol Tisza Kálmánnal, a generálissal szemben én lettem megválasztva s így a a gyomai képviselőségről le kellett mondanom. Meg is neheztelt érte az én hűséges gyomai választókerületem derék magyar népe.

A *nagyváradi* hires választást még ma is emlegetik, 27 év után. Nagy esemény volt s az egész országban általános meglepetést s a szabadelvű kormánypártiak táborában nagy megrökönyödést okozott.

A választás előtt husz nappal Szokoly Tamás ügyvéd, a nagyváradi függetlenségi és 48-as párt elnöke, telefonon átszól hozzám Aradra s arra kért, hogy Tisza Kálmánnal szemben a „zászló becsületéért” adjam oda az én nevemet s vállaljam a képviselőjelöltséget. Az esetleges bukás tisztességes lesz, de nem lehetetlen a győzelem. Pénzembe nem fog kerülni, ez az ő gondjuk. De kikötik, hogy mielőbb programbeszédet kell tartani, mert ennek hatásától sokat várnak. Én szabadkoztam, mert hiszen nekem biztos volt a gyomai kerület s ezenkívül nagyon elfoglalt, hogy a beteg Kossuth Ferenc felkérése s megbízása folytán nekem kellett végigjárni az erdélyi kerületeket és segíteni az ottani jelöltek. De Szokoly Tamás addig kapacitált, míg ígent mondtam. Könnyű Katót táncba vinni, ha maga is akarja. Én pedig akartam, mert jólesett egy ilyen előkelő városnak megtiszteltetése, sőt hízelt a hűségomnak is, — ellenjelöltje lenni Tisza Kálmánnak. A jelöltség elfogadásának híre futótüzként terjedt s míg egyfelől a város

polgársága s a tömeg lelkét a küzdelem érdekessége hevitette, addig másfelől a kormánypárti hivatalos körök lemosolyogták az egész heccet s nem vették komolyan.

Néhány nap mulva, szeptember 16-án Stocker József ügyvéd vezetésével egy öttagú küldöttség jött Aradra s hivatalosan is felkérték a jelöltség elvállalására. Megindult a választási mozgalom s egy vasárnap délelőttre volt kitűzve a nagy bevonulás s a programbeszéd. Az újságok, a napilapok, alkalmi röpiratok, falragaszok csak úgy ontották nevem mellett a betűk tengerét. Zászlók erdeje, tollak ezrei lepték el a várost, vendéglők, korcsmák, körök, egyletek helyiségei, visszhangozták nevemet, az utcák, terek, piacoknak ez volt a témájuk s a Tisza-pártiak még mindig elbizakodva mosolyogtak. A függetlenségi polgárok dolgoztak s az egész mozgalmat három fáradhatatlan, lelkes vezér irányította: Szokoly Tamás pártelnök, Pálffy Béla r. kath. hittanár és Halász Lajos hirlapíró.

Én ezalatt Erdélyben utaztam, szónokoltam s toboroztam a függetlenségiek táborát. Elfáradva, kimerülve s egész éjjel utazva, álmatlanul érkeztem meg szept. 22-én, délelőtt 9 óra után Kolozsvár felől. A nagyvárad állomás területe, a várótermek, zsufolva emberekkel. Zászlók, virágok, zenekar, bandérium s egetverő éljenzés. Nagy lelki hatással lehetett rám e páratlan, diszes fogadtatás, mert mikor az üdvözlő beszédre kinyitom a számat, a torokom rendes, a hangom tiszta, a szavam gyújtó, a hangulatom derült lett. A tömegben ott volt a feleségem is, aki incognito férközött oda, de hamar felismerték. Ő is kíváncsi volt, vajjon, hogy birom hanggal.

Az állomás előtt ezrek és ezrek lelkesednek, éljeneznek, zászlót lobogtatnak, kendőkkel intenek, virágot dobálnak s engem beleültetnek a város négyes diszfogatába, mellém balról Szokoly Tamás, az elnök. Nem győzöm a köszönéseket, a kezintések, a főhajtásokat. A bevonuló uton végig az embersokaság, ablakok, erkélyek, padláslyukak tele kíváncsiakkal, éljenzőkkel. A kaszinó erkélyén a kormánypárti matadorok, már nem mosolyogtak, de megilletődtek. A tűzoltóudvar nagy területe megtelik néppel, fej fej mellett, kalaplevéve hallgatják lelkesítő beszédemet. Felemelő érzés egy szónokra, amikor tapasztalja, hogy uralkodik a tuláradó tömeg lelkülete felett, hogy viszi magával az érzéseket.

A programbeszéd megvolt s annak hatása utcáról-utcára, szájról-szájra áradt szét az egész városban. Hazautaztam Aradra. De egy hét elég volt arra, hogy a kormánypárt felébredjen s el-

bizakodottsága magaslatáról leereszkedjen s utánanézzon a hangulat ellensúlyozásának s a választók egyenkénti kapacitálásának. Folyt a korteskedés, egyik bankett a másik után, eszem-iszom mindenfelé. A tisztviselőket szigorúan végigvizsgálták, befolyásolták, de meglátszott hatása Tisza Kálmán egy fél év előtti bizalmas kijelentésének, hogy „A tisztviselők pedig egyenek krumplit!” De mintha a közhangulat mérséklődött s a hangos tüntetések kifáradtak volna. Ujabb injekcióra volt szükség, úgy vélték ezt az én pártom vezetői, azért a választás előtt két nappal ismét át kellett utazni Nagyváradra s a Sas-szálloda erkélyéről kellett beszélnem a fáklyás-zenét adó hatalmas tömegnek, amely a Szent László-teret megtöltötte. Csak úgy szívták magukba az én hazafias kijelentéseimet. Még aznap éjjel elutaztam, de a beavatottak úgy informáltak, hogy ha a tisztviselők közül százan-kétszázan tartózkodnak, vagy megszöknek a szavazás elől, akkor a győzelem biztos, mert a katolikus papság s a nagyszámu zsidóság fog reám leszavazni.

Igy is történt. 1901 október 3-án lázas volt az egész Nagyvárad. A sors az én pártomnak a Szent László-teret juttatta, amely egész nap hullámozott a lelkesedett néptömegtől. Este 9 óra után lett befejezve a választás s Mezey Mihály, közjegyző, választási elnök hirdette ki az eredményt, hogy Barabás Béla 1108, Tisza Kálmán 824 szavazatot kapott, az én többségem tehát 284. Ez a választás nem annyira az én győzelmem, mint inkább Tisza Kálmán bukása volt. De a függetlenségi és 48-as zászlónak hatalmas diadal. Világraszóló esemény volt az, megbuktatni Tisza Kálmánt a saját ősi pátriájában.

Nem láthattam sem a választás lefolyását, sem azt a tomboló lelkesedést, amelyet a győzelem előidézett. Én ezalatt Aradon tartózkodtam s napközben Urbán Iván főispán tudatta velem a szavazatok állását s ámulattal jósolta az eredményt. Másnap az egész ország s a külföld is tele volt Tisza Kálmán váratlan bukásával, én pedig százával kaptam az üdvözlő leveleket és sürgönyöket. Ekkor kenték rám ezt a megtisztelő országos jelzőt: „Barabás, a bálványdöntő.”

Volt még egy nagyon lélekbe markoló jelenete a nagyváradi győzelemnek. A választás után harmadnapon volt Aradon az október hatodiki gyászünnepély. A nagyváradiak több mint hatszázan, asszonyokkal, leányokkal, zászlókkal és virágokkal, felültek egy külön vonatra, 11 óra után megérkeztek Aradra, ez a nagy tömeg gyalog kizarándokolt a vértanuk vesztőhelyére, ahol még folyt a kegyeletes emlékünnepele s ott az emlékdomb lépcsőzetén adta át

nekem Szokoly Tamás pártelnök Nagyvárad város képviselői megbízó levelét. Ezt átvettem, tele volt a lelkem áhítatos és hálás érzésekkel. Hogy mit válaszoltam, nem tudom, de arra emlékszem, hogy most már a gyomai s a nagyváradi mandátum birtokában, könnyezve idéztem: „Szakítsátok, ha tudjátok, kétfelé a szívemet”.

Nagyváradon még egyszer megválasztottak és pedig 1906 május 3-án, amikor már a koalíciós kormány jutott uralomra, amely az én közreműködésemmel jött létre. Ez a választás már könnyű volt. Még ellenjelöltem sem akadt, csak Bokányi Dezső szocialista próbálkozott s kapott is az 1617 szavazatból 93-at. De ugyanekkor megválasztottak Aradon is, Budapesten is s így Nagyváradról lemondottam. Nem szívesen vették, már azért sem, mert utánam nem volt alkalmas jelölt. Szokoly Tamás kitűnő volt vezérnek, de nem lelkesedtek érte, hogy képviselő legyen. Azért mégis őt jelölték s meg is választották, jellemezvén a választók hangulatát az a tréfás szállóige: „Egye fene, ha nincs más, éljen Szokoly Tamás.”

Arad az én szeretett szülővárosom két ízben választott meg. Egyik indoka az volt felléptetésemnek, hogy ime, Barabás Béláért az egész ország lelkesedik, csak Arad nem becsüli meg saját fiát. Persze, én akkor már neves képviselő voltam s így megfelelttem az aradiak válogatós igényének, hát engem kértek fel jelöltné. Ellenfelem, Vörös László, kereskedelmi államtitkár, szintén aradi fiú, akinek édesatyja valamikor Arad polgármestere volt. Amikor Aradra érkezett bemutatkozni és programbeszédet tartani, a fogadtatásnál nagy hangon jelentette ki, hogy ime, ő visszajött Aradra. De ennek hatását alaposan elrontotta az én másnapi kijelentésem, hogy én pedig el sem mentem Aradról, mert itthon maradtam.

Szép téli nap volt 1905 január 26-ika. Egész nap szállingózott a hó. A kortesek egyik oldalon is a másikon is erősen dolgoztak, praktikáztak. Az én táborom vezérei, Péterffy Antal, dr. Mülek Lajos, Steiner Jakab, dr. Tabakovits György, Nagy Kálmán, Vizer Lajos, Priegl István, Schwartz Zsiga, Szalay Noldi s a többi lelkes függetlenségek nagy buzgalommal hirdették a biztos győzelmet. Az egész város az utcán didergett. A feleségem a járdán elcsuszott, odaugrik Hadffy Imre honvéd alezredes, felsegíti s mikor ezt megköszöni, így szól : „Sebaj, ha én elcsusztam, csak az uram ne csusszon el estig, mert azt egy egész zászlóalj sem emelhetné fel.” Este 9 órakor lett befejezve a választás. Simay István választási elnök átadta a mandátumot azzal, hogy a 2484 szavazatból 219 szavazattal kaptam többet mint Vörös László.

A megemlített aradi függetlenségi vezérek közül már csak egy,

dr. Tabakovits György van még életben, de ő is elköltözött innen Ujvidékre, ahol előbb táblai tanácselnök volt, ma pedig legjelesebb ügyvédje a Bácskának. Ő nemcsak kortes, nemcsak lelkes függetlenségi és 48-as meggyőződéssel az aradi választás legtevékenyebb vezére volt, de mint ügyvédtársam is, testi-lelki jóbarátom lett s az ma is. Csodálatos energiával, leleményességgel s fáradhatatlan tevékenységgel irányította az aradi választást s a fényes eredmény oroszlánrésze az ő nevéhez fűződik. Szívesen nyujtom feléje e sorok közül is baráti jobbjomat, mert nemcsak ezen választás alkalmával, de később is mindig oldalam mellett állott, segített, lelkesített, támogatott, sőt védett mindig, valahányszor támadások értek.

Aradváros polgársága másodszor is megválasztott országgyűlési képviselőnek, 1906 április 30-án. Ez a koalíció napsütéses kezdetén történt, amikor a függetlenségi párt is bent volt a kormányban. A bizalom s a közvélemény majdnem egyhangulag melletttem nyilatkozott meg, mert Garbai Sándor socialista csak 55 szavazatot kapott, én pedig 1313-at. A választók inkább tiszteletből szavaztak, mint szükségből. Azelőtt politikai ellenfeleim nagy sokasága tüntetőleg sietett reám leszavazni. Már délután 3 órakor kész volt a csendes választás s az öreg pátriárka, Simay István, e szavak kíséretében nyujtotta át a mandátumot: „Ime, Aradváros fiát felavatom Aradváros atyjává, — mi hűséges követőid maradunk.”

Vác püspöki város és környéke is megtisztelt egy izben képviseletével. Erős kormánypárti kerület volt, Gajáry Géza képviselte. Az 1905. évi országos választásokra a szabadelvű kormánypárt erősen felkészült és Tahy István kerületbeli birtokost léptette fel a biztos győzelem kilátásával. A váci függetlenségi és 48-as párt vezérei az országos központhoz fordultak alkalmas ellenzéki jelöltért s Kossuth Ferenc és Thaly Kálmán engem ajánlottak s ehhez báró Prónay Gábor és Dezső főrendiházi tagok, kerületi nagybirtokosok is hozzájárultak. Én szívesen vállaltam a jelöltséget, mert nem láttam biztosnak aradi megválasztásomat. Vác azonban biztosnak ígérkezett az esetre, ha a kerület nagyobb községeiben megjelenek, bemutatkozom és programbeszédeket tartok. Ezt egy hét lefolyása alatt el is végeztem. Fellépésem és beszédeim hatása alatt már előre láttam a győzelmet. Az én pártom vezérei dr. Morlin Zsiga, dr. Preszly Elemér, Miltényi Aurél, Bottlik János nagy népszerűségükkel vonzották a függetlenségi zászló alá a választókat.

A választás 1905 január 26-án volt, ugyanaz napon, amikor reám Aradon is szavaztak. Meglepetésre nem egy, de második el-

lenjelöltem is akadt. A szavazás rendes menetben folyt három választási küldöttség előtt egész délután két óráig, mikor én már 2287 szavazatot kaptam, míg ellenfeleim, Tahy István csak 250 szavazatot, Czoplyák Atilla pedig 12 szavazatot kaptak, aminek folytán mind a ketten visszaléptek s így egyedül maradván, a választási elnök, dr. Freysinger Lajos engem jelentett ki megválasztott képviselőnek.

Ugyanezen napon Aradon is választva lévén, az országos függetlenségi és 48-as párt határozata folytán az aradi mandátumot kellett megtartani, a váciról pedig lemondtam.

Később Budapesten egy nagy bankett volt a tiszteletemre. Egyik felköszöntő után a másikat vágták szegény fejemhez, de a legsikerültebb dikciót Benedek János képviselőtársam vágta ki, aki azt a kérdést vetette fel, hogy Barabás miért nem tartotta meg a váci és miért tartotta meg az aradi mandátumot? Nagy derűtlenség kísérte a következő tréfás indokolását: „Valahányszor Barabás az ország bármely részében megjelenik, mindig azzal kezd beszédjét: Most jövök Aradról... s a jelenlevők áhitattal hallgatják a vértanukhoz fűzött szónoklatát. Ez mindig hatott is. De milyen hatást okozott volna Barabás ezutáni fellépése, ha azzal kezdte volna: Most jövök Vácról!*) Ez volt az oka, hogy Barabás fakép-nél hagyta a váciakat s még mindig Aradról érkezik”.

Budapest VII. kerületének mandátuma egyik nevezetes eseménye volt a választási krónikáknak, már azért is, mert ez volt az országnak legnagyobb kerülete. Több mint tizezer szavazója volt. Ebben volt a politikai élet korlátlan hatalmása, Ehrlich G. Gusztáv, a kályhás s ott csak az lehetett képviselő, akit ő protegált. 1906 évi választáskor azt akarta, hogy Márkus József, Budapest nagynevű és népszerű főpolgármestere legyen a képviselő. Azonban Ehrlich G. Gusztáv tervez s a nép végez.

Ebben a nagy kerületben csak lassan-lassan keletkezett a függetlenségi párt s évek kitartó munkájával már mint számottevő tényező jelentkezett. Az 1905 évi választás alatt is én voltam a jelölt, de csak propaganda céljából, a zászló becsületéért, de az ajánlási ív nem lett beadva.

De az 1906 évi választáson részt követelt magának a kerületi függetlenségi és 48-as párt, a melynek már körhelyisége is volt. Vezetői egyszerű, de elvhű, becsületes, agilis és áldozatkész polgáremberek voltak. Csak úgy emlékezetből idézek néhány jó nevet: Somogyi Lajos, Földiák Gyula, Száva János, Földes Géza,

*) (Ahol t. i. fegyház van)

dr. Aczél Sándor, Serényi Miksa, Dr. Derekassy László, B. Virágh Géza, dr. Dembitz Mátyás, dr. Kovács Jenő, Gillány János, akiknek lelkes és tevékeny gárda állott rendelkezésre. Növelte a függetlenségi párt tekintélyét, mert részese volt annak a koalíciós kormánynak, amely az én élénk közreműködésemmel jött létre. Ez a nagy kerület látta, hogy én mily önzetlenül segitettem elő a Fejérváry-féle darabont kormány eltávolítását, az ennek folytán gyarapodott nagy népszerűséggel vélte letompítani Ehrlich G. Gusztávék elbizakodottságát, engem kértek fel jelöltnek azzal, hogy ne érezzem magam feszélyezettnek a nagy választási költségek miatt, mert tőlem egy garast sem igényelnek, de vállalnom kellett a személyes agitációt s velük odamenni, ahová visznek.

Az 1906 évi május 3-iki választáson, amely hajnali 4 óráig tartott három szavazatszedő küldöttség előtt, 6199 szavazat lett leadva, amelyből én 3510 és Márkus József 2679 szavazatot kapott.

Nagykőrös ős magyar város a nagy magyar Alföldön. Büszke lehet rá, akit bizalmával megajándékoz. Én sohasem jártam ott, senkit sem ismertem, de érdekes, hogyan kerültem oda képviselőnek.

Már említettem, hogy 1906. évi tavaszi általános választáson három szép és nevezetes mandátumot nyertem el. Arad, Nagyvárad és Budapest VII. kerülete választott meg. Kevés emberrel történt meg, hogy egyszerre három mandátuma legyen, de az nem történt meg senkivel, csak velem, hogy a három közül egyet sem tarthatam meg s én, a sikerek kegyeltje 3—4 hétig nem voltam képviselő. Igazán tragikomikus, de röviden elmondom az esetet.

A három mandátum birtokában, a nagyváradiról sietve lemondottam előzetes megállapodás szerint. Maradt Budapest VII. kerülete és Arad. Mind a két kerület vezetői szorítottak, mert, állítólag azt ígértem, hogy megválasztásom esetén az ő képviselőtűket tartom meg. Deputációk, hirlapi polemiák, támadások, sőt gyanúsítások tüzébe kerültem, a miket érdek intrikák szítottak azok barátai részéről, akik az egyik vagy a másik kerületben utódom szerettek volna lenni. A nagy herce-hurcában elmulasztottam kellő határidőben az egyik mandátumról lemondani s így a kérdés az összeférhetlenségi bizottság elé került, a mely kimondotta, hogy Aradot kell megtartanom, hol előbb választottak meg, mint Budapesten. Ez rendben is lett volna, de ekkor ellenem zúdult a budapesti VII. kerület, hogy én őket becsaptam, sőt meg is gyanúsítottak, hogy ismeretlen érdekből, magam inszenizáltam az összeférhetlenségi bizottság döntését. Ez aztán kihozott a sodromból. Képviselőtársaim tanácsára felkerestem gr. Károlyi Istvánt, az össze-

férhetetlenségi képviselőházi bizottság elnökét, akinek az volt uri véleménye, hogy a gyanu alól meneküljek, tegyem le az aradi mandátumot s vessem alá magamat Budapesten egy új választásnak. Én e szerint cselekedtem s az új választásnak vége az én bukásom volt.

Míg Budapesten ezen újabb választási csatározások folytak, Nagykőrösön az ottani képviselő, Gubody Ferenc hirtelen meghalt, üres lett a helye. Alig temették el, egy nagykőrösi küldöttség keresett fel nagysietve s azon őszinte óhajuknak adtak kifejezést, hogy bárcsak megbuknék Budapesten, mert ez esetben Nagykőrösön engem választanak meg. És azért is kérték a jelöltség elfogadását, mert ha én igent mondok, úgy a nagykőrösieiek a nyári nagy munkaidőben nem lennének kitéve választási izgalmaknak, mert én egyhangulag lennék megválasztva.

Igy is történt. A nagykőrösieiek kívánsága teljesült. Én július 26-án Budapesten megbuktam s már egy hét múlva, aug. 7-én engem Nagykőrösön ellenjelölt nélkül, egyhangulag választottak meg országgyűlési képviselőnek. Ez volt a negyedik mandátumom az Urnak 1906. esztendejében, amely 1910 tavaszáig tartott.

Szilágysomlyó volt az utolsó képviselői mandátumom. Az 1910. évi nagy munkapárti felbuzdulás idején csak Aradon léphettem fel s ide kellett minden erőmet koncentrálnom, de ennek dacára, gróf Tisza Istvánnal szemben elbuktam. Kilenc hónapig nem voltam képviselő. Szilágysomlyó képviselője a nagy Ugron Gábor volt, aki 1911 január 22-én meghalt, megüresedett Szilágysomlyó, amelyre igen sok kimaradt képviselő pályázott. Én Szilágysomlyón sohasem jártam, nem ismertem ott egy lelket sem s így nem is számítottam arra, hogy én ott combinatióba jöhetek. De ha én személyesen nem is, de a nevem nagyon ismerős volt, azt a jó hír s országos szereplésem tekintélye övezte körül. A kerület mindig ellenzéki volt s így szó sem lehetett munkapárti jelöltről, annál kevésbé, mert a választók nagyrésze román.

A kerület függetlenségi és 48-as pártja, melynek Móni Gyula közjegyző volt az elnöke, igen ügyesen és tapintatosan végezte a jelölést, összehívták a nagyválasztmányt, amelyben az iparosok birtak tulsullyal s ott előterjesztettek minden nevet, akit bárki is képviselőnek ajánlott. Összesen 12 név volt, közöttük az enyém is, anélkül, hogy én tudtam volna róla. Szavaztak. Hat név, amelyek legkevesebb szavazatot kaptak, kiestek. Ujból szavaztak, három ismét kiesett. Ismételt szavazásnál egy megint kiesett, maradt két név. Az enyém s nem emlékszem ki volt a másik. Az utolsó sza-

vazásnál az én nevem kapta a tulnyomó többséget, azzal is indokolva, hogy iparosnak vagyok a fia.

Csak ezen eredmény után fordultak hozzám levélben s találkozást kértek Nagyváradon. Egy kis küldöttség jött el dr. Szilágyi Sándor ügyvéd vezetésével s Nagyváradon megállapodtunk, hogy mikor utazzam a kerületbe bemutatkozás és programbeszéd tartására. A feladat azonban nem volt könnyű, mert az országos függetlenségi és 48-as párt akkor kétfelé volt. Az egyik Kossuth Ferencet követte s ezek között voltam én is. A másik, az ugynevezett „külön bankosok” Justh Gyulának voltak hívei. Ennek programjával lépett fel ellenem dr. Keller Samu szilágysomlyói tekintélyes ügyvéd, de Justhék részéről gyenge támogatásban részesült. Volt még egy nemzetiségi, román ellenjelöltem is, dr. Deleu Victor román ügyvéd s így két erős ellenféllel kellett megbirkózni.

Szilágysomlyó és vidékének magyar értelmisége teljes számmal mellettem volt és sokan elkísértek a vidékre, ahol bemutatkoztam. Messziről, Budapestről báró Bánffy Dezső, a már nyugalomba vonult miniszterelnök is támogatott s a hivatalos körök is velem rokonszenveztek, így nem csoda, ha eleven beszédeim hatása alatt is, az én zászlóm alá gyűltek a választók. A választás 1911 február 14-én volt, amelyet Faragó Sándor választási elnök vezetett. Három szavazatszedő küldöttség működött, amely előtt 41 község szavazott. A választás esti 8 órakor ért véget, közben délután 2 órakor dr. Keller Samu, minthogy ezideig csak 216 szavazatot kapott, visszalépett.

Dr. Deleu Victor választói azonban végig kitartottak, de nem sikerült 911-nél több szavazatot kapnia. Reám 1587 választó szavazott s így 460 abszolút többséggel én lettem a győztes képviselő. Az országos párt nagy örömmel fogadta megválasztásomat.

A közbejött világháború s a trónváltás miatt az országgyűlés nem lett feloszlatva s így több mint hat évig voltam Szilágysomlyó orsz. képviselője. De 1917 július végén az én kívánságomra Arad város főispánjává neveztettem ki, a képviselőségről le kellett mondanom.

Igy szakadt vége több mint 25 esztendő parlamentari és országos működésemnek. Sok siker, sok dicsőség. Sok keserűség, sok csalódás. Elmultak. Vanitatum vanitas.

Mazzini száz éves emlékezete

Mazzini József egyike volt azoknak a lánglelkű olasz nagyságoknak, akik az egységes nagy Olaszországot megalapították. Én pedig egyszerű magyar képviselő voltam. Nagyság és törpeség. Hogyan kerül a mi nevünk egy lapra, hogyan találkozik az elhalt dicsőnek lelke az élő kisember lelkével ?

Az olasz nép mindig melegen érzett s lelkesen rokonszenvezett a magyar néppel. Ezt a kölcsönös érzelmi kapcsolatot csak fokozta s hevitette az a tény, hogy Kossuth Lajos, a magyar szabadságharc száműzöttje, ott az olasz földön élte le öreg napjait s ott is érezte szabadságszeretetének kisugárzását. Az olasz közvélemény mindig figyelte azt a nemes elvi küzdelmet, amelyet mi, a nagy Kossuth Lajos kis nemzete, a magyar képviselők folytatunk az Ausztriával való közösség ellen s az osztrák császár egységesítő törekvéseivel szemben. Ennek a törvényes küzdelemnek én is egyik törhetetlen harcosa voltam s bizonyára az olasz közvélemény innen ismerhette szerény nevemet.

Az 1905. évben az olasz nemzet Mazzini József száz éves születési évét ünnepelte. Az egész országra kiterjedő nagyszabású ünnepség egyik maradandó emléke az volt, hogy a milánói L'Italia del Popolo szerkesztősége egy nagyszabású diszes emlékkönyvet bocsájtott ki, amelyben a világ minden tájáról igyekezett véleményeket, nyilatkozatokat beszerezni Mazzini történelmi értékéről és hatásáról.

Nagyon megvoltam lepve, amikor 1905 május elején kapok egy francia szövegű levelet. Akkor Arad városát képviseltem a magyar parlamentben. Milanóból Aradra volt címezve, ezzel a szöveggel:

Tisztelt Uram!

Egy politikai és irodalmi kiváló férfiakból megalakult bizottság Mazzini József születésének századik évfordulója alkalmából a világ minden részének előkelő politikai és iro-

dalmi nagyságainak nyilatkozataiból összeállított munkát bocsátunk közre. Ezen bizottság önnek kiválóságától is közre-tenni óhajt egy szót vagy gondolatot, melyet semmi szín alatt ebből a munkából nem nélkülözhet s így az ünnepély emelése céljából nagyrabecsült közreműködését kérjük.

Reméljük, hogy ezen kérésünket teljesíteni fogja s maradunk teljes tisztelettel

Puciano Magrini,
L'italia del Popolo szerkesztője
Milano.

Én még álmomban sem képzeltem magam a világ előkelő politikai és irodalmi nagyságai közé, de ez nem jogosít arra, hogy az udvarias kérést megtagadjam. Sok nehéz helyzetben feltaláltam magam s így nem sokat aggódva, néhány nap múlva a következő választ küldöttem:

Tisztelt Uram!

Megkaptam rendkívül megtisztelő sorait és örömmel teszek eleget kívánságának. Mélyen sajnálom, hogy nem bírom az Önök szép nyelvét s így amit irok és küldök, azt előbb magyarul fogalmaztam meg s egy jó barátom, Székely Salamon ur, főiskolai nyelvtanár fordította le olaszra.

Csatolom a Mazzini emlékezetére írott soraimat. Uraim! Abból a magyar városból írom én ezt a levelet, ahol 1849. évben, a mi szabadságharcunk leveretése után az osztrák zsarnokság kivégeztette a magyar hadsereg tizenhárom hőst és vitéz tábornokát. Nagy áldozatot hozott nemzetem a szabadságnak és függetlenségnek, drágán fizetjük azt mi magyarok ma is, — de még mindig az osztrák befolyás vaskeze nehezedik reánk.

Azért jól esik, mikor idegen nemzetek fiai rokonszenvvel gondolnak reánk.

Ha a küldött sorok nem ütnek meg az Önök magasfokú igényét, hát dobják félre azokat. De ha elfér a nagy lelkek megnyilatkozásai között, úgy nagyon kérem, küldje be részemre az Önök szép értékű műveinek egy példányát.

Fogadja igaz nagyrabecsülésem és tiszteletem nyilvánítását.

Arad (Magyarország), 1905 május 16-án.

Kész hive:
Barabás Béla
magyar képviselő.

Az emléksorokat nem dobták félre, mert hamar megkaptam a diszes ünnepi munkát s abban megjelent az én gondolatom is a következő tartalommal:

„Génuának ugyanazon terén ott van Victor Emánuelnek és Mazzininak szobra. Szándékosan történt-e, de a két szobor úgy van elhelyezve, hogy Victor Emanuel lovaszobra kalaplevéve fordul Mazzini szobra felé. Az olaszok királya köszönti az olasz nép fiát. Királyi hódolat ez a nemzet igazsága előtt.

Mazzini előtt nemcsak az olaszok királya, nemcsak az olasz nemzet, de a világ minden nemzetének fiai emeljék meg fővegüket.

Ezt teszem én is, mint szerény harcosa magyar nemzetem függetlenségének. Nemcsak a magam, de édes hazám szabadságravágyó fiai nevében is leemelem kalapomat Mazzini előtt.

Mikor lesz nekünk magyaroknak is egy — Mazzinink? Mikor lesz már a mi hazánk is szabad és független minden más néptől, minden idegen befolyástól? És mikor érjük meg mi is királyunk hódolatát — nemzetünk igazsága előtt?

Olaszok Mazzinija — leborulunk Előtted.”

Ezen szöveg alatt sajátkezű aláírásom van visszaadva. Azt hiszem, nem restelhetem ez írásomat, most 24 év után sem. Annál kevésbé, mert társaim között, akik szintén irtak ezen Mazzini-féle emlékkönyvbe, a következő nevek is előfordulnak: Bebel, Björnson, Cipriani, Clarette, Clemencau, Ferri, Huques, Lombroso, Mirabelli, Montigliano, Nordau, Sergi, Tolstoi, Vandervelde stb. világnagyságok.

A magyarok közül csak Kossuth Ferenc és én. De ennek dacára én kicsiny maradtam s így is megöregedtem.

A török-magyar barátság

Az idősebbek még emlékezhetnek rá, vagy a könyvekből tudhatják, hogy Európát az 1875—79 években az orosz-török háború foglalkoztatta. A cárizmus ismét megindította fondorlatait úgy a panslavizmus keleti tömörülése, valamint a törököknek Európából és Konstantinápolyból leendő kiszorítása érdekében s előbb a balkáni kis államokat biztatta fel s azután maga az elbizakodott II. Sándor cár indította meg nagy haderejét a törökök ellen. A háborút nagy diplomáciai tárgyalások előzték meg, amelyek ravaszul kieszközölték az európai nagyhatalmak semlegességét sőt a hivatalos Ausztria—Magyarország, I. Ferencz József császár és király cári barátja kedvéért, barátságos jóindulatot tanusított.

És megindult a véres küzdelem előbb csak a balkáni kis államok részéről s később maga a cári kolosszus Gurkó tábornoka vezetésével támadta több oldalról a törököt, akik elszántan vívták az élet-halál harcot, változó szerencsével. A magyar nép s a nemzeti közvélemény, — a hivatalos monarchiai barátságos felfogással ellentétben — lélekzet visszafojtva lesi a harctéri eseményeket s a törökök kívánta a szerencsét. 1876 évben Abdul Kerim pasa egy nagy győzelmet vívott ki Dsunis mellett Szerbia s a montenegróiak felett, amely győzelemnek híre nagy örömet keltett a magyar nép szívében.

Ezt az örömet az egyetemi ifjúság tolmácsolta azzal, hogy 1876 október közepén nagy tömegben elvonult az Ősz-utcában lakó török konzul háza elé, ott éljenzett és tüntetett, amely csoportosulást a rendőrség nemcsak szétverte, de brutális eljárásával felizgatta az egyetem ifjúságát s a főváros polgárságát is. Ha akkor engedik az ártatlan tüntetés szabad lefolyását, tovább semmi nem történt volna. A rendőri „tapintat” és brutalitás adta meg a lökést, hogy a török tüntetések és a rokonszenv sokféle megnyilatkozása az egész országban szerteáradt, sőt hatása a külföldre is kiterjedett.

A szétvert tüntetés hatása alatt az ifjuság az első napokban a „csak azért is” alapján felhevülve, de csakhamar komoly indokok által is vezéreltetve, megalakított egy hatvan tagból álló bizottságot, kiválogatva a legnépszerűbb egyetemi hallgatókat mind a négy fakultásból s október 25-ére a Rákóczy-uton, volt régi híres Komlókertben nagy gyűlést hirdetett, ahol elhatározta, hogy a török győzelem öröme s a török nép tiszteletére fáklyás-zenét rendez a török konzul lakása előtt. Ezt azonban a rendőrség betiltotta. A megalakult hatvanas bizottság hiába felebbezett küldöttségileg Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, hiába kereste fel nagy tömegben a népszerű Jókai Mórt statió utcai lakásán, Thaisz Elek rendőrkapitány nem engedte sem a fáklyásmenetet, sem a gyűlést. A nálam ma is meglevő néhány gyűjtőív tanúsága szerint a fáklyásmenet költségeit maga az egyetemi ifjuság adta össze (én is adtam 50 krajcárt), de mert a fáklyásmenetet nem lehetett megtartani, a gyűlés úgy határozott, hogy azt a török sebesültek gyógyítására fordítjuk. A hatvanas bizottság egy szép proklamációt intézett a két egyetem polgáraihoz s megindult az áramlat, amelyet az egyetemi tanács is, a szolgálatkész rendőrség is Thaisz Elek főkapitány irányításával igyekezett feltartóztatni, de nem sikerült. Mert ezek a tüntetések nemcsak felületes érzelemnyilvánítások voltak, de a magyar nép lelkületében mélyen gyökerező erkölcsi indokokra voltak alapítva. Csak röviden mutatok rá ezen tiszteletreméltó indokokra azért, hogy dacára az események messze távolának, mindenki lássa, miszerint a nemzet ifjusága akkor önmagához méltóan viselkedett. Ime, a lelki forrás és az erkölcsi alap.

Igaz ugyan, hogy századokig tartott az a pogány küzdelem és elnyomás, amely Magyarországra is nehezedett s melyet a mohamedán vallási fanatizmus irányított s uralta ezt a próféta zászlója alatt. De az újabb idők terjedő civilisatiojának hatása alatt rájöttek a komoly kutatók, hogy a török és magyar őseredet a turáni közös népcsaládra vezethető vissza, az ugor típusra, és pedig az uraltáji kettőscsoportra. Ez egymagában, az idők folyamán létrehozta a két nemzet között nemcsak a megértést, de a rokonszenvet is. Ez az egyik. A másik pedig az volt, hogy a török nép is, a török kormány is s maguk a szultánok is nem egyszer megható tanujelét, bizonyítékát szolgáltatták a magyarok iránti meleg rokonszenvüknek, lehet, hogy ennek lelki rugója a faji őseredet volt. Ott van II. Rákóczy Ferenc, Zrinyi Ilona és bujdosó társaiknak befogadása török területre és oltalma az üldözések ellen. Ott van az 1848-49-iki magyar szabadságharc nagytömegű menekültjeinek,

magának Kossuth Lajos kormányzónak védelme s török földön biztonságba helyezése. Nem-e megremeg a magyar ember szíve, ha olvassa, amikor osztrák részről fenyegetőleg követeltetett Kossuth Lajos és társainak kiadatása, akkor Abdul Medzsid szultán a kardjára ütött és azt mondta: „Inkább százezer alattvalómnak a feje hulljon porba, mintsem vendégeimnek hajaszála is meggömbölyjön”. A magyar lelkület egyik szép sajátja a hála érzet. Hát ilyen magasztos nagylelkűség után lehetett-e ennek a hálaérzetnek elnémulnia, vagy pláne ellene cselekedni? Nem! S ezért vagyok reá büszke, hogy akkor, egyetemi ifju koromban én is fiatal szívem egész lelkesedésével vettem részt a török tüntetéseken.

És hogy milyen szép és nemes volt ez az ifjusági mozgalom, ezt bizonyították a nevek, amelyek benne voltak abban a hatvanas bizottságban, akik Magyarország közéletében később nagy szerepet játszottak. Csak néhányat említek fel: Lukács Gyula, Scheffer László, Kramolin Győző, Ragályi Lajos, Nyeviczky Antal, gróf Pejacevics Tivadar, Latinovits Pál, Madarász Elemér, Dózsa Endre, Székely György, Mikó Árpád, Pásztelyi Jenő, Bársony István, Szemere Miklós, báró Pongrácz Vince, Scossa Zoltán, Kállay Lipót, Soós Jenő, Krasznay Ferenc, Dusovszky Károly, Gaszner Pál, Hegedüs Ferenc, Galgoczy Elemér, Bényey Zsigmond, Buzáth Ferenc, Sir József, Apáthy Gyula, Hets Ödön, gróf Fesztetich Andor, Orbók Mór, Kozma Gyula, Láderer Béla, Josipovich Géza, Ugron János, Visontai Soma, Tóth Béla, Békeffy Géza, Bánó Imre, Bodoky Lajos, Szukács József, no és én magam, ki a hatvanas bizottság jegyzője voltam. Elég ennyi név, mert sok volna mind elősorolni. A hatvanas bizottság elnöke Szücs Gyula, akit Szücs pátri néven ismert az egész ország. Nagy, hatalmas alak, ősjogász volt, de tudott agitálni, vezetni és fegyelmet tartani a sokszor rakoncátlankodó összejöveteleken.

Arra már nem terjeszkedem ki, hogy miket végzett ez a hatvanas bizottság s az egész egyetemi ifjuság. Még gróf Tisza István is, a miniszterelnök fia, aki szintén jogász volt s aki bár érthető okokból távoltartotta magát a szerepléstől, nekem mondotta egyszer: „Sajnálom, hogy nem lehetek köztetek.” Eleinte a rendőrség sokat kellemetlenkedett, de aztán belátta, hogy a fokozódó áramlatot ném lehet feltartóztatni s mert rendetlenséget nem okoztunk, abbahagyta beavatkozását. Sokat gunyolták, viccelték a mindig szolgálalkú Thaisz Elek rendőrfőkapitányt. Nem felejttem azt a jóízű magyarázatot, amely akkor szállóigévé nőtte ki magát s a Borsszem Jankóban jelent meg. Az akkori Tiszavidéki vasut teher-

vagonjaira rá volt festve magyarul és németül : Tisza v. v. Theisz E. (Tiszavidéki vasut — Theiss Eisenbahn). Ezeket a betűket így magyarázták: „Tiszának viszked, vakarja Thaisz Elek.”

Ennek a hatvanas bizottságnak két feladata volt. Az egyik, a török sebesültek javára pénzbeli és tépésben való gyűjtéseket eszközölni és eszközöltetni, azokat kezelni és rendeltetési helyére juttatni. Az egész ország asszonynepe és leányai városokban és falvakban mázsa számra csináltatták a tépést, küldték fel Budapestre s mi továbbítottuk. A pénz is bőven folyt be s havonként lett a budapesti török konzulnak elszámolva.

A másik feladat volt, hogy Abdul Kerim pasának, a dsunisi hősnek, aki később Plevnánál feltartóztatta az oroszokat, egy diszkardot készítettünk, amit egy nyolctagu küldöttség Szemere Miklós vezetésével vitt ki Konstantinápolyba 1877 január havában, ahol nagy ünnepélyességgel és fénnel lettek fogadva és ellátva hivatalosan, a török kormány által. Abdul Hamid szultán palotájának ablakából, összefont karokkal üdvözölte a küldöttséget, egyik napon kihallgatáson fogadta a magyar ifjakat s később megvendégelte őket. Két hétig voltak Konstantinápolyban magyar barátaink s mikor február 11-én, egy vasárnapon visszautaztak Budapestre, úgy a déli vasut nagyobb állomásain, Nagykanizsán, Székesfehérváron s az ország fővárosában a magyar lakosság lelkes szeretettel üdvözölte őket.

Nem lesz érdektelen, ha egy pillanatra megfordítom az érem másik oldalát. Még 1876 november vége felé, amikor a mi rokonszenvünk megnyilatkozása már nagyobb lendületet vett s amelynek híre befutotta Európát, a budapesti egyetem rektora egy Bonnbán nov. 16-án feladott levelet kapott. A levél Moszkvában kelt orosz naptár szerint október 25-én (november 6.) orosz és francia nyelven, 150 moszkvai orosz tanuló által van aláírva s a budapesti egyetemi ifjusághoz intézve. A levél bevezetése üdvözlí a budapesti egyetemi ifjuságot s aztán udvarias hangon, de erélyes szavakkal nekitámad a mi tüntetéseinknek. Nekik nagy megerőltetésükbe kerül elhinni, hogy a magyar ifjuság fáklásmenetet rendez a törökök tiszteletére! És azt írják: „Az egész világ szóval és tettel igyekszik kifejezni rokonszenvét a 19-ik század harcoló keresztény vértanui iránt, csak ti, magyarok ti tapsoltok — még pedig az ifjuság virága nevében — az elnyomóknak, ti rendeztek tüntetést embertelen tetteik tiszteletére. Mi ezennel vádolunk és kárhoztatunk Titeket méltatlan eljárásokért.” És aztán fenyegetődzve így végződik az elég terjedelmes levél: „... a határtalan

szláv tenger, mely Magyarországot körülhullámozza, egykor hatalmas árjába fog eltemetni. Végül arra kérünk bájtársak, tegyétek közzé tiltakozásunkat, mely méltatlan tüntetések méltó válasza; errenézve mi is megteesszük a magunkét!” Ezt a levelet a rektor csak megmutatta, de nem adta át nekünk, hanem felsőbb utasításra maga adta át a sajtónak.

A mi mozgalmunk, az Abdul Kerim pasának átadott kardnak s a konstantinápolyi küldöttség eljárásának volt ám egy felbecsülhetetlen eredménye. Tudjuk, hogy Mátyás király híres és nevezetes budai könyvtára, az ugynevezett Korvinák kiadása, amelyek Törökországban voltak, micsoda hosszú diplomatai eljárások tárgyát képezték. De amit a diplomatai tárgyalások nem tudtak keresztülvinni, azt megtette az ifjusági mozgalom hatása s ez alkalommal a török szultán 35 darab Korvinát küldött vissza, a következő felirással „Ezek a könyvek a törvényhozó szultán, Szulejman Khán Ő Felségének idejétől kezdve, a topkapui császári palotában őriztettek. Az ozmán birodalom főnséges padisájának, II. Abdul Hamid Khán Ő Felségének ajándéka a magyar tudományegyetem számára.”

A szultán Musztafa Tahir bey alezredes, hadsegédét küldötte Budapestre, őt bizván meg a Korvinák visszahozatalával és átadásával, amit 1877 április 12-iki levelében Savfet pasa török külügyminiszter közölt az egyetem rektorával. Ámde az osztrák perfidia elgáncsolta Tahir beynek utazását Budapestre, ahol az egyetemi ifjuság és a főváros polgársága a szultán kiküldöttjét nagy ünnepélyességgel akarták fogadni. Így aztán egy nagy ládában csak a Korvinák érkeztek meg Tahir bey nélkül. Ha semmi egyéb eredménye nem volt a mi lelkes ifjusági mozgalmunknak, mint a Korvinák visszaadása, ez az egy megérte, hogy dolgoztunk, fáradtunk, tüntettünk s ezen közben a rendőrök lovas attakjai néhányszor szétkergettek minket.

A kardot vivő magyar ifjak konstantinápolyi látogatása után három hónapra a softák adták vissza a látogatást Budapestre. Sokan nem tudják, kik azok a softák? Ezek a török mecsetekben theologiai tanulmányokkal foglalkozó előkelő és művelt ifjak, az akkori török egyetemi ifjuság. Természetes, hogy ezek fogadtatására nagy előkészületek történtek az „Arany sas” szállodában működött vegyes bizottság által, amely a főváros polgárságából s az egyetemi ifjuságból alakult. Lukács Gyula egész Ruszcsukig leutazott a vendégek elé, akiket már Cegléden s onnan végig minden állomáson nagy lelkesedéssel fogadtak. Vasárnap, 1877 ápri-

lis 29-én délelőtt érkeztek meg a softák Budapestre, a nyugati pályaudvaron. Ekkor már nem okvetetlenkedett a rendőrség, sőt a fogadtatásnál megjelent maga Thaisz Elek rendőrfőkapitány feleségével együtt. A softák fején fez volt, török zászlóval, török indulóval fogadtuk s Mátyus Arisztid üdvözölte őket a főváros és Tamkó Sámuel műegyetemi hallgató az egyetemi ifjuság nevében török nyelven, ami igen jól esett a softáknak. Csak néhány előkelőséget említek fel, akik a softákkal jöttek: Seik Sulejman főpap, Mehemet effendi tanár, Tadir effendi ulema, Essad bey, Abdul Baki bey, Izzed effendi tanár, stb. és Mehemed Tevfik effendi, a konstantinápolyi „Bassiret” szerkesztője, összesen tizenketten voltak. Olyan bevonulás kevés volt Budapesten. A nyugati pályaudvartól egész a Hungária-szállodáig, ember-ember hátán s középen a vendégek fogata csak lépésben haladhatott. Az ebédek, a bankettek, színházi előadások, estélyek egymás után következtek, a főváros ki nem fogyott az ünneplésből, lelkesedésből. A tolmács szerepét Erődi Béla töltötte be. A softák még vidékre is kirándultak.

A török nemzettel szemben állandó és bensővé fejlődött a magyar nép rokonszenve s ez később is megnyilvánult. Így mindjárt a világháború elején 1914 évben. A török császárság szent háborút hirdetett, amely nagy előnye volt a szövetséges hatalmaknak, mert nagy orosz haderőt kötött le, sőt Batumnál győzedelmeskedett a sárga félholddal diszitett zöld török zászló. Ekkor ismét megmozdult a magyar közvélemény, most már nem az ifjuság, hanem a nagy magyar társadalom. A Vörös Félhold támogatására országos bizottság alakult, nem kisebb emberek, mint özv. gróf Károlyi Istvánné elnöknő és Khuen Héderváry Károly gróf elnök vezetésével, akik 1914 Sylvester napján egy lelkes hangú felhívást intéztek az egész magyar társadalomhoz, gyűjtendő adományokért. Vezetésük alatt egy nagy bizottság működött s dacára, hogy akkor már az áldozatkész társadalmat igénybe vette a magyar sebesültek gondozása, mégis hatalmas összeg gyűlt össze a Vörös Félhold, a török sebesültek javára.

A nagy rokonszenv az idők folyamán nemcsak nőtt, török testvéreinkkel szemben, de meleg elismerésre talált a hivatalos Magyarországnál, a kormánynál, sőt a trón előtt is. És odáig fejlődött ez a benső barátság, ez a lelkekben élő rokonszenv, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter 1915 november végén egy törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőházhoz az izlám vallás elismeréséről, vagyis az iránt, hogy törvényesen elismert vallásnak nyilváníttassék s az izlám vallás gyakorlása, valamint hitelvei, tanai és intézményei jogvédelemben részesüljenek.

Bár már javában folyt a világháború, de azért a magyar törvényhozás szívesen foglalkozott e javaslattal azért is, mert ahhoz maga a király is előzetesen hozzájárult. A képviselőház 1916 január 13-án tárgyalta le ezt a javaslatot, melynek előadója Pekár Gyula volt. A függetlenségi és a 48-as párt megbízásából én voltam a szónok. Én igen sokszor beszéltem a t. Házban, de olyan általános hatással talán még soha. A beszéd tartalmát az egész Ház pártkülönbség nélkül, osztatlan tetszéssel fogadta s indítványomra azt is elhatározta, hogy a javaslat elfogadásával kapcsolatban a magyar képviselőház üdvözlő táviratot küldött a török parlamentnek, Jankovich Béla kultuszminiszter válaszában elismerését fejezte ki, hogy a közhangulatnak „ékesszólóan” adtam kifejezést.

A Ház karzatán ott ült az egész török követség s az izlam vallásnak igen sok hive, akik lelki gyönyörűséggel élvezték a magyar képviselőház rokonszenvének többszöri zajos megnyilvánulását, a sok éljenzést és „Csok jasa” üdvözlést. Én e beszédem után elég sok gratulatiót kaptam, amelyek között igen megtisztelő Abdul Latif effendi, a budapesti muzulmánok főpapjának s az egyetemen a török nyelv lectorának áradozó elismerése, továbbá a serajevói összes mohamedánok nevében Biserovics Akif effendi, ügyvéd, terjedelmes táviratában közölt hálás köszönete és még a Budapesten levő császári török főkonzulnak, Ahmed Hikmetnek következő, hozzám írott hivatalos levele:

Nagyságos Uram!

A mohamedán vallás elismeréséről szóló törvény életbe léptetése alkalmából mondott nagyhatású beszédéért kötelességemnek tartom, hogy ezen a szép és örökké emlékeztető történelmi napon legszívélyesebben köszöntsem. Boldognak érzem magam, hogy a történelmi multra és a jövőre vonatkozó kijelentései mindenütt visszhangot keltettek. Nagyságodnak, igaz jó barátunknak szavait a magyar testvérmézetet képviselő urak is legnagyobb elismerésükkel kísérték s e törvény elismerésének napját magam sem fogom elfelejtani. Nem mulaszthatom el ezuttal az alkalmat, hogy kormányomnak tisztelettel meg ne emlitem az ön kedves személyét. Magam és a budapesti török főkonzulátus nevében legőszintébb jókívánataimat fejezem ki ezen ünnepélyes alkalommal.

Fogadja Nagyságod ismételten köszönetemet, valamint nagyrabecsülésemet, mellyel maradok igaz testvéri üdvözléssel, hive

Budapest, 1916. január 16.

Ahmed Hikmet
császári török főkonzul.

Ezek mind magyar nyelven íródtak. Csak még megjegyzem, hogy a török főkonzul azon célzása, miszerint „kedves személyemet” kormányának tisztelettel megemlíteni kívánja, engem arra birt, hogy válaszómban szintén tisztelettel tértem ki az előrelátható jó szándék megnyilvánulása elől.

Az a régi hatvanas bizottság évről-évre fogyott és mi, annak életben levő tagjai mégis összejöttünk barátkozni, emlékezni. Még elég sokan voltunk a 25 éves évfordulón, megültük a 30, 35 éves találkozót is s utolsó összejövetelünkön, 1915 decemberében, már csak tizen voltunk együtt s ezekről mindig én vezettem jegyzéket. Elnökünk Szemere Miklós volt, aki mindannyiszor gazdag vacsorákat rendezett a Nemzeti Kaszinóban.

Nem fontos ugyan, de megemlítem, hogy 1909 szeptemberében az ottomán birodalom újabb alkotmányos életének évfordulóját ünnepelte. Ez alkalomra mi, a hatvanas bizottságnak még életben lévő tagjai, V. Mohamed, az új török szultánhoz egy gyönyörű kivitelű, francia nyelvű üdvözlő emlékiratot készítettünk, azt mindnyájan aláírtuk és négyen, Visontai Soma, Ragályi Lajos, Scheffer László és én, kiakartuk vinni Konstantinápolyba a szultánnak személyesen átadni, de külpolitikai szempontokkal indokolva, ezt az utazást a közös külügyminiszter ellenezte. Így a kiutazás elmaradt s az aláírt okmányt visszatartottuk. Nagyon érdekes szövegét kartonlapra írva, itt őrzöm emlékeim között.

Vajjon hányan vagytok még életben régi 52—54 év előtti „fiatal” barátaim? Velem együtt talán nyolc-tíz vagy annyi sem. Csakhamar mi is megyünk a többiek után. S ha van tulvilági élet, ott majd elmondhatjuk a nagy beszámolón, hogy a magyar-török barátság alapjait, amelynek erkölcsi és anyagi hasznait az utódok fogják élvezni, azt mi, akkori ifjak raktuk le s talán-talán áldani is fogják neveinket.

Régi lomjaim közül előkerült a Ti kedves csoportképetek. Milyen fiatal arcok, hisz a kép már 52 esztendő s aki ma él közületek, legalább 70 éves. Micsoda jövő sugárzott elénk s micsoda felfordulást éltünk mi át, ma már öregek. Hogy emlékezem valamennyi barátomra, az eleven idők lelkes ifjaira. Van még egy felvétel erről a híres hatvanas bizottságról, amely 1907. évben, a harmincéves találkozás alkalmával készült. Már csak huszonheten vagyunk rajta. A még nálam levő egykori iratokat, emlékeket s ezt a két arcképcsoportot, átadtam az Egyetemi Körnek megőrzés végett. A mai nemzedék közül sokan fognak ismerni nagyapjukra, dédapjukra. Legyenek különb emberek, mint mi voltunk.

Az aradi gyásztér ma

október hatodika van.

O Itt lakom s itt vagyok állandóan Aradon. Én nem hagytam el ezt a történelmi földdarabot, én itt születtem, itt élek s itt fogok eltemetkezni, mert ez az én hazám. Itt osztom meg régi barátaimmal, ismert polgártársaimmal azt a keserű sorsot, amelyet a végzet nekünk, az elszakadt területek magyarjainak juttatott. Még az sem zavarja a türelmemet, ha súlyosabban is érzem az élet terhét, ha bosszantanak a mindennapi élet apró tüszurásaival vagy üldöznek alaptalan gyanúsításokkal s bíróságok előtt hurcolják meg tiszta és büntetlen előéletemet, multamat. Nem szerencsétlenség, csak muló baj, hiszen nem az a legény, aki üt, hanem aki állja. Én pedig állom, szidalom nélkül, megnyugvással, mert ezt a gondviselés mérte reám.

Tehát október hatodika van.

Kimegyek az utcára. A hétköznapi forgalom, a piaci zaj zavarja meg a lelkemben megpihenő szomorú, de ünnepi hangulatot. Az emberek köröttem lótnak-futnak, rohannak, tülekednek a kenyér után, az érdekhajszában, az üzlet zürzavarában. Ezeknek nem jut eszébe a 79 év előtti magyar szenvedésnek fájó emléke.

De én s még kevesen, egy kis időre bemegyünk a minoriták templomába, ahol énekes gyászmise van az elhunyt magyar vértanúk lelkiüdvéért. Emlékezünk, imádkozunk. A nagyon egyszerű katafalk mellől elhangzik a Requiescant in pace s meghatva jövünk kifelé, eloszlunk az utcán járó-kelők között s megy mindenki a maga dolgára.

De hová is menne másfelé? Talán eszébe jut, hogy el kellene menni a vértanúk szobrához, de az már nincs a helyén, el van raktározva. Én azonban odamegyek egy-két percre, hiszen a szobor helyén ékes virágdomb emelkedik, gondosan ápolva a városi kertész által. Égő piros virágok tömören magaslanak egymás

mellett, megélné az őszi napfény melegétől. A szobor régi diszes vasrácsozata ma is védi azt a kis területet, melyen a szobor állott. De kívül a kerítésen kofák és vásárlók zaja, lármája teszi hétköznapivá az egész Szabadság-teret, amely ma a Iancu Avram-nevet viseli. Ugy hallom, hogy erre a térre s az aradi vértanuk szobrának helyére ugyancsak Iancu Avram román nemzeti hősnek, az „erdélyi havasok királyának” szobra kerül.

Volna még egy hely, ahová ma a magyar lélek kikiváncozik, de az jó messze van, ott a vár alatt, Zsigmondháza határában. Ez a vesztőhely, s úgy rémlik, hogy azon egy emlékoszlop emelkedett, de nem tudni, meg van-e még? S ha meg is van, nem fárad el oda senki s nem teszi ki magát az esetleges megfigyelésnek, amit ki sem kerülhetne, ha még néhány szál kegyelet-virág is lenne a kezében.

Napsütéses szép idő lévén, én egymagam kimentem a vesztőhelyre, ahhoz az emlékdombhoz, ahol már tíz éve nem jártam. Már azért is kimentem, mert látni akartam, vajjon igaz-e amit fél füllel hallottam, hogy az emlékdomb s a gránitoszlop igen siralmas, rossz állapotban van. De ez nem igaz. A sudár oszlop érintetlenül emelkedik az ég felé, a domb tetején. Csak a diszes vasrácsozat az ajtajával együtt mind a négy oldalról hiányzik, azt mesterségesen távolították el ismeretlen kezek, bizonyára szükség volt rá, hogy az más helyen teljesítsen kevésbé kegyeletos szolgálatot. De mintha a kerítés eltávolítása előnyére lenne az oszlopnak, melyet a magas vasrácsozat részben eltakart. Mert most egész karcsu testével magaslik ki az obelisz a dombtetőn, hatása szinte imponál, felemel.

Néhány holdnyi terület van elkülönítve, körülövezve élő fákkal, növényzettel. Nincs felszántva, nincsen felásva, érintetlen, kopár, csupasz, még legelőnek sem alkalmas. Ennek a külön területnek közepén magaslik az emlékdomb, rajta a gránit oszlop. Egy széles gyalogut vezet keresztül a domb mellett a téren át Kisszentmiklós felé. Az ásatások nyomai még látszanak.

Felmentem az emlékdomb 15 lépcsőjén, megvizsgáltam a gránit oszlopot. Helyén áll erősen. A felirásokon bár megkopott az aranyozás, de azért jól olvashatók. A három felső lépcsőn román nevek vannak türelmes munkával bevéssze 1924.—1925. évekből. A homokdomb egy-két centimétert lesüppedt, a burkolat terméskövei közül sűrűn bujtak elő a színes vadvirágok, tarkaságukkal szelidítik a lejtős oldalakat.

Az emlékdomb tehát nincsen siralmas állapotban, az sértetlen s egészen jól néz ki. Nem tudom kinek, vagy kiknek, de hálás

elismerésemet kell hangoztatnom, hogy nem nyultak hozzá kegyetlen kezek, mert hiszen ledönthették volna, megcsonkíthatták, bemocskolhatták volna minden felelősség nélkül. A látottak után nincs okom kétségbevonni, hogy emberies gondolkozás, sőt szándékos jóindulat védte meg a kegyeletes alkotást, s az, hogy a minden népeket átható szabadság geniusa örködik a fájdalmas magyar emlék felett.

Fent, a 13-ik lépcsőn megfordultam, szétnéztem. Máskor és sokszor ezrekre menő néptömeg hallgatta villámos beszédeimet, — de most senki sincs ott, egy lélek sem, csak a domb virágszálaít hajtogatja a szelid őszi szellő. Nehéznek érzem feltörő lélegzetemet és sajnálom, hogy a kezem üres, nem hoztam virágot, mert nem is akartam. Ellenkezőleg csináltam. Meghajtottam néhányszor öreg derekamat s jobbról is, balról is leszakítottam a kövek közül kinőtt tizenhárom szál vadvirágot, csomóra fogtam s lejöttem a lépcsőkről. Mikor lejöttem, ismét felnéztem a magas gránit oszlopra, elgondolkoztam néhány másodpercig, vajjon hiába küzdöttetek, szenvedtetek és meghaltatok Ti, Hősök?

Levettem a kalapomat, sóhajtottam egyet s meghajtottam őszbeborult fejemet. Kifáradva a lelki benyomásoktól, elvánszoroztam s hazahoztam a 13 szál virágot.

Arad, 1928 október 6.

A darabont-kormány és a magyar koalíció 1905-1906

A magyar törvényhozás az 1905. év egész folyamán meddőségre volt kárthatva. Egyetlen törvényt sem alkotott az országgyűlés, még csak nem is tárgyalta. Az egész év törvényhozási működése abban merült ki, hogy négy ízben felolvasták a királyi kéziratot, amely az országgyűlést hónapokra elnapolta, sőt a következő 1906. év elején fegyveres erővel lett szétkergetve a képviselőház. A korona és a nemzet szembekerültek egymással, amely ellentét nem hirtelen keletkezett, mert azt néhány évnek parlamenti ellenállása előzte meg.

Már az 1903. évben az osztrák-magyar közös hadsereg létszámának felemelése a képviselőház tárgyalása elé került. Az ellenzék, az ország hangulatához képest, nem volt hajlandó a súlyos vér- és pénzáldozatokat meghozni, de ha már meghozza, hát ellenszolgáltatásként azt igényelte, hogy a közös hadseregben Magyarország önálló állami jellegének kidomborítása végett rendeztéssék a címer- és jelvény-kérdés, továbbá hozassák be a magyarországi ezredeknel a magyar szolgálati nyelvet, amely igények később odafejlődtek, hogy az ország közhangulata a magyar vezényszót is követelte.

Ámde sem a császár, sem a bécsi osztrák makacsság nem engedett s így a magyar ellenzék az obstrukció fegyveréhez nyult. Mérgesítette a helyzetet az úgynevezett chlopy-i hadparancs, amely „néptörzs” elnevezés alá súlyesztette a magyar nemzetet. Jött később 1904 október havában gróf Tisza István erélyes hangu ugrai levele, amely az ellenzéket végkép felbőszítette s most már azért sem engedett, sőt belefogott a technikai obstrukcióba, amellyel szemben a kormány tehetetlenül állott. A külföldi helyzet egyre súlyosbodott, a katonai létszám felemelésére sürgős szükség volt s így egy végzetes eszközhöz nyult a kormány. Beadatta a Dániel-féle házszabály módosítást, amely nemcsak szájkosár volt, hanem

lehetetlenné tétele minden alkotmányos ellenállásnak. Csak természetes, hogy ezzel szemben az ellenzék a legkiméletlenebb technikai obstrukciót folytatta s megakasztott minden további parlamenti tárgyalást.

Ezzel szemben nem maradt más hátra a kormány részére, mint letörni az ellenzéki obstrukciót minden áron, még erőszakkal is. Ez aztán tervszerűen meg is történt, úgy, hogy gróf Tisza István miniszterelnök előre megállapodván a szabadelvű-párt tagjaival és Perczel Dezső képviselőházi elnökkel, 1904 november 18-án felállott a miniszterelnöki székbe s csak ennyit mondott: „Vessünk véget a komédiának!” intett az elnöknek, aki kivette fehér zsebkendőjét, meglobogtatta, amire az egész szabadelvű-tábor felállott s a Dániel-féle szigorú házszabálmódosítást az elnök elfogadottnak jelentette ki, bár az iszonyú lármában és kavargásban semmit nem lehetett hallani. Az ellenzék consternálva lett s ámulatából még fel sem ocsudhatott, amikor ugyancsak fülsiketítő összevisszaságban Perczel Dezső elnök felolvastatja a kéznél lévő királyi kéziratot, amely az országgyűlést december 13-ig elnapolja. Nagy izgalmak között következett el ez a nap is, amikor támadások, rombolások s a szenvedélyek féktelen kitörése folytán a többi üléseket nem is lehetett megtartani.

Az ország megdöbben az erőszakosságok hatása alatt s más kivezető út nem volt, mint az országgyűlés feloszlatása s az új választások kiírása. A képviselőház ellenzéke, a függetlenségi és 48-as párt Kossuth Ferenc vezetése alatt, a néppárt gróf Zichy Aladár agitálásával s az alkotmánypárt gróf Andrássy Gyula befolyásolása mellett, valamint a többi kisebb ellenzékek gróf Bánffy Dezső, Vázsonyi Vilmos, báró Kaas Ivor csoportjai egy nagy ellenzéki koalíciót alkottak s így mentek bele az 1905 évi január végi választásokba.

Gróf Tisza István miniszterelnököt azon belső meggyőződés telítette, hogy az ország népe mellette van, amiben az is megerősítette, hogy főispánjai az egész országból kedvező hangulatról adtak számot, kiadta tehát a rendeletet, hogy tiszta választás legyen, amelynek eredménye az ő igazát bizonyítsa s az ő eljárásának helyessége mellett tegyen kétségtelen tanúságot. A tiszta választás lefolyt s az ország átalakult közvéleménye a harminc év óta uralkodott hatalmas szabadelvű pártot elsöpörte s az egyesült ellenzék képviselői kerültek be nagy többséggel a képviselőházba. Én magam két szabadelvű választókerületet hódítottam el, Aradot és Vácot.

Ilyen eredmény után gróf Tisza István miniszterelnök csakhamar beadta lemondását s a királynak javasolta Kossuth Ferenc és gróf Andrássy Gyula meghívását, akik a magyar vezényszóhoz ragaszkodván, nem sikerült kabinetet alakítani. Az országgyűlés tanácskozásai királyi kézirattal elnapoltattak s ez idő alatt kifejlődött a nemzeti ellenállás, olyképen, hogy egy 25 tagból álló vezérőrbizottság alakítottatott Kossuth Ferenc elnöksége alatt. Tagjai voltak: gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert, dr. Barabás Béla, báró Bánffy Dezső, gróf Batthyányi Tivadar, Eötvös Károly, Gullner Gyula, Hock János, Holló Lajos, Justh Gyula, báró Kaas Ivor, Komjáthy Béla, Madarász József, Sághy Gyula, Szederkényi Nándor, Thaly Kálmán, Tóth János, Ugron Gábor, Vázsonyi Vilmos, gróf Zichy Aladár és gróf Zichy Jenő. Itt van előttem az arcképcsoport, nézem, nézem az egykori erős harcosokat, már csak nyolcán vagyunk életben huszonhárom év után. Ez a vezérőrbizottság intézte a nemzeti ellenállást, nemcsak országosan, de a vármegyékben s a városi törvényhatóságokban is.

A hosszú tanácskozásoknak s kinos bizonytalanságnak egyelőre az vetett véget, hogy a király egy új kormányt nevezett ki, báró Fejérváry Géza darabont testőrkapitány elnöksége alatt 1905 június 18-án s mikor a miniszterek az esküt letették, a király nagyon a lelkekre kötötte, hogy kövessenek el mindent a koalícióval leendő békés megegyezés végett. Nem felejttem el azt a június 21-iki képviselőházi ülést, a mikor ez az új kormány bemutatkozott. Mikor az öreg 71 éves báró Fehérváry Géza és minisztertársai elhalványodva a képviselőház termébe beléptek, mint egy kórus zugott fel: „Jönnek a darabontok!” (Innen aztán rájuk ragadt a „darabont” jelzés). S aztán láрма, kiabálás, gunyos nevetés, tombolás, úgy hogy Fejérváry miniszterelnök alig tudott szóhoz jutni, nem is beszélhetett s Justh Gyula elnök nem is rendelte el a ház üléseit elnapoló királyi kézirat felolvasását. A kormány tagjai megszegyenülve vonultak ki, amely után Kossuth Ferenc indítványára az új kormánynak bizalmatlanságot szavaztak, s báró Bánffy Dezső indítványára kimondatott a nemzeti ellenállás.

A minisztertanács ezen képviselőházi fogadtatás és nemzeti bizalmatlanság után összeült tanácskozásra s elhatározták, hogy lemondanak. Írásban küldötték el a királynak a brucki táborba ezt a lemondást, de a király rosszkedvűen utasította vissza ezt a meghátrálást s azt kívánta, hogy maradjanak meg helyükön s igyekezzenek békés megállapodást létrehozni.

Mert a parancs, az parancs, még ha a császártól is jön!

Nem volt más hátra, mint engedelmeskedni s hozzáfogni a berendezkedéshez. A belügyminiszter Kristóffy József volt, a kire a berendezkedés súlyos feladatai hárultak. Alig tudott vállalkozókat kapni, a kik a vármegyékben és a városi törvényhatóságokban hajlandók voltak főispánnak elmenni. Nem is fogni kellett őket, de rájuk kellett parancsolni a miniszteriumokban lévő titkárok és segédtitkárokra, hogy jó fizetésért és külön rapidij mellett kormányozzák a vármegyéket. A darabont főispánok megkiserélték elfoglalni állásukat, de mindenütt visszautasításra, lenézésre, kicsufolásra, ellentállásra találtak. Alig lehetett 2—3 embert találni, a kik a törvényhatóságok tagjai közül megjelentek a főispáni felavatásra s a kir. ügyészek és zsandárokra kellett készenlétbe tartani a „főispán” urak testi épségének megóvása végett. Több helyen fekete koporsóval, hagymakoszorúval, meszelőnyelekkal fogadták a darabont kiküldöttüket s maguk a vármegyei tisztviselők is megtagadták a szolgálatot, az engedelmisséget.

Szomoru, sivár volt az ország hangulata s mindenfelől a kormány, sőt a dinasztia ellenes áramlat volt érezhető. A törvényhatóságok, a hol csak összejöhetek, bizalmatlanságot szavaztak a kormánynak, ügyvédi kamarák, népgyűlések, mind a nemzeti ellenállás mellett hoztak határozatot. Ezután jött elő Kristóffy József az ő választói jogával, azon biztos tudatban, hogy ennek alapján a nép majd elsöpri a koalíciót. Októberben a király újból kinevezte a Fejérváry kormányt, a mely a Haladó pártot is megalakította, az országgyűlést újból elnapolták, létrejött a választójog ligája, de minden fáradtság kárba veszett. Kész volt az új választói törvényjavaslat is, a mely december 19-én került nyilvánosságra, de nem volt országgyűlés, a mely letárgyalja. A helyzet már annyira kiélesedett, hogy a király 1906 február 17-én elrendelte az országgyűlés felosztatását azzal, hogy az új országgyűlést mielőbb össze fogja hívni. Nagy felháborodást keltett az a királyi intézkedés, hogy az országgyűlést mint teljhatalmu királyi biztos Nyiry Sándor osztatta fel, a ki a végrehajtással Fabricius Győző honvédezredest bízta meg. Karhatalommal behatoltak a képviselőházba, onnan mindenkiket kizavartak, az országházat bezárták s a kulcsokat a miniszterelnökségnek beszolgáltatták. A Fejérváry kormány pedig parlament nélkül tovább kormányzott.

Az országgyűlés felosztatása után következett a vezérő bizottság felosztatása s az a kegyetlen intézkedés, hogy a vármegyei tisztviselők fizetését beszüntették azon feltevésben, hogy ezek most már engedelmesen beadják derekukat. De a nemzeti ellenállás folyt

tovább makacsul s az ország nagy vagyonu urai anyagi áldozatokat is hoztak a megyei tisztviselők dotációjának megtérítése iránt. Csak kevesen biztak abban, hogy a királyt kötelezi az alkotmány az országgyűlés egybehívására, új választások elrendelésére, de alapos volt a feltevés, hogy katonai diktatura készül.

Ezt a katonai diktatúrát sokan nem hitték vagy tagadták, de nekem bizonyítékaim vannak arra, hogy erre az előkészületek nemcsak megtörténtek, de azok foganatosítottak is. Én Aradon, 1906 február 27-én képviselő-beszámolót akartam tartani, ami ugy a rendőrségnél, valamint a politikai hatóságnál szabályszerűen bejelentetett s az engedélyezve lett. Azonban a katonaság ebbe beleavatkozott, mert Dománsky Rajmund vezérőrnagy és Pallik Alfréd alezredes térparancsnok olyan intézkedéseket tettek, amelyek a város polgárságát nemcsak felháborították, nemcsak provokálták, de végzetes összeütközésre is vezetett volna. Így aztán maga az aradi függetlenségi és 48-as párt vezetősége úgy határozott, hogy vérontás elkerülése végett a beszámoló elhalasztatik.

Közeledett március 15-ének megünneplése, amely a kormány elleni tüntetésre alkalmas volt, azért a nyilvános ünnep ellen kifogást emelt a katonaság s az is csak a városházán folyhatott le. Itt nekem osztották ki az ünnepi beszédet, de mert nekem sürgős politikai ügyben Budapestre kellett utaznom, dr. Nagy Sándor képviselőtársamat kértem fel a beszéd megtartására.

Március 15-ének elérkeztével már javában folytak a bizalmas tanácskozások egy lehető kibontakozás s a politikai béke helyreállítása végett. Ezt megkönnyítette ugy a kormány, mint a koalíció részéről felmerült komoly szándék, amelyről azonban még csak beszélni sem mert senki s amik történtek, azok mind a legnagyobb titok leple alatt játszódtak le.

Az előzetes titkos tanácskozásoknak csak két mozgató embere volt. Az egyik Méray-Horváth Károly, aki nemcsak a felmerült széles terjedelmű választójognak hive volt, de tudományosan foglalkozott a zátonyra jutott politikai problémák megoldásával. Méray-Horváth Károly évekig az „Arad és Vidéke” szerkesztője volt. Komoly, energikus ember, aki másokat is meg tudott győzni álláspontja helyességéről Szókimondó, előkelő és hideg modoru, aki minden szavát mérlegelni s indokolni tudta. Egy izben erősen összekülönbözött Vásárhelyi Bélával, aki Aradon nagy tekintély és befolyásos ember volt, a sor párbajra került s Vásárhelyi belelőtt Méray jobb karjába, aki ennek nyomorékja maradt. Ő volt az, aki egy megoldáson és formulákon törte fejét s hozzáférközött

Kristóffy József belügyminiszterhez, aki nem zárkózott el egy békés kibontakozás lehetőségétől, bár arra semmi komoly kilátás nem volt. Ennek dacára, kezébe vette az ügyet, de lényeges szüksége volt egy másik józan emberre a tulsó oldalról, a koalíció berkeiből, akivel ne csak megbeszélhesse a kéznél levő anyagot, de alkalmas legyen arra is, hogy megértően kapacitálhassa vezéreit az áldatlan állapotok barátságos megszüntetésére. Méray-Horváth Károly erre a szerepre engem szemelt ki, nemcsak azért, mert engem ismert már Aradról, de inkább azért, mert rólam tudta, hogy én a legszélesebbkörű választójog híve vagyok. Ezenkívül erre a fontos szerepre engem azért is alkalmasnak tartott, mivel a függetlenségi és 48-as pártnak alelnöke, a vezérlő-bizottságnak tagja s hozzá elég népszerű ember voltam ahhoz, hogy befolyásolni tudjam Kossuth Ferencet s ez volt a fő. Ehhez a személykiválasztáshoz — az én tudtomon kívül — maga Kristóffy József belügyminiszter is hozzájárult, mert én iskolatársa voltam Aradon Kristóffynak a minoriták gymnasiumában s tudta rólam, hogy az ügynek csak használhatók.

Eleinte az volt a terv, hogy az ismert választói jog alapján alakíttassék egy új kormány Vörös László elnöklete alatt, amelyben benne lenne három tag a darabont-kormányból, három a Kossuth-pártból (az egyik én lennék) és hármat a Felség jelölne meg. Én azonban ezt a kibontakozást eleve kivihetetlennek tartottam, nemcsak azért, mert a függetlenségi és 48-as miniszterek nem működhetnének együtt a darabont-kormány tagjaival, de azért is, mert ez a terv kétségtelenül a koalíció széttöbbségére vezetne. Talán az is volt a cél. Ez a terv tehát az én ellenzésem folytán, lekerült a napirendről, sőt kikötöttem, hogy olyan miniszterium nem alakítható, amelyben a darabont-miniszterekből csak egy is helyet foglalna.

Szaladtak a napok, a tárgyalások köztem és Méray-Horváth Károly között egyre folytak, hol Aradon, hol Budapesten, persze, titokban, míg a dolgok annyira érlelődtek, hogy Méray-Horváth Károly szövegezése alapján, elkészült a következő írásos terv:

„Kormány alakíttatik három függetlenségi párti miniszterből, továbbá három 67-es alapon álló oly miniszterből, kik az általános titkos választói jog hívei s akiket a Felség designálna s egyikét ezeknek miniszterelnökül. A honvédelmi, a horvát s az ő Felsége személye körüli miniszterek, nem vétetnek politikai dispositió alá.

Ezen kormány feladata csak az: hogy a) az alkotmányos rend helyreállítása minden vonalon és az államháztartás rendes menetének biztosítása, beleértve az elhalaszthatatlan katonai terhek vál-

lalását; *b)* az általános választójogi törvényjavaslat keresztülvitele legalább is oly széles alapokon, mint a Kristóffy-féle javaslat formulázza. Ennek megalkotása után pedig nyomban az új választások eszközzése. Ezen választások után a kormány lemond s átengedi helyét a képviselőházi többségnek.”

Ennyi és semmi más nem volt az alap. Ebben azonban szó sincsen katonai engedményekről, cimerről, jelvényről, szolgálati nyelvről és magyar vezényszóról. Továbbá a kormány 67-es alapon álló tagjai alatt nem a darabont miniszterek, hanem esetleg a koalícióban lévő tagok is érthetők voltak, vagy kívülállók.

Április 1-én Méray Horváth Károly sürgőnye folytán éjjel utaztam fel Budapestre s 2-án, délelőtt 10 órakor pontosan beállított hozzám, hozta a fentebbi szöveget Kristóffy József belügyminiszter sajátkezű külön feljegyzésével, amely gróf Apponyi Albert nagybányai beszédével volt kapcsolatos, amelyben az foglaltatott, hogy ha a király kínál fel az országnak szélesebb körű választói jogot, azt visszautasítani nem lehet. Ezeket én és Méray-Horváth Károly alaposan megvitattuk s most már elérkezettnek láttam az idő szólni és beszélni Kossuth Ferencsel, a vezérő-bizottság elnökével, akiről tudtam, hogy ő is szeretne a veszedelemmel fenyegető helyzetből szabadulni s okos nyugodtságával hajlandó volt egy elfogadható békére a korona és nemzet között.

Innen aztán a komoly tárgyalások és sürgős megbeszélések rohamlépésekkel mentek előre s minden időmet a remélhető meg egyezésnek kellett szentelnem. Ezen az április 2-iki délelőtt elmentem Kossuth Ferenc lakására s elejétől végig elmondottam neki a Méray-Horváth Károllyal már hetek óta folytatott bizalmas tanácskozásunkat s megmutattam neki a kibontakozás alapjául szolgáló szövegezést. De a Kristóffy írását nem mutattam s az ő nevét elő sem hoztam, mert attól tartottam, hogy ez esetben dühös lesz s vége az egésznek. Azt mondtam, miszerint ezen írásos alap báró Fehérváry Géza közvetlen környezetéből kerül ki, pedig nem is tudott róla. Kossuth Ferencre elég jó hatást gyakorolt az én előterjesztésem, de nem bízott annak komolyságában.

Alig végeztem be előadásomat, amikor jelentik, hogy megérkeztek gróf Apponyi Albert és gróf Andrássy Gyula Kossuth látogatására. Én is, Kossuth is zavarba jöttünk, vajjon közöljük-e ezeket a másik két vezérrel? Hirtelen abban állapodtunk meg, hogy én mondjam el még egyszer előttük is az eddig történeteket. Hát elmondottam. Eleinte gunyos mosolylyal hallgatták szavaimat s ki is jelentették nevetve, hogy miként tudok én ilyen üres fecse-

géksenek felülni? Szinte lesajnáltak. De aztán rögtön kivágtam a nagy aduttot, amit Kossuth sem ismert még. Bemutattam és elolvastam Kristóffy József belügyminiszter sajátkezűleg írott feljegyzését Apponyi gróf beszédéről. Azonnal megváltozott a helyzetkép. Bővebben érdeklődtek s a vége az lett, hogy Kossuth Ferenc engem felhatalmazott a további tárgyalásokra, az írásbeli alapot helyes kiindulásnak találta, de kijentették, hogy sem Kossuth, sem gr. Apponyi miniszteri tárcát nem vállalnak, nehogy egy év alatt lejárják magukat. Milyen nagy lökést adott ennek a megegyezésnek az a véletlen, hogy gr. Apponyi és gr. Andrássy eljöttek Kossuthhoz s ők is tudomást szereztek az én előadásomból a megindult komoly, de még mindig titokban maradó előkészületekről.

Kora délután referáltam Méray-Horváth Károlynak a Kossuth Ferenc hozzájárulása és felhatalmazásáról, de elhallgattam gr. Apponyi és gr. Andrássy jelenlétét. Ez a referáda gyors szárnyakon eljutott Kristóffy József belügyminiszterhez, aki azt kívánta, hogy Barabás Bélától személyesen óhajtja hallani Kossuth Ferenc kijelentését. Ez már egy kissé nehéz volt, mert hogyan menjek én el Kristóffy belügyminiszterhez, hogy valaki meglásson? Ezzel nemcsak idő előtt kipattanhat a dolog, de magamat gyanuba is keverhetem. Az én lelkiismeretem tiszta volt, szándékom becsületes, célom hazafias, azért egy kevés töprengés után rászántam magam s mert már este is volt, felkocsiztam a várba Kristóffy József belügyminiszterhez, vele személyesen tanácskozni. Nem sokat kellett várni, Méray-Horváth Károllyal együtt bementem Kristóffyhoz a sorsdöntő tanácskozásra. Szívesen fogadott s elmondottam neki Kossuth Ferenc hozzájárulását az írásbafoglalt tervezethez. Még mindig kételkedett, de azzal nyugtattam meg, hogy másnap beviszem Méray-Horváth Károlyt Kossuth Ferenchez, hadd hallja ő is a hozzájárulást.

Kristóffy József, akit azzai vádoltak, hogy ragaszkodik a hatalomhoz, szinte megkönnyebbülten jelentette ki, hogy hála Istennek, ő meg fog szabadulni e kinos helyzetből, mert most már semmi szín alatt sem vállalna tárcát, tölem elbucsuzott, azzal, hogy rohan báró Fejérváry Géza miniszterelnökhöz, mert mint mondá: „Az öreg erről még nem tud semmit, de azt hiszem belemegy.” Később tudtam meg, hogy Kristóffy azzal a jámbor füllentéssel állított be báró Fejérváry Géza miniszterelnökhöz, hogy azt a bizonyos formulát, a vezérlő-bizottság bizalmas üzenetként küldte Barabás Béla közvetítésével, aki most volt nála. A miniszterelnök nagyot nézett s mikor Kristóffy alaposan megmagyarázta a saját

formuláját, azonnal elhatározták, hogy reggel Bécsbe utaznak személyesen referálnia császár és királynak.

Én azonnal siettem s kerestem Kossuth Ferencet, hogy neki jelentést tegyek e kényes, de eredményes látogatásról, de nem tudtam vele találkozni. Mire a lakásomra értem, éjfél után, a kapus tudatta, hogy egy ur többször becsengetett, keresett s kért, hogy reggel 7 órára legyek készen, mert el kell menni valahová.

Ápril 3-án alig vártam a reggelt. Nem tudtam aludni a kiváncsiságtól. Reggel pont 7 órakor ott volt nálam Méray-Horváth Károly s egy fiákkeren elvitt Kristóffy József Andrassy-ut 94 sz. lakására. A belügyminiszter már utra készen volt, hirtelen reggelizett s e közben kérdezte, beszéltem-e a találkozás után Kossuth-tal? Mondtam, hogy nem! De biztosítottam, hogy Kossuth Ferenc állja, a mit rám bízott s hogy nagyobb hatása legyen kijelentésemnek, elárultam, miszerint a tervezetről, a véletlen folytán, gróf Apponyi Albert és gróf Andrassy Gyula is tudomással birnak, sőt a terv ellen semmi kifogásuk nem volt. Erre Kristóffy nagyot sóhajtott s így szólt: „Ez fél eredmény!” Még a reggeli gyorsvonattal Kristóffy is és báró Fejérváry Géza miniszterelnök Bécsbe utaztak. Én pedig Méray-Horváth Károlyt azonnal vittem Kossuth Ferenchez, még öltözés közben fogadott minket. Egy fél óra alatt megtudott mindent s ismételte Méray-Horváth Károly előtt hozzájárulását. Előzőleg Kristóffyval abban állapodtunk meg, a mennyiben Kossuth Ferenc állja szavát, ezt azonnal sürgönyözzük meg Bécsbe, az adott cím alatt a kabinet irodához.

Méray szaladt a főpostára s az alkalmas sürgős táviratot az én nevem alatt adta fel Kristóffy részére. Báró Fejérváry Géza miniszterelnök és a belügyminiszter, Kristóffy József már délután két órakor kihallgatáson jelentkeztek a királynál, aki látható örömmel fogadta őket. Kristóffy referált részletesen, hogy miben állapodott meg Méray-Horváth Károly és Barabás Bélával. Ámde a király kételkedett, mert ő csak úgy tartotta a megállapodásokat komolynak, ha Kossuth Ferencen kívül gr. Apponyi és gr. Andrassy is hozzájárulnak, a többiekre ő nem helyezett súlyt.

A király ezért is kételkedett, mert nem tudja megérteni, hogy akik még néhány nap előtt ellenezték az általános választójogot, azok azt most egyszerre elfogadják. De aztán Kristóffy megnyugtatta a Felséget, hogy Barabás ezekkel az államférfiakkal is közölte a kibontakozás feltételeit.

Délután már négy óra volt, Fejérváry és Kristóffy még mindig bent voltak a király dolgozó szobájába s fontolgatták az

eshetőségeket. Ekkor belép a szolgálattevő szárnysegéd s Kristóffy-nak átadja az én táviratomat. A táviratban ez volt: „Kossuth állja az egységet. Barabás.” A király elolvasta, láthatólag felvidult s már nem kellett kapacitálni s mindjárt megkérdezte tőlük, hogy kit kellene a miniszterelnökségre felkérni s a király azonnal döntött is — Wekerle Sándor mellett.

Másnap április negyedike. A magyar alkotmány történetében nevezetes nap, a mikor nekem újra ismételve fontos szerepet kellett betöltenem. A király báró Fejérváry Géza miniszterelnököt Kossuth Ferencsel közvetlen tárgyalásra utasította. Az ügy még bizalmasan s titokban kezeltetett s engem már reggel korán felvert Méray-Horváth Károly, hogy hozzam össze a két államférfiut. Sok kocsikázás után abban állapodtunk meg, hogy az én budapesti lakásom, Váczi-utca 41. szám, II. emelet lesz a legalkalmasabb báró Fejérváry Géza és Kossuth Ferenc találkozására, amely délelőtt 11 órára lett kitűzve. Előbb Kossuth Ferenc érkezett egy konflison, tíz perc múlva fényes fogatán jött báró Fejérváry Géza miniszterelnök, akiket én lestem a kapu alatt s én magam vezettem fel őket a házi liften. Ám a titokzatosságon egy kis csorba esett, mert Fejérváry Géza fogata korán érkezett vissza a ház elé, az én előszobám üvegajtáján pedig keresztül látszottak az előszoba fogasán lévő kabátok, kalapok és botok. Azonban volt elég időnk a közvetlen tanácskozásra, amely a szívélyes üdvözlések után elég gyorsan pergett le az én dolgozó szobámban.

A kibontakozási alap megvolt, csak részleteket kellett megbeszélni. Egy kis félóra alatt készen voltunk s csak az a kérdés maradt nyitva, hogy ki fizeti és miből a vállalkozott darabont főispánok és más tisztviselőket? De ez nem volt lényeges. Még el sem távoztak magas vendégeim, már az egyik csengetés berregett a másik után. A szakácsnő hiába mondta, hogy nincs itthon senki, de az előszoba fogasán levő ruhaneműek árulók lettek s aztán valamelyik szemfüles ujságíró hamar kisütötte a ház előtt várakozó fogatról, hogy báró Fejérváry Géza miniszterelnök fent van Barabás lakásán. Mit keres az itt? Mit főznek ők ketten? Kossuth Ferencről nem tudták, hogy ott van s így nagyon gyanus volt az ügy. Mikor Fejérváry elköszönt tőlem, gratulált nekem az új — igazságügyminiszternek. Ez nekem sehogysem tetszett, de bántott is.

Elég az hozzá, az én lakásomon hamar nyélbe ütöttük a megegyezést, aminek báró Fejérváry Géza azért örült, mert ezzel eloszlattuk az öreg király súlyos gondját. Azt is megkönnyebült

lélekkel jelentette ki báró Fejérváry miniszterelnök, hogy azonnal intézkedni fog a királyi rendelet nyomtatásának beállításáról, amely proklamáció a katonai kormányzat alkotmányon kívüli életbe lépését akarta tudtul adni Magyarországnak népének.

Kossuth Ferencnek sikerült az én lakásomról észrevétlenül távozni, de már Fejérváry miniszterelnök sok kérdezősködéssel lett ostromolva, de senkinek sem adott felvilágosítást, de még azon este Bécsbe utazott a királynak jelentést tenni az örvendetes megegyezésről. Én pedig megszöktem a lakásomról a sok zaklatás elől s elmentem a Kossuth Lajos-utcai politikai korzóra, ahol még mindig nem tudták, hogy lakásomon Kossuth Ferenc is ott volt. No, aztán volt mit hallanom. Guny, gyanúsítás, viccelés vett körül. A leghangosabb Polonyi Géza volt, aki szinte ordított, hogy „Majd beleköpök én abba a tálba!” De nem köpött bele, hanem mikor észhez kapott az én elbeszélésem után, hogy ez komoly dolog, szaladt Kossuth Ferenchez s megbízást kért némely dolgoknak sürgős tisztábahozatalára, felsietett Bécsbe, báró Fejérváry Géza után, vele tanácskozott s visszajött mint — igazságügyminiszter.

Persze, én voltam a központja a Kossuth Lajos-utcai politikai korzónak, nem győztem újra és újra elmondani más-más csoportoknak a gyorsan lefolyt eseményeket.

A közvélemény meg volt lepve, felsóhajtott mindenki a szerencsés megoldáson. Én pedig boldognak éreztem magamat, hogy édes hazámnak ezt a szolgálatot megtehettem. A tőzsdén az értékpapírok egyszerre felszöktek, amit én onnan tudtam meg, hogy egyik bizalmas barátom így szólott hozzám: „Te számár, hát nem tudtál nekem ma reggel szólni a készülő örvendetes változásról, összevásároltam volna a legjobb papirokat, megosztzkodtunk volna s most gazdag emberek lennénk, én is, Te is!” Lehet, hogy számár voltam, de nekem az ilyen mellékgondolat még csak eszembe sem jutott. Én önzetlenül, tisztességből s lelkesedésemből végeztem a sors által nekem juttatott szép feladatot, annyira, hogy amikor némelyek már előre gratuláltak az igazságügy miniszteri tárcához, én még aznap este vonatra ültem s elutaztam haza, Aradra, eljöttem a szem elől, elbujtam a gratulálok mosolya elől s itthon pihentem ki a fáradalmakat s mire visszakerültem Budapestre, már rendben volt minden. Ez volt életemben a legnagyobb politikai sikerem s akár illik, akár nem, mindig büszke leszek reá.

*

Nem fejezhetem be e sikeres politikai esemény leírását némi reflexiók nélkül. A dolog elég jól indult, mert a koalíció kormányra-

jutását nagy öröm, rokonszenv, sőt lelkesedés övezte, de az elbizakodás s az elszámítás csakhamar kiábrándították az ország közvéleményét. A választójog fontos kérdése kátyuba került, a katonai vívmány iránt megindult küzdelem elnémult, a közgazdasági előnyök nem mutatkoztak, a quota emelkedett s azok a rengeteg magánérdekek s kívánságok, amelyek zaklatták a kormány tagjait, nagyobb részben kielégíthetők nem voltak. Mindenki sokat várt, keveset kapott vagy semmit sem.

A koalíció heterogén elemekből volt összetéve s az irányítást mégis a kisebbség, a 67-esek ragadták kezükbe és sikerrel érvényesítették politikai akaratukat, — ámde az erkölcsi felelősség csak a többségre, a függetlenségi és a 48-as pártra nehezedett. Ahelyett, hogy ez a párt vezetett, dirigált volna, az egész koalíció felelősségével. Az 1867-es kiegyezés közös-ügyi szelleme uralkodott, mi pedig, függetlenségi és 48-asok asszisztáltunk s tehetetlenül tapasztaltuk a bécsi kárörvendezést. A koalíciós uralom belülről is, kívülről is a lejáratás taposó-malmába került. Még az is, hogy a delegáció elnökévé a függetlenségi és 48-as párthoz tartozó képviselő választott, aki pedig én voltam, még ez is azt célozta, hogy a párt udvarképessége, vagyis derékbeadása demonstrálva legyen. Persze, én ezt észrevettem, de már későn.

Belviszályok is sülyesztették a függetlenségi és 48-as párt erejét, tekintélyét, az egy táborból két csoport lett s rövid négy esztendő múlva, a csoportok is, a párt is, a koalíció is megörlődött s az 1910. évi választás elsöpörte a kurucokat is, a labancokat is, — jött más köntösben a régi szabadelvű-párt, vagyis az új munkapárt.

A helyzetet szarkasztikusán illusztrálta az én esetem. Én voltam a koalíció legnépszerűbb politikusa 1906. évben, amikor ebben az egy esztendőben négy kiváló mandátum jutott osztályrészemül. A munkapárti 1910. évi választáskor csak egy helyen léptem fel, ott is megbuktam, nem kisebb ellenfél, mint maga gróf Tisza István, a vezérrel szemben. Ezen talán nincs is restelni való.

1911. évben ismét előkerültek a katonai javaslatok, a létszámemelés, amely ellen mi függetlenségiek újból a technikai obstrukció fegyveréhez nyultunk, de már az ország közvéleménye nem állott a hátunk megett, sőt ellenszenvet tanusított. Az ország súlyos gazdasági helyzete a magyar népet kenyér után sodorta, közömbös lett a politika iránt s az érdekhajhászat a hatalom jármába hajtott gazdát, iparost, kereskedőt.

Hogy jellemezzem úgy a magyar nép gondolkozását, vala-

mint a függetlenségi és 48-as országos pártnak lehangoltságát, bemutatom egy feljegyzésemet 1912 február 4-éről, amely szóról-szóra így szól:

„Ma délelőtt 11 órától 2 óráig bizalmas tanácskozás volt Kossuth Ferenc lakásán és betegágya körül. Ott voltak, illetve ott voltunk: gróf Apponyi Albert, Szentiványi Árpád, Désy Zoltán, Bizony Ákos, Bottlik István, Tóth János, Kállay Ubul, Barabás Béla, Gál Sándor, Kelemen Béla, Palugyay Móric, Szalay László és Kapotoffy Jenő, Mezőssy Béla kimentette magát.

Csak eszmecsere történt arról, vajjon milyen feltételek mellett hagyná abba a párt a technikai obstrukciót. Ezt és semmi más, mert a beszédekkel való tárgyalás korlátok alá vetve nincs s így a katonai javaslatoknál lehetőleg kifejtjük az ellenállást a javaslat igen sok sérelmei ellen. Most csak az az álláspont, hogy semmit fel ne adjunk. A nemzet romlott. Egy újabb választás az ellenzéknek még jobban megritkítaná, sokan féltik mandátumaikat. A tanácskozás bizalmas, semmit nem lehet nyilvánosságra hozni. A párt csak azután fog határozni, ha gróf Khuen miniszterelnök a parlamentben megtette azt a nyilatkozatot, amelyet a pártvezérekkel való előzetes tanácskozás és a Felséggel leendő tanácskozás folytán tehet. Igen szomorú a helyzet s pártunk helyzete is felette kényes. Én nem remélek már semmit. Az is igaz, hogy ezért a nemzetért, amely a választásokon eladja magát, nem érdemes már küzdeni. *Még egy évtized és Finis Hungariae!*”

Ezt az elkeseredett állapotot irtam én le akkor, 1912. évben és nem telt le még a tíz esztendő, már vége volt Magyarországnak! Ez nem jóslás volt, sem előrelátás, sem előérzet, csak az adott politikai viszonyok között balsejtelmes következtetés. Már akkor aggasztó szelek fújtak.

A magyar delegációk

A mikor javában virágzott ez a közös talajból kisarjadzott közjogi alkotás, még akkor is voltak sokan intelligens emberek, akik nem teljesen ismerték a delegáció hivatását. Az asszonynépségnek meg fogalma sem volt róla. A mostani fiatalabb generáció már csak a hírét hallotta, ha hallotta. Pedig ez a különleges alkotás volt az egykori osztrák-magyar monarchiának legfőbb alkotmányos szerve, amely szabályozta és intézte a két külön államnak Ausztriának és Magyarországnak együttes és közös ügyeit. Ezek a közös ügyek voltak a külügy, a hadügy s az ezen két legfontosabb állami szervezetre vonatkozó pénzügy. Európának más államai is voltak állandó vagy ideiglenes összeköttetésben és szövetségben egymással, de ilyen formája és alkotása az őket közösen érdeklő ügyeknek sehol nem volt. Ez kizárólag osztrák-magyar közjogi speciálitás, lényegében pedig csakis — osztrák. Így ítélte ezt meg a külföld, s hiába magyaráztuk annak az idegennek, hogy az az intézmény osztrák is, magyar is, ő csak azt tudta, hogy a magyar címer benne van az osztrák kétfejű sas gyomrában és így a külügy is osztrák, a közös hadsereg is osztrák, és punctum. Hiszen ez valóságban úgy is volt.

Két delegáció volt, külön osztrák és külön magyar. Hatvan tagot küldött ki a Reichsrath, a birodalmi tanács, és hatvan tagot a magyar országgyűlés. Husz főrendet és negyven képviselőt. Azért volt ez a két parlamentnek legelső és legfőbb bizottsága, mert a császár és király csakis ezzel érintkezett közvetlenül és tegyük hozzá, csak ezzel törődött, ezt dédelgette s ennek tagjait tüntette ki felséges leereszkedésével, mert a dinasztíának tekintélye és ereje ebben a két szervezetben nyilvánult meg, a külügy és hadügy, vagyis a külföldi képviselők és a katonaság. Mikor Vilmos német császár Budapesten járt, akkor a bevonulási útvonalon a tölgyleveles csákJu és kifényesített gombu katonaság állott sorfalat.

Ferencz József az udvari fogaton hajtatott kifelé az indóházhoz, fogadni császári vendégét s lelki gyönyörűséggel élvezte jobbra-balra mozgó tekintetével, hogy milyen feszesen áll s milyen jól fest az ő katonasága. Egy helyen egy csomó frakkos civilt vesz észre, ujságírók voltak, akik ott a közönségtől megtisztított széles kocsin ácsorogtak, a katonai lénia előtt s elfedték néhány méternyire a katonákat. Kapta magát Ferencz József, a császár, megállította az udvari fogatot, odaintette magához az egyik magasrangú tisztet s elparancsoltatta az ujságírókat a katonák háta mögé. Mert a katonák kabátgombjának fényessége az ő szemének is fényessége volt.

Ezek a delegációk felváltva, egyik évben Budapesten, a másik évben Bécsben üléseztek, külön-külön épületben. Budapesten az osztrák delegáció tagjait illette az elsőség, Bécsben pedig a magyarok voltak az elsőek s csak természetes, hogy Bécsben a parádék nagyobbak, fényesebbek voltak, mert a Burgban a császári házigazda otthon volt. Azt nem tudom, hogyan volt az osztrákoknál, de azt tudom, hogy mikor a magyar képviselőházban arról volt szó, hogy kik legyenek a delegáció tagjai, hát titkos és nem titkos protekciók és ajánlkozások indultak meg s bizony sok neheztelések s irigykedő megjegyzések bujtak elő a mellőzött honfi szivekből. Én csakis a koalíciós kormány idején voltam delegátus három ízben, annak elismerésül, hogy az én személyes tevékenységem segítette elő a Wekerle—Kossuth—Apponyi kormány létrejöttét, nekem tehát nem volt pártfogásra szükségem, már azért sem, mert én nem is kíváncsi voltam bele ebbe a legelőkelőbb bizottságba.

Ha én most erről a delegációs szereplésről írok, nem azért teszem, hogy valami nagyképű és fontos tevékenységeimről számoljak be, mert ilyenekhez nem volt alkalmam sem nekem, sem más delegátusnak. Az a delegáció egy szép előkelő uri szórakozás volt, de különben egyszerű malomtaposás, ahol ment minden mint a karikacsapás. Voltak ugyan beszédek, vitatkozások s volt is hatása az országra és a külföldre, de a költségvetések tételei változatlanul lettek megszavazva a közös miniszterek előterjesztései alapján. De inkább azért írok a delegációról, mert azok a kevés napok az én életem fényességei voltak, olyanok, amikről én álmodni sem mertem. És azért írok, hogy azok az emberek, akik személyesen ismernek és nevemet vagy híremet hallották, belepillantassanak az én lelkületembe. Lássák meg, vagy vegyék észre, hogy milyen nagyfokú önérzetre, sőt ellenállási erőre volt szükségem abban a kábitó magas légkörben, abban a fénylő, pom-

pázó és ragyogó környezetben, ahol a köteles tisztelet és alkalmazkodni tudással megtudtam állani helyemet, anélkül, hogy elszédültem volna vagy érzületem megváltozott volna. És erősen megállottam helyemet anélkül is, hogy az akkor vakon kínálkozott anyagi előnyöket kihasználtam volna, avagy hiusági igények kielégítését áhítoztam volna. Nem, én egyszerű, polgári ember voltam ott, a császár mellett ülve jobb és baloldalán s egyszerű polgárember maradtam azután is. És hogy az vagyok ma is, azt mindenki látja és tudja.

No, de menjünk tovább az előkelő szereplés e sikos parkettjén, hadd olvassák az emberek annyi évek után, hogy miként éreztem és viseltem magam azon a magaslaton, ahová az ezernyi nagyok és millió kicsinyek közül alig tud egy-egy feljutni.

1906. évben, amikor a koalíciós kormány létrehozásában közvetlen szerepem volt, nemcsak usztam a népszerűség árában, de divatba is jöttem. Az április végén lefolyt országos képviselőválasztások alkalmával, mint a függetlenségi és 48-as párt jelöltjét, egyszerre három nagy helyen választottak meg országgyűlési képviselőnek: Aradon, Nagyváradon és Budapesten a VII. kerületben. A képviselőházban tagja lettem a pénzügyi, igazságügyi és az egyik bíráló-bizottságnak s később, május 30-án beválasztottak a delegációba. A magyar delegáció tagjai, Wekerle Sándor, Kossuth Ferenc, gróf Zichy Aladár és Jekelfalussy Lajos miniszterekkel egy különvonaton utaztunk Budapestről Bécsbe. Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter, az ő külön nagy termes vasuti kocsijába meghívott engem és feleségemet is s ugyancsak Kossuth Ferenc vendégei voltak: gr. Benyovszky Sándor nejével együtt, (aki később Kossuth Ferenc felesége lett) továbbá gróf Zichy Aladár az Ő Felsége személye körüli miniszter, gróf Zichy Jenő, gróf Teleky Arvéd és Tormay Géza, Kossuth titkárja. Mondanom sem kell, hogy ez előkelő és szellemes társaságban milyen gyorsan telt az idő s észre se vettük, hogy már Bécsbe érkeztünk. Az én rendes szállodám Bécsben a Hotel Wandl am Peter volt, ahol egész ott-honosan éreztük magunkat feleségemmel együtt. A második emeleten egy tágas teremszerű, háromablakos utcai szoba napi ára nyolc korona volt. Vajjon mit kellene ma fizetni ott, ugyanazon szobáért?

A delegációs napok délelőtti s délutánjai bizottsági és teljes ülések tartásával telt el. Én a hadügyi s az ugynevezett közös bizottságnak voltam az elnöke s a külügyi bizottságnak tagja s így le voltam kötve. Az első, vasárnap délutáni ülésen nagy

riadalmat okozott az, hogy néhány száz főből álló bécsi tömeg tüntetve, lármázva vonult a Bank-gassei magyar épület elé s felkiabáltak: „Los von Ungarn”, sőt bicskát, súlyos gombokat dobáltak az emeletre, egy pár ablakot is betörték. Ezeknek nem tetszett, hogy a magyar delegációban a függetlenségi és 48-as párt tagjai is helyet foglaltak, sőt hogy alelnöknek, az osztrákot gyűlölő „vad” Barabást választották meg. A rendőrség hamar véget vetett az ártatlan tüntetésnek. Zichy Tivadar gróf elnök tőlem kérdezte, hogy a tüntetéssel szemben milyen elégtételt kérjünk? Semmit! — ezt feleltem, — ezt nem kell komolyan venni. Azt azonban az én idítványomra megtette az elnök, hogy táviratilag egy hatalmas, magyar címeres nemzeti zászlót rendelt Budapestről, a mely már vasárnap és mindennap, amikor a magyar delegáció ülésezett, ott lengett a magyar házon, hadd lássák a bécsiek s prűszkökjenek tőle.

Az esték majdnem mindegyikén fényes és pazar összejövetelek voltak, hol itt, hol ott. Junius 15-én, a Práterben lévő Sacherkertben Szemere Miklós, ez a kiváló magyar gavallér adott egy nagyuri ebédet 130 személy részére, amelyen a magyar, az osztrák s a közös miniszterek, a két ország előkelősége s a delegátusok egyrésze volt jelen. Én Pitreich hadügyminiszter mellett ültem a főasztalnál. Csak egy toast volt, amelyet az asztalfőn ülő Szemere Miklós, a házigazda mondott, köszöntvén vendégeit. A gazdag és pompás menü, a finom borok, a habzó pezsgő, nő és hozzá a kedvenc cigányprimásnak, Sovánkának kitűnő bandája nemcsak fokozták a hangulatot s a jó kedvet, úgy, hogy asztalbontás után Lobkovitz herceg, az osztrák delegáció elnöke neki ült a zongorának és elég jó hangjával énekelte is: „Hallod-e te körösi lány, node körösi lány...” Régen elmúlt éjfél, amikor Bakonyi Samu delegátus társammal egy konflison száguldottunk haza.

A junius 17-iki vasárnap fárasztó nap volt. Délelőtt 10 órától fél kettőig tárgyaltuk a hadügyi költségvetést, ahol én elnököltem. Onnan együtt mentünk a Residenz Hotelbe ebédelni, és pedig Wekerle Sándor, gróf Zichy Aladár, Hoitsy Pál, Bakonyi Samu, gróf Zichy Miklós, Kubik Béla, Semsey László, Chernel Gyula, gróf Teleky Árvéd, gróf Majláth Gyula s ott volt a feleségem is, aki az asztalfőn ült. A jó ebéd és kedélyes társalgás után az egész társaság felkerekedett a villanyosra, majd a fogaskerekű vasuton felmentünk a Kahlenbergre. Az idő szép napsütéses volt s így átgyalogoltunk a Leopoldbergre is, élveztük a remek szép kilátást. Itt meguzsonáltunk s vissza a Kahlenbergen át hazajöttünk. A

villanyoson egy 7—8 éves bécsi elkényeztetett gyerek nyughatatlankodott s egyszer-kétszer rátaposott Wekerle Sándor miniszterelnök lábára. A feleségem a fiúcskát rendre akarta inteni, de Wekerle így szólt: „Ne tessék bántani, ő bizonyosan tudja ki vagyok, azért tápodja úgy a lábamat, hadd élvezze ki magát!” Megjegyzem, hogy ez időben Bécsben nagyon magyarellenes volt a hangulat.

Zichy Tivadar gróf, a delegáció elnöke, mindig hozzám fordult bizalommal, ha valami formális kérdésről volt szó s arra kért, hogy ha ő elnököl, legyenek mindig kéznél, nehogy valami ügyrendellenes hiba történjen. Gyakran megesett, hogy amikor nem tudott eligazodni a vita hevében, azonnal átadta nekem az elnöki széket, hogy vezessem tovább az ülést

Junius 20-án a feleségemmel együtt ebédeltünk a Bristol-szállodában, egy igen előkelő és hozzá drága étkező hely. Egy kisebb asztalhoz ültünk le s alig fogtunk az ebédhez, egy másik nagy társaságból gr. Zichy Tivadar elnök odajött az asztalunkhoz s ebédjét velünk együtt folytatta. Ekkor köszönte meg nekem, hogy oly gyakran kisegitem őt tanácsaimmal az elnökség szerinte nehéz mesterségében. Jól esett neki, hogy mi hármasan oly kedélyesen és bizalmasan elbeszélgettünk. Ez időtől kezdve fokozott bizalommal és nemes barátságával ajándékozott meg engem is, a feleségemet is s kitüntető figyelmességének nem egyszer szolgáltatva tanujelét. Állandó összeköttetésbe kerültünk azért, hogy amikor ő volt a delegáció elnöke, akkor én voltam az alelnök, amikor pedig én lettem az elnök, ő az alelnöki tisztet töltötte be. Az egymásra utalás ami barátságunkat annyira fokozta, hogy eljártunk egymáshoz látogatóba, szívesen ült le szerény asztalunkhoz s ői s gyakori vendégként hívott meg mindkettőnket főuri házához. A nyár folyamán pedig többször meghívott bihariószegi nagy kastélyába s ez a dúsgazdag arisztokrata a legmelegebb vendégszeretettel árasztott el minket. Állandó levelezésben voltunk egymással s ez a mi barátságunk túlélte a mi delegációs összeköttetéseinket s azontul is, amikor mi Aradra visszakértünk, barátságával tisztelt meg mindkettőnket. Egy ízben, 1911 év pünkösdjén, amikor az én aradi barátaim eljöttek velem visszaadni a szilágysomlyóiak aradi látogatását, akkor az aradi küldöttséget meghívta bihariószegi kastélyába s leereszkedő szívésséggel s igazi mágnás gesztussal vendéglelte meg az aradiakat s mutatta be a bihariószegi hegyen lévő századok óta fennálló hires pincéjét, az óriási boros hordókat és szolgáltatva fel pincemesterével kitűnő régi borait.

Azon a napon, amikor gróf Zichy Tivadar elnökkel együtt ebédeltünk a Bristol-szállodában, adta ő a delegáció fényes elnöki ebédjét, ugyanezen szálloda nagy disztermében. Száznál többen voltak ezen a pazar kosztoláson, amelyen mind a két delegáció tagjai közül sokan, továbbá a közös miniszterek s katonai méltóságok voltak együtt. Én a házigazdával szemközt ültem, Pitreich hadügyminiszter és Burián István közös pénzügyminiszter között. Toaszt nem volt, minek elrontani azt a pompás ebédet, amely behuzódott az éjféltre. Én azonban nem maradhattam végig ott, mert ugyanazon este 11 órára teára voltam hivatalos dr. Thallóczy Lajos külügyminiszteri tanácsoshoz, aki jóízű, de egyszerű magyar konyhával, bicskanyitogató bácskai bunyevác borral s jóízű anekdotái és kiszólásaival traktálta vendégeit. Szomszédom, Pitreich hadügyminiszternél mentegettem magamat, hogy azért is kell eltávoznom, mert Thallóczynál ott van a feleségem s ő vár reám. Erre Pitreich, a diszes asztalon volt virágokból összeszed egy jó fogásnyi, többnyire szép virágokat, átköti egy kezeügyébe került fekete-sárga spárgával s ideadja nekem, hogy azt vigyem el feleségemnek az ő hódolataként. Ezt meglátja és meghallja az én másik asztalszomszédom, Burián közös pénzügyminiszter, rászól Pitreich kollegájára, hogy hogyan lehet egy nagy magyar asszonynak fekete-sárgával átkötött csokrot küldeni? A hadügyminiszter meghajolt a kifogás előtt, magához hivatott egy felszolgáló pincért, s öt perc alatt előkerült egy keskeny, magyar nemzetiszínű szalag s ez fogta át a szép csokrot, — ami a szomszédos asztalkörnyezetben nagy derűtséget keltett. Miután dr. Thallóczy Lajos teaestélyére Burián közös pénzügyminiszter is hivatalos volt, ő vette kezébe a csokrot s az ő fogatán (akkor még nem volt autó) együtt mentünk el Thallóczy lakására. Megérkezve, ott nagy, előkelő társaságot találtunk, szép asszonyokkal vegyesen. Burián odasietett feleségemhez, bemutatta magát s a Pitreich csokrát a maga nevében nyújtotta át. Persze, ebből vidám ötletek, szellemes kiszólások keletkeztek s a derűt fokozta az, amikor a feleségem és Thallóczy ékes bunyevác nyelven magasztalták az ivásáról híres csoplyai tamburást.

A fényes és kápráztató estélyek közül még megemlítem azt a nagyszabású két estebédet, amelyeket Goluchowski Agenor külügyminiszter adott a Ball-platzi hatalmas palotában, továbbá azt a fényes estélyt, amit Larisch duszgazdag osztrák mágnás adott a Johanes-gassei óriási palotájának pazarul berendezett s műkincsekkel agyonrakott termeiben, ahol több mint 300 meghívott élvezte

a pompás hideg tálalást, sört és pezsgőt s a remek hangversenyt. A műsoron azonban egyetlen magyar zenedarab sem szerepelt, ami engem is és a magyar delegátus társaim kurucabb tagjait is bántotta. Már illik, nem illik, odamentem a házigazda Larisch grófhhoz s az én rossz német tudásommal beadtam neki a „nehézményt.” Erre odasietett a zenekarhoz, beszüntette a játszott darabot, azonnal egy magyar szerzeményt huzatott s meghagyta a karmesternek, hogy minden további második zeneszám magyar legyen. Jött is még egy rossz csárdás s többre nem került a sor, mert éjfél már jól elmúlt.

Nehogy reánk fogja az irigység, hogy mi, delegátusok csak ettünk-ittunk, vigan voltunk, hát nekiadtuk magunkat a „tanulmányozásnak” is. És pedig meglátogattuk a híres bécsi arzenált. Több mint két óra hosszát jártuk keresztül-kasul azt a rengeteg arzenál-labirintot s hallgattuk Krobacsek tábornok folytonos magyarázatait s előadásait az ujonnan készülő ágyuk anyagáról, szerkezetéről, hogy lássuk, hogy mire kell az a sokmillió új befektetés. Hogy „szakértelmemről” bizonyosságot szolgáltatassak, hát egynéhányszor helyeslőleg bólintottam meg akkor még nem is ősz fejemet. Az azonban bizonyos, hogy a hadititokként őrzött új ágyuanyagot nem lettem volna képes elárulni még százmillióért sem. A fejünkbe vert tudományért és fáradtságos körsétáért bőven kárpótolt minket az a gazdag villásreggeli, amely az arzenál tisztikaszinójának feldiszített nagytermében várt reánk, ahol már nem szorultunk Krobacsek tábornok magyarázatára. Ennek a „tanulmány”-kirándulásnak meg lett az a kedvező eredménye, hogy a délutáni delegációs ülésen másfélórai gyorstalpalással tárgyaltuk le a külügyi költségvetést s az én elnökletem alatt szavazták meg a határtalan milliókat.

A delegációs üléseknek fénypontja s várva-várt magas attrakciója, az udvari ebédek és pedig kettő, mert akármilyen nagy is a Burgnak kétemeletnyi diszes, aranyozott terme, 240—250 magas méltóságnak egyszerre nem lehetett teríteni. A két delegáció elnökei mind a két ebédre hivatalosak voltak s nekem ebből is kétszer jutott. Hogyan folytak le ezek az udvari ebédek, azokkal most nem foglalkozom, mert egy külön cikkben írom le. Csak azt jegyzem meg, hogy asztalbontás után a cercle alkalmával milyen izléstelen túlekedések folynak le ezek között a nagy urak és méltóságok között azért, hogy őket a Felség észrevegye és megszólítsa, szinte belepirosodik némelyik az erőlködésbe. Én, mint alelnök biztos voltam benne, hogy a királyi kegy rám fog sugározni s a ki-

rály meg fog szólítani. Ámde ez nehéz volt, nem nekem, hanem a királynak. Mert igaz ugyan, hogy gróf Zichy Tivadar elnök kétszer is hozzám sietett s rám parancsolt, hogy ezen és ezen a helyen álljak meg és ne mozduljak onnan, mert a király odajön és megszólít, ez semmit sem használt, mert alig hogy megcövekeltem lábaimat egy fix ponton, egy-két perc alatt már úgy körül voltam véve az elébem tömörült megszólításra kínálkozókkal, hogy a király nem láthatott meg. Végre is gróf Zichy Tivadar elnök kalauzolója mellett az öreg király utat tört magának a sokaság között s így sikerült neki végrehajtani az obligált kegyes megszólítást velem szemben. Hogy ezuttal mit kérdezett a király s én mit feleltem neki az alatt a hatvan másodperc alatt, igazán nem érdekes, pedig a naplómban pontosan fel van jegyezve, mind a két udvari ebéd utáni beszélgetés. Csak azt említem meg, hogy tetszett neki az én elnöklésem, mert akkor gyorsabb tempóban haladtak a tárgyalások.

Az 1906 évi delegációs ülészak utolsó egyeztető ülésén én elnököltem s én irtam alá a közösügyi egész költségvetést. Utánam másnap a király jegyezte felséges nevét, úgy hogy a hivatalos lapban ez a két név egymás mellett jelent meg. Mit ért akkor az én nevem és mit ér ma?

Ezt az első delegációs ülést s azzal kapcsolatos parádékat azért irtam le ilyen részletesen, hogy ne ismétellem ezt a leírást a későbbi delegációs ülészakokról, mert hiszen, ha változnak is a szereplő miniszterek, méltóságok, de a ceremóniák, az udvari ebédek, az estélyek s más előkelő és fényes összejövetelek majdnem ugyanolyan szertartásos keretek között folytak le, mint ahogyan már leirtam. 1907 év december havában a magyar országgyűlés új delegációt választott, amely a király gyöngélkedése miatt ismét Bécsben ülésezett. A december 20-iki alakuló gyűlésen — tudtomon kívül — én lettem egyhangulag elnökké választva. Ez az én megválasztásom egy véletlenül mult, amelyet érdekességénél fogva külön írok meg. Nagy dolog volt ez reám nézve is, de a közvéleményt is meglepte. Én egy cseppet sem ijedtem meg a reám várakozó vezető kötelesség és reprezentáló feladatoktól, mert elég komoly és nyugodt embernek tartottam magamat magasabb hivatást is betölteni s aztán akinek az Isten hivatalt ad, eszet is ad hozzá. Ebből pedig még ma is van elég.

Mikor az elnöki széket egy rögtönzött, de sablonos beszéddel elfoglaltam s az alakuló ülésnek vége volt, Wekerle Sándor miniszterelnök mosolyogva hozzám fordul s azt mondja: „Na, most

aztán azonnal üljél le és fogalmazd meg azt az üdvözlő beszédet, amelyet a delegáció nevében holnap délelőtt neked kell elmondani Ő Felsége trónja előtt.” Nagyot néztem ezen a kívánságon, mert annyit tudtam magamról, hogy én nem vagyok diplomata, de azért diplomatikusan s tréfálva azt feleltem: „Nem azért vagyok én elnök, hogy törjem a fejemet, csak csinálja meg a kormány, én majd elmondom az üdvözlő beszédet s a kész ételt majd csak kitalalom valahogy”. E tréfálkozás után Wekerle miniszterelnök nekiül és ceruzával egy szuszra megcsinálja a két oldalas üdvözlő beszédet, azt mindjárt fel is olvassa, mi helybenhagytuk s átadja nekem. Ez az értékes történelmi ceruza-írás, most is itt van előttem s látom ma is azt az okos fejet, azt a derült arcot, azt a könnyed kézmozgást, amellyel ez a nagy és geniális ember, ezt a tartalmas üdvözlő beszédet 5—6 perc alatt elkészítette s amelyet 15—20 óra múlva népek, nemzetek, országok s az egész világ olvasott. Erről a kéziratról én magam letisztáztam ezt a beszédet s az én jó írásomból olvastam azt fel, mert a király előtt nem lehet szabadon beszélni, tehát nem is kellett betanulni.

Másnap délelőtt volt a magyar delegáció fogadása az én vezetésem alatt a bécsi Burgnak diszes tróntermében. Nem hiuságból, de azért irom le ezt a fogadtatást, mert még olvasni is szórakoztató, hiszen, ha emléke már a múlté is, de elég értékes benézni az igazán fejedelmi ragyogás bűvös pompájába, káprázatos képébe, úgy, ahogy azt az én szemem látta s lelkem érezte. Ne gondolja senki, hogy drukkoltam, mert nyugodtan s emberileg fogtam fel a kényes helyzetet. Inkább mosolyogtam egy lehető kínos helyzeten, hátha a diszmagyar csizmám szárába bedugott üdvözlő beszédem betalál csuszni, hogyan kaparom én azt ki onnan. De ez csak pillanatnyi elgondolás volt, mert nem volt semmi baj.

Tehát bent vagyunk a trónteremben. A falból selyem bársony, brokát és aranyozott diszitéssel egy hatalmas menyezet nyulik ki, alatta a diszes trónszék egy alacsony emelvényen, amely alatt egy pazar perzsa-szőnyeg terül el. A trónszékes emelvénytől balra, még a szőnyegen van helye a magyar királyi főkamarásmasternek, aki mellett a cs. és kir. darabont testőrség kapitánya s utána Ő Felsége főhadsegéde következik. Jobbról az emelvény mellett, a magyar király testőrség kapitánya, s utána a magyar királyi darabont-testőrség kapitánya következik. Ezekről távolabb áll meg az udvarnagy s mellette a szolgálatban lévő szárnysegéd. A baloldali bejáratnál, a trónszéktől távolabb a külügyi, a hadügyi s a pénzügyi közös mi-

niszterek s ezek előtt a trónhoz közel a magyar miniszterelnök. A terem közepén a trónnal szemben áll egymaga a magyar delegáció elnöke s ez alkalommal, a közjogi méltóságnak funkcionáriusaként, az én csekélységem. Hátrább áll az alelnök. Az elnök és alelnök háta mögött egy csoportban vannak a magyar delegáció összes tagjai diszmagyarban, papi öltözetben, vagy katonai egyenruhában. A rangos rendek szalagjai a vállukon, a kitüntetések a melleken. Rajtam is a diszmagyar öltözet, kardosan, azonban a vállszalag s a kitüntetések nem terhelték elnöki vállamat és elég széles mellemet. Mikor a fő ceremóniásmester, aki a pontosan előirt elhelyezkedéseket elvégzi, jelentést tesz Ő Felségének, aki huszártábornoki egyenruhájában, jobbkezében a diszkucsával, bejön a terembe, fellép az emelvényre s odaáll a trónszék elé.

Tessék elképzelni ezt a fényes összeállítást, ezt a diszes csoportot, ezt a festeni való képet. Mig a király az ajtótól a trónszék elé érkezik, a delegátusok diszkréten éljenzik az ősz uralkodót, aki mosolyogva, főhajtással köszöni meg az üdvözlést. Mikor I. Ferencz József császár és király megáll a trónszék előtt, elnémul az éljenzés, mély csend áll be, én meghajtom magam s kezdem: Császári és apostoli királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk!... s a kezemben lévő papírról folytatom és olvasom le ütemes hangsúlyozással, tiszta kiejtéssel az üdvözlő beszédet. Amint ott állok, beszélek és olvasok, egy sajátságos, meg nem magyarázható, de jóleső érzés fut rajtam végig, s agyamban megvillan a gondolat, hát hol vagyok én most? Álom-e vagy valóság-e az, hogy ebben a fényes körben, előttem a király, körülötte az udvari és állami méltóságok, hátam mögött Magyarország főpapjai, képviselők és főrendek, mélységes a csend, néma a figyelem s itt csak az én ajkam beszél, csak az én hangomat verik vissza a trónterem diszes falai, aranyos oszlopai, ékes cirádái!

Szavaim elhangzása után a király felteszi fejére kucsmáját, átveszi a magyar miniszterelnöktől a trónbeszédet, jó nagy betűivel, felteszi orrcsüptetőjét s németes hangkiejtéssel olvassa a választ, amit a delegátusok — ha tetszik, ha nem — megéljeneznek. Ekkor a király lelép az emelvényről, egyenesen hozzám jön s egy-két szóval érdeklődik a delegációs tárgyalások menetéről, megszólítja még az alelnököt s a miniszterelnök bemutatja a Felségnek az új delegátusokat. Egy-két szó ezekhez is, azután meghajtja magát, szalutál, kimegy a trónteremből s a ceremóniának vége van.

Az én elnökségem ideje alatt szintén megvoltak az udvari ebédek, a fényes estélyek. A közös külügyminiszter már akkor

nem Goluchovski, hanem Aerenthal volt, aki a Ball-platzi palotában szintén kitálaltatta az ő nagyszabású és pazar ebédjét két ízben. Én nem kaptam aranszegélyű meghívót, mert egy ülés alkalmával Aerenthal külügyminiszter — egy szép szál ember — maga személyesen hívott meg s mert ismerte gyenge német nyelvtudásomat, mindjárt meg is vigasztalt, hogy az ő felesége magyar asszony — gróf Széchenyi Gyula leánya — s így jól fogom találni magamat. És ez így is volt. Kedélyesen s élénken társalogtunk az ebéd ideje alatt, mert közvetlen mellette, jobbján ültem. Az ebéd vége felé valami francia borral kínált, amikor azt bátorkodtam megjegyezni, hogy csodálom, miszerint magyar asszony asztalánál nincsen magyar bor. De lesz kérem — mondja ő — az ebéd végén. Jött aztán igazán finom tokaji asszu. A felszolgáló, az előttünk lévő kis pohárkát, amely nem volt nagyobb egy pálinkás pohárnál, megtölti, gyengéden koccintunk s a kegyelmes asszony is, én is, egy hajtásra kiisszuk a tokajit. Azt kérdi, hogy izlett? „Kegyelmes asszonyom, a bor nagyon jó, de a pohár nagyon kicsi.” Jót nevetett rajta s újra megtöltötte mind a két poharat.

Az én elnöklésem alatt működött delegációs tevékenység megszakításokkal majdnem három hónapig tartott, éppen a téli hónapokban. Közben egy ötnapos tengerészeti kirándulás volt, ami reánk az ujság ingerével hatott, látványosságaival együtt s mert ezt átélvezni csak keveseknek jutott osztályrészül, azért erről külön fogok megemlékezni. A delegációs udvari ebédek 1908 február havának utolsó napjain folytak le a bécsi Burgban, fényes külsőségek s aprólékosan kiszabott szertartások, ceremóniák szerint. Ezekről is érdemes lesz külön írni. Most csak azt említem meg, hogy ezen a két nagy udvari ebéden, amelyek mindegyikén 120—130 meghívott vendég jelenik meg, én, mint a magyar delegáció elnöke, közvetlen szomszédja voltam I. Ferencz József császár és királynak, az első ebéden jobbján s a második ebéden balján foglaltam helyet s minden elfoglaltság nélkül feleltem kérdéseire, sőt az ebéd folyamán beszélgetésünk könnyű társalgássá fejlődött. Talán éppen azért, mert a Felség hamar észrevette, hogy belőlem az őszinte közvetlenség árad felé, tetszett neki a tiszteletteljes, de feszélyezés nélküli modor és szívesen hallgatta eleven előadásomat, sőt tréfás megjegyzéseimet és anekdotáimat. Mikor a Felség látta, hogy az evéssel vagyok elfoglalva, nem intézett kérdést hozzám, viszont ezt én is hamar észrevettem s igyekeztem mentől kevesebbet foglalkozni az étkezéssel, hogy rendelkezésére álljak, ő csak keveset evett, inkább ivott s figyelte vendégeit. Ebéd végeztével, a

főudvarmester — aki szemben ült a királlyal — odajött hozzám s meleg kézszorítással köszönte meg, hogy a Felséget szórakoztattam. Az udvari ebédeken a király mindig komoly s csak kimért beszélgetést folytat szomszédaival, de az én élénk, bátor modorom egészen felderítette őt s éppen azért, mert ő mindig csak alkalmazkodó és simulékony szavakat hall, tetszett neki az én „őszinte magyaros” feleleteim és előadásom. Ezt nem én állapítottam meg, hanem Montenuovo, a császár és király főudvarmestere. Rajta leszek, hogy ezeket a beszélgetéseket és derüs előadásokat szintén hátrahagyjam az én szíves olvasóimnak.

A koalíciós magyar kormány ideje alatt, 1908. év őszén volt még egy delegáció, amelyen ismét gróf Zichy Tivadar lett az elnök s én az alelnök. Ez már Budapesten folyt le, szintén fényes estélyekkel. A két udvari ebéd október végén, a budai királyi várban volt s én mindenütt résztvettem az ünnepélyes és szertartásos összejöveteleken.

De hát mindennek vége szokott lenni, ezek is befejeződtek. Nekem ezek kedves emlékek, sőt értékes erkölcsi maradványai multamnak, amelyekre jól esik visszaemlékezni, nem azért, mintha boldogítottak volna, hanem azért, mert tartalmasak, szépek voltak. Ezek az emlékek egy összegyűjtött szellemi tőke, ami ugyan nem biztosít megélhetést, de arra jó, hogy öreg napjaimban forgatván az erre vonatkozó adatokat, újságcikkeket és beszélő papirosokat, felelevenítsék letűnt értékemet s néhány kellemes percet szerezzenek sivár jelenemben. Mert voltak idők, habár rövid napok is, amikor úgy éreztem magam, mint a madár, amely saját szárnyaiban bízva, tulrepül az erejét meghaladó égi határon s a rohanó fellegek között bátran szeli át a képzelet magasságát.

Tengerre magyar

Ez a szállóige Kossuth Lajosnak egy 1846. évben írt vezércikkének a címéből keletkezett: „Tengerre magyar, el a tengerhez.” Ezzel a cikkel biztatta a magyar ifjúságot a tengeri szolgálatra, de a buzdításnak nem lett eredménye, mert a magyar természet nem vette be sem a tenger hullámmását, sem a hajónak szeszélyes himbálózását. Csak 30—40 év múlva nyult a kormányzat hozzá ahhoz a kényszerítő eszközhöz, hogy a sorozáson bevált fiuk egy kis hányadát beosztották a közös tengeri szolgálatra. Sehogysem tetszett a nyakas magyar fiuknak ez a nehéz kötelezettség, de aztán a reglama, meg a szigorú fegyelem alatt megszokták, mint cigány a szántást. Arról beszélni sem lehetett, hogy az intelligens magyar fiuk önkéntesen rászánják magukat tengerészti kiképzésre. Pedig szép mesterség ez a tengerészet, kár volt ezt a teret egészen átbocsájtani az osztrákoknak. De a magyar törvényhozás tagjai között is alig akadt egy-egy, a ki értett volna a tengerészethez. Én csak gróf Batthyányi Tivadarról tudom, hogy nemcsak szakavatott tengerész, de elég magas rangja is volt a tengerész tiszték között.

A magyar politikusoknak ez az általános tájékozatlansága birta rá a közös hadügyminiszteriumot arra, hogy az 1908. év elején működött delegációnak, úgy a magyar, mint az osztrák tagoknak alkalmat nyújtson arra, hogy lássák és legalább felületesen ismerjék meg a hadi tengerészet szervezetét, hajóit, felszereléseit, intézményeit és magát a tengert. Mert ha már a delegáció arra volt hivatva, hogy a rengeteg milliókat megszavazza, hát legyen fogalma arról, hogy mibe ölik bele az osztrák-magyar monarchia összes népeinek súlyos pénzbeli és anyagi hozzájárulását. Elég hiba volt, hogy a közös hadvezetőségnek ez a gyakorlati informálása addig eszébe nem jutott.

Egy szép téli napon, egy magasrangu tengerésztiszt keres

fel budapesti lakásomon s átadja nekem, mint a magyar delegáció elnökének gróf Montecuccoli tengernagy szép kaligrafikus magyar hivatalos átiratát, a melyben meghívja „az országos bizottság tagjait a közös haditengerészet hajóinak, intézeteinek és berendezéseinek megtekintésére, hogy saját tapasztalataik alapján alkothassanak maguknak ítéletet tengerészetünk szükségleteiről.” E szíves meghívásra egyelőre szóbeli üzenetem s később hivatalos válaszom az volt, hogy készséggel rajtaleszek, miszerint tanulmányozás szempontjából ezen szemléltető uton mentől több magyar delegátus vegyen részt. Mondhatom, nagy volt az érdeklődés, csak a hírlapi tudósítókkal volt nagy baj, mert ezek közül sokan szerettek volna résztvenni ezen élvezetesnek ígérkező kiránduláson, ámde a rendelkezésre kiszemelt „Thalia” gőzösön a férhely korlátozott volt.

Ez a tengeri kirándulás az utazással együtt öt napra volt tervezve és pedig 1908 január 13-tól bezárólag 17-éig s célja a fiumei és trieszti hajógyárak, valamint a pólai tengerészeti intézetek és a cs. és kir. hajóraj megtekintése volt, amelyen a meghívottak mint a haditengerészet vendégei láttattak el, az összes kényelmi igények figyelmes és pazar kielégítésével. Volt alkalmunk mindent látni, tapasztalni és tanulni, volt alkalmunk a tengerészeti hadigyakorlatok meglepő külsőségeiben gyönyörködni és volt alkalmunk leleményes szórakozásokban résztvenni s a vendéglátás sokféle megnyilvánulását élvezni.

Január 13-án, tíz órai gyorsvonat-utazás után érkezünk meg Triesztbe, ahol a kormányzó, Hohenlohe herceg és kísérete fogad. Azonnal a „Thalia” hajón helyezik el a magyar delegátusokat, mindenki egy izlésesen berendezett, fehér kabint kap. Én, az elnök, a fürdőszobás kabinon kívül, egy pazar butorzatú fogadószalont is. A delegátusok közül rajtam kívül résztvettek a kiránduláson: gróf Zichy Tivadar alelnök, gróf Semsey László jegyző, Bochanovits Lucian szerb patriarcha, dr. Nagy Emil, Tomisic György, gróf Majláth József, Buzáth Ferenc, Lovászy Márton, dr. Gál Sándor, Chernél Gyula, Bernáth Béla, Eitner Zsigmond, Medakovich Bogdán, gróf Zichy Miklós, Bakonyi Samu, Zboray Miklós, Molnár János kanonok, Thaly László s még néhányan, kikre nem emlékszem.

Másnap, január 14-én, már kora reggel öt siktengert járó torpedó-naszád szállított minket St. Marco-ban levő „Stabilimento tecnico” hajógyár óriási telepére, ahol a haditengerészet épülőfélben levő, hatalmas két csatahajót, magát a gyárat s annak műhelyeit szemléltük meg. Délután gőzcsonakok állottak rendelkezésre,

amelyeken a nyílt tengeren horgonyzó „Erzherzog Karl” csatahajót néztük meg és a „Sankt Georg” nevű vértés cirkálót. Ezek a fáradságos látnivalók egész napunkat igénybevevtek. Azt azonban meg sem kíséreltem, hogy a tapasztalatokat leírjam, mert nem is értek hozzá, de nem is tartozik e könyv keretébe.

Január 15-én reggel 7 órakor már ott állott az öt siktengert járó torpedó naszád, a Thália gőzös mellett, a mely a mi állandó lakásunk volt. Ezek a gyorsan sikló naszádok három nagy csatahajóra vitték a delegátusokat, az „Erzherzog Karl” legnagyobb csatahajóján csak a delegáció elnökei, alelnökei s a tengerészeti bizottság tagjai voltak, míg a többiek az „Erzherzog Ferdinand Max” és az „Erzherzog Friedrich” nevű csatahajókon oszlottak meg. A hajóraj taktikai gyakorlatokat végzett, a miket déli egy órán tul élvezhettük, amíg Parenzónál a csatahajók horgonyt vetettek, kevés időt töltve a villásreggelivel, délután 2 órakor már ismét a csatahajókon voltunk, a hajóraj csakhamar kifutott a nyílt tengerre s ott a Polából jövő tartalék-hajórajjal csatározási gyakorlatok folytak le. A hatalmas hosszucsövű ágyuk tüzelése, a hajóóriások gyors mozgása, a tengerész-katonák ügyessége, a vezénylő tisztek gyors intézkedései, valóban bámulatra ragadtak minket, laikusokat. A csatározási gyakorlatok után következtek az osztálygyakorlatok és a torpedó flottillának egy támadáshoz való elkülönítése. Már sötét este volt, 6 óra felé, amikor a brioni szigetektől nyugatra támadás intéztetett a torpedóflottilla részéről a két vérteshajóosztály ellen. A szakértők azt mondták, hogy ez kitűnő tengeri haditeljesítmény volt, én reám azonban az ágyuk fényes tüzijátéka, az Adria haragos hullámozása s a szokatlan kiabálások, a tengerész-katonák lázas munkája hatott. Esti 7 órára járt az idő, amikor a nyomunkban járó Thalia gőzösré áthajózva, a fényárban uszó Póla kikötőváros partjához értünk.

Január 16-ika szintén nehéz, de tanulságos napunk volt. Még alig világosodott, amikor Pólában szerhajókkal az építési szertárhoz szállítottunk, ott megnéztük az acél uszómedencét s a szárazföldi medencéket s az új acél uszómedence részére való előmunkálatokat, sőt az épülőfélben lévő vizalatt járó naszádokat és egy cirkálót. Innen áthajóztunk a felszerelési szertárba, azt végigjártuk, megnéztük a tengerészeti muzeumot, sőt volt időnk a torpedó-naszád telepének megtekintésére is. Gyors villásreggeli után a pólai belső hadikikötőben készen álló torpedó-járművekre szállítottunk s mert az időjárás kedvező volt, a külső kikötőben egy élestöltésű akna lett felrobbantva, a mely toronymagasságra verte fel a tenger viz-

tömegét. Valóban szép látvány. De még csodásabb látványosság volt a Brancorso-foknál egy élesre szerelt torpedó lancirozása, amely a víz alatt végigfutván, fehértaraju vízfodrok jelezték a torpedó rohamos útját. Megnéztük még a saccorgianai löteret, ahol egy vastag páncéllemez ellenálló képessége lett bemutatva, egy élestöltésű ágyulövessel szemben. Nem is lehetett az elsütött hatalmas ágyu közelében állani, oly irtózatosan rázta meg a levegőt. A rettenetes ágyulövedék sikerrel törte át a próba páncéllemez. Bemutatták még a torpedó-járműveknek nagy menetsebességét a fasánai csatornába és vissza. Már belefáradtunk a sok látnivalóba, de azért még meg kellett nézni a valfigói kikötőgát építését s a tengerészeti csillagvizsgáló intézetet.

Az utolsó nap, január 17-ike már nem volt ilyen érdekfelesztő és tanulságos, de nem is volt olyan fárasztó. Még javában aludtunk a „Thalia” hajónk kényelmes kabinjaiban, mikor az megindult Pólából s délfelé megérkezett Fiuméba. Hajónkról átszállva az öt torpedó-naszádra, csakhamar Bergudiba érkeztünk, ahol a „Danubius” hajógyárban Tolnay igazgató magyar nyelven üdvözölte a vendégeket, amely után a haditengerészet részére épülő torpedó-járműveket s torpedó-naszádokat néztük meg s bejártuk a hajógyár egész telepét s rengeteg műhelyeit. Innen gyalogosan a szomszédban lévő Whitehead & Comp. torpedógyárban fárasztottuk ki magunkat. Bergudiból a torpedó-naszádokon még elmentünk a fiumei tengerészeti akadémiához s azt alaposan áttekintettük, sőt bementünk egyik nagy előadói terembe, ahol az összes növendékek együtt voltak, akiket meg is vizsgáztattunk a magyar nyelvből s a magyar jogból. Jól esett észlelni nemcsak azt, hogy a tengerészeti akadémia növendékei között az arányszámnak megfelelőleg magyar fiuk is voltak, de azt is, hogy az osztrák növendékek szintén járatosak voltak a magyar nyelvben s magyar jogi tudásuk is elég volt. Különben is meglátszott hatása a mi követelményeinknek, mert például a cs. és kir. konzuli akadémia V. tanfolyamán lévő 39 növendéke közül tizenegy volt a magyar, persze, kivétel nélkül előkelő családok nagyreményű fiai.

A fiumei tengerészeti akadémián délután 5 órakor befejezést nyert az osztrák-magyar monarchia két delegációjának tengeri kirándulása. Még az akadémia nagy disztermében gyűltek össze a delegátusok, a többi vendégek s a tengerészet magasrangú tisztjei, ahol gróf Montecuccoli admirális elmondotta bucsubeszédét s köszönetét a látogatás és tanulmányozásért, amelyre előbb dr. Fuchs Albert, az osztrák delegáció elnöke s utána a magyar delegátusok nevében én modottam bucsuzó köszönetet a kalauzoló-

sért s a vendégszerető fényes ellátásért, persze magyar nyelven s hangsúlyoztam, hogy a tengerészet terén is, a magyar áldozatkészséggel arányban lévő figyelemmel legyenek a magyar érdekekre, a zászlóra és cimerre. E parádés jelenet után visszatértünk megszokott otthonunkba, a „Thalia” hajóra, átöltözni s egyszersmind pakolni.

*

Nem volna teljes az én leírásom, amely hosszúsága dacára is csak felületes, ha nem foglalkoznám még e tengeri kirándulás kellemesebb részeivel, mert hiszen a sok komoly tanulmányozás és tapasztalatszerzés közben jutott elég idő szórakozásokra és kellemes élményekre. Felesleges mondanom, hogy a villásreggelik és estebédek, amelyek mind a „Thalia” hajó nagy közös éttermében folytak le, egy-egy külön dus lakoma volt, válogatott menük és hangulatkeltő italokkal. Ezeken a házigazdai tisztet a tenger-nagy nevében László Elemér fregatt-kapitány töltötte be. Volt zenekar is, amelynek minden második száma magyar szerzeményű népdalok voltak s bizony minden estebéd belenyult az éjfélibe. Én két-háromszor nem vettem részt az ebédeken, mert ezeken kívül még estélyekre is kellett menni, inkább lepihentem, mert szóval és szemmel győztem a sok strapát, de gyomorral nem. Kimélnem kellett magamat. Ezen dus villásreggelik és estebédeken kívül mindennap külön parádés étkezések voltak gróf Montecuccoli tenger-nagyi hajóján, a Lacromán, amelyekre meghívók bocsájtattak ki. De mert az admirális hajójának étterme nem volt nagy, csak 12—16 vendéget hívhatott meg s így beosztva, minden delegátus és magasrangu tengerésztisztek odajuthattak a pazarul terített tenger-nagyi asztalhoz. Ezek az estebédek, bár külsőségeiben fényesek voltak, de fesztelenül, kedélyesen folytak le. Nekem négyszer jutott ki a terhes szolgálatból, de alig ettem, inkább csak a borokat élveztem. Az admirális minden parádés étkezésénél jelen volt Horthy Miklós, gróf Montecuccoli szárnysegédje, aki a tengernagy mellett igen figyelmes volt a vendégekkel. Ma is befelé mosolygok, ha eszembe jut, hogy egy ilyen fényes ebéden az admirális mellett ülve, tőle kérdezősködtem, hogy van megelégedve Horthy Miklós szolgálatával? Nagyon dicsérte és szép jövőt jósolt neki, természetesen a tengeri vizeken, ahol később a „Novarra” csatahajó parancsnoka lett. Sőt, ma Magyarország kormányzója. Jól felvitte.

Volt egy felejthetetlen óránk a Miramare-kastélyban, ebben a csodás, remek várszerű fehér épületben, melynek falai belenyulnak

a tengerbe. Közel Trieszthez, remek látvány a kilátás. Végigjártuk a termeket, ahol egykoron a szerencsétlen Miksa mexikói császár és hitvese, Sarolta éltek előbb boldog éveiket. Ott van a császár és császárné közös hálószobája, egy világoskék misterium, nehéz selyemkárpit fedi a falakat, középen a széles mennyezetes násznyoszolya, amelyben később Rudolf és Stefánia is élvezték mézes-heteiket. Aztán a szófa fürdőkáddal. A trónterem vörös tapétával, beleszőve száz és százféle nagyságban Brazília címere. Itt van a Habsburgok családfája is, de hol vannak a Habsburgok? Van egy kis fekete kareol asztalka, amelyen Miksa császár aláírta a braziliai császárság legelső alkotmányát. Egy valódi Van Dyk kép ejti bámulatba az embert. A miramarei kastély egy tengerbe nyúló sziklára van építve, normann izlésben. Gyönyörű parkja, tropikus növényekkel. Sok műkincs van benne elhelyezve s egy kis múzeum egyiptomi és görög régiségekkel s mindezen ritka látványosságokon mi csak keresztül szaladtunk.

Benéztünk egy késő délután a Brioni szigetekre is, melynek egyikén a Tegethoff erőd áll, kies szép hely, ahol sétálgattunk. Még épségben van egy-egy része a római csatornázás és vívezetéknek kőalapozásu és széles csöveivel. Mielőtt kijöttünk a szigetről, amelynek alig van száz lakója, megmutattak egy sziklába vajt pincét, sőt régi borokkal is megkínáltak.

Pólában január 15. és 16-án a tengerészeti kaszinóban fényes összejövetel volt. Az első napon egy nagyszabású hangverseny s a második napon az országos bizottsági tagok tiszteletére Reunion lett rendezve. Egy tengernagyi parádés ebéd után esti 10 órakor vonultunk be a már egybegyűlt előkelő társaság közé, szinte szertartásosan. Én gróf Montecuccoli admirális jobb-ján lépkedtem s utánunk a delegátusok, a zenekar magyar Hymnuszt intonál s elfoglaljuk helyeinket. Szétnézek a ragyogó teremben, bizony én itt nem ismerek egy lelket sem, de azért a hivatalos derű ott mosolyog az arcomon, erre okom is volt, mert sok szép asszonyt és leányt láttam együtt. Talán már belekezdtem volna egy kis unalomba, amikor gróf Montecuccoli tengernagy karonfog s azt mondja: Jöjjön elnök ur, bemutatom egy szép magyar asszonynak, de nem mondotta kinek. Egyszerre felderültem, amikor meghajtom magam egy igazán szép és bájos asszony, egy aradi leány előtt, aki nem volt más, mint Horthy Miklósné, szül. Purgly Magda urhölgy. Az egész fényes társaságban az egyetlen magyar hölgy. Hát persze, hogy mindjárt otthon voltam s jól éreztem magam s kedélyesen elcsevegtünk Aradról és ara-

diakról. Volt rögtön társaság is, mert Horthy Miklósné bemutatott néhány ismerősének. Mindjárt fel is kértem az én bájos földimet a négyesre, gróf Montecuccoli tengernagy pedig egy másik hölgyet, Welsersheim Wilhelmné szül. Wahldorff urnót kérte fel s ez a két pár az egyetlen négyest egymással szemben táncolta el. Volt egy izléses táncrend is s az egyes táncok megnevezése alatt tengeri és tengerészeti fényképek voltak elhelyezve. Ebbe a táncrendbe az én kedves táncosnőm, a táncrend ceruzájával be is írta nevét így: „Póla 1908 I. 16. Horthy Miklósné”. Mikor ő ezt kedves mosolyával megtette, akkor még egyikünk sem gondolta, hogy felmagasodik a magyar kormányzói szék legfelsőbb méltóságába, én pedig lesülyedek a romániai közélet magyar szürkésébe. De volt ott még egy másik magyar hölgy is, Fiedler Pálné szül. Kenessy Juliska, akivel néhány lépést táncoltam. A táncszámokat a Walzer uralta, de volt egy Two Step is. Nem sokáig időztem ezen lelket gyönyörködtető Reunionban, mert kifárasztottak a nappali programm nevezetes eseményei.

Volt még egy fényes estebéd Reinlein báró, pólai kerületi kapitány palotájában, amikor egy kis magyar- és olasz-barát irredentista tüntetés volt és csak annyiból állott, hogy mintegy száz főnyi tömeg lármázott s kiabálta Abasso tedeschi (Le a németekkel!) Gróf Montecuccolit megabzugolták, engem pedig megéljeneztek, de a rendőrség hamar szétkergette őket.

Elmondhatom, hogy ez a tengeri kirándulás életem legszebb napjai voltak, amelyeken nekem az első hely jutott. Dr. Nagy Emil, aki az egyik budapesti lapnak sűrűn írta a tudósításokat, az én szerepemről a következőleg emlékezett meg: „Az est alatt Barabás Bélát, mint a delegáció elnökét, valósággal hódolattal vették körül s kuruc alakja arany paszomántok között délcegen feketéltet. Majd maga köré gyűjtötte a fiatal magyar tiszteket, az asztalfőn a szépséges Horthy Miklósné prezidiált s úgy mulattunk együtt, megállapítván, hogy ehhez már mégis csak mi értünk legjobban”.

És dr. Nagy Emil leírja azt a derüs jelenetet is, amikor én ott felejtettem az egyik csatahajón a térdtakaró plaidemet. Már eltávoztunk a csatahajótól, amikor észreveszem, „wo ist mein pléd?” Erre az admirális visszafordítja a torpedó-naszádot s felkiált a csatahajóra, hogy kerítsék elő az elnök ur plédjét. Nosza, van lőtás-futás, a csatahajón minden élőlény keresi az elnöki takarót, a míg végre az egyik tiszt megtalálja egy karfán a szökevényt s mint diadalmi zászlót lobogtatva a szürkületben, ledobja a torpedó-naszádra a plédet. A nagy riadalom elcsendesült, a csata-

hajó lámpái eloltattak s megleégedetten mormogták a nagy hajón: „man hat gefunden den pléd des Herrn von Barabász”.

A tengeri kirándulás ünnepélyességeinek méltó befejező fény-pontja volt az utolsó estén az a fényes pompájú estély, a mit gróf Nákó Sándor, fiumei kormányzó a kormányzói palotában rendezett esti 10 órakor. Az Adamich-téren a delegátusok tisztelére katonai térzene volt, a Thália hajó, amelyen mi laktunk, ezer és ezer apró fénylámpával feldiszitve ragyogott a szép éjszakában. A kormányzói palota és Fiume középületei kivilágítva, a szerpentin-uton való felvonulás alkalmával ragyogó diszben fénylett a magyar kikötő-város. A nagyszabásu estélyen mintegy 300 vendég hullámozott a kormányzó palota remek termeiben, igen sok szép hölgy is s a katona és cigányzenekarok felváltva szórakoztatták a frakkos és egyenruhás előkelő közönséget. A háziasszony, gróf Nákó Sándorné páratlan kedvességgel fogadta vendégeit a kormányzóval együtt s éjfél felé megnyitak a büffé-termek, ahol izes falatok, finom magyar borok, habzó pezsgő állottak rendelkezésre s nagy felszolgáló személyzet igyekezett eleget tenni mindenki kívánságának. Éjfél után három felé járt az idő, amikor egyenesen a fiumei vasuti állomásra hajtattunk. Itt már készen állott egy hosszú különvonat, amelynek fülkéjében elhelyezkedve s hamar álomba merülve megindult velünk a vonat Budapestre. Szép volt, vége volt.

I. Ferencz József asztalánál

Az egykori hatalmas Ausztria-Magyarország ős fejedelmének udvartartása a régi és feszes spanyol udvari etikette szerint volt berendezve. Szigoruan megszabott formaságok, ütemre járó szertartások és fényes külsőségek tették feszezzé az ugynevezett császári és királyi udvart, a melynek magassága közönséges halandók számára nemcsak elérhetetlen volt, de az álomképek és meseszerűség csillogó felhőivel voltak burkolva.

Engem ritka és szerencsés végzetem sodort bele e szokatlan légkörbe s nem resteltem bevallani, hogy erős demokrata lényem dacára, én ott nemcsak fesztelenül állottam meg helyemet, de jól is éreztem magamat. Ennek érthető magyarázata az volt, hogy nem a mélység és magasság, nem rangkülönbség, nem a fény és árnyék ingadozó hatásai alatt, hanem emberi szempontból fogtam fel az adott helyzetet, vagyis röviden kifejezve, én a királyt éppen olyan embernek tartottam, mint magamat. Ez az egészséges felfogás irányította magatartásomat s tette könnyűvé szereplésemet.

Nem számítottam reá s nem is jutottam volna hozzá, ha a tucat-képviselők névtelen gárdájában foglalok helyet. Ámde 1901 év őszén, a hires nagyvárad választás, amikor az öreg szabadelvű „generálist”, Tisza Kálmánt buktattam meg saját biztos fészkében, ez nevemet felkapta és igénytelen személyem is az országos érdeklődés központjába került. A politikai körökben igen sok ebéd- és estélyekre voltam hivatalos.

1902 február 17-én Széll Kálmán miniszterelnök és neje hívtak meg ebédre délután 6 órára. Aradon kaptam meg a meghívót s persze el voltam határozva, hogy a szíves meghívásnak eleget teszek. Éppen készültem Budapestre, amidőn kapom a miniszterelnök sürgönyét, hogy azonnal utazzam Budapestre s keressen fel. El nem tudtam képzelni a sürgősség okát s február 17-én délelőtt a képviselőházban már kerestetett Széll Kálmán s hozzám siet e szavakkal:

— Te, Béla! Bocsáss meg, ma este nem jöhetsz hozzám a a miniszterelnöki ebédre...

— Na, szép házigazda vagy, Kegyelmes uram, meghivsz a parádés ebédre s aztán lemondod, hát ezért sürgönyöztél fel Aradról ?

— Hát, igen ezért, mert ma nagy kanállal fogsz ebédelni, fel kell menned őfelségéhez. Nesze, itt van a királyi meghívó, ugyanazon órára.

Csakugyan. Olvasom, hogy Nagyságos dr. Barabás Béla országgyűlési képviselő ur meghivatik legfelsőbb udvari ebédre, Budapest, hétfőn, 1902. évi február hó 17-én délután 6 órakor. Hozzá teszi Széli Kálmán miniszterelnök:

— El ne felejtse, okvetlenül menj fel s aztán sugja: Az öreg felség kíváncsi rád, aki az ő leghűbb magyarját buktattad meg.

Ne csodálkozzék rajta senki, ha kinyílt a szemem s észrevettem, hogy én is vagyok valaki.

A meghívón az is rajta van: „Az urak frakkban, tábornok urak szolgálati, vagy ezredtulajdonosi egyenruhában, a többi tiszt urak diszegyenruhában, szolgálati jelvény nélkül jelennek meg. Felmenet a jobb szárny kapujánál, gyülekezés a fogadtatást teremben.”

Csakhamar megtudtam, hogy a képviselők közül ki van még meghiva az udvari ebédre s így történt, hogy br. Tallián Béla képviselőtársammal együtt s az ő fogatán hajtottunk fel Budára, a királyi várba. Utközben kérdi tőlem Tallián Béla, hogy nem-e drukkolok, mert először megyek királyi ebédre? Ő már megszokta. Kijelentettem, hogy kíváncsi vagyok, de nem drukkolok, mert a hol a többi meg van, ott elférek én is, s aztán amit a többi csinál, azt csinálom én is.

Az ebéd 22 személyes volt, az elhelyezkedés gyorsan megy s az ételfogások egymásután kerülnek az asztalra. A lakájok csak egyszer kínálnak, de a különböző finom borokat, minden étel után más-más fajtát, szorgalmasan töltik, mihelyt a vendég poharát kiitta. Eleinte nagy csend, senki szavát nem lehet hallani, csak később, ahogy fogynak a fogások, úgy kezd nőni a beszélgetések tompa hanghullámozása. A felség az ilyen kis ebédeken keveset beszél, mert hiszen ismert és unott államférfiak ülnek mellette. Előtte ott van elég nagy rajzban az asztal térképe, az egyes elfoglalt helyek pontosan megjelölve a meghívottak neveivel, rangjával és foglalkozásával. Maga a király kevés fogásból és keveset eszik, inkább iszik. Az evésből szabad idejét azzal tölti, hogy szemüvegével nézi az asztal rajzát s figyeli vendégei közül különösen azokat, akik új vendégek. Szinte tanulmányozza az arcokat, nehogy

később a cercle alkalmával összetévessze az embereket. Maga az étkezés egy óra alatt készen van s asztalbontás után őfelsége s az összes vendégek egy külön terembe vonulnak, aki akar rágyujt cigaretta vagy szivarra s rögtön kezdődik a cercle, olyformán, hogy a vendégek ugyanazon sorrendben, ahogy az asztalnál ültek, egymás mellé állanak, ezt a főudvarmester rendezí.

Ekkor őfelsége kivétel nélkül minden vendégét megszólítja, egy-két perc mindenkit megillet. Mikor a sorrendben hozzám ért, azt kérdezte tőlem, — mintha nem tudná — honnan képviselő? Mondom Nagyváradról.

— Élénk, jóforgalmu város? Sok jót hallottam e városról.

A többi aztán az én feladatomban, nekem kell beszélni s hogy érdeklődését felkeltssem, hamar előhoztam a honvédtisztképző iskolát. Elmondottam, hogy ezt meglátogattam, a berendezést megnéztem, az intézet parancsnoka nemcsak megmutatott mindent, de a tisztikar meg is vendéglátott. Mosolyogva hallgatta előadásomat, szép világos kék szemével jól megnézett s 3—4 percnyi időzés után a szomszédnál folytatta az érdeklődést. Esti nyolc órakor vége volt a szertartásos vendéglátásnak s hazaérkezve a fényes udvari ebédre — jóízűen vacsoráztam.

1906. és 1908. években összesen hat udvari ebéden vettem részt, mint a magyar delegáció alelnöke és elnöke. Ez már előkelően parádés és fényes udvari ebéd. A meghívottak száma 90—100 egyén, az osztrák-magyar monarchia főpapjai, főrendjei, a legmagasabb rangú katonák, hercegek, grófok, bárók s mindkét állam delegációjának kiválasztott tagjai. Ferencz József császár és király a két állam parlamentjeivel s azok tagjaival nem sokat tördött, de a két országgyűlés által kiküldött 60—60 tagú delegációra sokat adott, mert ezek kezébe volt letéve a monarchia sorsa, a külügy, a hadügy s az ezekre vonatkozó pénzügy. Ezeknek vezetői a császári és királyi háznak „az én házamnak” — és nem „házamnak” — miniszterei voltak.

Megérkeztünk a bécsi Burgba s a nagykövetek lépcsőjén megyünk fel, ahol egy nagy előteremben aranyozott libériás lakások veszik el felső kabátunkat, cylinderünket, botunkat s bemelegyünk egy másik helyiségbe, ahol az ajtónál az udvarmesteri asztalhoz utasítanak. Itt tudunkon kívül szemügyre vesznek, vajjon megfelelően vagyunk-e öltözve, nincs-e ruhánkon valami hiányosság. Kezembe adnak egy arannyal szegélyezett finom karton lapot, a melyen kaligrafikus betűkkel ez van nyomva és írva:

Nagyságos Barabás Béla országos bizottsági elnök ur
sziveskedjék az asztalnál jobbról, Ő csász. és apostoli
királyi felsége mellé ülni.

A harmadnap i udvari ebédén már nem jobbra, hanem bal-
felől van számomra a hely kijelölve, szintén őfelsége mellé. Bécs-
ben mindig a magyar elnöké az elsőség, míg Budapesten az osz-
trák elnököt érte ez a tisztesség. A meghívottak pontosan gyüle-
keznek a szertartás-teremben s az ebéd kezdete előtt egy nagy
csoportba állítják fel a vendégeket, szembe azon terem ajtajával, a
honnan a felség megérkezik. A csoport élén a két elnök egész elől,
előbb én s utánam az osztrák elnöktársam, dr. Fuchs. Pontban 5
órákor a főudvarmester pálcája a terem padlózatán hármat kopog,
amire megnyílik a nagy kétszárnyu ajtó s azon belép huszártábor-
noki egyenruhában I. Ferencz József, az aggastyán császár és ki-
rály, baljában csákója, fejét az egész társaság előtt gyengén meg-
biccenti s egyenesen felém tart, a magyar elnök elé. Nincs éljen-
zés, csak néma főhajtás a házigazda előtt. Csak egy kérdést intéz
hozzám, hogy miként haladnak a tárgyalások? Három szó a fe-
lelet s ugyanaz történik az osztrák elnök előtt. Ekkor az öreg csá-
szár és király megindul a felterített óriási nagy terem felé, a két
elnök nyomában s az egész társaság utána. Két perc alatt a csá-
szár s vendégei elfoglalják a számukra kijelölt helyeket. Mindenki-
nek helyén ott a neve s császári koronával diszitett étlap francia
nyelven s német nyelven a Musik Programm. Az étlapon 13 fogás
s a zenelapon nyolc műdarab van jelezve. Ezek között pl. Dollar
Walzer, Fall, Ungarische Tänze, Brahms. Die Sirene Polka mazur.
Jós. Strauss. Fantasie a. d. Oper: Madame Butterffly, Puccini, stb.

Leülök a helyemre s arcomat látom visszatükrözni a fényes
arany tányérból. Arany edények azonban csak őfelsége s a két
elnök előtt vannak. A többi finom porcellán terítékek és evőesz-
közök a császári ház cimereivel ellátva. A kiszolgáló, fényes libé-
riába öltözött lakájok egész hadserege áll rendelkezésre. A fő-
lakáj kizárólag őfelsége rendelkezésére áll. A többiek úgy van-
nak beosztva, hogy minden három vendégre négy lakáj jut. Az
egyik az ételt kínálja, a második a bort töltögeti, minden étel után
más fajtát, a harmadik a tányér- és evőeszköz cserét végzi s a ne-
gyedik vigyáz a háromra, hogy rend legyen.

A nagy teremben nincs egy tányércsörrenés, ünnepi csend,
csak a zenekar lármá nélküli finom akordjai hangzanak. A fogások
pontos egymásutánban következnek. Nincs sietés, van idő az
evésre, ivásra s telik idő a halk beszélgetésre is a szomszéd-

dal. A császár a két szomszédjával beszél, mindjárt a leves után hozzám fordul s így szól:

— Örvendek, hogy egy polgárember ül mellettem! Érdeklődik a delegáció tárgyalásai iránt. Velem csak magyarul beszél, mert tudja s bocsánatot is kértem tőle, hogy nem birom jól a német nyelvet. Polgár voltomra azért célzott, mert 3 nappal előbb elhárítottam magamtól a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot, a kegyelmes címet.

A hivatalos beszélgetésen túl a felség szívesen vette a könnyű társalgást, a szórakoztató előadást, sőt az anekdotákat is. Nem unatkozott velem, élénken érdeklődött elbeszéléseim iránt, sőt jóízűen nevetett is, ami a szomszédos környezetnek fel is tűnt. Érdekes volna elsorolnom azt a sok kedélyes elbeszélést, de ezekre majd rátérek.

Az ételek utolsó fogása a dessert. A vendégek előtt nagymennyiségű finom cukorkák vannak elhelyezve aranyozott, ezüstözött papírokban, továbbá iparművészeti bonboniéreket a felségnek vagy a királyi család tagjainak arcképével. Mindezek arra valók, hogy a vendégek megrakják tányérjaikat, odateszik a helyüket megjelölő névkártyát s ott hagyják. Mire a távozáskor a lakájok felsegítik a kabátokat, kézbeadják a jól becsomagolt cukorkákat s ezeket viszik haza — a családnak a királyi asztalról.

Én — mert őfelsége mellett ültem, — nem tartottam helyénvalónak hozzányulni e finomságokhoz, pedig jól tudtam, hogy mi a rendeltetésük. Őfelsége ezt a szerénységet észreveszi s megmagyarázza nekem, hogy a cukorkák mire valók, ő maga két szép bonboniert tesz a tányéromra, azzal, hogy azokat vigyem haza a feleségemnek és biztatott hogy másfajta édességeket is rakjak a tányéromra. Meg is tettem s mély főhajtással köszöntem meg szíves figyelmét.

Még egy-két pillanat, a felség szétnéz a hosszú asztalokon s feláll, meghajlik s indul előre, egy másik hatalmas társalgóterem felé. Az összes vendégek követik.

Fekete kávé, ami pedig a gazdag étrend után igen jól esett volna, nem volt. S elmaradtak a fejedelmi szivarok is, tekintettel a felség öregségére s gyengélkedésére. De jött az ugynevezett cercle. Amíg tart az összecsoportosulás, addig a főudvarnagy foglalkoztatja a felséget. Utána nyomban a két elnököt szólítja meg, engem magyarul, az osztrákot németül. De csak néhány szó, mert hiszen az asztalnál kibeszélhattük magunkat. Utánunk jönnek udvari sorrendben a közös miniszterek, a magyar s az osztrák

kormány tagjai, egyikkel rövidebb, másikkal hosszabb ideig. Ezután rendszertelenül jönnek a meghívottak. Míg a felség az egyik vendéggel beszél, azalatt már néz széjjel a nagy társaságon, keres ismerős vagy ismeretlen arcot, hogy kit szólítson meg. Ha távolabbi egyént szemelt ki, akkor megy a társaságon keresztül az illetőhöz s mikor beszél valakivel, egy tiszteletteljes távolsági kör alakul, nehogy a beszélgetést zavarják.

Én már tul lévén a királyi megszólításon, ráértem megfigyelni az — embereket. Ebben a fényes társaságban a diszes ruhák, gazdag öltözetek és komoly külső alatt mennyi hiuság, mennyi gyarlóság tobzódott. A száz vendég közül csak 15—20 egyént szólított meg a felség, de ebben a kis számban valamennyi benne akart lenni. Azért a sok kegyelmes, méltóságos és nagyságos urak mind úgy igyekeztek, forgolódtak, előtérbe helyezkedtek, hogy a felség szeme észrevegye őket s hozzáforduljon. És ez néhányszor sikerült is s a boldogság pirja futott át annak arcán, aki dicsekedhetett vele, hogy a felség megszólította. Szinte vetélkedtek, tülekedtek érte azok, akik lefelé gögősek, büszkék, zsarnokok, de felfelé alázatosak, gerinctelenek.

Sajátságos, én reám ezek a fényes ürességek nem voltak kábitó hatással, jól esett azokat átélvezni, de gondolkozásomon, modoromon, viselkedésemem nem változtatott. Az én közérzületem nyugodt és kedélyes volt úgy az udvari ebéden, valamint a „Jó pásztornál” a Kossuth-asztaltársaság öreg, érdemes elnöke, Nagy Kálmán bácsi mellett. Amott több volt a fény, itt több volt a sziv. Elmult, elnémult mind a kettő.

Kedélyeskedés a királylyal

Már irtam az udvari ebédekről, azoknak feszes lefolyásáról s a szokásos ebédutáni királyi cercleről. Ezek mind formaságok, előkelő gesztusok, amelyekben nincs lényeg, de nincsen bennük lélek sem. Derült kedély, melegség, humor, ezek éppen messze járnak a szertartásos hangulattól, csak a szomszédok diszkrét megjegyzései idéznek elő némi zsidongást.

A delegációs udvari nagy ebédeken a felséges házigazdának két közvetlen szomszédja volt, az egyik én magam s a másik az osztrák kollega, a birodalmi tanács delegációjának elnöke. Elhiheti mindenki, ha mondom, hogy én a szokásos formaságok illendő betartása mellett, egészen fesztelenül, otthonosan s kényelmesen ültem a király mellett, mint bármely más előkelő uri asztalnál. A köteles tartózkodás csak addig tesz hallgataggá, amíg a király meg nem szólít, mert én nem szólhatok hozzá, míg erre alkalmat nem kapok. De ha a beszélgetés megkezdődött, akkor már csak arra kellett ügyelnem, nehogy akkor szóljak hozzá, amikor a másik szomszédjával van elfoglalva, no meg amikor eszik vagy iszik. Azonban maga a király is figyelmes volt, mert amikor nekifogtam a császári konyhaművészet izletes fogásainak élvezéséhez, vagy röviden mondva, ettem, ő sem zavart kérdéseivel, beszédjével.

Én mindjárt az első megszólítás és leadott rövid feleletem után észrevettem, hogy az én felséges házigazdám engem nem szertartásosan, hanem bizalmasan, jólesően kezel. Hiszen reá nézve is, én egy szokatlan s rendkívüli szomszéd voltam, mert azoktól, akik addig mellette ültek, csak áradozó szavakat, alázkodó kijelentéseket vagy éppen hizelgő frázisokat hallott, míg az én ajkamról a belső meleg hangulatnak keresetlen szavai sugároztak emberi lelkébe, az emberi érzéseket. Az ő jóságos tekintete, szemének szelid tapadása az én szememre, megértette velem, hogy jól esik neki a polgári ember tiszteletteljes egyszerűsége.

Az első formaságok után, minthogy a társalgásnak keresni kell a témát, a delegáció tevékenységéről, a tisztí fizetések fel-emeléséről, a tárgyalások menetéről folyt a beszéd, amiket én nem rideg szavakkal, hanem formába öntött, derült tónusban adtam elő. Sokat foglalkozott velem s mikor látta, hogy előttem már 2—3 pohár van borral megtöltve s én nem nyultam hozzá, azt kérdi tőlem: Nem szereti a bort? „De igen, felséges uram s iszom is.” Mikor előtte az egyik pohárból ittam, kedvesen magyarázta, hogy az milyen bor. S ezzel rátértünk a bortermelésre, persze én egymásután soroltam elő a magyar borvidékek és Hegyalják kitűnő borait, amiket figyelemmel hallgatott. Sőt jeleztem neki, hogy a magyar bortermelés olyan szép lendületet vett, miszerint a bácskai homokbuckákban is igen jó bor terem. Neki ez ujság volt s azt kérdi tőlem, hogy ez a bácskai bor is exportképes?

— Nem, Felséges uram, — feleltem én — mert a bácskaiak karácsonyig mind megisszák! Olyan derült lett az arca az öreg királynak, jóízűen mosolygott erre a nem várt frappáns feleletre.

Később a magyar nép szokásaira s a néplélek őszinte megnyilatkozására került a beszéd sora s hogy ezt bemutassam, el-beszéltem neki, hogy anno dazumal, az 1850-es évek elején, Albrecht főherceg arra vállalkozott, hogy az akkor egész fiatal császár nevében bejárja a nagy magyar Alföldet, hogy a fejedelem iránt rokonszenvet keltsen a magyarság szívében. Egy szép tavaszi napon Hajdunás vagy Hajduböszörménybe utazott Albrecht főherceg négyes diszfogaton s mellette ül a főispán. Megérkezve a város szélső házához, innen be egészen a főtérig, a lakosság és az iskolás gyerekek ünneplőbe öltözve fel voltak állítva a bevonuló ut két oldalán s amerre a főherceg fogata megy, mindenütt harsányan kiáltja a nép: Vivát! Vivát!

Ez a „vivát” feltűnik Albrecht főhercegnek s azt kérdi a mellette ülő főispántól: Mi most nem magyar városban vagyunk? De igen Fenség, ez a város tiszta magyar! Hátha tiszta magyar — szól a főherceg — akkor miért kiáltanak vivátot és miért nem kiáltanak: Éljen, éljen! Azért fenséges uram, — felel a főispán — mert ha éljent kiáltának rögtön utánakiáltanak — Kossuth Lajos! Hát Ferenc József erre hangosan felnevetett s mert már az ebéd végére értünk szétnézett s derüs jókedvvel asztalt bontott.

De még elevenebb volt s egészen feszelen a társalgás harmadnap, amikor azon a parádés udvari nagy ebédén én szintén a király mellett ültem, de nem a jobb, hanem a bal oldalán. A beszélgetést a király már egészen kedélyesen kezdte, mert az volt

az első kérdése, hogy hol jártam tegnap és mit láttam? Valami Apolló nevű elsőrendű szép lokálban voltam s el kellett mondanom a műsor java részét, amelyből az tetszett a királynak legjobban, hogy milyen aprólékossággal verik bele a tanulók fejébe Goethe életrajzát s viszonyait.

De elmondtam azt is, — persze az aktualitásnak megfelelőleg komoly és szomorú hangulatban — hogy tegnap délelőtt elmentünk feleségemmel együtt a kapucinus-templom császári kriptájába, ahol a fejedelmi koporsókat, sarkofágokat néztük végig s kegyeletérzéssel hallgattuk a vezető kapucinus barát előadását a halott császárok és királyokról. A hallgatók, mintegy huszan voltunk s már gyülekeztünk a feljárathoz. Látom, hogy a kalauzoló szerzetes türelmetlenül néz szét s várja, hogy a társaság együtt legyen. Ámde az én feleségem áhitatos hangulatában ott felejtette magát Erzsébet királyné diszes koporsójánál s imádkozik. Erre én odaszólok hangosan az asszony felé: „Írén, gyere már, mert dühös a német!” Mikor a feleségem sietve odaérkezik a társasághoz, a páter hozzám fordul s azt mondja szeliden, de ékes magyarsággal „Kérem, sem nem dühös, sem nem német.” A király elmosolyogja magát s mintegy kitanításképen azt mondja nekem: „Hát elnök ur nem tudja, hogy ezek a kapucinus-barátok, akik őrzik a császári sirböltöt, azok mind magyarok s alig van köztük egy-két osztrák.” Megköszöntem a kegyes felvilágosítást s ő még egyet-mást elmondott ezekről a derék barátokról.

Előhoztam a császárnak azt is, hogy tőlem sokan érdeklődnek, vajjon jól beszél-e a Felség magyarul? Mire én erre azt feleltem, hogy egészen jól beszél. Erre a császár egész jóindulatulag hozzám hajolva, ezt a kis beszédet mondja, legyintve a kezével: „Ej kerem szepen, en valamikor nagyon jól és szepen beszelt magyarul, a régi irány szerint s a régi szavakkal. De most már sokat elfelejtettem, most már keveset beszelek. De a feleségem az kitünően beszelt magyarul.” Szóról-szóra irtam le, ilyen sokat egy szuszra nem is mondott. Engem meghatott a „feleségem” szó, mert sem császárné, sem királynénak nem nevezte, de igazán, magyarosan, feleségnek. Ez a kis beszéd igazolja, hogy ez a hatalmas koronás fő, ez az agg fejedelem, milyen közvetlen emberi érzéssel társalgott velem, — egy másik emberrel.

Ezen az udvari ebéden a másik oldalamon mellettem ült Aerenthal külügyminiszter s egy kis idő jutott, hogy vele is beszélhettem, amikor a Felség az osztrák delegáció elnökével, a jobboldali szomszédjával foglalkozott. Aerenthal külügyminiszter

gratulált nekem, hogy az ő felesége (gróf Széchenyi Gyula leánya, tehát magyar asszony) milyen jól mulatott velem a nála lévő gála-ebéden, ahol én a háziasszony jobbján ültem. Nagyon tetszett neki, hogy én a tokaji asszunál, amelyet egy pálinkás pohárban szolgáltak fel, valamit mondtam, de már nem emlékszik rá. Erre én elmondtam neki németül s a külügyminiszter nem az én mon-dásomon, hanem azon nevetett, hogy én milyen ékesen mondtam azt el németül. Hangosan kacagott, amit a király is meghallott, odafordul hozzám s azt kérdi: „Mit nevetnek olyan jóízűen?” Erre én a Felségnek is elmondottam ugyancsak németül az Aeren-thalné kegyelmes asszonnyal történt párbeszédet (amelyet más helyen leírtam a tokaji borról). A király szintén jóízűen nevetett, úgy, hogy a környezetnek is feltűnt, milyen jól érzi magát az öreg császár, akit ilyen derült hangulatban rég nem láttak.

Milyen emlékek ezek! Ne csodálkozzék senki, ha visszagon-dolva a multra, jóleső érzés futja át szívemet, mert régi jó kedé-lyem nemcsak saját polgári környezetemet, de a magas körökbe tartozó előkelőségeket, sőt magát I. Ferencz Józsefet, a hatalmas osztrák császárt és magyar királyt is képes volt szóval tartani, szórakoztatni. Ő már elpihent, elpusztult a trónja is s emléke már csak a történelemben fog élni.

A koronázás és a Gotterhalte

A z osztrák császár és magyar király, I. Ferencz József 68 évi uralkodása után, 1916 november 21-én elhalt. Helyébe unokaöccse, IV. Károly került a császári és királyi trónra, amikor a világháború borzalmai már két és fél év óta kinozták Európát s pusztították a harcban álló országok emberanyagát, erkölcsi és vagyoni értékeit.

A közös küzdelmet harcoló Ausztria és Magyarország között az akkori viszonyok egy érdekes helyzetet teremtettek, azt, hogy Ausztria teljesen elveszítette súlyát s a monarchia politikai irányítása Magyarország kormányzatának kezébe került. Ausztriában a parlament elnémult, ott már évek óta a császári hatalom önkénye dirigált, míg Magyarországon az országgyűlés élénken foglalkozott a világeseményekkel s a háború által előidézett nemzetközi irányításokkal. A monarchia súlypontja tehát Magyarország volt.

Ezen a fiatal új császár és király nem változtatott, de nem is változtathatott volna. Így magától adódott Magyarországra nézve az a kedvező helyzet, hogy az ő uralkodói súlypontját szintén Magyarországra helyezze. És míg eszébe sem jutott, hogy Ausztriában magát ünnepélyesen osztrák császárrá avassa, addig sietett eleget tenni a magyar alkotmány követelményeinek s kívánta magát mielőbb apostoli magyar királlyá koronáztatni, hitlevelet kiállítani s az esküt letenni. Ezzel is fokozni akarta Magyarország rokonszenvét, hűségét, szeretetét.

A koronázást 1916 december 30-ára tűzték ki. Nem rendeztek országos nagy parádét, hisz ez nem is illett volna bele a világháború szenvedéseinek hangulatába, de azért a koronázás teljes formáságainak ünnepélyes méltósága s a fényes külsőségek, ceremóniák betartattak. Az összes szertartások a budai vár kis területére osztattak be.

Ősi szokás volt s ehhez a copfos aulikusok ragaszkodtak,

hogy bárhol a király megjelent, a katonabanda a „Gotterhalte” dallamaira zendített. Nekem és velem együtt a magyar népnek, ez nem tetszett. Ez nem lényeges kelléke a loyaltásnak. A koronázási programba azonban bele volt illesztve a katonazenekar s így biztosra vettük, hogy ott is a „Gotterhalte” dallama fogja kellemtelenné tenni a közhangulatot.

Hátha lehetne ezt elkerülni ?

December 15-én a képviselőház elnökétől engedelmet kértem és kaptam egy sürgős interpelláció előterjesztésére a kormányhoz. Ebben követeltem, hogy ezután a király arcképe, mindenütt ahol az kifüggesztetik, ne a rideg katonaruhában, hanem a magyar királyt feltüntető közjogi jelvényekkel ábrázoltassék. Azt is megkérdeztem, hogy a koronázás alkalmával milyen ruhában lesz a király. Ez csak a bevezető volt és szóról-szóra így folytattam:

— „Engedjék meg, hogy rátérjek egy igen kényes kérdésre, amely eddig sok tapintatlansággal kezeltetvén, a magyar ember lelkületébe diszharmóniát okozott. És ez a „Gotterhalte” kérdése. (Halljuk! Halljuk! balfelől.) T. Ház! Engem gyermekkoromban megtanítottak, hogy akkor, amikor a szabadságharc nagy küzdőinek és hőseinek szenvedése elérkezett, mikor azok egyrésze mártírhalt szenvedett és a szabadsághősöket bitófára és a golyók elé vitték, akkor a kivezényelt katonaságot imára a Gotterhaltéval hívták fel. Ezen emlékek hatása alatt, a magyar ember lelkületében nemcsak idegen, de gyűlöletesség is vált. Az a célom, hogy ez a dal, ez a himnusz ezután Magyarország területén elhallgasson.

Ma új királyunk van és bizom abban, hogy az ő fiatal gondolkozása kiszabadítja magát a régi elrozsdásodott hagyományok és a katonai reglamák ósdi rendelkezései alól és intézkedni fog arra vonatkozólag, — és erre magyar tanácsadóinak kötelességük súlyt helyezni — hogy a magyar ember fülének semmiesetre sem kedves „Gotterhalte” többé fel ne hangozhassék.

A „Gotterhalte” nem a császári ház, hanem az osztrák nép himnusza, azé a népé, mellyel még a legkedvezőbb körülmények között is érdekellentétben állunk és élünk. Hogy jutunk tehát ahhoz, hogy akkor, amikor a megkoronázott magyar király magyar területre lép, egy ránk nézve idegen nép himnuszával üdvözlí őt.”

Az interpellációra gróf Tisza István miniszterelnök nyomban válaszolt s az egyéb kérdésekre az ő nyers modorában, de megnyugtató kijelentést tett. Nem így a „Gotterhalte”-ügyben, amelyben kiméltelenül vágta fejemhez, hogy „a kérdésnek a mai pillanatban ily módon való idedobása igazán sem időszerűnek, sem

tapintatosnak, sem izlésesnek nem mondható.” Tisza István gróf engem sohasem kedvelt, de én sem őt. De azért nem kötekedtem, hanem nyugodtan jelentettem ki, miszerint ezek dacára remélem, hogy a koronázás alkalmával az osztrák néphimnusz, a Götterháltét nem fogjuk hallani.

Felszólalásom nagy szenzációt keltett s a hire eljutott a megkoronázandó király füleihez is. Amint utólag értesültem, gróf Hunyady József, a király főudvarmestere a képviselőháztól beszerezte az én interpellációm szövegét, a miniszterelnöki választ és viszonz választ, azt elovasta. Hogy közölte-e ezeket a beszédeket IV. Károly királlyal vagy nem, azt én nem tudom, de amit tudok, láttam és hallottam, azt elmondom.

A Mátyás-templomban végbement fényes koronázási szertartás után az országgyűlés tagjai, a főrendek, képviselők, zászlósurak, kivonultak a templom előtt levő Szentháromság szoborhoz, a koronázási eskü letételének meghallgatására. Utánuk IV. Károly király a szent koronával fején, Szt. István palástjával borítva vonult ki a templomból, kísérve a hercegprimás, a kalocsai érsek s az országgyűlés által megválasztott koronázó, gróf Tisza István s a kettős keresztet vivő kanonok s az udvari személyzet által, akik mindannyian felmennek a Szentháromságot körülvevő kőparkányzatra, ahol a király részére egy magasabb közsárnoly volt odakészítve, amelyre ő fellépett. Megható szép látvány. A fiatal király kiemelkedve a környezetből, egyik kezét a feszületre téve, másik kezének három ujját ég felé tartva, elfogultan, de elég hangosan mondja az esküt, amelyet Csernoch János hercegprimás előolvas.

Én igen közel állottam a szobor talpazatához, szemben a király személyével, jól hallottam minden szavát. Egy szóban meg is botlott, de azonnal kijavította. Én és képviselőtársaim áhitattal hallgattuk a király mind bátrabb és bátrabb esküszavait s mikor elhangzik az utolsó esküszó „Isten engem úgy segéljen!” hatalmas éljenzés hangzik fel, amelynek visszhangjából előtör a közeli nagy katonai zenekar ünnepi akkordja: Isten áldd meg a magyart!

Meglepő, felemelő, lelkesítő hatást váltott ki az imádságos zene s ezzel együtt az ünneplők együtténeklése. Így szállt fel az Egek Urához a nemzet hő fohásza, Gotterhalte nélkül.

A körülöttem lévő képviselők, mágnások, melegen szorították meg kezemet s minden száj hangoztatta felém: Ezt neked köszönhetjük!

Büszke is voltam reá.

Arad az én hazám

Nem az első, nem is az utolsó kérdés volt, sőt ma is az, hogy én miért nem mentem át Magyarországba, ahol folytathattam volna politikai szereplésemet s kevesebb anyagi gonddal élhettem volna meg? Azért nem mentem át s azért maradtam itt, mert ez volt a sorsom, — amit el nem kerülhettem. Engem nem az új határok tartottak vissza, hanem Arad. Én itt születtem, itt nevelkedtem, itt kerestem kenyeremet, itt nyugszanak szülőim, testvéreim, egyetlen fiam s ezek a hantok engem idekötnek. Az imperium változáskor megindult a népvándorlás Aradról is, át Magyarországba. Hetenkint külön vonatok vitték az okkal vagy ok nélkül elvándorló családokat s inkább vagonlakásokra kárhoztatták magukat magyar testvéreink, semhogy itt maradtak volna megszokott otthonukban. Megijedtek a jövőtől. Egy napon kigyalogoltam ilyen kívándorló vonathoz, amikor egy egyszerű magyar munkás csatlakozott hozzám s azt kérdi tőlem: Igaz-e, hogy én is elutazom s itt hagyom Aradot? Szinte felvidult, amikor azt feleltem neki, hogy nem megyek! És így folytatta: Mert ugyan ki volna az, akire felnézhetnénk mi magyarok, akibe megbizhatnánk, ha még ön is elmenne. És ki védelmezne minket a reánk váró keserű években?! Ime, nemcsak a saját sorsom, de a visszamaradt magyarok közös sorsa is itt tartóztatott Aradon.

Mert én hűséges fiui ragaszkodással szeretem ezt az Aradot minden előnyei és hibáival, minden szépségei és hátrányaival. De azért volt idő, amikor azt hittem, hogy végleg el kell szakadnom Aradtól. Mert megesett velem az a hihetetlen dolog, hogy én ebben a művelt városban politikai üldözött lettem. Vannak még sokan, vagy kevesen, akik erre emlékeznek, de ha elfelejtették, hát emlékszem én, a majdnem száműzetés számba menő keserű néhány évre. Ma már nincsen semmi nyoma lelkemben a multak kínos helyzetének, de a történeti hűség kedvéért meg kell emlékez-

nem e politikai üldözésről, mert ez is egy kiáltó darabja változatos életemnek.

Tudnak még sokan róla, hogy az 1910 évben lefolyt országgyűlési képviselő választás alkalmával velem szemben gróf Tisza Istvánt léptették fel. Én a függetlenségi 48-as pártnak voltam jelöltje. Már a választás ideje alatt a legkiméletlenebb személyi hajsza indult meg ellenem egy bérenc napilap, az úgynevezett „kis piszkos” hasábjain és pénzelt kortesek járták be a korcsmákat aljas pletykáikkal. Erkölcsi s anyagi provisióknak, vesztegetéseknek az lett a vége, hogy én kisebbségben maradtam s június 1-én gróf Tisza István lett a győztes. Az eredmény előrelátható volt, utóvégre az nem is lehet szegény, egy gróf Tisza Istvánnal szemben megbukni. Ez nem szerencsétlenség, még csak nem is baj, — könnyen elviseltem. De ami ezután következett, az volt a baj, az volt a megszégyenítő. Ezen munkapárti választás kiméletlen eszközei szinte megmértelyezték Arad közvéleményét velem szemben, mert nem volt elég nekik a győzelem, a káröröm, hanem a személyi hajsza ellenem tovább garázdálkodott, s bevitték a munkapárti politikát a városi közgyűlési terembe is. Így történt, hogy a következő hónapok és évek szüntelen agitációja és üldözéseivel kidobtak a törvényhatósági bizottságból. Először a II-ik kerületben, amikor pótválasztáson egy jelentéktelen banktisztviselővel szemben buktattak meg, azután tömegválasztáson, a IV. kerületben csak az én nevemet törölték. Ki vele, nem kell! Végre, mint virilistát is kireklamáltak. Meg kellett érnem azt a szegényt, hogy nekem nem volt helyem az aradi törvényhatósági bizottság disztermében, aki nemcsak diszpolgára voltam Aradnak, de akkor már 25 éven át önzetlenül dolgoztam a város közügyéiért. Nem csoda, ha ez az elbánás engem elkeserített, megelégteltem a méltatlan üldözést, eladtam a házamat s Aradról elköltöztem. Ezért is megtámadtak, mert már semmi sem volt jó, amit én csináltam. Azt üzentem vissza Aradra egy újabb inzultus után, hogy: „Igenis eljöttem Aradról, mert amikor én Budapesten oroszlánokkal küzdök-hetek, akkor én Aradon nem kergetem a nyávogó macskákat”.

Az aradi házam árából Mátyásföldön vettem egy csinos villát még a békeidőben s ott éltem több, mint három évig zavartalan nyugalommal, ott nyitottam ügyvédi irodát is s betöltöttem országgyűlési képviselői tisztemet. De jött a háború. Nemcsak a megélhetési viszonyok súlyosodtak, de a háborúval kapcsolatos erkölcsi sülyedés s a felburjánzott féktelen emberi indulatok kockáztatták a vagyont, sőt az életbiztonságot is. Ha én ott maradok Mátyás-

földön, nemcsak vagyoniilag a tönk szélére jutok, de már régen ott pihennék Ábrahám kebelébe, talán első áldozatjaként a sebes léptekkel közeledett gonosz felfordulásnak. Ezt én nemcsak sejtettem, de logikus fejvel előre láttam is. Nekem tehát Mátyásföldről menekülnöm kellett, semhogy áldozata legyek a fenyegető pokoli eseményeknek.

De hát hová meneküljek? Idegen, ismeretlen helyre, vagy, pláne be Budapestre, hiába megyek, sem itt, sem ott számomra biztos talaj nem kínálkozott, csak egy menedékhelyem volt ahol engem mindenki ismert, s én is ismerek mindenkit s ez — Arad. Azt észleltem ugyan, hogy Aradon enyhülnek a mesterségesen felkavart ellentétek, de én itt csak úgy lehetek újból tényező s csak úgy állhatok meg a felszínen, ha nem mint megalázódó kiüldözött, hanem felemelt fővel s hatalmi koturnusban jelenhetek meg. Épen üresedésben volt az aradvárosi főispáni állás s én, aki néhány évvel ezelőtt még gondolatban is távol voltam állami hivatal vagy bizalmi állás vállalásától, most elhatároztam, hogy utánanézek az aradi főispáni méltóság elnyerésének.

Mikor az aradi lapokban az előzetes hírek megjelentek, hogy komoly jelöltje vagyok az aradi főispánságnak, az itteni hideg atmoszféra egyszerre megváltozott s nemcsak rokonszenvet keltett a terv a város közvéleményében, de egy kis küldöttség is felkerekedett Aradról s régi jó barátom és képviselőtársam, dr. Nagy Sándor ügyvéd vezetésével, dr. Sugár Jenő ügyvéd, Kalmár Nándor nyomdász, dr. Fülöp Lajos szolgabíró és Lits Antal szerkesztő tudtom nélkül eljártak gróf Eszterházy Móric miniszterelnök, Ugryn Gábor belügyminiszter, Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter és Mezössy Béla földmívelésügyi miniszternél s ott közölték, hogy Aradváros közönsége igen szívesen fogja venni, ha a városi főispáni méltóság velem töltenék be. Ez a kis küldöttség, megszaporodva dr. Nagy Sándor ügyvéd fiával, a Lacival, harmadnap beállított mátyásföldi villamba s ott referálták el önkéntes és baráti vállalkozásuk eredményét s azt, hogy úgy a miniszterek, mint maga a függetlenségi párt is szívesen hozzájárultak, hogy Aradon én legyek a főispán. Nem tagadom, hogy én magam is erősen utánanéztem, miszerint ez a sorsdöntő törekvésem sikerüljön s így történt, hogy IV. Károly király a Reichenauban 1917 évi július 25-én kelt királyi kézirattal engem Aradváros főispánjává kinevezett, minek folytán a szilágyssomlyói választókerület képviselőségéről lemondottam s ezzel politikai pályafutásom s több mint 25 évi képviselőségem befejeztetett.

1917 július 29-én, egy szép vasárnap délutánján, mint főispán érkeztem meg Aradra feleségemmel együtt. Egy egész világváltozás volt az, az 5—7 év előtti hangulathoz képest. Mintha kicserélték volna a lelkeket vagy talán én cserélődtem ki, mert megérkezésem alkalmával a hivatalos és nem hivatalos Arad, a polgárság s a város népe olyan tüntető fogadtatást és parádés bevonulást rendezett az új főispánnak, hogy ilyenben még sohasem volt részem. A perronon az aradi függetlenségi és 48-as párt vezetősége s kint az indóház előtt az ezrekre menő lelkes néptömeg, élén Varjassy Lajos polgármester, fogadott és üdvözölt. Első szavam ott kint a fogadtatásnál a megértés, a szeretet s a viszontlátás örömének hangjai voltak s tartozom kijelenteni, hogy elsimulnak láttam minden ellentétet, amiket a mult félreértései okoztak. Leginkább meghatott az egyszerű népek, a tömegnek hódolata s örömteli lelkesedése, folytonos éljenzése s a virágok áradata, amellyel kocsinkat elhalmozták. Ilyen lobogó érzelem és megható ragaszkodás utvonalaán visszaérkezni s hazajönni Aradra, igazán érdemes volt néhány esztendőnek keserűségeit lenyelni és elszenvedni. Néhány nap mulva, augusztus 8-án már meg volt a városháza disztermében a főispáni beiktatás. Nem volt parádé, mert ez nem illett a háboru szenvedéseihöz, de meg volt köztem s a városi közgyűlés tagjai között az egyhangu megértés, a lelkek harmóniája s a pártszenvedélyek elsimulása, mintha éreztük volna mindnyájan, hogy szükség van a megértésre, mert rosszabb idők elkövetkezésének nehéz levegője ülte meg a kedélyeket, pártkülönbség nélkül.

Tehát ismét itthon voltam Aradon s újból az én jó népemnek, az én derék polgártársaimnak szentelhettem egész tevékenységemet. Nyugodt lélekkel, felemelő érzéssel, jó szándékkal s erős kötelességtudással töltöttem be új hivatásomat s főispáni hivatalom ajtaja egész napon át nyitva állott azok részére, akik kis vagy nagy dolgokban, közügyekben vagy magánérdekeik védelmében felkerestek. Mert jól is esett jót cselekednem. Ámde az én lelkiismeretes működésem nem tarthatott sokáig, csak 15 hónapig, mert rohamlépésekkel közeledett a háboru elvesztésének szomorú bizonyossága s a bizonytalan vég. 1918 október 31-ike nevezetes dátum. Budapesten megalakult a Magyar Nemzeti Tanács s maga a király nevezte ki gróf Károlyi Mihály miniszterelnöksége alatt az új magyar kormányt, amelynek naiv honvédelmi minisztere katonát még csak látni sem akart s kész volt a teljes felfordulás. Nálunk, itt Aradon, még aznap délelőtt népgyűlés volt a vértanuk

szobránál, ahol én is szónokoltam és délután rendkívüli közgyűlés volt az én elnökletem alatt a városházán s mindkét gyűlésen az öntudatlan és ösztönös áramlatok hatása alatt kimondotta úgy a nép, mint a törvényhatósági bizottság, hogy alávetjük magunkat az ország ügyeit kezéberagadó Magyar Nemzeti Tanácsnak.

Feljegyzésre méltónak találok érdekességénél fogva azt a rövid látogatást, a melyet nálam Goldis László püspöki titkár tett meg az nap délelőtt. Kissé izgatottan jött be hozzám a főispáni dolgozó szobába Goldis, mint Pap I. János aradi g. kel. román püspök küldöttje, azt kérdezte tőlem, hogy a Budapestről jött riasztó hírekkel szemben mi az álláspontom s mit szándékozom cselekedni? S midőn egész nyugodtan tudattam vele s üzentem a püspöknek, hogy a helyzet kényszerűsége kizárja az ellentétes állásfoglalást s nekünk az áradat elől kitérni nem volna tanácsos, sőt én már határoztam is ez irányban, — Goldis ezt megelégedve vette tudomásul.

Ennek a napnak van még egy nagyon érdekes aradi jelensége. Én október 31-én délelőtt kaptam Budapestről egy táviratot, a mely közli velem, a főispánnal, hogy a Magyar Nemzeti Tanács megalakult, a mely táviratban az is benne volt, hogy gróf Tisza Istvánt megölték. Ismétlem, hogy ezt a hirt, — a melyet mások is terjesztettek — már délelőtt tudtuk Aradon, holott a gyilkos merénylet csak estefelé történt. Kétségtelen, hogy ez a gázott nemcsak előre elhatározva, de teljesen előkészítve is lett.

Október 31-től kezdve azután felborult minden s itt Aradon is, még akkor este leégtek a barakok, garázdálkodtak a felelőtlen elemek, úgy, hogy hirtelenjében polgári őrséget kellett szervezni. De történt más is, a mit nekem azok beszéltek el, a kik ebbe bele voltak avatva. Nehányan összedugták a fejüket Aradon, hogy a helyzetváltozást kihasználják. Dr. Varjassy Lajos, a kereskedelmi és iparkamara titkárja egy másik kebelbarátjával s az aradi románság két vezető tagjával felsiettek Budapestre s ott azt tálták ki, hogy Aradon a magyarság s a románság közötti békét csak úgy lehet biztosítani, ha elsősorban Barabás Bélát a főispánságtól menesztik s helyébe dr. Varjassy Lajos kerül. A helyzet tényleg zavaros volt, s ott Budapesten hamar hitelre talált a félrevezetés, úgy hogy már november 5-én, a minisztertanács Jászi Oszkárnak a közbenjárására is, engem az aradi főispánságtól meghallgatásom mellőzésével felmentett s a Károlyi miniszterium dr. Varjassy Lajost nevezte ki kormánybiztossá s egyuttal a város és megye főispáni teendőivel is megbizta. Én persze erről semmit sem sejtettem, csak

másnap, az aradi lapokból tudtam meg, hogy én vagyok az első elcsapott főispán, a mely hátammögötti ildomtalan eljárást az illetők még csak érdeemesnek sem tartották megindokolni. Ezen eljárás annyira frivol volt, hogy dr. Varjassy Lajos maga hozta le Budapestről gróf Batthyányi Tivadar belügyminiszternek 1918 november 5-én kelt 8955 számú értesítését, hogy a főispáni iratokat adjam át utódomnak, nekem sürgősen kézbesítette, mindjárt hazaérkezése után. Az én utódomnak az első intézkedése az volt, hogy a vármegyeházára rögtön kitűzte a román nemzeti zászlót. Pedig akkor még senkisésem álmodta, hogy Arad egy fél esztendő múlva Nagy Romániához fog tartozni. Arad városának tehát én voltam az utolsó alkotmányos, a magyar király által kinevezett főispánja.

A mint a főispáni helyiségből eltávoztam, én azután már csak passzív szemlélője voltam az eseményeknek. Csakhamar lejött Aradra a kormány megbízásából Jászi Oszkár, a ki tárgyalta a románokkal s a kormánybízattal együtt intézkedtek, hogy az erdélyi románság az akkori magyar kormány támogatásával megtarthassa 1918 december 1-én az albaiúliai (gyulafehérvári) nagy gyűlést, a melyre a magyar államvasutak szerelvényei külön vonatokkal szállították Erdély román népét. Ezen a történelmi nevezetességű gyűlésen nemcsak Erdély csatlakozása lett kimondva Nagy Romániához, de a demokrácia érvényesülésének szelleme s az a felmagasztosult érzés uralta a vezetők és tömeg lelkét, a midőn hirdette és kimondta a teljes nemzeti szabadságot az együtt lakó népek számára, sőt ennek keresztül vitelét pontokba foglalta. Ezek az ideális elhatározások nemcsak meglepték, de meg is nyugtatták a Magyarországtól elszakadt területek kisebbségi népeit s azóta, most már tiz esztendeje, áhitattal várjuk, vajjon a lelkes ideálokból mikor leszen életet adó és megnyugtató valóság.

Az a tiz év, a mely az albaiúliai (gyulafehérvári) nagy és történelmi gyűlés óta elmúlt, egészen átváltoztatta Aradot. A terek, az utcák, a házak, az épületek ugyanazok, de más levegő árad a marosparti kis Páris felett. Akárhogy is van, nekem Arad az én szülőanyám s hazám marad koporsóm bezártáig.

Az aradi magyar miniszterium

1919 május havában

Szomorú, de kétségbeejtő idejét élte Magyarország a Kun Béla-féle vörös uralom alatt, amely 1919 március 21-én kezdődött s néhány hónapig pusztította a szegény, megtépett, lealázott országot. Borzalommal gondol ma is mindenki azokra az eszeveszett napokra s nem csoda, ha akkor több „helyen” merült fel aggódó hazafiak lelkében az a gondolat s az a komoly törekvés, vajjon miként lehetne véget vetni ennek a gonosz és aljas terrornak, amely semmit nem alkotott, semmit nem védett, csak pusztított, örült lelketlenségével életet, vagyont, egzisztenciákat, családot és mindent, ami kezébe került.

Ott, azokon a vidékeken, amelyek e rémuralom területébe estek, szó sem lehetett arról, hogy valaki kezdeményezzen, cselekedjék, de erre mifelénk, ahol a francia hadsereg őrizete alatt állottak városok és emberek, sokan összedugták fejüket, titokban tanácskoztak, a francia hadvezetőséggel érintkeztek, mert ez belátta, hogy a bolsevista őrültség ott Budapesten s a jó magyar vidékeken csak veszélyezteteti Középeurópa békéjét, nyugalját, sőt egy újabb véres felfordulás lehetőségét idézi elő.

Azt hiszem, hogy érdemes a magyar törtéetésnek ez arasznai epizódjával foglalkozni, a mit kevesen ismernek, mert még nem írta le senki a tényeknek, a valóságnak megfelelően. Emlékezetem sovánny tárházából s a rendelkezésemre álló adatokból közreadom a kis életű és boldog emlékü aradi magyar kormány keletkezésének, megalakulásának történetét, hisz ez nem lesz kárba vesztett anyaga a história írásának, mert ez is egy kis darab történelem.

Ez a történet alig érne valamit, ha ott kezdeném, amikor én is tényezője lettem e jóakaró és jóhiszemű, de hozzáteszem, elég bátor vállalkozásnak, mert hiszen én magam csak akkor szereztem némi tudomást az előzményekről, — amelyek, ha nem is fontosak,

de érdekesek — amidőn belekerültem és megalakítottuk saját elhatározásunkból a vörösöket elkergetni akaró aradi magyar kormányt.

Egy vasárnap délután, 1919 május legelején, ülünk Aradon a magyar kaszinóban, amikor odasug nekem Koromzay Frigyes, az Arad-csanádi vasutak igazgatója és arra kér, hogy azonnal menjek fel a vármegyeházára Varjassy Lajos dr. kormánybiztos főispánhoz, mert igen sürgős és fontos politikai ügyben beszélni óhajt velem. Engem meglepett az üzenet, mert vele feszült viszonyban voltam. Ugyanezt az üzenetet vette Bornemisza Gyula báró, aki Aradon tartózkodott. Együtt mentünk fel hárman a vármegyeházára, ahol már több aradi és temesvári uri ember volt együtt s néhányan Budapestről, akik állítólag a hirtelen alakultnak előkészítői voltak. Varjassy Lajos dr. kormánybiztos elem siet s nemvárt szívélyes szavakkal azonnal kitálalja, hogy a francia hadsereg ösztönzésére és hozzájárulásával egy magyar kormány megalakításáról van szó, olyanról, amelyben az akkori magyar politikai pártok valamennyiének képviselve kell lenni. Én vagyok hivatva a függetlenségi és 48-as párt reprezentálására már azért is, mert bennem agitációs erőre s egy jó népszónokra van szükség s nekem a jelenlevők együttes kívánságát nem szabad visszautasítani. Minden gondolkodás nélkül belementem, vállalkoztam.

Az előzmények.

Itt azonban megszakítom az események fejlődésének és egymásutánjának leírását, mert sokkal fontosabbak az előzmények, amelyek odáig érlelték a dolgot, hogy az aradi magyar minisztérium megalakuljon. Az ezekre vonatkozó adatokat Kintzig János barátomtól szereztem be, aki bele volt avatva, sőt személyes tényezője volt az előző megbeszélések és tárgyalásoknak.

Aradváros és Aradmegye kormánybiztosa Varjassy Lajos dr. volt, aki kitűnően beszéli a francia nyelvet s így a francia megszálló csapatok vezérkarával s tisztjeivel bizalmas baráti viszonyba került. Ő volt kezdeményezője s mozgatója a terveknek, csak egy-két bizalmas emberével.

Akkor Aradon tartózkodott Sárossy-Kapeller főhadnagy, aki magához kéreti Kintzigit és bizalmasan közli vele, hogy ő és Varjassy a napokban Belgrádba utaznak de Lobil belgrádi parancsnokhoz, aki aziránt óhajtja Varjassyt meghallgatni, vajjon milyen eszközzel és módokkal véli a magyar bolsevizmust leküzdeni? Ugy látom, hogy Varjassy eziránt már purparlázott a franciákkal, sőt

külön Sárossy-Kapeller is s így ők ketten francia részről lettek egymásnak beajánlva. Sárossy-Kapeller azonban nem bízott Varjassyba, azért Kintzig Jánost kérte fel nemcsak véleménynyilvánításra, de arra is, hogy egy memorandum-félét készítsen francia nyelven az esetre, ha Varjassy eltérő felfogást nyilvánítana, úgy ez a memorandum képezné a kiindulási alapot. Azonban ezt a memorandumot inkább Varjassy óhajtotta mások véleményének megismerése végett, Kintzig vállalkozott a memorandum elkészítésére s mert Bornemisza Gyula báró éppen nála tartózkodott mint vendég, ketten megbeszélték a dolgot s egy francia nyelvű memorandumban a saját legjobb hazafias felfogásukból kiindulva, előadták véleményüket. Ezt Sárossy-Kapeller és Varjassy magukkal vitték Belgrádba.

Eltelt két-három hét, amikor Kintzig Jánost aradi lakásán felkereste Eckhardt Tibor azzal a hírrel, hogy de Lobil belgrádi, Prunot temesvári és Gondrecourt aradi francia parancsnokok óhajtanak Kintzig János és társaival tanácskozni, keressék fel őket a várban. A bolsevizmus letörése ügyében kívánnak megbeszélést folytatni, a már beadott memorandum alapján. Ezen üzenetre Kintzig és Bornemisza báró felmentek Purgly Emil lakására, ott a már elkészült tervezetet újból átnézték, azon még némi módosításokat eszközöltek s egy délután négy órakor Kintzig János, Solymossy Lajos báró, Bornemisza Gyula báró, Purgly Emil és Eckhardt Tibor bementek az aradi várba a kért tanácskozásra. Ott Gondrecourt francia tábornok vezérkari tisztje, Saint Lomaire kapitány fogadta az érkezőket, legnagyobb meglepetésükre Varjassy Lajos dr. társaságában. Ez a Saint Lomaire kapitány már teljesen be volt avatva az ügybe, mert az előző memorandumot részletesen ismerte s pár percnyi tanácskozás után jelezte is, hogy az előterjesztés elfogadható s mindjárt bement referálni az együttlévő generálisoknak. A memorandum lényegét ezek is ismerhették, mert Saint Lomaire kapitány pár perc múlva kijött s tudatta az érkező urakkal, hogy a generálisok fogadnak s hajlandók tárgyalni.

Bementek. Varjassy Lajos dr. távozni akart, de a többiek őt is bevitték magukkal s jó hosszú ideig folyt a tanácskozás. A feltevés természetesen az volt, hogy a magyar bolsevizmus letörése francia katonai erővel és az ő vezetésük alatt történne meg. A generálisok kijelentették, hogy a feltevés helyes és ők rövidesen a francia kormánytól parancsot fognak kapni a bolsevizmus katonai leverésére, azonban siettetné ennek a parancsnak megkapását az, ha az urak által beadott memorandumban vállalt felajánlást mielőbb teljesítenék, vagyis a francia megszállás alatt levő

magyar területeken megszerveznének némi katonai erőt, mert ennek megtörténtét bejelentének kormányuknak. A tábornok urak kiállításba helyezték azt is, — dacára, hogy ez nem is kéretett — hogy a toborzandó magyar katonák felszerelésén kívül, azoknak zsoldját és a tisztek fizetését vállalják. A magyarok azt is vállalták, hogy minden lépésnyi területen, ami felszabadul, rögtön szervezik a katonai erőt. Ennek azonban előfeltétele az volt, hogy a román csapatok az általuk elfoglalt demarkációnális vonalakat át ne lépjék, mert teljes lehetetlenség magyar katonákat toborozni, ha azoknak félni kell, hogy míg ők hadbajárnak a bolsevisták ellen, azalatt tűzhelyük férfi nélkül marad és idegen csapatok vonulnak be. Ezt a tábornok urak magától értetődőnek találták és erre nézve ígéretet is tettek.

Ez a megállapodás a legszebb reményekre jogosította fel a magyar urakat és biztak benne. A tanácskozás igen szívélyes volt, sőt de Lobil tábornok ur e szavakkal vett bucsut Kintzig János és társaitól: „Uraim, vegyenek példát a franciáktól. Amidőn 1870-ben Páris ostroma alatt szintén kitört a kommün, mi idegen segítség nélkül levertek azt. Mi segítjük Önöket, de Önök is mutassanak bátorságot, energiát és főleg szervezkedjenek gyorsan.”

A szervezkedéshez pusztá szóval, üres kézzel hozzá is láttak, emberek százával álltak volna rendelkezésre, ámde a beígért fegyverekhez hozzájutni nem lehetett. Ez lohasztotta a már megindult szervezkedést.

Pár nap múlva Saint Lomaire kapitány — aki meg volt bízva a további tanácskozásokkal és biztatással — megjelent Purgly Emil lakásán és az ott jelenlévőknek azt a hirt hozta, hogy a „vörösök” megtámadták a románokat, amely háborus brutális tény keresztezi a megbeszélt megállapodást. De azért azt kérte és kívánta, hogy a több példányban elkészült memorandum és az ezzel kapcsolatos kérvények irassanak alá, mert ő azokat elviszi de Lobil tábornoknak, aki Gondrecourt tábornokkal együtt meg fogja próbálni a románokat Máriaradnánál és Aradhegyalján megállítani. Lehet, hogy megpróbálták — talán, de bizony ez nem sikerült, sőt ellenkezőleg, a román csapatok előrehaladtak elég gyorsan és minden vonalon, úgy, hogy már Csabán és Mezöhegyesen állottak. Ez azt idézte elő, hogy Aradon minden katonai szervezkedés hiábavalónak bizonyult, kedvetlenség, tétlenség vett erőt mindenkin.

Április utolsó vasárnapján Aradon megjelent Barta Ábel és Bársony Elemér, akik Pálmay Lajos dr. közjegyzői irodájában

jelentkeztek, odakérettek néhány aradi urat, akik a dolgokba már be voltak avatva s ott nagy hevességgel közölték, hogy ők most érkeztek Belgrádból, Szegeden és Temesváron át és de Lobil belgrádi, valamint Charpy szegedi parancsnoktól azt a sürgős üzenetet hozták, hogy ha már Aradon elkéstünk és szervezkedni nem tudtunk s ha már a románok az egész vonalon megelőztek — siessünk és alakítsunk aradi és temesvári urakból egy magyar miniszteriumot, egy ideiglenes kormányt, ők ezt Párisban rögtön elismertetik s a francia kormány direkt ezzel az aradi kormánnyal fog tárgyalni. Ezzel nagy hasznára leszünk a bolsevizmus által megkínzott hazánknak, az európai békének, stb.

Nehéz és érthetetlen volt a helyzet, mert akik ezt a hirt és üzenetet hozták, nem voltak teljesen megbízhatók, viszont a franciák részéről Saint Lomaire kapitány biztatott s bár tőlük semmit sem lehetett várni, mert az a felfogás alakult ki, hogy a három francia tábornok biztatása inkább az ők magán és jóindulatu kezdeményezésük volt, ami Párisban nem nyert jóváhagyást. Ezért lettek ők tétlenek a vörösökkel szemben, ezért huzták-halasztották a mi szervezkedésünket, miközben a románok haladtak előre s Arad megkerülésével igyekeztek a Tisza felé. A dolog sehogysem tetszett s már semmi komoly alapja nem volt a sikernek. Amde a vízbe-fuló a szalmaszálba is kapaszkodik s így az a felfogás alakult ki, hogy miután egy magyar ideiglenes kormány létrehozásával legfeljebb csak önmagunknak okozhatunk kárt, ez csak a vállalkozó személyekre lehet veszedelmes. Ha azonban ebből bármi legkisebb haszon vagy előny származnék, ez csakis szerencsétlen hazánkra háramolnék.

El lett tehát határozva egy ideiglenes kormány megalakítása.

A személyi kérdések elintézése közben folytonos érintkezés volt a francia támogatást ismét kilátásba helyező Saint Lomaire kapitánnyal s ezen közben fel lett kérve néhány katonatiszt is, akik hevenyében is személyenként bizalmasan összeszedtek 900—1000 embert, mint magját egy önálló magyar hadseregnek.

Május első vasárnapján délután már én is ott voltam a kiszemeltek és tanácskozók között. Az volt az általános és lelkes hangulat, hogy tétovázás nélkül gyorsan kell cselekedni és pedig úgy, hogy a megalakítandó miniszterium a leggyorsabb tempóban átsiet Szegedre, onnan egy-két napi szervezés után s a tömeghangulat hatása alatt megindulni Budapest felé, mert így miénk lesz a dicsősége annak, hogy hazánkat a vörösöktől megszabadítottuk. Ezért érdemes volt mindent megkockáztatni és semmit sem néztünk nagy áldozatnak, még az életünket sem.

A kormány megalakul.

A temesváriakkal együtt mintegy 20—25-en gyülekeztünk az aradi vármegyeházán, meghánytuk-vetettük a dolgot, kiszemeltük a miniszterjelölteket, sőt az államtitkárokat is. Néhány tárcát lefoglaltak azok a fiatal urak, akik Budapestről kiindulva, előzetes utazásaikkal, tanácskozásaikkal és szerintük buzdításaikkal „érde-meket szereztek” ez állások betöltésére.

A miniszterek neveit alább sorolom fel a nemzethez intézett proklamáció szövege alatt. Nekem a vallás- és közoktatásügyi miniszterség lett kiosztva.

A miniszterek és államtitkárok már együtt voltak, de még nem volt miniszterelnök. Egyhangulag az a kívánság nyilvánult meg, hogy a miniszterelnökség vállalására Návay Lajost, a magyar képviselőház volt elnökét kérjük fel. Solymossy Lajos báró másodmagával autón azonnal kiutazott Csanádmegyébe Földeákra, Návay lakhelyére. Másnap azzal tértek vissza, hogy, sajnos, Návayt nem találták otthon, mert a „vörösök” elhurcolták s halállal fenyegették.

Már most kit kérjünk fel nagynevű és számottevő politikust? Mindnyájan Károlyi Gyula gróf személyében állapodtunk meg, aki után küldeni akartunk a közeli Mácsára, de ő éppen bent volt Aradon. Valamennyien neki estünk kérésünkkel, hogy vállalja a szép hazafias feladatot. Ő azonban nem az az ember, aki olyan könnyen beugrik, mert ha már vállalkozik, akkor annak komoly alapja kell legyen és biztató az eredményre. Azért gróf Károlyi Gyula hajlandóságot mutatott azon kikötéssel, hogy előbb ő maga személyesen fog érintkezni a francia hadvezetőség aradi tábornokával és ha arról győződik meg, hogy az akció nem biztat sikerrel, akkor ő kitér a bizalom és megtiszteltetés elől.

És gróf Károlyi Gyula nem riadva vissza semmitől, csakugyan és azonnal eljárt, hogy megszerezze a szükséges felvilágosítást s esetleg a nyújtandó segílyt a francia hadseregtől. Sajnos azonban Gondrecourt, francia tábornok nem volt Aradon s így ő csak Saint Lomaire kapitány, a tábornok vezérkari tisztjével tanácskozott több ízben. Ez a kapitány értette a módját a kapacitálásnak s ebben nagy segítségére volt bizalmas barátja, dr. Varjassy Lajos, így történt, hogy gróf Károlyi Gyula arról lett meggyőződve, miszerint az aradiak hazafias vállalkozásának van némi sikerre kilátása, sőt arra kapott gróf Károlyi Gyula biztató ígéretet, hogy a már kész miniszteri lista, a francia vezérkar útján azonnal be lesz mutatva a francia kormánynak s mire ez a miniszterium Szegedre

érkezik, már ott lesz az erkölcsi és anyagi támogatás s lehet utnak indulni Budapest felé. Gróf Károlyi Gyula tehát elfogadta a miniszterelnökséget s így mi valamennyien lelkesedéssel, bizalommal és reménnyel vállalkoztunk a nagy feladatra s azonnal hozzáláttunk a munkához.

Hogy a miniszterek és államtitkárok önzetlen vállalkozását dokumentáljuk, elhatároztuk, hogy az csak ideiglenes s csak addig tart, amíg a vörös uralmat elkergetjük, a rend hatalmát kezünkbe vesszük s az akkor kifejtett viszonyok alapján és arra való személyek bevonásával egy új és törvényes kormány alakulhat. Elhatároztuk, hogy úgy a miniszterek, mint az államtitkárok semmiféle javadalmazásban nem részesülnek, fizetést nem kapnak. A királyság államformája lett elfogadva.

Mindjárt az első minisztertanácson, gróf Károlyi Gyula miniszterelnök a miniszterek előtt, a miniszterek pedig a miniszterelnök kezébe, letettük az esküt.

A kormánynak körpecsétje is volt, vizszintesen egymás alatt e két szó „Magyar miniszterium”.

Ezek után első teendő volt a nagy nyilvánosság elé lépni és az országgal megismertetni a hazafias vállalkozás céljait s ehhez megnyerni a nemzet rokonszenvét, bizalmát, helyeslését. Csakhamar elkészült egy kiáltvány az összes miniszterek aláírásával.

„A magyar nemzethez” intézett proklamáció indokolja ezt a kényszerű és hazafias vállalkozást.

A bevezetés után elmondja a proklamáció, hogy bizva a kezdeményezés sikerében, Aradon 1919 május 5-én kibontottuk a rend, a becsület és nemzeti érzés zászlaját s megalakítottuk a szent egységgé tömörült összes magyar politikai pártok kormányát. Majd így folytatja:

„Kormányunk egyedüli kötelességének ismeri az alkotmányosság követelményeinek megfelelő magyar kormány megalakulását lehetővé tenni, működése csak ideiglenes, rendcsináló és előkészítő feladatok teljesítésére szorítkozik az alábbi vezérelek alapján:

1. A bolsevizmus letörése, a rend-, a személy- és vagyonbiztonság s a munka tisztelésének helyreállítása. E végből pártpolitikától mentes, fegyelmezett karhatalom azonnali szervezése.

2. Az entente összes államaival való baráti jó viszony előkészítése és törekvés mindazon ellentétek kiküszöbölésére, melyek szomszédainkkal való jó egyetértésünket megzavarják.

Gazdasági megállapodások legsürgősebb létesítése, hogy a közellátás s a termelés folytonossága az által biztosítva legyen.

3. A kommunisták által elárult nemzeti gondolat érvényre emelése.

4. A törvény uralmának és a jogfolytonosságnak az állami élet egész mezején való haladéktalan feltámasztása s a végrehajtó hatalomnak nemzeti hagyományainkhoz hű s a művelt nyugati demokráciák szellemének megfelelő kezelése.”

Ezután néhány lelkesítő és megnyugtató mondat után a proklamáció így végződik: „A kormány megalakulásáról az entent-ot megfelelő formában értesítettük”.

Kelt Aradon, 1919 május hó 5-én.

Aláírva: Károlyi Gyula gróf miniszterelnök, Barabás Béla dr. vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bársony Elemér népjóléti miniszter, Bartha Ábel belügyminiszter, Bornemisza Gyula br. külügyminiszter, Fülöp Béla dr. közlekedésügyi miniszter, Hemmen János dr. nemzetiségi miniszter, Kintzig János földművelésügyi miniszter, Pálmay Lajos dr. igazságügyminiszter, Pálóssy Dénes közvédelmi miniszter, Szabó Zoltán hadügyminiszter, Varjassy Lajos dr. kereskedelemügyi miniszter.

A sorozatos teendők.

Az ideiglenes és önként alakult kormány tehát meg volt. Az aradi várban székelő francia vezetőséggel Károlyi Gyula gróf miniszterelnök és a Budapestről Aradra került miniszterek folyton tanácskoztak s gyors elhatározással együttesen állapodtak meg egy azonnal keresztül viendő tervzetben, amely a következő: A vállalkozó kormánytagok, az Aradon hirtelen összeszedhető katonakészültséggel siessenek Szegedre. Itt már egy nagyobb számú fegyelmezett katonaság volt állítólag Horthy Miklós vezérlete alatt. Szegedre érve, össze kell szedni és egyesíteni ezt a kis önkéntes, de lelkes haderőt, felkészülni annyi municióval, ami lehetséges, a magyar kormány tagjai induljanak meg Budapest felé. A magyar katonaság előre megy, támogatva a francia hadsereg jóindulatu segítségével. Egyik községet és várost a másik után megszállanak, biztosítanak s így mennek tovább, feltételezve, hogy az alföldi magyar nép örömmel veszi a kedvező változást, nemcsak, de katonát, élelmezést s minden anyagi segítséget megad a vörös uralom elkergetésére vállalkozott aradi magyar kormánynak. A

kormány tagjainak egyelőre az agitáció lett volna kötelessége, felosztva magukat a Budapest felé menő irányban eső községek lelki meghódítására. — A főutvonalra, Félégyháza, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Szolnok, fel egész Budapestig, nekem jutott a nagy és szép feladat, hogy lelkesítő, felvilágosító beszédekkel felrázzam az alföldi magyar nép lelkét, összeszedjük a nemzeti hadsereg alapját képező haderőt s így vonulunk be az ország fővárosába, letörni és kiverni a vörös uralom gonosz hazaárulóit.

A terv szép volt, hirtelen, meglepetésszerűen kellett volna végrehajtani, mert a gyorsaság már fél siker. De eltelt Aradon egy-két nap azon vitatkozva, hogy Temesváron avagy Makón át sies-sünk Szegedre. Végre is úgy döntöttünk, hogy az Arad-csanádi vonalon Makón át utazunk.

Május 9-én, reggel már 6 órakor elindult az első különvonat Szabó Zoltán honvédelmi miniszter vezetésével, mintegy 100 csendőr, honvéd és más katonaviselt fiatalok, ellátva elég fegyverzettel, municióval s egy kevés élelemmel. Ezt a vonatot követte egy később indult különvonat, amelyen Károlyi Gyula gróf vezetésével a miniszterek, az államtitkárok, néhány lelkes fiatal ember s a pénzügyi tisztviselők 2—3 százezer koronával. Ugyanezen vonattal velünk utazott a francia tisztikar egy megbízott fiatal főhadnagya, továbbá az aradi román komité részéről Miclea Sevér dr. román ügyvéd azon célból, hogyha akár francia, akár a román hadsereg részéről valami akadály gördítettnek utunkba, nekünk a továbbutazás lehetővé tételék. A vonat tehát Aradról elindult és mi bizalommal és komoly aggodalommal néztünk eléje a fejlődő eseményeknek s bizakodva tanakodtunk a sikeres lehetőségekről. Azt hittük, hogy mire Makóra érünk, ott már a magyar nép lelkes fogadtatása, üdvözlése vár reánk, ami azért is valószínű volt, mert Varjassy Lajos dr. kereskedelmi miniszter másod magával autóval indult el Aradról, hogy mire mi, a kormány és kísérete Makóra érkezik, ott már nagy tömeg köszönti az óhajtott politikai és hatalmi változást.

De ember tervez, Isten végez.

A mezőhegyesi feltartóztatás.

Menetközben csináljuk a szép terveket s bizunk a jósikerben. Másfél óra alatt megérkezünk Mezőhegyesre, ahol már nem tetszettek a külsőségek. Az előző katonai vonat ablakaiból átszólnak az utasok, hogy baj van, nem engednek tovább. A mező-

hegyesi pályaudvar tele van román katonasággal, akik fegyverrel kezükben várják a parancsot, sőt gépfegyverek sorjában ásitóznak a berobogó vonat elé. Megállunk. Harsány kiáltások, hogy nem szabad kiszállani senkinek sem. A mozdonyt lekapcsolják a szerelvényről, elviszik, nehogy erővel birtokba vehessük. Csakhamar megtudjuk, hogy a mezőhegyesi román katonaság Rambala ezredes vezetése alatt feltartóztatja mind a két vonatot, tovább nem szabad utazni mindaddig, amíg a bukaresti hadvezetőségtől rendelet nem érkezik. A feltartóztatás egyik oka az, hogy fegyveres katonaság utazik felsőbb engedély nélkül. Hasztalan lépett közbe és dühösködött a kísérő francia tiszt, hasztalan bizonyított tiszta szándékunk mellett a román komité megbízottja, a parancs, parancs! Nem szabad s nem is lehet tovább utazni.

El lehet képzelni megrökönyödésünket, csodálkozásunkat s bosszankodásunkat, amikor látnunk kellett, hogy tehetetlenek vagyunk s szép reményeink, hazafias illúzióink felhőiből lepottyantunk a rideg valóság talajára s a szép májusi verőfényben szürke foszlányok lettünk, felettünk a varjak ezrei károgása s a román katonák százai közömbös arccal bámultak ránk, a hadifoglyokká sülyesztett magyar miniszterekre.

Eltelt néhány óra, amíg kiszabadulhattunk a szűk vasuti kocsikból. Fegyveres katonák sorfala között mehettünk az állomással szemben lévő elég kényelmes vendéglőbe ebédelni, vacsorálni. Teltek az órák, vártuk a változást s már két éjjelt töltöttünk a kényelmetlen vasuti kupékban, amikor bizonyossá vált internálásunk s az is, hogy mi már nem is Magyarországra, hanem egyik napról a másikra Nagyromániába kerültünk s az állomás „Mezőhegyes” neve helyett „Măru Roșiu” román helységnév lett kifüggesztve.

A jó szándék, a hazafias törekvés megfeneklett s a már beállott 2—3 napi késedelemmel helyre nem pótolható negatívum ölte meg lelkünkben a reményt. Most aztán napról-napra vegetáltunk. Egy üres iskolai épületbe szállásoltak el minket és a magyar katonaságot egy szomszédházba. Még udvarunk sem volt, nem is sétálhattunk. Szigorú rendelkezéseket kaptunk az étkezésre, lefekvésre, kimenni csak annak lehetett egy-egy rövid időre és fegyveres őrizet mellett, aki erre engedélyt kapott. A Mezőhegyesen lakó kincstári méntelep és gazdaság tisztikara nagy részvételt volt sorsunk iránt s igyekeztek fogságunkat figyelmességükkel enyhíteni.

Bármiként is vigyáztak reánk, azért mégis kaptunk értesítéseket Szegedről, ahol az elfogott magyar kormány helyettesítésére egy újabb kormányalakulat verődött össze, amely csak vitatkozott,

várta kiszabadulásunkat, de nem tehetett semmit, mert ott újabb szociálista mozgalmak kellemetlenkedtek.

Ezen közben a román hadsereg nemcsak haladt előre, de időközben, amíg mi foglyok voltunk, május hó 17-én bevonult Aradra is és minden ellenállás nélkül átvették a város feletti uralmat. Nekünk, akik Mezőhegyesen internálva voltunk, különböző hírek jutottak tudomásunkra. Az első az volt, hogy mi azért letünk internálva, mert azt a feladatot, hogy a bolsevistáktól, a vörös uralomtól Magyarország felszabadíttassék, igen ügyes sakkhuzással a román hadsereg vállalta magára, hadd legyen Európa előtt nemcsak a dicsőség az övé, de ezzel területi előnyökre számítottak. Amíg mi, magyarok tehetetlenségre voltunk kárhozthatva, addig a román hadsereg tevékenykedett ugyanazon cél érdekében. A másik hír már fantasztikus, inkább pletyka volt s a mi ijesztésünkre szolgált. Ez a hír az volt, hogy a vörösök küldöttsége fellekereste a román hadsereg vezérkarát, hogy amennyiben ez hajlandó volna a Mezőhegyesen internált magyar miniszterium tagjait s kíséretét a bolsevista kormánynak kiadni, úgy ezek területi engedménnyel hálálnák a szíveséget. Biztosra vettük, hogy ilyen aljas ajánlat felett, — ha ugyan igaz volt — a román hadsereg még csak nem is tárgyalhat.

Mezőhegyesen teltek a napok tétlenül, unalmasan s bizony kellemetlenül éreztük magunkat. Mig aztán május 22-én megérkezett a rendelet, hogy a miniszterek, államtitkárok és kíséreteik mehetnek vissza Aradra. Ámde a velünk volt összes katonákat. Szabó Zoltán tábornok, hadügyminisztertől kezdve végig, nem engedték szabadon, hanem erős katonai fedezet alatt elkísérték őket Nagyszébenbe, a román hadbíróság elé, ahol hosszabb-rövidebb ideig eljárás folyt ellenük.

A magyar kormány 13 napi internálás után, visszatérve Aradra, ismét szabad tevékenységhez jutott, de már ennek nem sok értelme volt. Néhány napi minisztertanács után elhatározták, hogy Temesváron keresztül Szegedre utazik az egész kormány s további kísérleteket tesz vállalt feladatának megoldására. Én már nem mentem velük súlyos fülbajom miatt, sőt bejelentettem rövid, de sikertelen miniszteri szereplésem után lemondásomat s tisztelettel örzöm gróf Károlyi Gyula miniszterelnök aláírásával azt az elismerő okmányt, amely szép szavakban emlékezik meg hazafias „érdeimeimről”. Az Aradról átment kormányból „szegedi kormány” lett, amelynek szereplése már ismeretes.

Tanulság: Ne higgy magyar a — franciának.

Az én kitüntetéseim

Mert ilyenek is vannak és — nincsenek. A magam szemüvegén nézve, az az érdekesebb, ami nincs s úgy hiszem, hogy azok előtt is, akik engem ismernek, ez az értékebb, mert bevilágítja nemcsak demokratikus lényemet, de lelkületemet is.

Ha befolyásolható politikus lettem volna, én ma már husz év óta, valóságos belső titkos tanácsos vagyok. Ez nekem fel lett ajánlva és én nem fogadtam el, ildomosabban fejezve ki, azt elhárítottam magamtól. Amikor Justh Gyula 1912. évben a valóságos belső titkos tanácsosi oklevelet I. Ferencz József kabinet irodájának egy hazafias levélben visszaküldötte, a magyar közvélemény magasztalólag dicsérte demokratikus és önzetlen eljárását. Ámde ő öt évig mégis „kegyelmes” ur volt és élvezte az ezzel járó erkölcsi előnyöket. Én azonban nem adtam alkalmat ilyen demokratikus eljárás helyességének elismerésére, mert én ezt a nagy megtiszteltetést el sem fogadtam. Justh Gyula maga közölte velem Aradon, hogy örvend, miszerint e „nyügtől” megszabadult s azon feltevésének adott kifejezést, hogy ha én ezt a „nyügöt” elfogadtam volna, bizonyára én is visszaküldöm. Hát persze! De nekem nem volt mit visszaküldeni. Vajjon kettőnk közül ki volt az előrelátóbb, az okosabb ?

De hát hadd mondjam el, miként is történt az, hogy én nem lettem valóságos belső titkos tanácsos és nem vagyok „kegyelmes” ur. Amikor az 1907. évi december végén megválasztott magyar delegáció Bécsbe utazott, az előzőleg Budapesten tartott bizalmas tanácskozáson, a beválasztott főrendek és képviselők úgy határoztak, hogy az alakuló ülésen gróf Batthyányi Tivadart fogják a delegáció elnökévé megválasztani. Még aznap, december 20-án este nyolc óra után összejött az alakuló gyűlés, de nem lehetett megnyitni, mert az a meglepő hír érkezett, hogy a király nem szive-

sen veszi, ha a delegáció elnökéül gróf Batthyányi Tivadar választatnék meg. Volt nagy rökönyödés nemcsak azért, mert a király legfelsőbb óhaja elvágta útját a budapesti előzetes megállapodásnak, hanem azért is, hogy most már ki legyen a delegáció elnöke? Összeültek tehát a fontos kérdést megtanácskozni és eldönteni. Én magam nem voltam ott ezen a tanácskozáson, mert előzőleg úgy határoztam, hogy elmegyek a szállodámba, elhelyezkedem, átöltözöm, megvacsorázom s ráérek én elmenni az ülésre, majd úgy esti 10 óra felé, amikor az alakulás s az elnökség választása már megtörtént. Elég gyorsan végeztem a teendőimet, lementem a szálloda éttermébe, megrendelem az ételt, az italt s nekilátok kényelmesen a vacsorához. Persze, én nem is sejtettem, hogy mi történik ott, a delegációs termekben. Egyszer csak egy kis borfiu odaszalad az asztalomhoz s azt mondja: „Ich bitte Herr Papapász zum Telefon.” A telefonnál gróf Semsey László közli velem, hogy azonnal siessek a Magyar Házba, a delegáció ülésére, mert engem választottak meg egyhangulag elnökké, az uton pedig gondolkozzam egy székfoglaló kis beszéd elmondásáról. Nagyon meglepett a nem várt szép kitüntetés, otthagytam a vacsorát és siettem az ülésre. Belépek a terembe, nagy éljenzés, szíves üdvözlés, biztató mosoly minden oldalról. A közös miniszterek, osztályfőnökök, tábornokok egymásután bemutatkoznak, köszöntenek és én minden elfogultság nélkül beleülök az elnöki székbe, megköszönöm a bizalmat s vezetem az ülést, mintha csak alám szabták volna a magas támláju, bőrrel bevont kényelmes elnöki karszéket.

Az ülésnek vége van, egyik is gratulál, a másik is, egyszer csak belém kapaszkodik egyik igen jó barátom, Kubik Béla delegátus, félrevon egy ablak közé és sietve mondja el nekem, hogy mi történt az előértekezleten s hogyan lettem én elnökjelöltként elhatározva. Gróf Zichy Tivadar, a volt elnök indítványozta, hogy Barabás Bélát válasszák meg elnöknek, mert az előző delegációs ülészakon bizonyosságot szolgáltatott, mint akkori alelnök, az erélyes és tapintatos vezetésről. Ez ellen nem is volt kifogása senkinek sem, de az egyik mágnás vetette fel azt a kifogást, hogy Barabás azért nem lehet elnök, mert eddig hercegek, grófok, bárók s valamennyien kegyelmes urak voltak az elnökök s így nem lehet a király mellé egy rang és cím nélküli egyszerű embert ültetni. Egy kis vita indult meg efelett, egyik helyeselte a kifogást, a másik nem találta helytállónak, végre is Wekerle Sándor miniszterelnök vágta kétfelé a gordiusi csomót, azon kijelentéssel, hogy ezen a kis hibán lehet segíteni, mert rövid idő alatt Barabás Béla, —

akinek különben is elég érdemei vannak — valóságos belső tanácsosnak ki fog nevezettni. Ez aztán megnyugtatta a kényesebb igényű delegátusokat is s így egy negyedóra mulva, engem egyhangulag választottak meg a delegáció elnökévé. Másnap, a delegáció szertartásos királyi megnyitása után, Wekerle Sándor miniszterelnök, Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter jelenlétében ujságolja nekem, hogy ma délelőtt volt Ő Felségénél s bejelentette neki a tegnapi megalakulást. A Felség meglegedésének adott kifejezést, hogy én vállaltam az elnökséget s kilátásba helyezte, hogy méltányolva az elnöki fontos tevékenységet, szívesen ki fog nevezni a belső titkos tanácsosok közé. Én nyugodtan hallgattam meg a legmagasabb kegynek ezen figyelmes és — hozzáteszem — jóleső megnyilatkozását. Wekerlének ezt mondtam: „Köszönöm és hálás vagyok a kitüntető szándékért, de az én felfogásom nem engedi meg azt elfogadni. Különben is én mint egyszerű polgárember óhajtok a király mellé ülni!” Könnyű volt ezt mondanom, hiszen már meg voltam választva. Az igaz, hogy Wekerle és Kossuth nem is kapacitáltak, de nem is helyeselték álláspontomat.

Ime, így nem lettem én valóságos belső titkos tanácsos. De ehelyett megkaptam azt a szép elégtételt, hogy I. Ferencz József, az osztrák császár és magyar király, amikor az első delegációs udvari ebéden jobbján mellette ültem, így kezdte velem a beszélgetést: „Örvendek, hogy egy polgárember ül mellettem...” 1908 február végén, amikor már a delegáció befejezte üléseit, újból tele voltak a lapok, hogy én valóságos belső titkos tanácsos leszek. Volt is szó róla — de én ismételve s most már erélyesebb szavakkal keltem ki a „kósza hír” ellen. Ma is akadnak elegen, akik „kegyelmes” urnák szólitának vagy így cimezik levelüket. Nem is tiltakozom ellenük, csinálják, ha nekik jól esik. Ennek nemcsak a volt kósza hírek, de az is oka, hogy 1919. évben, itt Aradon, egy magyar ideiglenes kormányt alakítottunk, abból a célból, hogy Budapestről elkeressük Kun Béla undok bandáját. Én ennek a kormánynak vallás- és közoktatásügyi minisztere voltam, azonban a Szegedre utazás idején a román katonaság az egész kormányt és kíséretét Mezőhegyesen internálta és jó szándékunk kárbaveszett, amit már a szegedi újabb próbálkozás sem reperálhatott. Azért ennek a kormánynak egy-két tagja ma is kegyelmes urnak hivatja magát az alkalmazottjai és cselédjeivel. Engem teljesen kielégített az akkori miniszterelnöknek, gróf Károlyi Gyulának hivatalos elismerő irata, amikor a vállalkozástól visszaléptem s a miniszterségről lemondottam. Ez többet ér az üres címnél. Csak arra va-

gyök kíváncsi, hogy én ma, az igazán szerény viszonyok között élő polgárember, hogyan támasztanám alá a „kegyelmes ur” címet és rangot, a társadalmi igények szerint járó anyagi fedezettel? Jobb nekem így.

A másik kitüntetés, ami nincs, a török Medjidie-rend. Már akár első, akár másod, akár harmad osztályu, mert egyik sincs. Pedig ezt is megkaphattam volna, mint ismert lelkes törökbarát, aki 1916. év január havában az izlam vallás elismerésére vonatkozó magyar törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a képviselőházban egy nagy beszédben meleg rokonszenvvel nyilatkoztam a török-magyar barátságról. A törvényjavaslat előadója, Pekár Gyula meg is kapta a török kitüntetést, de én elhárítottam a megtiszteltetést.

Ha már benne vagyok a dicsekvésben, hát beszéljenek azok a dokumentumok is, amelyek minden cím, rang és titulus nélkül adnak írásbeli bizonytságot arról, hogy engem valamikor régen megbecsültek és beszédesen értékelték. Ezek azok, amelyeket én is megbecsülök s emlékül tartogatok.

A többek között legrégebb az az emlékirat, amelyet még 1879. év szeptember havában kaptam a tudomány- és műegyetemi olvasókör választmányától, amikor elbucsuztam az ezelőtt 50 évvel betöltött elnöki széktől. Ennek szövegét egy külön cikkben közlöm, mint az egyetemi ifjuság elismerését.

A többi kitüntetéshez már mint politikus jutottam. Ezek között nevezetes a mezőturi diszpolgári oklevél. Elmondom a történetét, mert rávilágít a függetlenségi eszmék erős gyökereire a magyar néplélekben és bemutatja a feltétlen királyhűségben tobzódó parlamenti többség lojális tultengését.

1903. év szeptember havában éles és elkeseredett volt a magyar politikai helyzet. A nemzet közvéleménye már telítve volt felháborodással a dinasztiaival szemben, amely mindig több követelményt támasztott a közös hadsereg javára, anélkül, hogy a magyar vezényszóról és jelvényekről tudni akart volna. De végre is megtört a jég s egy napon gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök, hivatkozva a magyar elégtelenség áradatára, kicsikart a királytól egy tessék-lássék nyilatkozatot s azt mint vivmányt olvasta fel a képviselőház ülésén. Nagy csend és feszült figyelem a zsufolt Házban. Egyszer csak egy mondatnál, a függetlenségi oldal első padjából belesüvit az én éles hangom:

„Nem hiszünk a király szavának!”

No, látni kellett azt a kavarodást és felháborodást, amit ez az elkeseredett közbeszólás a többség nagy táborában keltett. Óriási

lárma, fenyegető karok, kiabálások: „Ki vele, hazaáruló, gazember, aljasság stb.” éles sértő szavak. Én a karomat összefonva, nyugodtan ülök a helyemen, de a nagyobb müfelháborodók felém akarnak rohanni, hogy kidobjanak, amit a függetlenségi képviselők megakadályoztak. A nagy zajban az elnök rendreutasít s felszólít engem igazolásra. Én felállok s kezdem: „Tisztelt Ház!...” De a lárma s a szitkozódó, sértő szavak csak úgy röpülnek felém, nem engedtek szóhoz. Erre én is megkötöm magam, nem beszélek, leülök, eljöttem a Házból s a délutáni gyorsvonattal Aradra utaztam. Hazaérve, itthon a lapok különkiadásai hozzák a képviselőházi botrány hírét s pláne az egyik lap a tudósításnak ezt a címet adta: „Megette a fene a királyt!” — ezt süvítette szét Barabás. Budapesten nagy a kavarodás, a vitatkozás pro és kontra s a kormánypárti lapok kárörömmel hirdetik, hogy Barabás politikai pályájának vége van, lehetetlen ember lett, le kell mondania a mandátumról stb. hasonló ostobaságok, mert hiszen erre rá négy évre lettem a delegáció elnöke. De Aradon ki se szuszogtam az izgalmakat meg az ut fáradalmait, már jött Polonyi Géza sürgőnye, hogy azonnal utazzam vissza, mert a sértésekért több képviselőt provokálnom kell. Visszautazom s két jóbarátomat, Kubik Béla és Tóth János képviselőtársamat kértem fel, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket. Ezek ki is derítették, hogy a sértő képviselők gróf Andrássy Tivadar és Perczel Dezső voltak, az előbbinek segédei gróf Hadik János és báró Üchtritz Zsigmond, az utóbbinak pedig gróf Tisza István és Münnich Aurél voltak. Mások is sértegettek, de ezek kimagyarázták magukat, gondolván, elég lesz itt két párbaj. Jellemző azonban a közhangulatra, hogy azokat a képviselőket, akik azt kiáltották felém: „Hazaáruló!” — ezeket nem provokálták, mert Rákóczyt, Thökölyt és Bocskait szintén lehazaárulózták, ez tehát Barabásra nézve nem sértő, — de dicsőség! Mig ezek az izgalmak folytak, az egyetemi ifjuság és polgárság mellettem tüntetett, sőt a lapok nagyrésze erősen állást foglalt amellett, hogy nem szabad párbajozni, mert a képviselőt a házszabályok szerinti megtorlás illeti, ami meg is történt.

Azonban volt más baj is. Én akkor az országos függetlenségi és 48-as pártnak alelnöke voltam s többen nem szívesen hallották, hogy az én merész közbeszólásom az egész pártot az illojalítás gyanujával veszi körül. Itt tehát a párbaj nem orvosság, de az elkövetett közbeszólást megfelelően reparálni kell. Összeültek tehát a párt vezérei, Kossuth Ferenc, Thaly Kálmán, Justh Gyula, Ugron Gábor s még néhányan, a tanácskozásba engem is bele-

vontak. Thaly Kálmán találta ki a megoldást s engem minden tiltakozásom dacára, de a párthűség és együttérzésre hivatkozva s a párt loyális gondolkozásának rehabilitása szempontjából engem arra kényszerítettek, hogy jelentsem ki a képviselőházban, miszerint az én szavam csak elcsuszott s nem azt mondtam, hogy „Nem hiszünk a király szavának!” hanem ezt: „Nem hisszük, hogy ez a király szava!”, már t. i. a mit Héderváry felolvasott. Persze, pártérdekből be kellett adni a derekamat s a szeptember 29-iki ülésen előbb gróf Apponyi Albert elnök utólagosan gróf Andrássy Tivadart, Rakovszky Istvánt, Perczel Dezsőt, Kubinyi Gézát a velem szemben használt sértő kifejezésekért rendre utasította, én pedig napirend előtt, egy indokolt felszólalásban reperáltam ezt, a mit tényleg mondtam. Így aztán elsimult a nagy affér, megszűntek a párbajok. Emlékként őrzöm, s itt van előttem gróf Tisza Istvánnak és gróf Hadik Jánosnak ceruzával írott kijelentései, hogy Perczel Dezső, illetve gróf Andrássy Tivadarnak velem szemben használt sértő kijelentései tárgyalanná váltak s meg nem történteknek tekintendők. Ezzel kapcsolatban tehát két kitüntetés ért. Az egyik az, hogy a bátor és igaz szóért én is ugyanazt a hazaáruló jelzést kaptam, amit II. Rákóczy Ferenc és társai, — a másik pedig az, hogy aznap délután, amikor a képviselőházban elhangzott ajkamról az indulatos kiáltás, hogy „Nem hiszünk a király szavának”, a háborgó igazmondás sulya és felvillanyozó hatása alatt, Mezőtur város éppen ülésező képviselőtestülete, a „nemzeti jogok védelméért” engem diszpolgárnak választott meg. Ez a magyar nép-
lélek megnyilatkozása.

Van egy igen szép és kedves kitüntetésem, egy emlékalbum, a mellyel az aradi függetlenségi és 48-as párt vezérei és igen sok választója, de legtöbbször lelkés vasutasok, annak emlékére ajándékoztak meg, hogy itt Aradon 1905. év január végén Vörös László kormánypárti jelölttel szemben országgyűlési képviselőnek választottak. E művészi albumban az én és családom arcképei, rajzok, képek és százakra menő aláírás van. Olykor-olykor meghatva forgatom lapjait.

Arra még sokan emlékeznek, hogy 1906 tavaszán a báró Fejérváry-féle úgynevezett darabont kormány elmozdítása s helyébe egy nemzeti koalíciós kormány kinevezése érdekében én minő fáradtságos és önzetlen tevékenységet fejtettem ki. A ki nem akarja elhinni, az olvassa el az akkori magyar lapokat, a melyek egyhangulag ismerik el nagyméretű, becsületes szereplésemet. Én április 6-án ütöttem nyélbe a dolgot, a mikor báró Fejérváry Géza

és Kossuth Ferenc az én budapesti lakásomon találkoztak s hárman tanácskoztunk.

Harmadnap mulva a király kinevezte Wekerle Sándor elnöklése alatt a koalíciós kormányt. Kossuth Ferenc meg sem várta, hogy Budapestre hazajöjjön, már Bécsből a következő sürgőnyt intézte hozzám Aradra: „Általad kezdeményezett átmeneti megoldás létrejött, hitünk szerint hazánk javára. Nagy szolgálatot tettél ezzel hazádnak, melynek legnagyobb elismerésére méltóvá lettél. Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter.” Ez az egyik, a másik az, hogy dr. Wekerle Sándor miniszterelnök, kinevezése után 6—7 napra, engem személyesen keresett fel Rákóczy-utcai lakásomon s a maga s az egész kormány nevében meleg szavakkal s elismeréssel köszönte meg önzetlen, hazafias működésemet. A harmadik kitüntetés szülővárosom részéről ért ugyanezen alkalomból kifolyólag. Az 1906 április 10-én megtartott törvényhatósági közgyűlésen Kristyory János és több bizottsági tag indítványozta: „A törvényhatósági bizottság fejezze ki jegyzőkönyvben örömét és elismerését dr. Barabás Bélának, Arad sz. kir. város volt országgyűlési képviselőjének a válság megoldása körül kifejtett hatékony közreműködéséért és ebbeli érdemeiért válassza meg őt Arad sz. kir. város diszpolgárává.” Ez indítvány egyhangulag lett elfogadva. Bizonyára szép elismerés. De most jön a fordítottja, a mit azért mondok el, hogy lássák, miként fogy el a nagy népszerűség s miként változik meg egy intelligens város viselkedése nyolc hónap alatt, a nagy lelkesedéssel megválasztott diszpolgárral szemben. A diszoklevél sokáig készült, de végre is elkészült. Remek iparművészeti alkotás, piros bőrtokban. Elérkezik 1906 december 12-ike, 51-ik születésnapom, a mikor délután városi közgyűlés volt. Az ülés megnyitása után Varjassy Lajos polgármester szép szónoklatban agyba-főbe dicsér s a közgyűlés színe előtt és éljenzése közben átadja nekem a diszpolgári oklevelet, a mit én meghatva köszönök meg. Következik a napirend egyik fontos tárgya, a közigazgatási bizottság tagjainak megválasztása, a melynek én is hivatalos jelöltje voltam. A míg a szavazás folyik, én megyek s hazaviszem a diszpolgári oklevelet, hadd gyönyörködjek benne az asszony is! Mire egy negyed óra mulva visszatértem a közgyűlési teremben, a közigazgatási bizottságból — kibuktattak. Ehhez nem kell kommentár, — ez Arad.

Azonban fordult a világ s én hozzájutottam egy újabb kitüntetéshez, ugyancsak az engem kibukató aradi törvényhatósági bizottság tagjaitól. Egy év mulva 1907 december havában én lettem a magyar delegáció elnöke. Az nap, a mikor ennek meglepő hire

Aradra érkezett, városi közgyűlés volt, a honnan a következő sürgönyt kaptam: „Arad törvényhatósága ma erkölcsi magaslatra emelkedve üdvözölte Arad nagyszerű fiát. Ezen öröndetes tényben felismerjük városunk szebb jövőjének perspektíváját. Isten éltesse a delegációnak hazafias, erényekben gazdag elnökét!” Igaz, hogy ezt a határozatot egyhangulag hozták, de a sürgönyt csakis barátaim s a függetlenségi párt tagjai irták alá harminchárman. Valószínűleg sokan voltak, a kik ezt restelték aláírni. Hiába, változnak az idők és változnak az emberek.

Én azonban bármilyen körülmények között, szeretem ezt a várost s annak polgárait, vallás és nemzeti különbség nélkül s büszkén vallom magam Arad fiának. Jól esik, hogy én, a régi hazafias érdemek alapján ma is diszpolgára vagyok szülővárosomnak. És talán az sem utolsó kitüntetés, hogy az imperium változása óta én már romániai magyar szenátor voltam s ma is Aradváros egyik tanácstagja vagyok s a mig birom, dolgozom a közügyekért s a magyarságért. Nem tart már sokáig!

Ne vegye rossz néven tőlem senki, hogy kérkedem az én létező és nem létező kitüntetéseimmel, mert más földi javakkal ugy sem dicsekedhetem.

Amikor én unitárius templomban prédikáltam

Ott a Székely földön, Torda és Torockótól nem messze van egy kis unitárius falu. Várfalva. Ezelőtt ötvennégy esztendővel, amikor kolozsvári unitárius diák voltam, ott töltöttem a karácsonyi szünidőt Pálfy András falusi asztalos házában és családja körében. Az egyik fiu szintén unitárius diák volt, egy szobában laktunk s úgy barátkozás közben kiderült, hogy a fiu apja valamikor az én édes apám aradi asztalos műhelyében dolgozott. Ez hozott minket barátságba s a fiu szülei meghívtak karácsonyi vendégnek. Egy kollégiumi diákra mindig ráfér az ünnepi vendégeskedés.

Egy hetivásár délutánján ökörszekeren indultunk neki a Feleken át Tordának. Szép holdvilágos este volt és hideg, a hegyes tájék hóval borítva. A lassu, cammogó szekérről le-leszálltunk, gyalogosan felmelegedni s majdnem esti 9 óra volt, amikor megérkeztünk a tordai unitárius gimnázium épületébe, ahol a már lefekvésre készülő diákok frissen főtt turós puliszkával traktáltak meg. Átmelegedve, jóllakva, diák élményeken nevetgélve, elnyomott a jótékony álmom.

Reggelre kelve s bekebelezve a hat krajcár ára tordai pecsenyét s négy krajcárért tordai cipót, neki indultunk ketten, én és házigazdám Károly fia Várfalvának. A híres tordai fedett fahidon, „amely épült helyben, zugó habok felett”, lekanyarodtunk az Aranyos folyó balpartjára s az apostolok lován, gyalogosan mentünk, mendegéltünk Szentmihály és Sinfalva községeken át s hamar leterve a rendes útról, a szántásokon, göröngyökhöz keresztlül bukdácsolva, toronyiránynak menve, jó késő téli délután érkeztünk meg a vendégváros házhöz, ahol szíves szó, fűtött bubos kemence s meleg rántott leves fogadta az átfázott, éhes és fáradt két diákot. A megindult beszélgetésnek se hossza, se vége, egyik rokon

be, a másik szomszéd ki, látni óhajtván a hazatérő fiut, meg az idegen „magyarországi” jövevényt — engem. A vacsorára főzött puliszka előbb hideg bivaly tejjel, azután jó hagymás disznótokánnal volt tálalva, a fekvőhely pedig finom forgácscsal bélelve, fehér lepedővel borítva, meleg dunyhával ellátva.

Másnap családi készülődés a szent estére. Sütés, főzés, takarítás, amikor az ünneplő diák sétálni megy a faluba, rokont meg nézni, papot látogatni, bírót megtisztelni, mindenütt szíves látás, székely kínálás. Még az otthon időző Jósika bárót is meglátogatuk az ő szép kastélyában, aki leereszkedőleg érdeklődött a diákélet iránt. Onnan tovább megyünk s benyitunk egy székelykapus kis házba, ahol szintén egy unitárius collegiumbeli diák lakott. Az udvaron nagy lótás-futás, siráncokzás, a diák kint a szalmakazal tövében megmérgezte magát. Székely Ferkó a neve, szerelmes volt s mert a leány duzzogott, vele összeveszett s a diák halálba ment. Egyszerű kis mese, de tele volt vele a falu s elnémultak az ünnepi vigságok. A temetés nagy esemény volt, nemcsak azért, mert a pap szép bucsuztatóra készült, de azért is, mert a sirnál, a magyarországi vendégszónok fog beszélni. Ez volt az első halotti beszédem, amit a férfiak némán, az asszonyok, leányok zsebkészkenőjükkel könnyeztek végig. És sokan meg is kérdezték, hol tanultam meg ilyen szépen beszélni? Jó lenne nekünk papnak, — de még nagyon fiatal s erősen kezeltek velem, dicséretes hanggal.

A falu unitárius papja, az öreg Orbók Ferenc volt, édes apja annak az Orbók Mórnak, aki a kolozsvári állami tanítóképző igazgatója volt. Az öreg ur a temetésen meghült, a karácsonyi ünnepekre kiküldött legátus nem jelentkezett, így nem volt senki, aki karácsony második napján a hiveknek prédikáljon. Az öreg pap nem jött zavarba, hanem elküldött értem s ott szíves látás, ünnepi kalácsok s jó borocska közben felkért, hogy én, akiről tudta, hogy unitárius diák vagyok, tartsam meg a prédikációt helyette.

Addig ösztökölt, biztatott, amíg vállalkoztam. Elővette az öreg a kis bibliát, kikereste az ünnepi textust, elkezdte nekem magyarázni s oktatott, hogy mi legyen a prédikáció tartalma. Addig beszélt, addig magyarázott, míg egyszercsak kitört s így kiált fel:

— Különben minek is oktatlak én Téged, édes öcsém, van neked elég eszed, tudsz is beszélni, nem féltelek, hogy belesülsz, azért beszélj úgy s mondjad azt, ami jól esik, csak szép legyen, hogy az asszonyok, leányok rajtad felejtsek a szemüket.

Nem tudtam aludni az éjjelen, mindig a prédikáción járt az eszem, ki akartam tenni magamért. Karácsony másodnapján reggel

pontosan megjelentem a paplakban. Egy pohár pálinkával kínált meg az öreg s biztatott, hogy ne szurkoljak. De nem is félttem, beszédőtől én sohasem ijedtem meg.

Rám adta a papi palástot, bekisért a templomba s a zsoltár végső szavainál felküldött a szószékre. A hivek ismertek, mert hiszen az előző napon már hallottak beszélni a temetőben. Nagy csend volt a templomban s elmondtam először a könyörgést, utána a bibliai idézetet s azután jött a szabad beszéd, végül az ámen. Egy felmagasztosult érzés alatt beszéltem, székel véreimnek, az Isten házában. A Jézus születése alkalmával s a tegnapi szomorú temetéssel kapcsolatban beszéltem a gyermeki kötelességről, a szeretetről és háláról, elég jó téma arra, hogy a székel asszonyok szemeiből könnyet facsarjon s a leányok figyelmét leterelje az elmaradt ünnepi legátus személyéről, mert a helyettes is elég szépen „szavazott”.

Templom után a hivek a kijáró előtt csoportosulnak s vitatják a prédikáció hatását. Sorba kellett kezelni a hivekkel, de amikor a házigazda elárulta, hogy nem vagyok unitárius vallású, hanem katolikus, az volt rá az egyhangú megjegyzés: kár, kár. De nem úgy az öreg pap. Mert amikor megtudta, hogy unitárius deák létemre katolikus fiú vagyok, így fakadt ki: Akármilyen szépen is beszél, de ha tudtam volna, hogy pápista, nem engedtem volna prédikálni. Aztán megbékült, mert a hivei nagyon megvoltak elégedve.

Harmadnap az öngyilkos deák nagybátyja, Székel Mózes ügyvéd vitt be Kolozsvárra, aki tekintettel szónoki képességemre, felfogadott irodájába kisegítő őröknek az esti órákban, napi 50 krajcárért. Akkor ez is pénz volt, ötvennégy évvel ezelőtt.

*

Azóta még kétszer fordultam meg Várfalván. 1912. évben e kis község lelkes magyarjai néhány évi szorgalmas gyűjtés után összeszedték a szükséges pénzt egy Kossuth Lajos szoborra. Várfalvi Mór jogászfiú volt a lelke ennek a mozgalomnak, s engem is meghívtak a szobor leleplezésre. Állott is a szobor sokáig, amíg szemét nem szurt az új uralom buzgó csendőrének, aki azt tapintatosan eltávolította.

Nem is gondoltam rá, hogy valaha én ismét megfordulok Várfalván s ime, a végzet újból odairányította szekerem rudját, helyesebben azt az autót, amelyen engem oda elvittek, most már képviselői programbeszéd tartására, Lőrinczy Dénes unitárius esperes,

dr. Vertén Endre régi képviselőtársam, dr. Gál Miklós és dr. Várfalvi Mór kísérték el Tordáról Kövendre, Rákosra és Várfalvára, ahol felelevenítettem az 54 éves mult emlékeit. Ma már megválasztott kamarai képviselője vagyok Torda-Aranyos megyének.

A talált ékszer

Széles aranyozott keretben függ egy angol hölgy arcképe dolgozó szobám falán. Csinos, sőt szép teremtés, lehet úgy 30—32 éves. Előkelő külső, kedves arc, de nem ismerem, sohasem láttam, mégis szívesen vetem rá tekintetemet. Hogy került hozzám ez az arckép? Elmondom azért, mert ez a jutalma a magyar becsületnek.

Régen volt ez is. 1895 augusztus havában Osztenében időztem feleségemmel együtt, az északi tenger e bájos fürdőhelyén. A rendes napi séták, hangverseny-terem, játékhelyiségek, hamar egyhanguvá válnak, változatosság okáért jó lesz egy szép kirándulást tenni. London csak egy hajításnyira van, hát menjünk oda. Másnap hajóra ültünk, szép kényelmes nagy gőzös, amelyen utazott II. Lipót belga király is, aki bicegős lábával, hosszú szakállával népszerű alakja volt az osztendei korzónak, különösen, amikor leányával, Rudolf trónörökös feleségével, Stefániával sétált egy-néhányszor fel s alá.

A hajó elindult, a tenger hullámos volt s az eleinte kedélyesen társalgó utasok egymásután tünedeztek el a hajó fedélzetéről, utolérte őket a tengeri betegség. De én álltam a kis vihart és állta a belga király is, aki csak mosolygott a szökevényeken. Egy jó félóra múlva már fehérlett Dower magas partja, a királyt néhány angol tiszt várta, mi pedig beültünk szédelegve a már ottlévő gyorsvonatba s egy óra alatt Londonban voltunk.

Kihasználtuk a 4—5 napot, megnéztük amit csak lehetett s egy este elmentünk az Alhambra színházba. Nohát, ilyen csodás előadást, óriási balettet, amelyben százával ugráltak a hatalmas színpadon, mi még sohasem láttunk. Már éjfél elmúlt, amikor a zsufolt színházból tódul ki a közönség. Nagy a tolongás az előcsarnokban s amint igyekszem kifelé, rálépek valamire. Rögtön megéreztem, hogy az a valami, elvesztett tárgy lehet. Lehajoltam

óvatosan, a tárgyat felvettem s hirtelen zsebrevágtam, éreztem, hogy az egy ékszerdarab. De nem mertem a kezembe tartani, mert vagy illetéktelen egyén elveszi tőlem, vagy ami még rosszabb, rámfogják, hogy loptam.

Kiérünk az Alhambra elé, belevágjuk magunkat egy egylovas chepbe s megindulunk, kiveszem a zsebemből a talált tárgyat, hát az egy aranyláncon függő antik női nyakék, néhány ragyogó gyémánttal. Szinte megriasztott a bross szépsége és értéke s elkezdünk drukkolni, hátha valaki meglátta a találást, utánunk jön s szépen elcsipnek. Nem tudtunk aludni egész éjjel, alig vártam a reggelt, hogy az ékszeren tuladjak.

Még nem volt nyolc óra, amikor becsengetem a szobaleányt, elmondom neki az esetet s kértem, hogy adjanak valakit mellém, aki elkísérjen a legközelebbi rendőrségre s ott tolmácsom legyen. Maga a szálloda tulajdonosa jött el velem a közeli rendőrségre, ahol elmondtam az éjjeli kalandot s átadtam az ékszert. A hivatalnok bácsi jegyzőkönyvet vesz fel s azt kérdi, hogy hová küldje el részemre a tiz százalék jutalmat, amely a becsületes megtalálót megilleti? Erre én előveszek egy névjegyet, amelyen csak a nevem volt: „Dr. Barabás Béla, Budapest” s azt mondom: Kérem, én tagja vagyok a magyar parlamentnek, nekem nincs szükségem semmi jutalomra, de ha az ékszernek gazdája kerül, tessék neki átadni ezt a névjegyet, hogy az illető tudja meg a nevét a megtalálónak. Ezzel az ügy be lett fejezve, én megkönnyebbülten utaztam el még az nap Londonból vissza Ostendébe.

Aztán hazaérkeztem Budapestre, ahol várt reám egy előkelő irással címzett levél: „Dr. Barabás Béla Budapest, Hungary.” — semmi más. Az irás már elárulta, hogy valami nagyon előkelő hölgy írta, persze angolul. A szöveg magyarul ez:

„*Kedves Uram!* Szives fáradságáért, mellyel ékszeremet a „Bridewell Police Station” rendőrségnél letétbe helyezte — nagyon sok köszönet. El voltam ragadtatva, midőn ismét birtokomban volt, annál is inkább, mert már minden reményt feladtam, hogy valaha megtalálhatom. A „Scotland Yard” rendőrségnél mondták, hogy nagyon kevés az eshetőség arra, hogy az ékszer megkerüljön. Amint megkaptam a brocheot, azonnal az Ön szállójába siettem, azon reményben, hogy személyesen adhatom át köszönetemet, de szerencsétlenségemre, Ön már elhagyta Londont és így kérem kell önt, hogy levélben fogadja el nagyon sok hálás köszönetemet. Kiváló tisztelettel igaz hive: *Fanny H. Brett.*”

A levelet Székely Salamon barátom, aradi főreáliskolai tanár fordította le s mindjárt el is készítette a választ, amelyben azt kértem ismeretlen hölgyemtől, küldje el nekem arcképét, hadd lássam, hogyan néz ki, akinek szivességet tettem. Az arckép csakhamar megjött s később egy másik levél, amelyben közli lakását, 18. Montpellier Square, Kingtsbridge, III. emelet 15. ajtó, — azon kéréssel, ha még egyszer Londonba kerülök — látogassam meg. Ebben az újabb levélben szép szavakkal emlékezik meg a magyar becsületről. Vajjon nem-e volt kár elmulasztani azt a látogatást? De hát mit is mondtam volna ennek a szépségnek, hiszen nem tudok angolul.

Az egyetemi ifjuság bucsuja és elismerése

A mikor az 1879-iki tanév végén befejeztem a négy éves jogi tanulmányomat lejárt olvasóköri elnökségem is. Hogy az én vezetésem milyen hatással volt az utánam közvetlenül következő egyetemi ifjuságra, azt csak feltételezhettem, de nem én vagyok hivatva elbírálni, hanem ők maguk. Én már eltávoztam az egyetemről s elbucsuztam az olvasókörtől, az ifjuságtól, de ők e felett nem tértek oly könnyen napirendre, mert az olvasókör következő bizottsága, nemcsak egyszerű köszönetet szavazott meg, hanem ezzel kapcsolatban egy igen gazdag tartalmu s mély gondolatokkal telített emlékiratot adott át. Az emlékirat nagy terjedelmű, finom kartonlapra van írva szép kaligrafikus betűkkel s tartalmából csak úgy sugárzik a fiatal magyar szívnél nemcsak elismerése, de komoly jóslata is az én jövő szereplésemnek. Én nem volnék képes így nyilatkozni magamról, de ha én mondanám el, egyszerűen nem hinnék. Ez az írás nem lehet sem hazug, sem hízog, mert hiszen olyan régi keletű, hogy akkor magam sem álmodhattam, vajjon mi lesz belőlem. Ez az írás csak elismerés és sejtelem, hogy én a jövőben is befogom tölteni élethivatásomat.

Közrebocsájtom tehát e két okmányt, egyfelől példaadásul és buzdításul a ma sarjadozó s később keletkező magyar fiatalságnak. És közlöm azért is, mert ma már nem is hiszik az emberek, hogy az én lelkem magyar lobogása mindig önzetlen és becsületes volt a multban is. De olvassák el és vegyék hirül azok is ez okmányok erkölcsi értékű tartalmát, akik a mai változott viszonyok között, az én szerény öreg alakom mellett közömbösen elmennek, vagy fejem felett elnéznek. Mert igaz ugyan, hogy az enyém csak a szép mult, meg a sivár jelen, de kérdés vajjon övük lesz-e a jövő? Itt az írás, — olvassátok!

Tekintetes

*Barabás Béla urnak
Aradmegye t. aljegyzőjének.*

Budapest.

A tudomány- és műegyetemi olvasókör 1879 szeptember 14-én tartott rendes bizottsági ülésén Uraságodnak, a kör iránt tanusított érdemeiért jegyzőkönyvi köszönetét szavazott s elhatározta, hogy erről Uraságod jegyzőkönyvi kivonat s egy emlékirat átnyújtása mellett értesítettessék.

Mit is van szerencsénk a kör megbízása folytán, egyidejűleg az emlékirat átadásával, Uraságod becses tudomására hozni.

Kelt Budapesten, 1879 szeptember 27-én.

P.H.

Kiváló tisztelettel

Pogány József

elnök.

Szalay László

a tud. és műegyetemi
olvasókör jegyzője.

Az emlékirat szövege:

Szeretett Barátunk!

„Az utas befutotta pályáját — leteszi a vándorbotot. Megérkezett céljához, megfordul s egy megkönnyebbült sóhajjal visszatekint utjára, emlékébe veszi az átélt napokat...” Ezen szavakkal bucsuztál el tőlünk s az ifjuságtól, melyet annyira szeretted, midőn olvasóköri elnöki székedtől megválva, utolszór szóltál mihozzánk s utolszór vésted emlékünkbé ama szent kötelességünket, melyek helyzetünknel fogva vállainkra fektetvék.

Mert Te voltál mindannyiunk között abban a helyzetben, melyről a haza ifjuságának minden viszonyait megismerhetted s te birtál leginkább tudomásával mindazon teendőknek és kötelességeknek, melyeket, ha nevéhez és állásához méltónak lenni akar, minden egyes magyar ifjunak haladék nélkül kell teljesítenie. S ki szólhatott volna méltóbban a magyar ifjusághoz, kinek lett volna több joga megkövetelni a munkálkodást minden egyesüinktől; kinek szavára hallgatna nagyobb bizalommal és megnyugvással az előre törő

ifjuság akkor, midőn nemzeti létünk felvirágoztatására célzó működésben követendő magatartásáról van szó: mint a tiedre, ki egész egyetemi szereplésed alatt a csüggedetlen és fáradhatatlan munkálkodásnak, a benned Vestatüzként ápoló élénk hazaszeretetnek s a valódi nemes és nagy eszmék iránt való lelkesedésnek folyton szebb és meggyőzőbb jeleit adad nekünk?

Ott láttunk téged a testvéri lelkesedés szent hevével működni akkor, midőn a testvérnemzetek egyesülésének gyönyörű álmát álmodtuk el; ott láttunk a nemzeti függetlenség és szabadság dicsőült vértanuinak fűbenőtte sirján, midőn egy ragyogó mult példájából ihletet meritve, dicsteljes jövő felé irányzad tekintetünket és elhatározásunkat; ott láttunk könnyezni az ifjuság felejthetetlen vértanujának hamvai felett, melyek, mint minden mátyás hamvai az elfelejtett eszméket buzdító szavaid által diadalra emelték lelkeinkben; ott láttunk végül a testvéregyetemek összes ifjuságának bizalma által felemelve azon elnöki széken fáradhatatlanul munkálkodni, melyről — fájdalom, ily korán - immár bucsuzódat mondottad felénk...

Pályádon bátran mondhatod szemébe bárkinek: — a magyar ifjuságnak osztatlan bizalma, tisztelete és rokonszenve kísért. S midőn távozásodkor aggódó tekintettel nézünk magunk körül s keressük: kiben támad fel újra a Te szellemed s kiben lelendi fel majd ezentúl vezérét az ifjuság s midőn nyomodban, mintegy feleletül az általános kérdésre, a te szíved szerinti férfit látjuk felemelkedni: mégis mély szomorúság érzete fog el, mert tudjuk, hogy két derék vezér közül már csak az egyiket mondhatjuk a magunkénak.

Te kilépsz körünkből az élet küzdterére, megpihent utas! Vedd ismét kezébe a vándorbotot, haladj tovább a számodra megnyitott pályád utain. Talán nehéz, talán küzdelmes lesz az út, talán fáradságosabb, mint azt a jövőn keresztül törni nem tudó szemeid előre mutatják Neked. De hisz a kincset, melyet a természet, tehetségeinkben adott, mint az ércet, melyet a föld mélye rejt, csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. És egyet kérünk, vigy magaddal emléket ami körünkből s ez emlék legyen benned ama meggyőződés, hogy ha majdan mi is, mint Te most, elhagyván e; szűkebb-körü pályát, a közélet és kenyérkereset nehéz küzdőterére lépünk — ha benned akkor is azt fogjuk újból feltalálni

akitől jelenleg nehéz szívvvel bucsuzunk, mi ott is felajánljuk neked rokonszenvünket és közös támogatásunkat.

A tudomány és műegyetemi olvasóköri nevében pedig, melynek elnöki szereplésed oly fényt és dicsőséget kölcsönzött, szintén fogadd baráti bucsuszavunkat és szívünk mélyéből fakadó hálás köszönetünket mindazért, amit az egyesület érdekében és javára cselekedtél.

Isten áldása kísérjen ezentúl is pályádon s engedje elérned ama dicső állást, melyen annyira szeretett hazádért minden tevékenységedet áldozhatod!

Kelt Budapesten, 1879 szeptember hó.

A tud. és műegyetemi olvasóköri nevében:

Fényes Dezső,
alelnök.

Pogány József,
elnök.

Szathmáry János,
titkár.

*

Hát hol van az a királyi kitüntetés, az a népszerűség, az a vagyon, cím, rang, palota és autó, amelyekkel külön-külön, vagy mind együttvéve, ez az erkölcsi elismerés és ez a buzdító felmángasztalás felér, vagy vetekedhetik? Én is elolvastam, annyi évek után talán másodszor. Felviharzik a lelkem, könnybe lábad a szemem s mai igénytelenségem tudatában felsóhajtom: *Én is gazdag vagyok!*

Amerikából — francia fogságba

M indjárt a háboru kitörésének elején, nekem is részem volt a szigorú elbánásból. Egy kis izelítő, amikor francia fogságba jutottam. Én akkor kint voltam Amerikában s mikor visszahajóztam, már a hadiállapot kiméretlen rendelkezései léptek életbe az idegenek felett szárazon és vizen s minden országban. De hát hogyan kerültem én Amerikába és miként jutottam francia fogságba? Ezeknek politikai előzményei vannak, amiket azért is el kell mondanom, mert bevilágítanak az akkori magyar viszonyokba.

Magyarország akkor már négy év óta a munkapárti uralom mindenhatósága alá került. Tisza István gróf erélyes keze irányította az eseményeket, eleinte mint pártvezér, de már 1913 júniusától kezdve, mint Magyarország miniszterelnöke. Az ő erélyes keze és szellemi fölénye kormányának tagjai felett szinte „egyeduralkodóvá” emelte a kormányzásban. Én igen gyakran kerültem vele szembe, de el kell ismernem azt, hogy Magyarország politikai tekintélyét, erkölcsi és anyagi megbízhatóságát egész Európa, sőt a világ előtt, az ő markáns egyénisége s nemesveretű magyar államférfiúi értéke alapozta meg. Igaz, hogy az ő nagyságának kifejlődéséhez segítségére jött az a szerencsés körülmény is, miszerint a világháború ideje alatt Ausztriában a parlamentárizmus megbénult, szünetelt s így az egész osztrák-magyar monarchia súlypontja a magyar országgyűlés termeiben talált otthonra és megnyilvánulásra, elannyira, hogy úgy a szemben álló országok, valamint az érdeklődő nagy világ, csakis Magyarország parlamentjéből s gróf Tisza István erőteljes szavain keresztül ismerte meg az egész monarchia háborús viselkedését s gyakran a békére való hajlandóságát.

Egy kissé elkalandoztam, mert én a munkapárti uralom érdemének inkább a másik oldalát akarom bemutatni, azt, amely elősegítette az 1914. évi amerikai propaganda-utazást s az ottani ma-

gyarság nagy érdeklődését érlelte meg. Erősen állítom, hogy a munkapárti uralom, a törvényhozási működés rendes menetének erőszakos helyreállítása közben, csak egyoldalú tevékenységet fejtett ki, ami alatt a közgazdasági élet eleveensége nemcsak letompult, de sietett az anyagi katasztrófa felé. Akik ezekre az 1912—14. évekre visszanéznek, jól tudják, hogy az előtörő drágaság hétről-hétre nehezítette a megélhetést, akadályozta a gazdasági és ipari termelést, megbénította a kereskedelmi forgalmat, csökkentette a kivitelt, amiből elviselhetetlen szociális bajok keletkeztek. Ezt a súlyos eredményt az is előidézte, hogy lekerültek a napirendről a szabadságjogok kiszélesítésére vonatkozó kortes-ígéreték s éppen semmisem történt a demokratikus állami berendezkedésre s ezek között elsősorban a választói jognak olyan rendezésére, amely az általános közfelfogásnak s az évek óta hangoztatott kívánságoknak megfelelt volna. S nem is volt reá kilátás, hogy az akkori törvényhozás ezekkel belátható időn belül foglalkozzék. De arra sem volt kilátás, hogy a következő választások alkalmával az ország közvéleménye a szociális érdekek és a népjogok mellett foglaljon állást, mert az utolsó választások erőszakosságai és vesztegetései demoralizálták a nép lelkiületét s még a tehetős választó is, pénzért adta el szavazatát. Hogyan lehessen tehát letörni a munkapárt uralmát, amikor sem erkölcsi, sem anyagi erő nem áll rendelkezésre s amikor a háboru előszele nyugtalanította az érzéseket?

El Amerikába.

Az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt a hiányzó erkölcsi és anyagi erő megszerzésére Amerikát találta alkalmasnak s úgy határozott, hogy kellő előkészítés után, egy amerikai hoszszabb propaganda-uton szerzi be mind a kettőt, az amerikai támogató rokonszenvet is, a pénzt is. A párt tudtával és hozzájárulásával ezen propaganda-utnak szervezését gróf Károlyi Mihály képviselő vette kezébe, aki akkor még mint jóhiszemű magyar politikus és demokrata érzésekkel teltett főúr, nagy népszerűségnek örvendett bent is és kint is, az amerikai angol körök s az ottani magyarság között. Sőt arra is vállalkozott, mint gazdag ember, hogy az utazás kiadásait a sajátjából fedezi. Néhány hónapba került, amíg az amerikai magyarság megtervezte és megszervezte ezt az agitációs körutazást s már csak arról volt szó, hogy a magyar ellenzéki férfiak közül kik legyenek azok, akik alkalmasak előadásaik és beszédjeikkel nemcsak az amerikai magyarság erkölcsi

támogatását megnyerni, de tőlük a dollárokat is beszerezni arra az alapra, amellyel Magyarország népét újra vissza lehessen hódítani egy demokrata parlamenti többség megalkotására, egy újabb általános választás alkalmával. Mindazok az amerikai nagy városok és vidékek, ahol a kivándorolt magyarság nagyszámban élt, megjelölték azokat a szónokembereket, akiket ők hallani kívántak. A beérkezett levelekből mint alkalmas szónok, az én nevem minden értesítésben bentfoglaltatott. A függetlenségi és 48-as párt egyik ülésén alakította meg az amerikai propaganda-küldöttséget és pedig gróf Károlyi Mihály vezetése alatt: Dr. Barabás Béla, Buza Barna, Héderváry Lehel, Zlinszky István és Ráth Endre kiküldetésével. A társaságban résztvett Friedrich István is, akit kérésére én protegáltam be gróf Károlyi Mihálynál, mert vállalta saját utiköltségének fedezését. Volt még egy nyolcadik tagja is a vállalkozó társaságnak, egy szocialista vezér, de a nevére már nem emlékszem.

1914 június 24-én indultunk el Budapestről a nagy utra, csakhamar Hamburgba érkeztünk s ott Kuxhafenben szállottunk fel a világ legnagyobb és legszebb Oceanjáró hajójára, a német Vaterlandra. Gróf Károlyi Mihály már előre utazott Párisba s vele úgy állapodtunk meg, hogy Cherburgban fog felszállani a mi hajónkra s onann utazunk együtt tovább. Ez ugyan jelentéktelen esemény, de fontossá tette egy távirat. Junius 29-én délután 3 óra tájban állott meg hajónk Cherburg előtt, ahonnan egy külön hajó hozta az utasokat a Vaterland hajóra. Ezek között volt gróf Károlyi Mihály, aki felszállott hozzánk. Alig üdvözöltük őt, amikor egy Párásból érkezett sürgős táviratot kézbesítettek gróf Károlyi Mihálynak, aki nem is érdeklődve, odaadta Héderváry Lehelnek, hogy bontsa fel, nézze meg mi van benne. Elképzelhető a nagy meglepetés, sőt riadalom, amit a távirat tartalma okozott, hogy Ferencz Ferdinánd trónörökös és nejét, Chotek Zsófiát Serajevóban meggyilkolták. A hajón még senkisémm tudta ezt a hirt s csak később adtuk tovább, mert azonnal tanácskoztunk, hogy most mit tegyünk? Utazzunk-e Amerikába, avagy szálljunk le a hajóról s térjünk vissza hazánkba, ahol bizonynyára, a váratlan esemény hatása alatt, nagy dolgok lesznek készülöben. Csak rövid idő állott rendelkezésünkre, nem tudtunk határozni, de tépelődéseink rohanó percei alatt felszedték a hajó kötelékeit, az megindult s mentünk tovább. Abban mindnyájan megegyeztünk, hogy azoknak a végzetes lövéseknek kiszámíthatatlan és súlyos következményei lesznek, de azért belenyugodtunk az utazás folytatásába, mert az amerikai nagy előkészületeket nem lehetett cserben hagyni.

Nohát így kerültem én Amerikába, ahol július 4-én, az amerikai szabadság-ünnepély napján megérkezvén, azonnal egy óriási parkban vittek ki minket gyors autókon. Mintegy 5—6000 ember, ünneplő amerikai magyarok várakoztak reánk s az első beszédet én tartottam. Utánam a többiek beszéltek, de maga gróf Károlyi Mihály, gyenge szónok lévén, a hatást csakis az ő kiváló egyénisége keltette. A nagyszabású összejövetelnek meg volt az erkölcsi sikere és hatása s egyszersmind anyagi eredménye is, mert ezen az első délutánon mindjárt 2—3000 dollárt kalapoztunk össze.

Elég érdekes volna, de még sem foglalkozom ezen amerikai propaganda-utazás részleteivel, annál kevésbé, mert érdeklődésünk inkább hazafelé irányult, ahol időközben megtörtént a szerb hadüzenet is. Megállapodtunk tehát abban, hogy a társaság egyik része visszautazik s a másik ott marad. Gróf Károlyi Mihály, Zlinszky István, Ráth Endre és Friedrich István már augusztus első napjaiban egy francia hajóra ültek, őket elfogták s bizony sok időbe került, a míg hazaérkeztek. A társaság másik része, én, Héderváry Lehel és Buza Barna ott maradtunk, lefolytatni a már előkészített propaganda utat, amely a változott súlyos viszonyok között nem ment olyan animóval, mint hogy nekiindultunk s a hogy keresztül akartuk vinni. Augusztus közepén egy hír is megzavarta tevékenységünket, az, hogy Ferencz József császár és király meghalt. A hír nem volt igaz, de a harctérről érkezett különböző hírekkel együtt elég volt arra, hogy foglalkozzunk a kérdéssel, vajjon hazautazzunk-e vagy nem? A hazautazás mellett szólott nemcsak a honvágy, de a kötelesség is, hogy ilyenkor a magyar népképviselőnek otthon van a helye. A visszautazástól elriasztott minket két rossz hír. Az egyik, hogy a Potsdam holland hajón hazasiető német hadköteleseket feltartóztatták, a másik rossz hír pedig az volt, hogy gróf Károlyi Mihály és társai szintén hadifogságba kerültek, sőt ők izenték is nekünk, hogy gondoljuk meg a dolgot, mert minket is fenyeget a feltartóztatás veszedelme.

Készülődés hazafelé.

Bizony komoly kérdés volt dönteni a felett, hogy hazautazzunk-e vagy nem? De akár utazunk, akár nem, az bizonyos, hogy hónapok, esetleg csak évek múlva kerülhetünk haza. A nehezebb az volt, neki vágni az utnak s elszenvedni a bizonyos hadifogságot s annak minden keserveit. Persze, hogy könnyebb volt az ottmaradás Amerikában, sőt engem az ottani magyarok arról is biz-

tosítottak, hogy eltartanak, illetve alkalmat adnak nemcsak az életfenntartásra, a megélhetésre, de arra is, hogy összeszedjek egy csomó dollárt. Csak arra kellett volna vállalkoznom, hogy minden hónapban egy másik magyarlakta városba utazzam, ahol valamelyik magyar pap szállást ad, én pedig felolvasások és szónoklatokkal szépen kereshetek. Elég népszerű voltam ahhoz, hogy a magyar egyletek, olvasóköri és segélyző egyesületek helyiségeiben tartandó előadásaim jövedelmeznek. Sőt Newyorkban egyik lelkes magyar vendéglős azt az amerikai izü ajánlatot tette nekem, hogy három hónapig lakással és kosztal ellát, ha kötelezem magam minden héten négy napon az ő vendéglőjében vacsorálni csak azt köti ki, hogy a magyar lapokban közzétehesse, hogy: „Az öreg Barabás, szombaton, vasárnap, kedden és csütörtökön az én vendéglőmben vacsorázik.” Biztosra vette, hogy zsufolt lesz a helyisége. És amerikai megélhetésemet biztosította volna az újságírás mestersége is, a mire szintén ajánlatot kaptam. No aztán minő nagy nyereség az, hogy kitünően megtanulok — angolul.

Igen ám, de mit szól hozzá az asszony, az én jó feleségem, akit már úgy is kinzott és emésztett az a sok rossz hír, amiket rólam az újságokból olvasott, meg amelyekkel minduntalan mellestálták a kedves barátok, meg a jóakarók. S ha én meg is élek ott gond nélkül, de miből él meg itthon az én magára hagyott feleségem? A dollárokat hiába gyűjtöttem volna, mert nem lehetett hazautalványozni, Mátyásföldre, ahol akkor az én rendes otthonom volt. Jól meghányva-vetve a dolgot, úgy határoztam, hogy két barátommal együtt, Buza Barnával és Héderváry Lehellal utnak indulunk hazafelé. Megváltottuk a hajójegyeket s nekiálltam a bepakolásnak. A nagyobb utazóládát nem mertük magunkkal hozni, ott hagytuk a St. Regis szálloda bérlőjénél. Rónai Emilnél, akibe azért is megbizhattunk, mert aradi ismerős lévén, vállalta a megőrzést, csakis egy csekket kaptam a podgyászról. Három-négy év múlva elküldtem a csekket s az én zsufolásig megtömött kofferem hazairányoztatott Constanván át. Baj nélkül tette meg a tengeri utat, de ott aztán eltűnt. Sok ruhanemű veszett oda, de semmit sem sajnáltam, csak a feljegyzéseimet, emlékeimet.

Augusztus 24-én bucsuztattak el minket az amerikai magyarok a newyorki Terras Gardenben, ahol Róth Gyulának, a népszerű „Kávékirály”-nak voltunk vendégei. Neki ajándékoztam a hazulról vitt magyar fokosomat. Jól elmúlt 10 óra, amikor autókön kimentünk a Hobokán állomáshoz s innen gőzkompon át New-

Yersey államba, amelynek kikötőjében várt a 17 ezer tonnás „New-Amsterdam” hollandi hajó. Elbucsuztunk amerikai barátainktól, akik még az utolsó percben is visszatartóztatni akartak a biztosra vett elfogatástól, — elfoglaltuk helyünket a részünkre kijelölt kabinokban. Ugyanezen hajóra szállott fel egy kedves magyar leány is, Kardos Róza kisasszony, aki Amerikában a fényképészet művészetét sajátította el, ő is igyekezett haza s mi négyen alkottunk egy kis kedélyes társaságot.

Hajóélet.

Akik tengeri hajókon utaztak, azok tudják, de az emberek nagyobb része, akiknek nem jut ebből az élvezetből, azok elhihetik, hogy milyen szép, kellemes és szórakoztató egy ilyen Óceán-átkelés. Csodálkozom rajta, hogy akiknek pénzük van nyári utazásra és fürdőzésre, azok nem ülnek fel egy hatalmas hajó-alkotmányra s például Newyorkig és vissza kiélveznének egy gondtalan, kényelmes és szórakoztató három hetet, ahol az elképzelhető földi jóknak változatosságában, egy igazi tengeri fürdő összes előnyeiben részesülhetnek. No és benézhetnének 7—8 napra Amerikába is, e csodás világba. A kabin gyakorlati berendezése, az ebédlők, játékszobák, tornatermek, fürdők, fedélzeti pihenők, sétáló helyek, olvasó helyiség, mind egy-egy külön látványosság. A tenger hullámozása, a hajók után rohanó delfinek ugrálása, a kerek-ek által felkavart habok, a vízsziporkák gomolygó fehér felhőzése, a sirályok csapata, a szembejövő hajó elsurranása, kölcsönös üdvözlések, a hajó felszerelése, no aztán a nap felkelésének és lenyugvásának tündéri színjátéka, a tele hold ragyogásának végig ezüstös visszfénye, úgy lekötik az ember lelkületét, olyan ünnepélyes hangulatot keltenek s olyan jóleső érzéssel telítik meg a nyugalmas, csendes órákat. És milyen jó az ellátás, a rend, a tisztaság! Naponkint nyomtatott étlapokon százféle reggeli étel, finom dezsöné, kétszeri uzsonna, pazar estebéd, amihez átöltöznek az urak frakkba, smokingba, a hölgyek estélyi toalettekbe s azután a zene, a táncszalon, a dohányzók, fekete kávé és tea felszolgálás, pompás borok, finom likőrök, kártya, sakk, dominó s minden elképzelhető szórakozás. Napközben tornászás, fürdő hamisítatlan tengervízben, különböző társasjátékok és minden egyéb, ami nem is jut eszembe. Igazán gondtalan élet.

Azonban mi, akik felhelyezkedtünk erre a kényelmes hollandi hajóra, ezuttal nem voltunk képesek olyan nyugodtan élvezni

a tengeri utazás felséges előnyeit, mint a pompás „Vaterland” hajón, amelyen kiutaztunk, mert folyton foglalkoztatott s izgatott a belénk jósolt ellenséges feltartóztatás s a balsejtelem. Egy-két napig, sőt a harmadik, negyedik napon is láttuk, hogy nincs semmi baj, jobbra változott a mi hangulatunk is, tréfáltunk, vicceltünk, alsóztunk, sakkoztunk s megreszkiroztunk egy-egy üveg pezsgőt is. Én elég élénk voltam, nem sokat törődtem az eljövendőkkel, mert hiszen ha itt lesz a baj, ráérek én akkor is vesződni vele, vagy busulni rajta. Még nótázó kedvem is volt s a jó magyar népdalok szövege után és dallamára faragtam meg az új nyakatekert szöveget, például

Azért csillag hogy ragyogjon,
Azért tenger hogy hullámozón,
Azért ültem a hajóra,
Mert nem ülhettem fel lóra, —
Hazáig.

Ezt aztán hold világos estéken kórusba fújtuk négyen a lehető hamis hangokon. Volt egy másik nótám is a „Sik a pusztá, se halma, se erdeje” népdal szövegére és dallamára így:

Sik a tenger, se halma se erdeje.
Nincsen kutgém, se toronynak teteje.
Sugár torony nem látszik el hajónkra
Csak busulni járunk a Smoking Roomba.*)

Augusztus 30-ika, vasárnap van. Ha esetleg a hajón pap utazik, bármely felekezethez is tartozik, néhány imát mond el a fedélzeten, sőt prédikál is. Ha nincs lelkész a hajón, akkor dél előtt 10 órakor összegyűl a hajó személyzete, ünnepi ruhában s vagy a hajótisztek egyike, vagy más főbb alkalmazott felolvas az imakönyvből, sőt énekelnek is. Kellemetlen idő esetén a társalgóban tartják az istentiszteletet, ahol zongora lévén, zenekíséret is van az énekhez. Ma egy öreg lutheránus lelkész angol nyelven tartotta az istentiszteletet a fedélzeten, s az utazók valláskülömbőség nélkül vettek részt ez áhitatos imádkozáson. Ha valahol, úgy a tengeren érzi az ember az ő parányiságát s tudja meg, hogy van Isten! Nagy értelme van annak a mondásnak: „A ki nem tanult meg imádkozni, menjen a tengerre!” Az a tenger akkor is félelmetes, ha csendes, de borzasztó akkor, ha megmozdulnak az emeletes hullámok s játszva himbálják, mozgatják a hajót. Mert

*) Dohányzó terem.

legyen az a hajó akármilyen óriás és bár dacosan és fölénytel hasítja át a hömpölygő víztömeget, azért mégis csak a tenger az ur! Nem magyarázza senki, de mindenki tudja, aki a hajón van, hogy élete csak egy gyenge lehelet, a mit minden percben könnyen elsodorhat a tengervész, vagy egy hajótörés. Az istentisztelet alatt lehet látni az arcokról, hogy itt nem mimelik az imádságot, hanem megható áhitattal emeli fel lelkét mindenki, az egyedül hatalmas Istenhez, akinek nagyobb, szebb és megkapóbb temploma nincs, mint az Óceán végtelensége. Én is sokszor imádkoztam a tengeren.

A vasárnapi áhitatos hangulatot már délben elrontotta egy futólagos tengeri vihar, amely elől a kabinokba menekültünk, ott-hagyva az étkezést. Ugy, estefelé pedig, a Marconi-távirda rossz hírei a harctérről kedvetlenítették az utasokat. A hajón utaztak velünk az Amerikából hazasiető németek, mintegy harmincan, akik eddig nagyon hangosak voltak, énekeltek, fújták a Wacht am Rheint, zenéltek, a hajó bárjában ittak, tobzódtak, nem féltek senkitől, csak az Istentől. De a hajóra sűrűn érkező rossz hírek lehangolták őket is, elkomolyodtak, lecsendesedtek, pedig csak ezután következett a fekete leves.

Aggodalmak.

A mi hajónk csak halad, a gépek monoton üteme uralja az egész hajótestet. Már több mint 2200 tengeri mértföldet jöttünk s az óránkat ismét előbbre igazítottuk 35 perccel. Augusztus 31-ike a hatodik nap a nyílt tengeren. Mindjobban erősödik a kósza hír, hogy angol fogságba fogunk kerülni s az a „Potsdam” nevű hollandi hajó, amely német katonákat szállított haza, egy kisebb angol kikötőben vesztegel s zárlat alá került. Délután a hajókapitányság egy írott hirdetményt tett közzé, amelyben minden utast saját érdekében felhív, hogy amennyiben a hajót akár angol, akár francia részről feltartóztatják és vizsgálat alá veszik, úgy mindenki ellentálló cselekedetektől avagy ellenségés kifejezésektől tartózkodjék. Erre összegyűlnek az utasok s egy kis küldöttséget menesztenek a hajó kapitányához, hogy tegyen valamit avégből, hogy a hajó utasai le ne tartóztassanak. Mintha ez a hajó kapitányától függne! Azonban a kapitány mégis tett valamit. Azt, hogy felszólította az utasokat, miszerint jelentkezzenek mindazok, akik a szemközt jövő „Rotterdam” holland hajón vissza akarnak Amerikába utazni, azokat oda átszállítja. Igen sokan feltartották kezüket jelentkezésre s

megkezdtek a visszautazni kívánók összeírását. Már kész is volt a névsor, sőt az illetők össze is csomagoltak, amikor újból hirdetés jelent meg, hogy a „Rotterdam” hajó annyira tele van hazasiető amerikaiakkal, hogy ez a hajó nem vesz át egyetlen embert sem. Csak természetes, hogy én nem kíváncsi voltam s nem jelentkeztem a visszautazásra. A késő éjszakában, úgy éjfél felé láttuk az Amerikába igyekvő „Rotterdam” hajót, egy jó kilométer távolban mellettünk tova surrani. Későn feküdtünk le, korán keltünk, mert izgattak a fejlődő események, a rossz hírek s az üres biztatások. Az utazás ideje alatt összeismerkedtünk a szintén hazaigyekvő más magyarokkal is, kik nagyjából II. osztályon utaztak, ők nem jöhettek át hozzánk az I. osztály fedélzetére, hát mi mentünk át társalogni, beszélgetni, egymást vigasztalni. Ezek között emlékszem Halász László aviatikusra, Keresztfalvy Antal, Horvatovich László zombori fiu, Polyakovits, idősebb ember 18 éves fiával, Starek vezérkari százados, Almásy, Salcer nevekre és Gebauer Zsigmondra, aki állítólag Aradon lakott. Ezek kivétel nélkül francia fogságba kerültek s ott is maradtak.

Szeptember elsején a nappal izgatottsággal, kombinálásokkal van tele. Mindenkit felhívják a hajón, hogy tartozását fizesse ki. Az már nem is volt baj, hogy elfogyott a cigaretta, az Appolinaris víz, a Niernsteiner-bor, mert komolyabb bajokkal voltunk elfoglalva. A kapitány kiadta a rendeletet, hogy esti 8 órán tul sem az ebédlőben, sem a dohányzóban, sem a japán-kávéházban nem szabad szeszes italt kiszolgáltatni, amely tilalmon azzal fogtunk ki, hogy elővettük és fogyasztottuk azt, amit Amerikában ajándékba kaptunk. Ez még jobb volt. A hajón éjjeli 11 órakor még élénk az élet, mert mindenki a holnapi kritikus nappal foglalkozik, amikor beérünk a La Manche csatornába. Meglehetősen köd van, a hajó szirénája percenkint rettenetesen bug, a menetsebesség lefokozódik. Az egész nap egyik érdekessége a társalgó-terem, a dohányzó s a levélíró szoba, hol a férfitasok egymásután ontják a sok levelet haza az esetre, ha fogságba kerülnek, szinte tülekedés van a helyért, amely alkalmas a levélírásra. Ámde a levélpapír kifogy, előkerülnek a noteszok üres lapjai, meg a pincérek számoló-cédulái.

Szeptember 2-ika csakugyan a kritikus nap, meg a kálváriajárás kezdete. Egész éjjel nem tudtam aludni, azért sem, mert a sziréna rémes bugása is izgatott. Már világos van, pedig csak fél 5 óra. A nap korongja 5—6 arasznyira a tenger elvesző láthatárán mint egy piros tányér mered ki a ködből s végigarányozza a vizet. A fedélzeten, folyosókon szaladgálás, — a hajó áll. Gyorsan

felöltözöm, kimegyek én is, a kabinokból az utasok vonulnak ki, csakugy felkapva magukra valamit. A hölgyek, — dehogy igéző pongyolában — hanem rendetlenül, kócosán, bekötött fejjel tódulnak elő, mind akarja tudni, hogy mi történt, miért állt meg a hajó?

Francia feltartóztatás.

Azt látom, hogy a hajó teljes személyzete, mintegy háromszáz ember, össze van gyűlve a hajó egyik oldalán s néhány francia katona áll előttük. Mi történt? Az egyik magyar utitársunk Horvatovich, a zombori fiu mondja el, hogy ő egész éjjel nem tudott aludni, várta, leste, hogy mi lesz? Jól elmúlt éjjel 3 óra, a hajó lassan, óvatosan s folyton bugva haladt előre, amikor egy közeli másik hajó különböző színű jeleket ad, de a mi hajónk csak megy tovább. Egyszer csak egész közel előbukkan egy francia hajó, valami színes jelt ismételtet, de mert a mi hajónk erre sem reagál, egy hatalmas lövést ad le, mire megállunk. Alig tíz perc után néhány francia tiszt hágsón felkuszik a mi hajónkra s csakhamar eltűnnek a parancsnoki irodában. Tehát, ime, fel vagyunk tartóztatva. Déli 12 óráig 20—30 fegyveres francia katona vonult fel a hajóra, akiknek történeteket osztanak ki és szétvezényelik őket örökösre. A francia tisztek csakhamar átveszik a hajó feletti rendelkezést olyképen, hogy minden hivatalos iratot lefoglaltak, a podgyász helyiséget lezárták s a kormányzó-hidon ők intézkednek. Már délután egy óra van, ami hajónk napfényes, szép időben szépen megindul francia vezetés alatt. Előttünk megy egy-két mért-földnyire a francia csatahajó amely elfogta a mi „New-Amsterdam” hajónkat s utána kocogunk mi. Azért is elől megy a francia hajó, mert utközben a tenger alatt robbanó aknák vannak lerakva, azokat ki kell kerülni. Még meg is kell köszönni a franciáknak, hogy elfogták hajónkat, mert különben neki szaladt volna valami bolond aknának, ami ha fel robban, én bizonyára most nem írnám le ezeket a „kedves” emlékeket. A hajóélet csakhamar visszanyeri rendes képét, azzal a különbséggel, hogy az étkezéseknél bort és sört nem szolgáltatnak fel, sem a többi helyiségekben. A hajónk lassan halad, s mi is egykedvűen megyünk neki a bizonytalanságnak, fatálisán belenyugszunk sorsunkba, mert hiszen egyebet ugysem tehetünk.

Pont három óra van délután, hajónk ismét megáll és közeliünkbe érkezik ugyanaz a francia hajó, a „La Savoy”, amely gróf Károlyi Mihályi és társait elvitte La Havre-ba s amely rövid idő alatt hadihajóvá lett átalakítva. Egy csónakon két magasabbrendű

tisztát átjön a mi hajónkra, akik átveszik a Marconi-drótnélküli távirószobát s a készülékeket s egy jó félóra múlva ismét megyünk tovább, most már a „La Savoy” hadihajó vezetésével. Nem is vesszük észre, hogy visszafelé megyünk. A hajón levő francia katonák igen csendesek, csak járnak fel s alá, figyelik az utasokat, de nem szólnak senkihez s nem mutatnak kárörvendő arcokat. A tisztek igen udvariasak, egyikbe már bele is kötött a mi magyar leány utitársunk, mert szeretett volna egyet-mást kitudni, de nem sikerült. Megyünk, megyünk. Az esti szürkületben már látszik a Bretagne-part egyik világító tornya, amelynek fénye percenként felvillan. Esti 7 óra van, megyünk estebédre, de már senkisem öltözik frakkba. Az ebéd alatt hangos beszélgetés, mindenki sokat tud, de senki semmit. Étkezés után séta a fedélzeten, a tiszta égről tele hold mosolyog le, csillogó széles ezüst sávval hinti tele a víz felszínét. Egy kisebb hajó szalad el mellettünk s fényszóróval világít rá hajónkra, egy-két francia vezényszó, aztán eltűnik a sötétségben. A hajó ismét megáll. Már észrevehető sötétben is a partok árnya, ahonnan fényszemek világitanak. Már elmúlt 9 óra, ismét megindulunk, kísérve három torpedó-hajó által. A hajó gyakran megáll, mintha nem tudná mi a célja, hová kell mennie. Meguntam a sok ácsorgást, elvonultam, lefeküdtem. Éjfél után Brest kikötője elé érkeztünk, ahol újból pihenés. Csakhamar előkerül három kis vontatógőzös, amiket drótkötelekkel hozzáerősítenek a mi lomha nagy hajónkhoz s lassan bevontatják a francia kikötő belsejébe, ami eltart reggelig.

Másnap délelőtt volt a hajón levő utasok egyenkénti átvizsgálása. Iratainkat átnézték, személyi adatainkat kikérdezték, jegyzékbe foglalták s számokkal láttak el. Egy-egy cédulát kaptunk, rányomva: „General de la Marini Balst” azután a név és a szám 116. Semmi hatását nem éreztük annak, hogy parlamenti férfiak vagyunk. Egyforma bánásmód, de művelt, franciás. Délután megkezdődött az összes férfitutasok leszállítása a hajóról, kivéve az angol, francia, hollandi s az amerikai polgárokat. Sietve kellett összehakolni, a nőket beteretlék az ebédlőbe, még csak elbucsuzni sem engedték azokat sem, akik családjaikkal együtt utaztak. Mintegy ezer férfit szállítottak le, előbb a II., III. osztály és fedélközi utasokat.

Fogságba kerültünk.

Reánk, az I. osztályu utasokra csak esti 6 órakor került a sor. A német katonákat egy külön vasdereglyére helyezték, hogy hová s merre vitték, nem tudom. Minket egy propellerre zsufoltak össze kézipodgyászainkkal együtt. Az ebédlőbe zárt hólgyek a kis kerek ablakokból integettek zsebkendőikkel s elindultunk. Fegyveres katonák közömbös arccal néznek reánk, a hadifoglyokra, de ők sem tudják hová visznek. Egy fél óra telik s megérkezünk egy kis parti városkába, a neve: Le Fret.

A parton a már előbb érkezettek és nagy néptömeg várja a különös szállítmányt. Kiszállunk, magunkkal cipelve utipodgyászunkat. Fegyveres katonák kisebb csoportonként fognak körül s egy altiszt szigoruan követeli a négyes sorrendet. Az összegyűlt tömeg gunyolódása, röheje és fenyegetődzésének sorfala között vonulunk be a kis vároška piacára, oda vezetnek egy nagy, sötét üres raktárhoz, ahová mindenki köteles volt kézi podgyászát letenni. Itt már nagy tömege volt a rendetlenül felhalmozott bőröndök, ládák, összekötött csomagoknak. Ezután sorba állítottak a köparton. Eddig ment a dolog rendesen s kedélyesen túrtuk a szinte komikusnak látszó hadi elbánást. De csakhamar elborult a hangulatunk, mert az utolsó csoportban lévő egyik fiatalember nem akarta beadni a raktárba a kis kizításkáját, amelyben pénze volt. A fegyveres katona kiakarta ragadni a kezéből, de a szegény pólyák nem engedte. Láttuk a civodást s szinte elhült bennünk a vér, amikor a katona előveszi revolverét s minden teketória nélkül ott, előttünk belelő négyszer egymásután a fiatalemberbe, aki kezében a táskával, halva rogyott össze. A lövések nemcsak minket riasztottak meg, de a báméskodó tömeg futva menekült a térségről, szörnyülködve a kegyetlenségen. Elképzelhető, hogy milyen hatással volt reánk ez a durva cselekmény s minő gondolatokat s érzéseket támasztott bennünk. A halottat csakhamar elhurcolták s aztán mintha mi sem történt volna, folyt tovább „a hadifoglyok szabályszerű kezelése.”

Sorba állítottak ismét, négyesével, mert fegyveres katonák között tovább kellett gyalogolni. Hogy hová, senki nem tudta. Egy francia kapitány elég udvarias volt hozzánk s Héderváry Lehel barátom terjesztette elő azon kérelmet, hogy én, mint öreg ember, nem birom ki a gyalogolást, de fájt is a lábam, gondoskodjék valami járműről az én számomra. Meg is lett az eredmény, mert kiléptettek a sorból s külön állítottak, de két szuronyos katona

őrizete alatt. Fáradt voltam, a közelben ott volt egy hajókötél erősítő alacsony kőoszlop s kegyes engedelemmel szabad volt arra ráülnöm. Már este 8 óra volt, amikor a menet megindul s én ott maradok egyedül azon a tengerparti kövön, apatikusán várva, mi fog velem történni? Mellettem a két zord katona, fegyveresen, de némán, buta pofájuk most is előttem van. Lassankint egy kis embergyűrű keletkezik körülöttem, részben sajnálnak, többen kárörvendenek, gunyolnak, de a két katona leintésére abbahagyják csufolódásaikat. Meg is szólítanak, de nem tudok a nyelvükön, annyit azonban igyekeztem megértetni, hogy én nem vagyok német, hanem magyar. Egy fiatal hölgy félkőzik hozzám, aki beszél németül s kérdésekre közli, hogy a gyalogment csoport egy öt kilométerre lévő várerődítménybe kísértetett.

Kinos félóra telt el azon a hideg kövön. Hüvös is volt, kissé fáztam s az aggodás is lehűtött. Egyszer csak előáll egy hatalmas marcona ló által vont nagy kétkerekű talyiga, amely tele volt katonakenyérrel, profunttal, még alig volt kihűlve. Rám intenek, üljek fel! De igen magas, nem tudok felhágni, hát felsegítenek, inkább fellöknek a kocsis elöl lévő ülőhelyére, aki nagyot káromkodik, mert egy beteg fiatalember már ott ül s ha én is odaülök, a kocsisnak gyalogolnia kell. Elég gorombán megértetik, hogy üljek hátra. Helyet csinálnak s elhelyeznek a kenyerek tetejére, háttal a kocsisnak. A lábaim lelógtak a kocsiból. A kenyeres kocsi nyekeregve megindul, három szuronyos katona kíséri gyalog, a publikum röhög s gunyolódva kiáltozik, mintha szerencsés utat kívánnának. Éhes vagyok s áldom a szerencsés végzetet, hogy kenyeres talyigán vagyok. Intek az egyik katonának, hogy szeretnék enni, de nem engedi. Egy félóra múlva a katona is megéhezik, belevág bicskájával egy izmos profuntba s engem is megkínál egy karéjjal. Vacsorázunk. Én is, a katonák is, a kocsis is, csak a beteg fiu nem eszik, kérdi később az egyik katona: Bon? A fejemmel igent intek s ő morog tovább, bizonyosan azt mondja: Fene a hasadba! A kocsis is fenyegetőleg int felém az ostorával, valószínűleg a lovát sajnálta, azért haragudott reám, — de a katona leinti.

Tele holdvilágos éjszaka volt, nagy csend, csak a kenetlen szekér nyikorgása, a ló patái, meg a mellettem gyalogolók léptei hallatszanak. Egy kápolna előtt haladunk el, kilátszik nyitott tornyából a kis harang s engem elfog az áhitat, némán imádkozom s hazagondolok, ahol senki sem sejti, hogy én merre bolyongok. Az is eszembe jut, hogy én itt még áldozata is lehetek elhagya-

tott magányomnak. Valami durva katonának kedve telik egy kis harci dicsőségre, engem lelő vagy keresztül szur, kirabol s aztán ráfogják, hogy megakartam szökní vagy ellenkeztem. Mert bizony ez könnyen megtörténhetett volna, csak a jó Isten őrzött meg tőle. A menet halad. Egyik emelkedésnél egy másik ló is előkerül, eléje fogják a réGINEK s most már két ló vigabban huzza a kenyérrakományt, meg a két hadifoglyot. Már esti tíz óra van, amikor beérünk egy kis városkába, Crenzon a neve. Az utcán nagy csoportosulások, a bretagnei asszonyok fekete ruhában, fehérES fejkötőKkel, gyerekek, suhancok egy-egy csoportban, akik már átélvezték a gyalog elvonult hadifoglyokkal való „humánus” elbánást, amiből most aztán nekem is kijutott, szegény öreg fejemnek. Szerencsétlenségemre megállunk egy korcsma előtt. Én némán, szomorú arccal felnézek egy ódon templomra, hogy ne lássam a fenyegetéseket, elég volt hallanom a gyűlölködő kiabálásokat. A csoportosulás mindig nagyobbodik, a hangzavar növekedik, guny, szidalmak központjában vagyok, amióta az én mérGES kocsisom röhögve mutat reám, az áldozatra. A tolongásból előkerül egy testes pékegyenruhás alak s gunyolódva, hangosan beszél fel hozzám, minden egyes mondását gunyakacaj, otromba röhögés kíséri. Az izgatott tömeg nyelvét nyújtogatja, felém köp, szidalmaznak s a mérészebbek ráütnek botjukkal a lelógó lábaimra. Ez már egy kissé sok volt, még a kísérő katonának is, mert puskatussal üzték el a szemtelenül gunyolódó suhancokat. Tessék elképzelni az én kegyetlen helyzetemet, csak egy visszagunyoló mosoly kellett volna s engem ott agyonvernek. Végre megindulunk, a tömeg tovább kísér, az elmaradtak kövel hajigálnak, egy-két dobás talál is, nekem már mindegy. A városka végén, egy befordulónál, az én fegyveres katonáim utját állják a kísérőknek s én megszabadultam ebből a keservesen kinos helyzetből. Ez volt reám nézve a legsúlyosabb meghurcolás francia fogságom ideje alatt. Alig haladtunk egy kis félórát, utolértük a gyalog menetelő csoportot, akik ott sorban állottak egy várnak kapui előtt. Milyen boldog örömem volt, amikor újra megláttam Hédervári Lehel és Buza Barna komiszkenyeres pajtásaimat.

Kazamaták között.

Éjfél felé vonultunk be, ők gyalog s én a kenyeres kocsin Crenzon várába, amelynek falai, árakai, kazamatái egészen hasonlatosak az aradi vár építkezéséhez. Alacsony kapukon, leeresztett várhidakon keresztül, kifáradva, agyongyötörve érkezünk a vár

egy kis udvarára, ahol még sok idő telt el, amíg kijelölték férőhelyünket. A francia tisztek elég figyelmesek voltak velünk, parlamenti tagokkal szemben s míg a többiek tömegesen lettek elhelyezve, ahol még csak le sem ülhettek, addig mi hárman egy külön helyiséget kaptunk s hozzánk osztották be azt a szegény fiút, aki velem utazott a kenyeres kocsin. Egy téglával falazott üres félkörű helyiség jutott számunkra, nedves, nyirkosszagú, cement padlattal, ablak nélkül, valamikor katonaruharaktár volt. De különös kegyképen bedobtak részünkre négy nyaláb szalmát, ami már használva volt ugyan, kissé szagos is, de arra jó volt, hogy összeroskadva rádobtuk magunkat, nem aludni, csak pihenni, kinyújtózkodni. A fejem alá egy zsebkendő került, a felsőkabát volt a takaróm. Aludni nem tudtunk s tettük egymásnak a szemrehányást, hogy miért indultunk el Amerikából s azon morfondíroztunk kétségbeesve, hogy mi következik ezután? A kimerültség s az álom elnyomott. Éjfél után két óra lehetett, amikor kulcscsörömpölés, ajtóvasak leemelése, zord hangok előtörése riasztott fel s elkeseredetten jósoltuk: na most visznek ki a sáncárokba s agyonlőnek, mint a kutyákat. Nyílik az ajtó, mi már felültünk, figyelünk, amikor egy szuronyhegyre tűzve nyúlik elő egy füstölő lámpás, utána négy fegyveres katona, akik lábhoz állított puskával glédába sorakoznak s jön még egy kezelő tiszt, aki udvariasan szól hozzánk, átad egy-egy darab komiszkenyeret s egy bádogszelencéből ráken valami ételfélét. Egy cserépcsészéből végig itatnak s kimennek. Hálát adunk az Istennek, hogy semmi egyéb más nem történt. A zár csikorog s utána már csak az ajtónk előtt posztoló katona csizmájának egyhangú kopogása hangzik altatónak. Ismét ledőlünk s olykor-olykor felriadva, rosszat álmodva, megértük a reggelt.

Várjuk az ajtónyitást sok minden okból. A két képviselőtársam már hat óra után fel s alá járnak, sóhajtoznak, panaszkodnak, újra ledobják magukat a szalmára, elaludnak. Reggel nyolc órakor háromszor is próbálják az ajtónkat felnyitni, de nem lehet. Végre előkerül a kulcs. Ismét eszünkbe jut, vajjon nem-e kivisznek a sáncárokba s belénk eresztenek egy-két golyót, mert különben miért venne minket közre öt szuronyos marcona közlegény? Visznek, kísérik a közeli tágas udvarra reggeli levegőzésre, vagy inkább levegő reggelizésre. Már ott van mintegy 100—120 fogolytársunk, sétálgatnak a kellemes napsütésben s panaszkodnak nekünk a kiméletlen bánásmód felett. Mi még egy lócat is kaptunk, s jól esett sütkérezni a napon, de ez nem tartott sokáig, egyenkint, két-két szuronyos katonától kísérve, vittek vissza elég sötét zár-

káinkba. De előbb átkutattak s amit jónak láttak, azt elszedegettek tőlünk, dohányt, gyufát, ceruzát, bicskát, noteszt, régi ujságot, levelet, csak az igazoló iratainkat hagyták meg és a pénzünket, amit megszámláltak, feljegyezték, azért, hogy tudják, ki képes magát a saját költségén legalább egy darabig eltartani. Jött az ebéd, főtt paszuly, jó kemény, egy kis darab huscafát, egy negyed kenyér. Sehogysem izlett a hajón volt elsőosztályu pompás ebéd után. Előkerült később egy kemény baka- vagy rabszalmazsák, kemény párna s egy rongyos pokróc. Ez is valami a bűzös szalma helyett. Mindjárt ki is aludtam magamat.

Szabadulás.

Nemsokára egy felülvizsgáló-bizottság került elő, hogy a nem ellenséges államok polgárait, a betegeket, a 60 éven felül levőket kimustrálják s majd visszakisérik a hajóra. Egy alacsony termetű major-generális volt az elnök, helyesebben a döntő nagy ur, tudott németül is. Mire rám került a sor, én göthös, szájalmas külsőt maszkiroztam magamra, sőt — Isten bocsássa meg bűnömet — egész nyugodtan hazudtam, hogy tul vagyok a hatvan éven, pedig még 59 sem voltam s a társaim, Hédervári és Buza Barna ezt olyan becsületesen igazolták, hogy egész könnyen mondták ki fejem fölött a szabadulás ítéletét, pedig elég szigoruan ment a vizsgálat. Csak nyolcan voltunk a nagy rabtársaságban, akiket hasonló szerencsés határozat örvendeztetett meg. Egy 75 éves csongrádi magyar, egy igen idős német zsidó rabbinus 18 éves fiával, egy amerikai állampolgár, két hatvan éven felüli német parasztgazda s egy román ember, akinek semmiféle írása nem volt, nem is tudott más nyelven, csak románul s én voltam a tolmácsa. Mire véglegesítették a határozatot, én már megbántam, hogy elkiváncoztam jóbarátaimtól, többi embertársaimtól, akik tovább fogják szenvedni a hadifogság nehéz idejét. Há a két napi gyötrelmeken nem mentem volna át, könnyebben néztem volna neki a bizonytalan eljövendőknek.

Ugyancsak ez a bizottság kiválasztotta a katonatiszteket, mintegy 50—60 embert, akik kivételes bánásmódban részesülnek, jobb kosztot kapnak s kiviszik őket a dohos kazamatákból. Rövid idő alatt sorakoztatták s gyalog utnak indították őket Brest várába. Mielőtt elindultak kaptak menázsit s mi nyolcán is egy-egy darab száraz husdarabot és kenyeret. Mikor a bizottság végzett, a többi hadifoglyot visszakisérték helyeikre, akik könnyező szemek-

kel s talán irigykedve is néztek reánk, a szerencsésekre. Kevés idő maradt az elbucsuzásra és én szívesen ígértem meg Héderváry Lehelnek s Buza Barnának, hogy mihamarabb hozzájutok, készségesen követek el mindent szabadulásukra. Néhány levelet s írást is vettem át, amiket övéikhez fogok juttatni. Meleg baráti kézzorítással váltam el tőlük, mert már előállott a katonai kirendeltség, amely minket visszakísér egész a hajóig, amelyről leszedtek.

Két altiszt s egy tengerész közlegény vesz minket, a nyolc kiválasztottat kezelés alá s gyalog indítanak ki Crenzon várából. A várkapu bezárva, a hid felvonva, fegyveres őrk állják utunkat. Jelszó kicserélés, néhány rideg szóváltás, kulcsnyikorgás, tompa zuhanása a felvonó hidnak s előttünk a kijárás. Ez egy külső kapunál megismétlődik s mikor kiérünk, az őrháznál padokat kapunk, leülünk, várunk egy kocsira. Hallom a várkapu bezerását, a felvonó-hid katonáinak veszekedését, a hid helyrezökkenését. Megnézem az órát, pont nyolc óra. Ebben a pillanatban odahallszik egy közeli falu estharangjának szelid hangja, én felnézek az égre, hálát rebegek szabadulásomért s felsóhajtva törlöm meg könnyes szemeimet. Ismét gyalogolunk száz lépést, elhagyjuk az utolsó őrt is s felkapaszkodunk az odaérkezett nagy társas-autóra, amely visz Crenzon városon keresztül, ahol engem úgy megcsufoltak, megkínáltak. Az utcán alig lézeng egy-két ember, nincs már nyoma sem a gyűlölködésnek. Megállunk két percre ugyanazon korcsma előtt, ott áll az a pékruhas alak, ki bár rám ismer, félrefordulva mosolyog, de már nem henceg, nem kiabál. Ugyanazon uton haladunk vissza, utolérjük a gyalog menetelő tiszteket, elszaladunk mellettük s csakhamar beérkezünk a kis kikötő Le Fret városkába, ahol podgyászainkat leraktuk. Látom a helyet, ahol azt a lengyel fiatalembert lelőtték, látom azt az alacsony követ, amelyen ültem fegyveres őrk között. Egy bolt előtt megállunk, közel a kikötőhöz, leszállunk s egy „Hotel Terraz” felírásu piszkos ház előtt a földre letelepszünk. El kezd cseperegni az eső, hűvös van. Körülöttünk ismét csoportosulnak a kíváncsiak. Egy jószívű asszonyosság egy pohár meleg rumos groogot hoz, idenyújtja nekem szelid mosollyal. Én a poharat előbb átadom a mellettem didergő román embernek, aki felét kikanalazza, a másik felét megiszom én, az öreg magyar. Megköszönjük s kap hasonlóan a többi is, ebből a jóleső meleg italból.

Ezalatt megérkeznek a gyalogló fogoly tisztek, akiket egyenesen belehelyeznek a készenálló propellerbe. A minket kísérő altiszt előáll, felolvassa a nyolc nevet, az enyém a negyedik s hangos

„Jelen” szóval jelzem ittlétemet, amely után minket is ugyanazon propellerbe helyeznek el, amelybe a tisztet, de tőlük elkülönítve. Már sötét este van, megindulunk vissza a bresti belső kikötőbe s félóra múlva meglátom az én rokonszenves otthonomat, a nagy „New-Amsterdam” hajót, amely még ott vesztegelt.

Ismét a hajón.

De boldog voltam, amikor a leeresztett lépcsőn felhaladtam a hajóra, ahol a fősteward nyugta mellett átvett minket s én azonnal visszakaptam a 121 számú kabinomat. Lesiettem az ebédlőbe, ahol még együtt volt néhány ismerős német asszony, akik körülfogtak, örvendeztek, faggattak. És előkerült a már pihenésre készült Rózsika is, a nyakamba borul s úgy örül a viszontlátásnak. De még bele sem kezd a beszédbe, amikor magyarul hangosan rámszól, nehogy valami rosszat, vagy kedvezőtlent mondjak a franciákról, könnyen bajom lehet, mert spicli van a társaságban. Jól tette, hogy figyelmeztetett. Hoztak aztán nekem mindenféle jó enni valót, de alig nyultam hozzá, nem ízlett. Csak egy pohár jó bor enyhített rajtam, fáradt, kimerült voltam, de azért már éjfél elmúlt, amikor elvonulhattam lepihenni. Milyen jól esett az a keskeny, de tiszta és puha hajóágy. Hamar elzsibbasztott a kellemes érzés s mert a hajógép sem zakatolt, csendes éj volt, elaludtam, álmodtam.

Szeptember 5-ike van, nekem nevezetes és fájó nap. Az egész világon csak ketten tudunk róla, én és a feleségem, akivel ezen a napon együtt érezünk, egymásra és arra a harmadikra gondolunk, aki már nincs. Ma van a mi Lajos fiunk születésnapja. Fájó szívvel gondolok reá s igyekszem magamat azzal vigasztalni, hogy ha élne, nem-e lenne most a harctéren, életveszedelemben, avagy már a hősi halottak között. Egy kis imát mormolok el emlékezetére.

Sokáig hevertem az ágyban, mert nem volt ruhám a mibe átöltözzem, ami pedig rajtam volt, az agyongyűrve, piszkos, szennyes, nem használhattam. A kézipodgyászom még ott hevert Le Fret városka raktárában az össze-vissza hányt podgyászok között. Szerencsémre hajónk még ott vesztegelt a bresti kikötőben s így a hajókapitány jóságos intézkedése folytán harmadnap meg is kaptam két darab kiegészítésem. De mit csinálok addig, mit veszek magamra? Ismét az a jószívű magyar leány, Kardos Rózsika segített ki, aki végig tudakolta a hajón maradt férfiaktól, nem-e adna valaki kölcsön legszükségesebb fehérneműt. Egy amerikai uriem-

bertől kaptam mindent, ami csak kellett, egészen ujakat, átengedte azokat nekem. Szívesen fizettem meg az árát, mert nagyon jól esett a magamra szedett tiszta ruha. Délig kikerültem a kabinból s a viszontlátott utitársak szívesen üdvözöltek s érdeklődtek a visszamaradtak iránt. A hajón már nem volt az a hangulat s alig várták velem együtt, hogy a hajó induljon. Ámde nem lehetett, mert a tisztelt franciák nemcsak az idegen férfiakat szedték le a hajóról, hanem igen értékes zsákmányhoz is jutottak. Három napon át egymásután hordták le s rakták át több kisebb francia hajókra 9000 zsák lisztet s másfél millió dollár értékű ezüstöt, amelyet a katonák 35 kilós rudakban mosolyogva hordottak át saját prédájukként s a mi hajónk egész megkönnyebbedett. Este 6 órakor mintegy száz utas szállt fel a mi hajókra, akik a Keletindiából két hét előtt indult Tambora hollandi hajónak voltak utasai. Azt a hajót is nemcsak megdézsmálták, de vissza is tartották a franciák s így került hozzánk az a száz hadifogolymentes, de kifosztott hollandus. A jövevény hollandiakat a mi hajónknak ingyen kellett tovább szállítani s az volt az oka, hogy a hajószemélyzet most már kedvetlenül, kurtán-furcsán bánt el velünk, csak épen hogy kiszolgáltak. Azon reggelen a pincér valami lötyöt tesz elém. Nem ismerem meg, kávé-e, avagy tea, olyan bizonytalan keverék volt. Odakérem a duzzogó frátert s azt mondom neki: Nézze, ha ez kávé, akkor hozzon nekem teát, de ha ez tea, akkor hozzon inkább kávé. Elvitte, de lefőzött, mert együtt hozott külön-külön teát is, meg kávé is.

Meghurcoltatásom miatt a hajó utasai között élénk érdeklődés tárgyát képeztem, mert az I. osztályon utazók között én voltam az egyedüli, akit visszabocsájtottak. Körül is vettek azok, akik birták a német nyelvet s elég figyelemmel hallgatták tőlem, — persze németül — a francia fogság részleteit. Van úgy néha, hogy az ember belejön az idegen nyelvbe s szinte magam csodálkoztam, hogy dől belőlem a német beszéd, úgy hogy már arra is vetemedtem ott a hajón, hogy az érdeklődő idegen utasoknak előadást tartottam azon államjogi és közjogi viszony felett, amely Magyarország és Ausztria között fennállott. Sehogy sem tudták megérteni, hogy lehet Magyarország egy külön és önálló ország, amikor a fejedelme az osztrák császár. És hogy létezik egy nemzet, egy faj, amely magyar s amely az európai műveltség elég magas fokán áll, azt nem akarták elhinni. Én aztán igyekeztem megmagyarázni, helyesebben megnémetezni a helyzetet, de biztos vagyok benne, hogy az én jámbor idegen hallgatóim most már éppen nem értet-

ték meg a dolgot az én rossz német előadásomból. De voltak egyesek, akik bizonyára udvariasságból, megértően hajtogatták fejüket.

Eltelik már a második nap, még nem mozdulunk, hamar megtaláljuk az okát. Hajónk mellett megjelenik három francia üres rakodó-hajó s azokon 30—40 munkás, akik dacára a vasárnapnak, újból nekilátnak a mi hollandi hajónk még meglévő rakományának a lehordásához. Egész napon át dolgoznak a munkások, hordják át a korpát s a ládikákban elhelyezett kukoricalisztet. A hajó egyik tisztje s egy francia megbízott szorgalmasan jegyzik a mennyiséget, mert állítólag ezen áruk értéke megtérítettik. Páratlanul szép napos idő van. A fedélzetről gyönyörű panoráma nyílik Brest magasán fekvő házaira, a távolabbi hegyekre, a nyílt tengerre, a bresti kikötő vitorlás, kéményes hajóira, a messze világ exotikus országaiból. Eddig észre sem vettem, hogy milyen festőién szép vidék ez, — a fene hogy egye meg!

Estefelé a hadifoglyok közül ismét visszatért hat utas, akik orvosok lévén, bár németek, de elbocsájtattak. Van öröm a hajón, amit fokoz az, hogy a francia tisztek és legénység udvarias tisztelegések után eltávoznak hajóinkról s a rendelkezést ismét a mi kapitányunk és a holland személyzet veszi át. Végre esti 7 órakor hajónkat kivonszolják a bresti kikötőből s aztán megindulunk, vezetve két francia torpedó-hajó által, nehogy valamelyik tenger alatt elhelyezett robbanó aknába ütközzünk. Lassan eltűnik szemünk elől Brest és ezernyi lámpái, — akár soh'se láttam volna! — megyünk mérsékelt sebességgel tovább. Dacára, hogy a La Manche csatornában vagyunk, de a hajó ide-oda mozgásából érezzük, hogy alaposan megkönnyebbült a leszerelt áruk hiánya folytán s még a csendes hullámok is meglehetősen himbálják a 17 ezer tonnás nehéz alkotmányt. Az utasok hangulatát rövid időre ismét megzavarja az, hogy egy újabb francia hadihajó közeledik felénk, hátha megint megállítanak. De kölcsönös jel- és fényváltások után, mi zavartalanul megyünk tovább. A másik aggodalmat az okozza, hogy a vezető két francia torpedó-hajó elölünk eltűnt, hátha neki-megyünk egyik elhelyezett robbanó aknának. A kapitány mosolyogva nyugtat meg, hogy semmi baj s 24 óra alatt holland parton fogunk kikötni.

Napkelte a tengeren.

A haladó hajón halad az idő is. Ugy elszaladnak az esti órák csevegéssel, sétával, szórakozással, alig veszi az ember észre, hogy éjfél van s bár gyönyörű holdvilágos az éjszaka, elvonulunk lepihenni. Én azonban nyugtalanokdtam keskeny hajóágyamban, fel-felriadtam s a gépek egyhangu kattogása rossz gondolatokat támaszt a tengeri utazás veszedelmeinek lehetőségéről. Hajnali négy óra van, nem tudok elaludni. Hirtelen eszembe jut, hogy megnézem a napkeltét, amiről az utitársak oly sok szépet beszélnek. Hamar felöltözködöm és sietek fel a fedélzetre. Alszik az egész hajó, nincs sehol egy lélek sem, csak egy őrködő hajós-legény gubbaszt egy védett sarokban. Hűvös, szeles idő van, de ha már feljöttem, nem vonulok vissza a kínálkozó látványosság elől, ugysis utolsó éjszakát töltöm a hajón.

Az órám négy óra 15 percet mutat, egy vastag kötélrakáson szembeülök kelettel. Még a tele holdé volt az égi uralom s ezüst fényétől csillámlottak a hullámok. Az ég peremén, ott messze, ahol elvész a tengerszin felett a sötét láthatár, halvány derengés terjed alig láthatóan, de ez a szürkesség mind jobban fejlődik, mert az alólról felkivánckozó hajnalpir fénye rámosolyog a felette uszkáló fellegekre s aranysegélylyel vonja be a kisebb-nagyobb felhők alsó széleit. Látom egy új napnak ébredését, egy újabb 24 órának első fényes pillanatát, perceit. A tenger elég csendes, a friss hajnali levegő üdit s az ember belefelelji magát a látványosság káprázatába. Nincs is időm arra, hogy elmélkedjem a természet csodás szépségéről, mert a szememet elfoglalja a hajnali derűnek fokozódó világossága s az ég aljáról feljebb és feljebb terjedő hajnalpir. Közeledik a reggel s mintha az előtóduló szinpompás alakulatok vezető diszcsoportjai lennének a közeledő napnak. Szép kép, fenséges látomány: felvonulása ragyogó pompájában az Istenségnek, terjedése a világosságnak, közeledése a melegségnek, szerteáradása a fénynek, utrakelése a természet örök dicsőségének, a napnak. Mint mikor a tömegek, a népek ezrei elfogult kíváncsisággal s fokozott érdeklődéssel várják az elvonuló diszcsoportok után a főszemélyt, a halandók elsejét, a királyt, úgy várja a nagy mindenség s úgy lestem én, a természet egy paránya, a percenkint közeledő égi királyt, a napot. És egyszercsak ott, messze a vizek alól, a víz fölé bukkan egy izzó fénydarab, folyton nagyobbodik, méltóságosan emelkedik fel az aranytányér, a nap és szeliden végigaranyozza az Óceán síkján vibráló, mindig mozgó viz-

felületet. A nap megkezdette égi útját, a holdnak elgyengült világitó ereje s az elhomályosodó ezüst tallér lassan vonul az ellenkező irány felé. Ez a szép reggel most is előttem van, most is káprázik tőle a szemem.

Megérkezés Rotterdamba. Hazafelé.

A napkeltének látványossága kifárasztott, hűvös volt, elég korán is volt, reggel még csak 5 óra harminc perc, azért elvonultam lefeküdtem s csak úgy délfelé ébredtem fel. Alig várjuk az ut végét, de újabb akadály kerül, mert egy francia hadihajó ismét feltartóztat, nemcsak, de a franciák feljönnek a hajóra, ott tanácskoznak, vitatkoznak, vendégeskednek s tovább engednek, de ez a kétórás akadékoskodás egy egész éjjellel toldotta meg a hajóutat. Akármilyen lassan is, de már holland vizekre értünk, ahol többé nem fenyegetett akadály. Nagy örömet okoz, hogy előkerül hat német fiatalember, akik a francia vizsgálat elől a személyzet segítségével elbujtak s szerencsésen kikerülték a hadifogságot. Az estét csomagolással töltöttük, éjjél felé lepihentünk, azon boldog feltevésben, hogy kora reggel kikötünk. Eddig bosszankodtunk, ha a hajó megállott, de most örültünk neki, amikor arra ébredtünk, hogy a hajó kikötött s tizenöt napi utazás után, megérkeztünk Rotterdamba. Még a hajón reggeliztünk s nyolc órakor egy kocsin a „Maas Hotelbe” hajtottam, de nem kaptam szobát s így kénytelen voltam ideiglenesen a nagy és diszes előcsarnokban helyet foglalni.

Nagy sajnálatomra, én ebből a szép és érdekes városból semmit nem láthattam, mert azonnal nekiültem s adott ígéretemhez képest, Hédervári Lehel és Buza Barna barátaim kiszabadítása érdekében sürgős leveleket irtam Párisba gróf Károlyi Lászlónak, Noiseux tanárnak s az ottani amerikai követségnek és irtam haza, a feleségemnek. Már elmúlt dél, amikor ezekkel a terjedelmes levelekkel végeztem, express feladattam, amikor jelezték, hogy egy alkalmas vonat indul délután két órakor Németország felé. Siettem hát az állomáshoz, nagynehezen kaptunk jegyet és zsufolt kocsikban utazva, délután 5 órakor egy kis holland városba értünk, Ornheimba, onnan este tovább Elten német állomásig. Azután jött Emerich, Oberhausen, Düsseldorf s végre Köln. Sok mindenről irhatnék ez utazásról, amelyen elég sokat láttam a világháboru elejének szigorúságaiból, sebesültek vonatát, hadifogoly-táborát, német katonák vig és elbizakodott utazását, harctérre vonulását, drótkeri-

téseket, az utasok alapos átvizsgálását, de hát ezek lehetnek érdekesek, azonban nem ide tartoznak.

A fárasztó és zaklató utazásoktól kimerültem, azért Kölnben elváltam hajó-utitársaimtól s az indóházzal szemben lévő „Kölner Hof” szállodában egy kis szobát vettem fel s e híres városban pihentem teljes három napon át. Jelentkeztem az osztrák-magyar konzulátusnál, amely csakis osztrák volt, mert magyarul senki nem tudott egy szót sem, csak maga a konzul, aki magyar volt s akitől kaptam is egy ajánló levelet, mint magyar képviselő. Ezzel a további utazásom meg lett könnyítve. Köln maga fellobogózva, a háborus mozgalmak élénksége uralta a várost, katona és katona mindenfelé. Benéztem a híres kölni dómba, vettem egy üveg párfőmöt a híres Farina cégnél s egy esti kabaré előadáson hallottam azt a viccet, hogy Kölnben még az utcákat is kölni vízzel locsolják. Egészen belejöttem a német nyelv tudományába. A vonatok rendetlenül közlekednek s előre kell bejelenteni, hogy melyik vonattal szándékozom tovább utazni. A konzul ajánló levelével helyet kapok az egyik gyorsvonaton s Betzdorf, Giessen, Mannheim állomásokon át, azt az utat, amit a rendes gyorsvonat öt óra alatt fut be, egész napi utazással kell megtenni. Frankfurtban háltam meg s másnap tovább. Az állomáson mindenütt vörös keresztes hölgyek fogadják a sebesülteket. Würzburg, Nürnbergén át Neumarkt ismét egy egész napi utazás. Másnap tovább gyorsvonaton Regensburgig, ahol meglátom a Dunát. Milyen jól esett. Egyik közeli hegyről lefehérlik a híres Walhalla oszlopos csarnoka s végre jön Passau, az osztrák határváros. Itt is megszálltam, mert alapos vámvizsgálat után csak másnap lehetett tovább személyvonatozni. Mindenütt tulsufolt vonatok, amihez hozzájárult a türelmetlen utasok kellemetlenkedései, végre szeptember 15-én este Bécsbe érkeztem, ahol már a Hotel Wandl am Peter régi szállodámban nyugodtan hajthattam fejemet pihenésre.

Bécsben csak egy napot időztem s bár semmi kedvem nem volt az időt ott tölteni, de azért mégis némi elégtétellel szemléltem, hogy a mindig gyűlölt magyar nemzeti zászló ott lobog mindenütt az osztrák fekete-sárga zászló mellett. Minden ház fel van lobogózva s nagy örömiadal üdvözl egy-egy jó háborus hirt, vagy alaposan lelohad a bécsi kedélyes hangulat, ha rossz hír érkezik. Nem juthattam vonatra Budapestig sem Marchegg, sem Bruckon át, azért Wiener Neustadton keresztül Szombathelyre kellett utaznom. Itt is megháltam s csak másnap folytathattam az utat Budapestre, ahová szeptember 16-án este érkeztem.

Én nem Budapesten, hanem a Mátyásföldön laktam, ahová a helyi villamos közlekedés hiányában, bérkocsin hajtattam ki ottani lakásomra. A kapu zárva, csengetek, kiabálok, nem hallja senki, pedig a lakás világos, látogatók vannak. Biztosra vettem, hogy vár a feleségem, mert hiszen sok levelet írtam, hogy a napokban érkezem. Nem várt senki, ellenkezőleg, a feleségem is, a látogatók is azon töprengtek, vajjon én merre és hol lehetek s vajjon angol vagy francia fogságban kinlódom-e a keserves órákat? Végre is a feleségem jó hallása lesz figyelmes a kiabálásra, küldi a házmesztert, nézzen utána, ki kiabál? Megismerik a hangomat, van lőtásfutás, zavar, mert nem találják a kapukulcsot. A feleségem már ott van a rácsos vaskapunál, tördeli a kezét, zokog, sir, tépelődik, mert még csak meg sem ölelhetjük egymást. Ilyenkor az a két perc is sok, amíg előkerül a kapukulcs, nyílik az ajtó s egy meleg szerető ölelésben csókoljuk egymást s boldogan élvezzük az édes viszontlátást, három hónapi távollét, izgató magányosság, rossz hírek, meghurcoltatások és szenvedések után.

Hála a jó Istennek, hogy oltalmazott, megvédett, hazasegített s a szerető otthonnak meleg légkörében lassan-lassan megnyugtatót. Másnap, megérkezésem után jöttek meg pontosan és hiány nélkül az a huszonkét levél, levelezőlap, amiket Amerikából, a hajóról, Rotterdamból, Kölnből, Bécsből és más-más helyekről írtam megnyugtatóként, hogy túl vagyok a veszedelmeken, nincs semmi bajom és sietek haza.

Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya”

Január 18-án (1929) írom e megemlékezést, harmadik évfordulóján a nagy magyar művésznő elhunytának. Valóban a nemzet csalogánya volt ő s amikor híre ment elhunytának, mindenütt, amerre magyar szív dobog, egy mélységes fájdalom ülte meg a kedélyeket, mert elnémult az a páratlan magyar énekesnő, aki dalával édes érzéseket fészkelte be lelkünkben. Akik hallották és élvezték ezt az isteni hangot s érezték annak melegítő hatását, azok előtt felejthetetlen marad. Már nemcsak ő némult el, de fogyóban s pusztulóban van az egykoru nemzedék is, amely gyönyörködött az ő természetes művészetében. Engem nemcsak a kegyelet vezet, amikor róla írok, de az a nemzeti érzés is, amely hálával öleli át a magyar művészet és kultúra halhatatlanjának mindig közöttünk élő nevét és emlékét. És írok azért is, mert egy-két ismeretlen adattal gyarapítom az ő szép és megható élet-történetét.

Kolozsvári unitárius diák voltam ezelőtt 54 évvel, bent laktam a belmagyar-utcai ősi collegiumban. A diák minőség csak a VI. osztálytól kezdődött s azzal járt, hogy szabad volt színházba menni. Nekünk is meg volt a magunk külön izlésünk s kedvenceink a szinpadon. Jókainé Laborfalvi Rózáért, aki fáklyászenét is kapott, Blaha Lujzáért és Boér Emmáért lelkesedtünk s ha ők játszottak, akkor mi is ott voltunk a karzaton csapatostól, még akkor is, ha a színházi jegyet a zálogház, vagy kölcsön közvetítésével kellett megszerezni. Boldogok voltunk, ha feljutottunk a karzatra, mert nehezen lehetett jegyhez jutni. Színházi előadást és éneket élvezni csak a diák tud s csak a karzatról, mert ott van minden gondolata, érzése, hangulata és jó kedve. És a diák megértő, hálás publikum, amely művész, vagy művésznő neki tetszik, annak kijut az elismerésből, tapsból és lelkesedésből. Így volt az

akkor, régen. Mikor Blaháné a „Falu rossza”, a „Tündérlak Magyarország”, a „Betyár kendője”, a „Ripacsos Pista dolmánya” s más népszínművekben fellépett, mi, diákok, mindig ott voltunk s könyökgig élveztünk.

Sokat láttam s hallottam Blahánét Aradon. Ha fellépett, a kis fiamat nem lehetett otthon hagyni, pláne azóta, amikor Blaháné látogatásával tisztelte meg otthonunkat s kedvesen simogatta meg a fiu buksi fejét. Fegyelmi eszköznek is bevált Blaháné neve, mert ha rossz volt a gyerek vagy nem tanult, hát meg lett fenyítve, hogy nem visszük el Blahánét megnézni. De jó is volt ám! Aradra majdnem minden évben lejött Budapestről, gyönyörködtetve városunk művelt közönségét.

Nyári külföldi utazásainkból visszatérve, kétszer is ellátogattunk Balatonfüredre tiz-tizenkét napra. Blaha Lujzának ott egy csinos nyári laka volt s rendszeren ott töltötte a nyarat. Az évre már nem emlékszem, de mikor először voltunk Balatonfüreden, az ő villája előtt sétáltunk el. Kint ült a nyitott folyosón, a tulipános ládán kézímunkázott. Mikor észrevette, hogy feleségemmel együtt arra sétálunk, még be sem várta köszönésünket, felugrott helyéről, az ő kedvesen csengő hangjával ráncszólt: Tessék csak beljebb kerülni, itt is lehet pihenni! Leültetett s kedélyesen csevegtünk a fürdőközönségről, a Balaton szépségéről, a mindig híres Annabálról. Olyan kedves, olyan bájos volt a beszéde s olyan zamatos, könnyed a társalgása, hogy szinte nehéz volt tőle elválni. Szeretett bizalmaskodni s tréfálni azokkal, akiket kedvelt. Nagyon megtetszett neki, mikor a feleségem elbeszélte neki, hogyan látta először az aranyos Blahánét. A feleségem 5—6 éves kis leányka volt, amikor hosszú készülődés után, Nemesmiliticsről bekocsiztak Szabadkára Blahánét megnézni. A Pest-szállodában volt a színház, ahol egy páholyba ült be az egész család. Megkezdődik az előadás, elsötétül a nézőtér, szól a zene, hangzik az ének, feltör a sűrű tapsolás s a kislány, a páholy elején állva, az első felvonás vége felé hátrafordul az édesanyjához s kérdezi: Mama, mikor jön már az a Blaháné? Hát ott van fiam, nézd meg, aki a színpad elején énekel — mondja a mama. Erre a kisleány elbiggyeszi az ajkát s így felel: Az a parasztleány az? Hiszen én azt gondoltam, hogy a Blaháné egy uri kisasszony!

Egy másik évben ismét megfordultunk Balatonfüreden, én és a feleségem. Azon a hajón, amely Siófokról átvitt minket, utazott Jókai Mór is ifju feleségével, Orosz Bellával. A balatonfüredi parton a nagy férfit várta a közönség s a fürdő igazgatósága. Nem-

csak várta, de fogadta is s az üdvözlét után átadtak Jókainak egy remek rózsacsokrot, aki néhány köszönő szó után átveszi a csokrot s e szavakkal nyújtja át a mellette álló fiatal asszonynak: Ez a csokor pedig a feleségemet illeti! Ha már ezt a jelenetet e sorok közé lekaptam, elmondok egy másikat is. A nagyvendéglő éttermében az ebédlő-asztalunk egymás mellett volt, a Jókai-családé s a mienk. Át is köszöntünk Jókainak, aki komolyan fogadta üdvözlésünket. Hisz az lehetetlen, hogyha az ember ilyen közel jut egy kiváló nagysághoz s egy érdekes házaspárhoz, hogy akkor ne odafigyeljünk ahhoz az asztalhoz, amikor nekünk egyéb szórakoztató időtöltésünk ugysem volt. Az ebéd ideje alatt gyakran hallottuk a figyelmeztető s a korholó szavakat, amelyekkel a fiatal asszony illetve nagynevű férjét, valahányszor valami kis hiba történt az öreg ur részéről, például mikor a víztöltéskor a pohár mellé került néhány csepp, vagy mikor a bajuszon ételmaradék látszott, vagy a mártás rácseppent az abroszra, vagy pláne a mellényre, avagy kiesett kezéből az evőeszköz. Mint egy gyerekkel, úgy bánt az öreg ural a fiatal asszony, sőt néha olyan kiméretlen szavakat használt, hogy minket szinte bántott. Jókai pedig lehorgasztott fejjel, szeliden és engedelmesen tűrte a gyakori rászólásokat. Lehet, hogy a kis hibák az öregséggel járó gyarlóságból keletkeztek, a folytonos figyelmeztetések pedig a feleség gondosságából, de mielőttünk a gyöngédtelen modor s a használt fegyelmező hang volt a visszatetsző. Bizony, előttünk meg lett cáfolva az a szállóige, amit Jókaitól származtatnak, hogy „öreg ember, nem vén ember.”

Ezen másodszori balatonfüredi tartózkodásunk ideje alatt is meglátogattuk Blaha Lujzát, mindig szívesen elbeszélgetve. Egy ízben Eötvös Bálint szép jachtján kirándulást rendeztünk a Balatonon s az a hír terjedt el a közönség között, hogy velünk valami baj történt. Egy motoros csónakot küldtek ki utánunk s estefelé összegyűltek a sétálók, várták a parton, hogy jövünk-e már? Az érdeklődők között ott volt a nemzet csalogánya is s mikor kiszálltunk, átölelte feleségemet s örült, hogy megszabadultunk, mert tényleg volt kellemetlenségünk a tulságosan hullámzó Balatonon. Mikor azzal vigasztaltam Blahánét, hogy rossz pénz nem vész el, azzal vágott vissza: De a jó pénz, hamar elvész. Megköszöntem a kedves értékelést.

Nem felejttem el soha, sőt könny szökik a szemembe, ha rágondolok, hogy Blaháné egyszer nekem énekelt, az én nótámat dudolta el nagy társaságban. 1900. év november 3-án a Népszínház művész-személyzete egy kedves ünnepet rendezett annak örö-

mére, hogy Blaha Lujza huszonöt éve a Népszínházé s annak büszkesége, dicsősége. A páratlan művésznő, az előkelő asszony s a finomlelkű urinő tiszteletére Budapest színészvilága s az érte rajongó közönségből a bizalmasak gyűltek össze vacsorára a Royal-szálló disztermében, este későn, a színházi előadások után.

Az asztalfőn Blaháné ült s hozzá közel és körülötte a színművésznők és színművészek leghíresebb nagyságai. Vele szemben ültem én, akkor már ismert politikus és képviselő. Minthogy ez az összejövetel nem hivatalos volt, inkább csak bizalmas, azért nem is volt megállapítva a felszólalások sorrendje s az, hogy kik beszéljenek s így szónokolt mindenki, akinek ehhez kedve volt. Zajos, vig hangulat uralkodott.

Egyszercsak felhangzik a teremben: Halljuk Barabást! Én vonakodtam beszélni a már nagyon élénk vacsora utáni légkörben, de Blaháné, az ő lebilincselő hangjával az asztalon keresztül átszólt hozzám:

— Ugyan, édes képviselő ur, beszéljen, én Magát még ugysem hallottam.

Hát persze, mit tehettem egyebet, felállottam beszélni. Nagy hatással volt reám, hogy a zaj elnémult, csend lett s mindenki reám figyelt.

És beszéltem. Hogy mit, arra nem emlékszem, de boldogan élveztem, hogy Blaháné édes arca reám tapad, szemei ragyognak s bájos mosolya kíséri szavaimat, miközben egyszer-kétszer csipkezebkendőjével letörli kiszökkent könnyeit. A hatás meg volt, a terem zugott, éljenzett, a poharak összecsendültek. Blaháné felállott helyéről, az asztalon keresztül hozzám átnyújtja szép kezét, amit én hévvel csókoltam meg. S e közben azt kérdi tőlem Blaháné:

— Mondja, Barabás, mi a kedvenc nótája?

Megmondtam. Mikor az élénk zaj kissé elpihent, az egyik rendező elkiáltja magát.

— Csend legyen, Blaháné válaszolni akar Barabásnak!

Igy is volt. Blaháné hátradőlt karosszékeében, fejét kissé hátrahajtja a magas szék támlánya felé s rákezdi az én nótámat:

Az én rózsám elbujdosott,
Ráfogták, hogy lovat lopott.
A vármegye befogatja,
Szeretője megsiratja.

Nagy az én rózsám ereje,
Kilenc pandur sem bir vele.
De ha az én szavam hallja,
Sirva borul az asztalra.

A nemzeti csalogány szivbemarkoló, csengő hangja, lelkes dala frenetikus hatást gyakorolt, engem pedig boldoggá, büszkévé tett. Egy újabb hálás kézcsókkal köszöntem meg neki a felejthetetlen percekét.

Azóta elnémult a csalogány, elnémult a dal, de emléke szárnyra kél, s repül nevével tovább a végtelenbe, az örökkévalóságba.

Multak az évek felettünk is, Blaháné felett is. Bár ő örökös tagja volt a magyar nemzeti színháznak s ezzel elég szép javadal-mazás jár, de az erők rohanó gyengülése, a folytonos betegség s a növekedő drágaság ugyancsak szűkre szabta az igények kielé-gítésére szolgáló jövedelmet. Aztán jött a háboru s annak súlyos következményeit éreznie kellett mindenkinek, még a babérrel öve-zett fejű Blahánénak is. Én már évek óta nem láttam őt, alig hal-lottunk hirt felőle, mert folytonosan gyengélkedve s visszavonultan élt Budapesten, Erzsébet-körut 2. szám alatti lakásán.

Én időközben Aradra kerültem városi főispánnak. Mindjárt az első napokban tapasztaltam, hogy a nép között nagy a szegénység s különösen a hadbavonultak itthon maradt családtagjaik, fele-ségeik, esetleg özvegyeik, gyermekeik kinos nincstelenségben küz-ködnek a mindennapi kenyérért. Megesett a szívem rajtuk s arra a jó gondolatra jöttem, hátha Aradvárosa tehetősebb polgársága s a háborus előnyöket élvező egyének segítségemre lesznek a kiáltó nyomoruság enyhítésére. Egy nagy gyűlést hívtam össze a város-háza disztermében, ahová meglepően sokan jöttek el s minden nagyobb kapacitálás nélkül „Felebaráti kéz” elnevezés alatt meg-vetettük alapját egy pénzforrásnak, amelyből örömmel nyújthattunk segílyt a reászoruló embertársainknak s ezek között a szemérmes szegényeknek is. Böven folytak be az adományok a jószívi ada-kozóktól s ezzel enyhítettük a nagy nyomort, meg a kinzó nélkü-lözéseket. Télen az a sok didergő öreg és beteg házhoz szállítva, felvágva kapta a tűzifát s kapták a szerény összegű pénzbeli támogatást.

1918 év folyamán nem is egyszer, de többször olvastam a lapokból, hogy Blaha Lujza, az egykoron ünnevelt „nemzet csa-logánya” szűkös viszonyok közé került s bizony nagy nélkülözé-seknek van kitéve. Beáll csakhamar a zord ősz s jön utána a téli hideg, vajjon hogyan fogja ő ezt kibírni? Gondoltam egy nagyot és merészet. A „Felebaráti kéz” alapja elég pénzzel rendelkezett s bár ennek az alapnak feladata csakis az aradi nélkülözők és sze-gények támogatására van hivatva, talán nem fognak rajta megüt-közni, ha én ezen szabad rendelkezésemre álló alaptól egy csi-

petnyit odajuttatok Blaha Lujza asszony háztartásához. A mi inkább gyengéd reagondolás, mint támogatás akart lenni. Sok-sok finom papirosba begöngyölt kis darab valami.

Az volt a kérdés, hogyan juttassam hozzá kellő discretióval, nehogy esetleg a nyers formával elhibázzam a lényegét, vagy esetleg nem várt hatást gyakoroljak az ő magába vonult közérzetére. Ugy is készültem Budapestre, hát elhatároztam, hogy a neki szánt csekély ezer koronát magam viszem fel a lakására, de nem személyesen adom át, nehogy estleg megbántsam vele, hanem beküldöm neki egy hangulatos levéllel, ami könnyű és kedélyes modorban magyarázza meg az én jóindulatu szándékomat, cselekedetemet. Nem a rendes úri bejárón csengettem be a lakásba, hanem kikerültem a folyósóra a konyhához, ahol egy idősebb nénike totyogott-motyogott. Azt mondom neki: Menjen, vigye be a vaskos levélborítékot s adja át ezt a Méltóságos Asszonynak. Ne szóljon semmit, csak siessen vissza jelteni, vajjon átadta-e? Az öreg házibutor egyet fordul s jön vissza, tudatja, hogy a Méltóságos Asszony nem jól érzi magát, a levelet ő maga vette át s letette a melléte lévő kis asztalkára, majd elfogja olvasni. A dolog rendben van, eljöttem. A beküldött levél tartalma — sajátkezűleg irtam — ez volt:

Méltóságos Asszonyom!

Van nekem egy feljegyzési könyvem, amely nyilvántartja, hogy az év melyik napján, milyen nevezetesebb esemény történt. Szeptember 5-ére ez van bejegyezve: „Lajos fiam született”. Akkor boldog nap, ma fájó emlék, mert régen el is temettem. E feljegyzés után rögtön egy másik olvasható ugyancsak a szeptember 5-iki lapon: „Blaha Lujza született”. Az évet nem írom ide, mert az asszonyok már negyvenen innen sem veszik szívesen, ha éveik számát látják, vagy hallják.

Ezt a két feljegyzést nézem, nézem, könnyes szemekkel nézem. De könnyeim már nem a boldog halottat siratom, hanem az élő boldogtalanra gondolok. Szegény megboldogult Lajos fiam egynéhányszor jóízűen és pajzán örömmel élvezte Blaháné felejthetetlen művészetét és így tódul elém a kérdés, vajjon az, aki egykoron szép dalaival magával ragadta érzéseinket s egy egész nemzet magyarrá erősödésének varázsló művésze volt, vajjon az a Blaháné most mit csinál, hogy néz a rideg ősz, meg a hideg tél elé, van-e tüzelője?

Van itt Aradon, sok-sok dicsőségünk egyik szinterén egy „Felebaráti kéz” neve alatt szabad rendelkezésemre álló alap. Tehetős, jószívű emberek feleslegükből küldik hozzám a pénzt helybeli anyagi küzdelmek enyhítésére. Senkisé fog megharagudni, ha egy csipetnyit elveszek e tömegből s ime 1000 koronát küldök fára, szénre. A pénzt nem küldöm egy darabban, mert a szemfüles személyzet mindjárt ráveti magát a nagy bankóra, hanem 20 drb. ötvenest csatolok, hogy tovább tartson. Ne vegye rossz néven tőlem e szerénytelen-séget, mert hiszen nem a magam konyhájától vontam el. És ha nem haragszik meg, hát máskor is fogok róla gondoskodni, hogy egy kis pénz álljon a házhoz.

Méltóságos Asszonyom! Mi, magyarok szónokolni, jubilálni, ünnepelni és temetni szépen tudunk. Mert ez csak néhány óránkba és kevés pénzünkbe kerül. És elhiheti nekem, Méltóságos Asszonyom, hogy ha majd akkor, ha valamikor, amikor a „nemzet csalogánya” örökre elnémul, milyen megható szép nekrológok lesznek az összes ujságokban, milyen szárnyaló szavak fogják feszegetni a koporsó fedelét, milyen rengeteg koszoru és drága szalagok alatt fog roskadozni néhány külön kocsi és milyen gyönyörű temetés lesz az — no, majd meglátja... Ezt azért hoztam elő, mert szeretném az országba szerte kiáltani: Ti emberek! Ne tartogassátok a pénzetekeket öles koszorura, aranyfelirásos szalagokra, pompás temetésre, hanem adjátok át ezeknek az árát az élőnek, hogy szükös nyugdíja megszaporodjék s öreg napjainak sulyos gondjai megkevesedjenek. Pénzeteke még kamatozni is fog, az ő arany-szívének hálájával.

Feleségemmel együtt szeretettel üdvözljük. Kezeit csókolja, régi készséges hive: dr. *Barabás Béla*, Arad sz. kir. város főispánja.

Elmult tiz nap, de az én levelemre nem jött semmi válasz. Már azt gondoltam, hátha az a kis pénz valami mellékvágányra került. De nem, mert megjött a művésznő sajátkezüleg írott kedves levele, a melyet, amíg ő élt diskréten kezeltem, de most, már elhunytá után, talán nem sérttem meg nevének kegyeletét, ha közreadom e megható választ is, mert szomoruan vetít halvány fényt az ő sulyos helyzetére, anyagi gondjaira, öreg, beteges napjaiban. És azért is leadom e kis írást, mert ez elégtétel nekem azon cinikus hirlapi megtámadásért, hogyan merészelttem én, abból az aradi

szegények pénzéből, az elég jó viszonyok között élő Blahánénak ezer koronát elvonni? A kedves válasz így szól:

Méltóságos Uram! Még ma sem tudok nagy meglepetésből felocsudni. Hát lehetséges az, hogy a mai világháborus esztendőben valaki még reám is gondol? Hálás szívvel köszönöm nagy jóságát, a születésnap ajándékot, de hát nem tudom, hogy tiszta lelkiismerettel elfogadhatom-e, bizonyára vannak ott helyben, az odavalók, akik nélkülöznek, küzdenek a létért és várják a segítséget. Világért sem akarnám, hogy énmiattam valaki a rövidebbet huzza és bárki is elmondhassa, hogy megkárosítottam, mert hát vannak ám minden embernek irigyei. Én csak megélek nagyon szerényen az örökös tagsági fizetéséből, bizony nagyon óvatosan kell beszoztanom ebben a rettenetes drágaságban, szinte beleőrül az ember a gondolkozásba. Hozzá már négy éve betegeskedem, nem vagyok képes megkeresni a fizetésemhez való pótlékot, amire bizony nagy szükségem lett volna. Jótékonytságot nem gyakorolhatok, ami nekem végtelenül rosszul esett. Egész életemben azon voltam, hogy a szegény szenvedőknek könnyeit felszántsam s most itt állok tehetetlenül, idegeim tönkrementek, nem is hiszem, hogy valaha még szinpadra léphetek.

Még egyszer kimondhatatlanul köszönöm páratlan jóságát és bocsánatot kérek hosszú levelem és rossz írásom miatt. Na, nem mondom, hogy az öregségtől reszket a kezem. Isten ments! Az idegességtől vezetem oly nehezen a tollat. Ha nagy elfoglaltsága megengedi, szabad egy pár sor választ kérni levelemre. Ezt az írást pedig, nagyon kérem, dobja a tűzbe, senki se lássa, hogy valaha panaszkodtam. A Méltóságos Asszonynak kérem üdvözlétemet átadni. Maradok Méltóságos Uram kiváló tisztelője, régi jó hive: *Splényiné Blaha Lujza*.

A levelet elolvastam kétszer-háromszor s mint ki a dolgát jól végezte, eltettem. S mert tényleg sok volt a dolgom, az egész kis ügyet el is felejtettem. Nemsokára kapok egy másik levelet, ami rávilágít a Nagyasszony lelkületére s ezt írja:

Édes jó Méltóságos Uram! A várvavárt választ levelemre még nem kaptam meg. Én Istenem, talán csak nem sértettem meg valamivel? Nagyon szépen kérem, írja meg, miben hibáztam. Szídjon le jól, ha megérdemeltem,

csak ne nehezteljen. Beteg, ideges asszony vagyok s most az a gondolat, hogy magamra haragitottam, még betegbé tesz. Jaj nekem, ugyan mit vétettem, mert úgy érzem, hogy valamiért neheztel. Ugy-e igazam van? Petőfi azt mondja egy versében:

Nézzétek el, ha hibáztam,
Nem is tudom, mit csináltam.

Én sem tudom, hogy mit csináltam, mondja meg kérem és nyugtassa meg az Ön hálás, jó hívét: *Blaha Lujzát*.

Hát csak természetes, hogy erre felelni kell, és feleltem is gyorsan. De hogy mit irtam, már nem emlékszem, nincsen meg a másolata. De az bizonyos, hogy valami jóízil, kedélyes és tréfás levelet írhattam a nyugtalankodó nagy léleknek, mert még erre is sietett nekem válaszolni a következő jellemző sorokban:

Édes jó Méltóságos Uram! Az Isten áldja meg azért a jó kedélyéért, úgy felvidított, úgy megkacagtatott, pedig mostanában inkább csepegőre áll az ereszalja, már egy hét óta betegeskedem, azért is késtem levelemmel.

Most már teljesen megnyugodtam, nem haragszik reám, ez a fő. Ne féljen, Méltóságos Uram, nem fogom én zaklatni leveleimmel, de hát ezt a dolgot tisztába kellett hoznom.

Tartsa meg a jó Isten erőben, egészségben, meg azt a drága aranyos kedélyét. Üdvözetét küldi az Ön hálás, kiváló tisztelője

Budapest, 1918. október 7-én

Splényiné Blaha Lujza.

Áhitatos érzülettel őrzöm e drága sorokat, mint nemzeti ereklyéket. Csak azt sajnálom, hogy nincsen, aki ezeket tőlem örökölje s tovább megőrizze. Mert ha engem is utolér az elmulás csontkeze, nem tudom, ki fogja széthajigálni és kidobni ezen és sok más féltveőrzött maradványait, emlékeit egy szép magyar világnak.

Három évvel ezelőtt hunyta le örökre elhalványult szemét a Nagyasszony, miután már régebben elcsendesedett dalos ajka. Az az ajak nemcsak dalolt, de színmagyar érzéssel szórta tele szabadságért áhítózó nemzetét. Áldott legyen neve és emléke!

A vándorló aradi szobrok

A radnak két szép terét az aradi tizenhárom vértanu emlékszobra és Kossuth Lajos szobra diszítették. Az első Zala György szobrásznak európai hírű műalkotása, a másik Margó Ede szobrász mesteri szép műve. Amikor a szobrok nagy ünnepélyességek között felállítottak, senki nem gondolhatott arra, hogy jönni fog egy világfelfordulás, amely trónokat sodor el, országhatárokat változtat meg és a majdan keletkező új államok más gondolkozása nem fogja megtűrni a reánézve idegen emlékeket, szobrokat. Azt a kérdést, vajjon ezek a szobrok az új uralom alatt helyükön maradhattak-e, nem szabad elfogultan elbírálni. Mert akármilyen érzékenyen is érintse a magyarság lelkiületét az ő kegyelet-oltárainak eltávolítása, a rideg tény mégis csak az, hogy az utódállamok s így Románia is, szabadon intézkedhetik az ő területén levő olyan nyilvános emlékekkel szemben, amely az ő felfogásuk, eszmekörük s érzelmi világukon kívül esik. Éppen úgy, amiként ezt megtehetik és meg is teszik a többi államok is. Az aztán más lapra tartozik, hogy minő formákban nyilatkozott meg ez a szabad intézkedés és hogy milyen eszközök vétettek igénybe, a nemzeti közfelfogás megnyilvánulásának s az állami akaratnak keresztülvitelében.

Az utódállamok tényleges uralma az elcsatolt területek felett hamarabb következett be, mint a békeszerződések ratifikálása s elfogadása. Ez okozta, hogy a diadalmámorba került sovinizmus elragadta a tömegszenvedélyeket s nemcsak egyszerre, de nem változott eszközökkel is igyekezett mindent megváltoztatni, ami nem volt inyére vagy útjába került. Ez aztán olyan cselekedeteket produkált, amelyeken nemcsak a művelt nyugat közvéleménye háborodott fel, de megütődött ugyanazon népek józan és komoly többsége is, amelynek felelőtlen elemei az oktan rombolásokat meg gondolatlanul elvégezték. Ezt sajnosán bizonyítja a pozsonyi Mária

Terézia márványszobrának barbár szétrombolása, olyképen, hogy nehéz kalapácsokkal darabokra törték Fadrusz János páratlan művészi alkotását. Ez az egész kulturvilágot megbotránkoztató vandalizmus nemcsak Csehszlovákiában fékezte le s korlátozta a romboló szenvedélyeket, de felfigyelt reá a szerb és román türelmetlenség is s mérsékletre irányították cselekedeteiket. Különben is a román népnek jámborabb modorával, szelidebb gondolkozásával, valamint kulturai hajlandóságaival nem egyezik meg a féktelen és igazságtalan kitörés s bevárja az ő jogosult vagy jogosulatlan kivánságainak rendes mederü lefolyását.

Én nem ismerem a Romániához csatolt területeken maradt magyar történelmi emlékek, szobrok eltávolításának kiméletes vagy kiméletlen végrehajtását, de van egynéhány példám és bizonyítékom, amely Románia kulturfokozatát kedvezőbb szinten tünteti fel, mint a többi utódállamok felfogását. A marosvásárhelyi Kossuth- és Bem-szobrok, bár elég sietve, de kiméletesen bontattak le és elraktározattak. A segesvári Petőfi-szobornak, csak a bronzalakja lett leszedve s éltéve. De ott van ma is a szobor magas márvány talapzata, amelynek négy oldaláról tizenkét európai nyelven olvasható le az aranybetűs sorokból Petőfi Sándornak e remek versszaka:

Szabadság és szerelem,
E kettő kell nekem.
Szerelmemért feláldozom életemet,
És szabadságért szerelmemet.

Sőt ma már arról is beszélnek román irodalmi körökben, hogy ezt a Petőfi-szobrot visszahelyezik. De ott van Segesvárhoz közel a magas oszlopon a bronz turulmadár, amely szárnyait ma is ott terjeszti szét a fejéregyházi csatatér nyolcvan éves emlékei felett. És ott van Skariatín orosz tábornok emléke is, amely érintetlenül emelkedik egy oldalmagaslaton.

Aki Kolozsvárott megfordul, ott találja régi helyén, azon a szép főtéren, a katolikus nagytemplom oldala előtt Fadrusz János szobrászművésznek egy másik örökbecsű, hatalmas alkotását, a Mátyás király szobrot, amelynek felséges főalakja, a mesterileg mintázott délceg lovon s az ősmagyar alakok uralják az egész teret. Csak a felirat lett románra kicserélve, de a szobor épségben ott áll ma is. Sőt a szobor előtt egy kis távolban ott diszlik a 3—4 év előtt elhelyezett Romulus és Remus kisebb szobra s ezen a téren ez a két művészi alkotás szépen megférnek. Egy cikkben

már foglalkoztam vele, de itt is megemlítem a romániai türelmes-ség előnyére, hogy az aradi vár mellett elterülő zsigmondházi térségben teljesen épségben megvan a vértanuk kivégzési helyén emelt mesterséges homokdomb tetején a gránit emlékoszlop, csak a vasrácsozata hiányzik, amit bizonyára nem hatósági kezek távolítottak el. A sétátéren most is ott vannak épségben Fábián Gábor és Csiky Gergely mellszobrai. Nem hozok fel több példát, mert ezek teljesen elégségesek arra, hogy Romániát senkise vádolhatja kiméletlen, sőt durva elbánással azokkal a művészeti alkotásokkal szemben, amelyek a magyar világból maradtak hátra.

A kulturfelfogásnak megfelelő eljárásban részesültek az aradi tizenhárom vértanu, valamint Kossuth Lajos emlékszobra is. Nem tartom magamat hivatottnak arra, hogy a történeke után ma is vitatkozzam a szobrok eltávolításának ténye felett, mert — ismétlem — ez a kérdés nemcsak magyar szemüvegen keresztül, de a román nemzeti gondolkozás s a román politikai közvélemény szempontjából is, ítélendő meg. A tény az, hogy a szobrok le vannak bontva s már több mint három és fél év óta úgy vannak elraktározva, hogy azok bármikor elszállíthatók s az újabban kijelölendő magyar területen elhelyezhetők és felállíthatók legyenek. Mert az bizonyos, hogy a világ végéig vagy beláthatatlan időig nem maradhatnak itt, már azért sem, mert ezek a műalkotások szétszedve csak anyagérték, míg Magyarországnak, újból összerakva s felállítva, ismét az, ami volt itt Aradon: a magyar történelem dicsősége és gyászának beszédes emlékei s a nemzeti hálának és kegyeletnek újból felavatott, megszentelt oltárai.

Ámde ahhoz, hogy ezek a művészi alkotások ismét betölthessék erkölcsi hivatásukat s a magyar hazafias lelkületnek feltendő kincseivé váljanak, két cselekményre van szükség. Az egyik az, hogy legyen, aki e szobrokat kiadja s ez senki más, csakis a román kormány s a másik az, hogy legyen, aki a két szobrot s a hozzátartozó részeit átvegye és elszállítsa s ez senki más, csakis a magyar kormány. Hát én ezt a szép ügyet és nemes kulturális célt akarom ezuton is szolgálni, amint becsületes magyar lélekkel szolgáltam eddig is, azzal a különbséggel, hogy a mig ezelőtt csak bizalmas s a magam személyes hatáskörömben dolgoztam, most kiáltó szóval és beszélő betübarázdákkal hívom fel reá az illetékes tényezők figyelmét és elhatározását, most már nem mint magánegyén, hanem román állampolgári minőségemben, mint az erdélyi magyarság szócsöve s mint az aradi magyar közvéleménynek illetékes reprezentánsa és képviselője, azzal a becsületes ma-

gyár óhajtással, vajha szavaim ne lett légyen a pusztába kiáltónak elvesző szavai!

Bizom benne, hogy nem sok idők mulásával, ezek az aradi szobrok utra kelnek, elvándorolnak innen s nem lesznek még sokáig némaságra kárhozthatva, ahelyett, hogy méltó hivatásukat betöltenék. Bizom abban is, hogy e szobrok elbocsátási okmánya s utlevelük mielőbb elkészül. Azért én most az utlevélhez szükséges adatokat állítom össze teljes hozzáértéssel s az előzményeket adom közre két okból. Először, hogy azon a helyen, ahová a szobrok elvitetnek és majdan felállíttatnak, ismerjék meg legalább részben a szobrok keletkezésének, viszontagságainak és lebontásának hiteles történetét, amely bizonyára érdekelní fogja a világ minden részén élő magyarságot. És másodsor, leirom azért is, mert a ma élő emberek között nincsen senkisé, aki úgy tudná és ismerné a részleteket, mint én, hiszen ezen szobrok viszontagságos napjaiban csak az én lelkem virrasztott azok jó vagy rossz sorsa felett. Egyedül én jegyeztem fel s őriztem meg a vonatkozó adatokat, amiket más, akármilyen avatott tollú író is, nem tudna úgy visszaadni. Én hüen s a való tényeknek megfelelően fogom leírni a történeteket, mert azt akarom, hogy ezen megemlékezéseim kegyeletes örökségként szálljanak át az utókorra.

Az első lebontási kísérlet.

1919 május 17-én vonult be a román katonaság Aradra s átvette a város felett az uralmat. Ez időtől kezdve fordultak elő kisebb inzultusok a szobrok ellen, de ezek lényegtelenek voltak s a rendőrség is fokozottabb felügyeletet gyakorolt. A városházán még a magyar időben választott tisztviselők működtek, akik nem mertek szembeszállni a több oldalról megnyilatkozott kívánsággal, hogy a szobrok bontassanak le. Így történt meg, hogy a városi tanács, már előzetesen és titokban tartott tanácskozások után megállapodott Martinelli Jenő budapesti szobrasszal, hogy mind a két szobrot 21.000 koronáért lebontja, sőt a szobrász már 2500 korona előleget is kapott. Ugy látszik azonban, restelték a dolgot, mert a tanács egyik tagja bizalmasan besugta nekem s egy-két polgártársamnak, miszerint a főpolgármester „azt hallotta”, hogy a szobrokat felakarják robbantani. Persze, ez nem volt igaz, de elég volt arra, hogy én, Nagy Kálmán, Schwartz Zsiga, Leitner Ernő és Steigerwald Alajos, az Ipartestület elnöke felkerestük a főpolgármestert, aki tudatta az ismeretlen forrásból került hírt s ki-

jelentette, ő nem vállal felelősséget, „tegyünk valamit.” De mit tegyünk? Hiszen nekünk sem erőnk, sem hatalmunk nincs a szobrok védelmére. Aztán a főpolgármester azt ígérte, hogy majd megbeszéli az ügyet a prefektussal s majd intézkednek. Ez volt 1919 október 8-án. És tényleg intézkedtek is együttesen megállapodva, de nem úgy, ahogyan mi, magyarok azt elvártuk, hanem éppen ellenkezőleg. Nemcsak intézkedtek, de a lehető leggyorsabb tempóban határoztak a szobrok sorsa felett.

Ez a tanácskozás a főpolgármester és a prefektus között másnap, október 9-én csakugyan megtörtént s az eredmény az lett, hogy gőzerővel megfogalmaztatott, legépeltetett, aláíratott a prefektus-főispán által a 3305—1919. számú s következő tartalmu átirat:

Polgármesteri Hivatalnak

Arad.

Sziveskedjék saját hatáskörében sürgősen intézkedni, hogy az I. Ferdinand király-uton lévő Kossuth-, valamint a Szabadság-téren lévő 13 vértanu-szobor lebontassék és a teljes talapzattal együtt onnan eltávolíttassék és megfelelő helyen olykép elhelyeztessék, hogy azok abban az esetben, ha megegyezésre tudunk e tekintetben jutni, a magyar kormánynak vagy más érdekeltnek átadhatók legyenek.

Miután Aradváros Romániához tartozik,*) e szobroknak itt helye nincs.

Azon kötelességérzettől vezéreltetve, hogy minden nemzetiségű érület megsértése kikerültessek, helyesnek találtam, hogy ezen lebontott és rendben eltávolított szobrok megőriztessenek az esetre, amennyiben a magyar kormány vagy más érdekelt igényt tartana a szobrokhoz, azok átadhatók legyenek.

Fentiek után érdekünk, hogy a szobrok lebontása olykép történjék, hogy azok sérülést ne szenvedjenek, miért is sziveskedjék intézkedni, hogy azok lebontása, egy lehető legjobb szakértő közbenjöttével történjék, kinek minden szükséges támogatás és tudnivaló megadandó, hogy elővigyázat vagy értelmetlenség folytán a szobrokon sérülés ne okoztassék.

A lebontással és eltávolítással járó költségek a város által fedezendők és előirandók, hogy annak idején, a szobrok esetleges átadásánál a költségek felszámíthatók legyenek.

*) Még ekkor nem volt eldöntve.

A munkálatok nyolc napon belül megkezdendők és a megejtett intézkedésekről sziveskedjék nekem jelentést tenni, hogy tőlem erre nézve újból jóváhagyást nyerjen.

Arad, 1919 október 10.

Dr. Romul Veliciu
prefect.

Ezt a határozatot azért közlöm hű fordításban, hogy lássa mindenki, miszerint már akkor, a román nemzeti lelkesedés első féléstendejében is, szem előtt tartották az aradi komolyan gondolkozó román hatósági vezetők s maga a román kormányzat bizalmi képviselője, hogy azok a művészi alkotások szakértő kezek által bontassanak le s gondosan elhelyezve, a magyar kormány részére átadhatók legyenek. Ebből világos, hogy már akkor nemcsak az volt a cél, hogy a szobrok eltávolíttassanak, de az is, hogy azok óvatosan szétszedett darabjai Magyarország részére kiadassanak.

Ez az október 10-én kelt főispáni átirat azonnal átment a városhoz, ahol a polgármester 13586—919. sz. a. iktatta be okt. 11-én. A városi tanács még nem is látta ezt a főispáni átiratot, már ugyanaz napon, vagyis 1919 október 11-én összeült s meghozott 21635—919. sz. a. egy határozatot, hogy miután a főispán felhívta Aradváros tanácsát, ennek alapján elrendelte az „*Aradváros tulajdonát képező*” vértanu- és Kossuth-szobrok sürgős lebontását. Még ezen a napon, a már előzetesen történt megbeszélések alapján, Martinelli Jenő szobrással írásban is megállapodtak. A városi határozatban is ki van mondva a kiméletes lebontás s az, hogy a szobrok egészen a földszinig bontandók le. Ez a tanácsi végzés néhány nap múlva egy újabban szövegezett határozatban lett véglegesítve.

Ennek az elhatározásnak hamar hire kelt, a helybeli lapok is óvatosan megemlítették. Az aradi magyarság megdöbben e váratlan döntés felett, s bár alaposan felizgatta a kedélyeket, de ez ellen senkisémmé merészelt szólni, sem tenni ellene. Az én ösztönös érzésem azonban nem engedte, hogy napirendre térjek a dolog felett s változhatatlannak tekintsem ezt a sietős és korai elhatározást. Felkerestem egymagam a főispánt, a román prefectet s első felindulásomban azt kértem, adasson számomra egy utlevelet és igazolványt, hogy felsiessek Budapestre, ott az esetet bejelentsem s kérjek intézkedéseket a lebontandó szobrok átvitelére. Azonban ezt az utlevelet nem szerezhettem meg.

Ez a dr. Veliciu Romulus főispán, prefect, egy szelidlelkű,

méltányos gondolkozásu s olyan belátó ember volt, hogy szíves figyelemmel hallgatta meg elkeseredett magyar szívem panaszát, s azt kértem tőle, halasztassa el a szobrok lebontását egy bizonytalan ideig, amely alatt majd csak történik valami olyas, amely ezt a fájó kérdést közmegnyugvásra fogja elintézni. Gondoltam, qui habet tempus, habet vitam. Akinek ideje van, élete van. De a kis öreg nem volt hajlandó engedni. Ekkor belekapaszkodtam a városi tanács határozatának egy kijelentésébe, hogy a szobrokat a „város tulajdonának” minősítette s így jogosult azokat lebontani. Hamarjában valószínűvé is tettem előtte, hogy ezek a szobrok nem képezik a város tulajdonát s így anyagi felelősségnek teszi ki magát a város, ha hozzányul az „idegen” tulajdonához. Ez a védekezésem már hatott az igazságot szerető prefektusra s az is szerencsém volt, hogy a lebontást vállaló „szobrász művész”, dacára a 2500 korona előlegnek, — a kitűzött nyolc nap alatt nem jelentkezett a munka végrehajtására.

Két ízben tanácskoztam a prefektussal s ő meg is értette azt a magyar keserűséget, hogy mennyire szívemhez van nőve e két szobor sorsa, hiszen én részese voltam annak idején mindkét szobor létrehozásának, felállításának. Az ő érzülete megsajnálta az én aggodalmas tépelődésemet, sőt be is látta, hogy nem olyan sürgős a szobrokat felsőbb jóváhagyás nélkül, ilyen hirtelen eltávolítani, azért meggondoltan hozzájárult ahhoz, hogy mindazokat, amiket én neki elmondottam s még ezeken kívül elmondani akarok, foglaljam írásba, adjam át neki.

Ő azokat gondosan áttanulmányozza, megfontolja s csak azután fog újból dönteni a szobrok sorsa felett. És megígérte azt is, hogy amíg ez a memorandum-féle írás el nem készül s át nem olvassa, addig a meghozott lebontási határozatokat felfüggeszti, de kikötötte, hogy beadványomat legfeljebb 20—22 nap alatt el kell készíteni és hozzá beadni. Ez volt november 16-án.

Boldog voltam, hogy ezt az ideiglenes sikert, — ilyen magyarellenes atmoszférában — el tudtam érní s örömmel s teljes ügybuzgósággal fogtam hozzá a megbeszélt beadvány elkészítéséhez. Azt hittem, amikor belekezdtem, hogy ez csak egy-két ivre fog terjedni, de amikor már benne voltam a munkában, csak úgy tödultak elém a fontos adatok és meggyőző érvek s magam csodálkoztam rajta, amikor látom, hogy bizony jó néhány iv terjedelmű lett, s egész emlékirattá fejlődött és bővült ez az én írásom, amelybe beleöntöttem az én egész magyar lelkemet. Mikor elkészültem vele, csak 2—3 bizalmas barátomnak mutattam be a szöveget, akik

szépnek, helyesnek és okosnak találták, de aggódtak, vajjon nem, bátor, sőt némely helyen merész hangjáért nem-e lesz valami kellemetlenségem? Én azonban nemcsak igazságomban bízom, de abban is, hogy mindazok a hivatalos személyek és döntő körök, akik ezt majd elolvassák, azok azt az igazságot be is fogják látni. Ime:

Az emlékirat.

Méltóságos Prefect Ur!

Az a megdöbbentő hír, amelyet az aradi lapok még október 9-iki számaikban közöltek, hogy az aradi tizenhárom vértanu, valamint Kossuth Lajos szobra le fognak bontatni és eltávolíttatni, — a napokban ismét felmerült azon alkalmából, hogy a lebontás végett felfogadott Martinelli Jenő budapesti szobrász Aradon megjelent, várva itt a további rendelkezést.

Ez a szobrász, Méltóságod tudtával november 13-án engem meglátogatott, azzal állított be, — és úgy hallom, miszerint járt eziránt más magyar uraknál is — hogy mi anyagi, pénzbeli támogatással járuljunk hozzá a szobrok lebontásához. Én ez ellen felháborodva tiltakoztam, mert sem én, sem egyetlen magyar ember nem fog akadni, aki ezen szobrok épségének sérelméhez akár erkölcsileg, akár anyagilag bármily legcsekélyebbrel is hozzájáruljanak. Nem! Ezt mi aradi magyar emberek nem tehetjük!

De azt sem tehetjük, hogy némán, avagy közönyös érzéssel térjünk napirendre e fájó híradsá felett s ha majd annak idején, tehetetlenségünk tudatában végig kellene is néznünk magyar történelmi dicsőségünk és gyászos szenvedéseink oltárainak lerombolását, — ezt megelőzőleg mindent el kell követnünk, hogy ezen kiméletlen intézkedést — cselekvési szabadságunk legszűkebb keretében — feltartóztassuk, legalább is addig, míg az erre nézve illetékes tényezők döntő elhatározásra nem jutottak.

Mi, aradi magyarok, a ránknehezedett szigorú behatás alatt, még egy szalmaszálát sem tehetünk a netaláni végrehajtás útjába, annál kevésbé, mert hiszen a hatósági intézkedésekkel szemben még csak tanácskozássra sem gyűlhetnénk, hogy ott további magatartásunk iránt határozzunk. De erre nincs is szükség. Mert én egymagám, minden mások meg-

kérdezése és meghallgatása nélkül, elég illetékesnek érzem magamat arra, hogy ez ötletszerű és komolyan meg nem indokolható rombolással szemben, elkeseredett magyar lelkületünk tiltakozó szavát emeljem fel, visszhangjaként Arad egész magyar lakossága néma fájdalmának.

Ezt a csendes tiltakozást megtenni, nekem jogom és kötelességem. Nemcsak azért, mert én egész életemen át, gyerekkoromtól kezdve hűséges szolgája vagyok a lerombolandó oltárok megszentelt eszméjének, melyek vallás- és nemzetiségi különbség nélkül, a népek és nemzetek szabadságát, a testvéri összetartást hirdetik, de azért is, mert én tevékenykedő munkása is voltam annak, hogy e két nemzeti műemlék Aradváros tereit diszítse. Ne vegye tehát rossznéven Méltóságos Uram, ha én ezuttal magyaros nyíltsággal és őszinteséggel elmondom és közlöm nézeteimet, felfogásomat e szobrok eltávolításának szándékaival szemben, azon célból, hogy a felhozandó szempontokat megfontolás tárgyává tenni és *végleges döntés előtt, az illetékes hatósági és politikai tényezők elhatározását bevárni méltóztatnék.*

I.

Aradváros 1919 május 17-ike után, mikor a román kir. hadsereg ide bevonult, román katonai uralom és román közigazgatási hatóság alá került. De ez csak tényleges állapot és sem területileg, sem politikailag nem végleges.

Meglehet, hogy Aradváros hovátartozandóságának kérdését a nagyhatalmak már eldöntötték, az is meglehet, hogy erről a román kir. kormánynak már hivatalos tudomása van, de az bizonyos, hogy sem a nagyhatalmak, sem Románia, sem Magyarország még hivatalosan ki nem hirdették és ki nem jelentették, hogy a mi városunk a békeszerződés és pontozatok alapján megmarad- e Magyarországnak, avagy Nagyromániához fog-e tartozni.

Mindaddig, míg erről hivatalos és köztudomásu bizonyosság nincs, addig ezen szobrok eltávolítása legalább is korai, amely elhamarkodott intézkedés csak az ok nélküli elkeseredés hullámain hozná mozgásba, eltekintve attól, hogy nehezen helyrehozható anyagi és művészi hátrányokat okozna a szobrok esetleges visszahelyezésének nagy és nehéz munkája.

II.

Én hajlandó vagyok alaposan elhinni a román közvélemény azon meggyőződését, hogy Arad sorsa úgy van vagy lesz eldöntve, hogy az területileg Nagyromániát illeti meg. A kérdéses szobrokat ez esetben sem volna helyes egyoldalulag eltávolítani, azon okból, hogy ezek politikai szempontból meg nem tűrhetők. Még kevésbé lehetne ezeket alku tárgyává tenni, eladni vagy anyagi előnyök nyerésére kihasználni.

Mert az aradi vértanuk-szobra nem az aradiaké, annál kevésbé nem Arad városáé. Ez a páratlanul szép műalkotás az egész magyar nemzeté és efelett csakis a magyar nemzet képviselte, kormánya rendelkezhetik, esetleges előzetes tárgyalások eredményéhez képest intézkedhetik. Ha a szobor egyoldalú román elhatározás alapján lebontatnék, eltávolíttatnék, úgy ezzel nemcsak az aradi magyarság lenne megbántva, de egyenesen meglenne sértve az a Magyarország, amely a magyar nemzetből áll, s amely végzetes összeütközést keltene azzal a szomszéd állammal, amellyel a jóviszonynak fentartása nemcsak kívánatos, de egy állandó és komoly béke érdekében szükséges is.

Hogy az aradi vértanuk szobra nem Arad városáé, hanem az egész magyar nemzeté, Magyarorszáé, arra nézve a következő el nem vitatható bizonyítékokat terjesztem elő:

a) Méltóztassék betekinteni „Az aradi tizenhárom vértanu szobor története” című könyvbe, melyet a szoborbizottság megbízásából még 1893. évben irt meg s adott ki Szöllösy Károly aradi tanár, bizonyára nem azon feltevésben, hogy Arad valamikor román uralom alá kerülhet, s így majdan ezzel szemben beszédes bizonytságot képezzen.

Ezen könyv 7. lapján olvasható az első felhívás, amely még 1867. június 15-én az aradi „Alföld” című lap 138-iki számában jelent meg „Magyarország hű fiaihoz és leányaihoz” intézve, hogy adakozzanak az Aradon létesítendő vértanu emlékoszlopra. Ennek alapján indult meg az országos gyűjtés és több mint 10 évig tartott az első gyűjtés, amely 51.500 forintot eredményezett. A második országos gyűjtés eredménye 30.000 forinton felül volt. A szobor alapja a kamatok kamatjaival együtt közel 133.090 forintot tett ki.

Ez a pénz az ország területéről, kevés kivétellel, csakis

magán adakozásokból és kis összegű tételekből folyt be. A jelzett könyv 48. oldalán olvasható, hogy 63, tehát valamennyi vármegye lakosságától, külön-külön vármegyénket mennyi pénz érkezett be.

A mi városunk lakossága, — dacára hogy a szobor felállítása Aradra tervezetett, csak 6.209 forint 80 krajcárt adott össze, míg Aradvármegye területén csak 2.374 forint 40 kr. magán adakozás gyűlt egybe, amiket részletesen felsorol Szöllősy Károly könyvének 50, 51 és 53 oldalain.

Sem Aradváros, sem Aradvármegye közönsége, törvényhatóságai, mint ilyenek, egy garast sem fektettek bele a rendelkezésükre álló közpénzből.

Világos tehát, hogy a szobor nem Arad, hanem az ország lakosságának magán pénzéből készült, így tehát a szoborral, mint tulajdonával, mint vagyonértékkel sem a város, sem ennek bármely szervezete, hatósága vagy közege nem rendelkezhetik, állagát meg nem sértheti, el nem adhatja.

b) Talán mondhatná valaki, hogy az országos gyűjtés felett Arad város rendelkezett, hogy ez a pénz a szobor felállítására fordíttassék, s így a szobor a város tulajdonaként tekintendő. Ez nem áll, mert a vértanuk szobrának alkotása az egész ország kegyeletes ténye volt. S nemcsak Aradon működött egy szoborbizottság, hanem az ország fővárosában, Budapesten is, miként ez a jelzett könyv 12-ik old. olvasható.

c) Az emlékszobor pályázat is országos volt a Főváros Szak-, és Művészeti körök irányításával. A beérkezett pályaművek felett bíráló és döntő bizottság tagjai Atzél Péter aradi főispán elnöklete alatt kizárólag európai hírű magyar szaktekintélyek és művészek voltak: Mint Pulszky Ferenc, Ráth György, Hegedüs Kandid, Ybl Miklós, Keleti Gusztáv, Steindl Imre, Hensselmann Imre és dr. Pasteiner Gyula.

d) Méltóztassék betekinteni az 1890. évi október 6-án történt leleplezési ünnepélyről másnap megjelent hirlapi közleményeket, nevezetesen az „Arad és Vidéke” okt. 7-iki számát. Ebből mindenki láthatja, hogy ez ünnepély nem helyi, nem Arad városi, hanem országos ünnep volt.

És különösen tessék jól megfigyelni az ünnepély ama részét, amidőn e műremek alkotója, Zala György szobrászművész az egybegyűlt országos közönség és Salacz Gyula polgármesterhez intézett beszédét így fejezi be:

„Vegye át igen tisztelt Uram, nagyságos polgármester ur e szobrot, Arad város nevében gondozzák, őrizték”.

Mire a polgármester így válaszolt:

„Átvesszem e szobrot Arad sz. kir. város nevében s igérem, hogy gondját viseljük kegyelettel s e kegyeletet utódainkra hagyjuk örökül”.

Ime, a város nem tulajdonaként vette az ország pénzén készült szobrot, hanem megőrzés és gondozás végett, s e nemzeti kötelességet eddig az ideig, ez a város hűségesen teljesítette is.

III.

Csak röviden emlitem meg, hogy az aradi vértanuk szobra nem sért, nem bánt semmiféle nemzeti, faji vagy politikai érdekeket, még csak nem is ellentétes a román érzelmekkel.

Az 1848. évi hatalmas magyar törvényalkotás egyformán szabadtotta fel a magyar népet s az ország területén lakó összes nemzetiségek fiait, leányait a jobbágytság alól, megszüntette a föld népére nehezedett terheket és egyenjoguvá tette a szabadság, testvériség és egyenlőség eszméitől áthatott minden rendű és rangu lakosságát az országnak s a román népet is testvéri szeretettel öleltük keblünkre.

Ezt a szép alkotást semmisítette meg s uszította egymás ellen a nemzetiségeket az akkor uralkodott gonosz császári szellem, a dinasztia politikája. Az erre feltámadott magyar önvédelmi szabadságharc nem a románok, szerbek, vagy más nemzetiségek ellen indult meg, hanem a császári seregek, a dinasztia ellen. Azok a vértanuk az egész magyar nemzet s ebben a magyarokkal együtt érző és küzdő nemzetiségek közös szabadságáért, jogaiért estek áldozatul.

Minden nemzet értékét és becsét emeli és felmagasztalja az áldozat, amelyet a szabadságért hozott. S ha ezt kegyeletesen ércbe önti, ez nem sértheti egyik másik szabadságszerető népnek érzékenységét, mert a szabadság közös kincse az összes népnek és nemzeteknek. Az a vértanu szobor szabadság szobor! Ez a műalkotás nem román ellenes, hanem Habsburg dinasztia ellenes. Ez a szobor egyszersmind a vértanu halált szenvedett szabadsághősök kegyeletos sir- emléke, amely ilyen minőségben is kiméletre méltó.

IV.

Hogy az aradi vértanuk szobra gloriifikus magasztosságában nem rágalmazható meg románellenes hatással, azt azok a hosszú évek tapasztalatai igazolják, melyek előttünk vannak, amióta a szobor alkotásának mozgalmi megindultak s a mióta e művészi alkotás Arad szabadságterét díszíti.

Ha végig lapozzuk a már említett Szöllősy-féle munkálatot, látni fogjuk, hogy az adakozók között igen sok a román, míg Magyarország előkelői, nagyurai, főispánjai, főrendjei hypperloyalitási érzelmektől telítve, igen sokan tartózkodtak az adakozástól, addig a román népnek számos tagja szívesen áldozott e célra.

A magyar főispánok között egy sem mert adakozni, az egyedüli mármarosi román főispán Maniu József beküldötte a maga 10 forintját. Arad város az összes hazai törvényhatóságoknak névre kiállítva elküldött annyi egy-egy forintos befizetési lapot, ahány törvényhatósági bizottsági tagja volt az illető vármegyének, városnak. Tessék megnézni, hogy a románlakta vármegyék közül, pl. Arad megyében négyszáznolcvanhét törvényhatósági bizottsági tag fizette be az egy forintot. Alsófehér megyéből 264, Biharból 514, Kisküküllő 161, Kolozs 246, Krassó-Szörény 313, Maros Torda 257, Mármaros 327, Szatmár 498, Szilágy 295, Szolnok Doboka 283, Temes 367, Torda Aranyos 223, Torontál 447 megyei törvényhatósági bizottsági tag befizette az egy-egy forintot. Köztudomásu, hogy ezen román többségű vármegyékben a törvényhatósági bizottság tagjai között igen sok a román, akik bizonyára megtagadták volna anyagi hozzájárulásukat, ha a felemelendő szobornak csak egy kissé is románellenes tendenciát tulajdonítottak volna. Ellenkezőleg! Ez az adakozás a magyarok és románok közötti megértésnek, együttérzésnek volt őszinte megnyilatkozása!

Olvashatjuk még a Szöllősy-féle könyv 49. oldalán, hogy a szoboralap javára magyarok, szerbek és románok 1867. augusztus 10-én együttes műkedvelő előadást tartottak Aradon, mely nemcsak 250 forintot jövedelmezett, de ezen műkedvelői előadáson szívesen és lelkesen közreműködtek mint szereplők Jonescu Gabriella urnő, Aradvármegye akkori román főügyészének, Jonescu Lázárnak neje, aki ma is él és akit a mai román tanoktatás énektanárnői állásra hívott meg

az aradi román leányiskolához. Továbbá ugyanezen műkedvelői előadáson szerepelt Popovits Aurél román fiatalember, aki néhány év előtt, mint kir. főügyész-helyettes halálozott el. Mindezen román részről is befolyt pénzek elősegítették, hogy Aradon a vértanuk emlékszobra felállíttassék. A román forinatok és krajcárok bizonyára nem azon gondolattal lettek kísérve, hogy az emlékmű bármikor és bárki által leromboltassék, mert ami szent volt az akkor is élt és akkor adakozó román testvéreink előtt, szent kell hogy legyen az ő derék utódaik szemei előtt is.

V.

Rátérek most az aradi Kossuth Lajos szoborra, amely 10 évvel ezelőtt lett leleplezve s amelynek létrehozásában nekem, mint az aradi Kossuth asztaltársaság tagjának kiváló részem volt. Nehogy ismétlésekbe és hosszabb részletezésbe bocsátkozzam, csak röviden jelentem ki, hogy ez is országos adakozásból készült. Ez is a magyar nemzet tulajdona s Arad városa ezzel sem rendelkezhetik, azt szét nem szedheti, el nem adhatja, de ellenkezőleg ezen remek műalkotást szintén megőrizni és gondozni köteles.

Ezen szobor létrehozását is nevezetes román pénzbeli adományok segítették elő.

Ha Méltóságodat, esetleg a felsőbb döntő tényezőket érdekelnék, úgy hajlandó vagyok számos hiteles adattal szolgálni és a még meglévő szoborbizottsági iratokból bizonyítani. De hiszen az köztudomásu, hogy minő nemes versenyre keltünk itt Aradon, magyarok, románok és szerbek, hogy a népszabadság apostolának nagy és halhatatlan emléke ércben és kőben, a vértanuk városában, Aradon megörökíttessék.

Ezen Kossuth-szoborral kapcsolatosan a fősúlyt arra helyezem, hogy rámutassak, miszerint nem létezhet elfogulatlan román, aki Kossuth Lajosra románellenes magatartást ráfoghasson, ércalakjából románellenes tendenciát magyarázhasson ki. Megbántanám Méltóságodat és a román intelligenciát, ha foglalkoznám annak megvilágításával, hogy ki volt Kossuth Lajos. Az ő neve tulnőtt és szelleme, lángelméje tulszárnyalt a kis Magyarország határain. Ezt tudja mindenki. Ő nemcsak európai hírű, de világhírű szabadsághős volt aki előtt a kis népek és nagy nemzetek hajoltak meg és hődoltak szabadságáért küzdő nemes lelkének. Ő nemcsak ma-

gyar volt, hanem népek, nemzetek szabadságának felkent apostola.

De mégis el kell mondanom, midőn 70 évvel ezelőtt a magyar önvédelmi harc leveretett, Kossuth Lajos és társai Orsovánál Törökországba menekültek. Az orosz és osztrák hatalmak fenyegetéssel követelték a portától Kossuth és menekült társainak kiadatását. Ekkor mondá Abdul Medzsíd szultán emez erélyes szavakat: „Inkább százezer alattvalómnak feje hulljon porba, semhogy Kossuth Lajos és a többi magyaroknak hajszája meggömbüljön! Jöjjön, aminek jönnie kell, én nem adom ki őket!”

Kossuth Lajost 1851-ben egy amerikai gőzös szállította el Angliába. Utja valóságos diadalmenet volt. Idegent még nem ünnepeltek úgy angol földön, mint a magyar szabadság bajnokát. Southampton, London, Birmingham és Manchester városok vetélkedtek egymással Kossuth Lajos fogadtatásában.

Angliából Amerikába utazott Kossuth Lajos, ahol az északamerikai köztársaság kormánya, parlamentje és népe nem fogyott ki a tisztelet és bámulat zajos nyilatkozásaiból. Mikor én 1904. és 1914. évben Amerikában jártam, még akkor is lelkesen beszéltek azokról a páratlan tüntető fogadtatásokról, amelyekkel Kossuth Lajost New-York, Washington, Philadelphia, Boston, Cleveland és a többi amerikai városok népe fogadta, nemcsak mint szerencsétlen magyar hazájának vezérét, de mint a népek és nemzetek szabadságának lángszavu hirdetőjét. Amerikából visszatérve sokáig Londonban lakott és élvezte a világ legnagyobb és legműveltebb nemzetének elismerését, vendégszeretétét.

És ott látjuk Kossuth Lajost az 1859-ik évben az osztrák-olasz-francia háboru idején, amikor nemcsak a francia grand nation tüntette ki bizalmával, de maga III. Napoleon is tárgyalta vele.

Végül rámutatok Olaszország nemeslelkű elbánására Kossuth Lajossal szemben. Cawourral nemcsak szoros politikai barátságban állott, de a nép is, a klasszikus Itália évtizedeken át otthont és nyugalomát biztosított az elaggott, hontalanná vált magyar szabadsághősnek, aki 1894. évben Turinban fejezte be, az egész világra nemes hatást gyakorolt életét.

Hátha a világ legnagyobb szabad és művelt nemzetei,

Amerika, Anglia, Francia- és Olaszország megbecsülték, bámulták és csodálták Kossuth Lajost, akkor az ezen nagy nemzetek védelme és pártfogása alatt szárnyait most bontogató kis államnak, Romániának s az egész román népnek, legalább is tisztelettel kell viseltetnie Kossuth Lajos el nem vitatható nagyságával szemben, még csak gondolniok sem lehetne arra, hogy Kossuth Lajos emlékszobra, a saját szabadságáért lelkesedő és küzdő románságnak utjában, avagy terhére van.

Kossuth Lajos világnagyságától eltekintve, szabadjon román világitásból is röviden rámutatni. Az köztudomásu, hogy Kossuth Lajos magyar politikájának egyik sarkalatos törekvése volt az, hogy Magyarország szakadjon el Ausztriától s igyekezzék tagja lenni a kis nemzetek függetlenségének elvére alapított dunai állam-szövetségének (konföderáció), ahol a keleti kis államok és ezek között Románia, gazdasági és védelmi tekintetben együttes erőt képezzenek. Kossuth ezen törekvésének nagy pártja volt s habár ez nem is sikerült, de tanúságot tesz Románia és a romáság iránt táplált meleg rokonszenvéről.

Tovább megyek! Kossuth Lajos a román papságnak s így a román népnek is támogatója volt anyagi érdekeiben is. Kezeim között van Kossuth Lajos kormányzó-elnök által sajátkezüleg aláírt eredeti rendelet, amely kelt Debrecenben, 1849 február 14-én 2096/e szám alatt, amely Csányi László országos biztoshoz van intézve s amelyben ez foglaltatik: „Ezennel megbizatik országos biztos ur, hogy az oly jobb érzelmű oláh papoknak felsegélyezésére, akik szegénységük-nél fogva erre méltán igényt tartanak, addig is, míg ama pótlékdíjak mily arányban leendő kiszolgáltatása iránt a beszerzendő biztos adatok nyomán lehetne intézkedni, ezen pótlékdíjak fejében némi előlegezéseket tenni sziveskedjék.”

Ehhez nem kell kommentár!

Ne akarja velem senkisémm elhitetni, hogy a román nép nem tisztelte Kossuth Lajost. Évekkel ezelőtt ott voltam Nagyszalontán, amikor az ottani Kossuth-szobrot leplezték le. Az ünnepélyen ezrével jelent meg a bihari román nép s nagy lelkesedéssel setreaskázott és tüntetve magasztalta a szónokot, aki román nyelven tolmácsolta az elhangzott beszédek. Téved az, aki ezek után ráfogja, hogy a román nép lelke ellenszenvvel viseltetik Kossuth Lajos neve és emléke iránt.

VI.

Az aradi szobrokhoz azért sem volna szabad hozzányulni, mert a műalkotások, művészeti emlékek, nemzetközi védelem alatt állanak, amit minden művelt nemzetnek s ezek között a románoknak is, szem előtt kell tartani. Ez a két alkotás, úgy az aradi tizenhárom vértanu, valamint a Kossuth-szobor a szobrászművészetnek remekei, — ezt senki kétségbe nem vonhatja.

Még a háború legvadabb forgatagában is az ellenség respektálta a műalkotásokat. Románia Aradnak nem ellensége, ellenkezőleg, barátja, támogatója akar lenni, nemcsak, de jó viszonyban óhajt élni Magyarországgal. Nincs tehát ok arra, hogy akár egyesek indokolatlan magyargyűlölete, akár sértettnek vélt hiuság áldozatul követelje azon erkölcsi és művészi értéket, amelyek mindenkitől — a nemes ellenféltől is — csak tiszteletet érdemelnek.

A világhírű nagy emberek és a szabadság hatalmas apostolai emlékének megbecsülésében szép példákat sorolhatnánk fel a lezajlott világháború idejéből, de nem teszem. Elég, ha utalok Budapest és Amerikára. Dacára, hogy a világháború szembeállította nagy Amerikát a kis Magyarországgal, mégis a Budapesten lévő Washington-szobornak, meg a Clewelandban levő Kossuth-szobornak megcsonkítása, megsemmisítése vagy eltávolítása sem tömegeknek, sem az irányadóknak eszébe sem jutott.

És hogy az aradi román uralom sem zárkózhatott el Kossuth nagyságának elismerésétől, bizonyítja az, hogy az aradi Kossuth-utca neve meghagyatott. Ha Aradon helye van a Kossuth-utcának, akkor helyén maradhat a Kossuth-szobor is. *)

VII.

Felmerült itt az a kérdés is, hogy ki az illetékes döntő tényező elhatározni és végrehajtani a szobrok eltávolítását?

Tekintettel arra, hogy a szobrok nem képezik Aradváros tulajdonát, s ezek városi értéktárgyaknak sem leltározhatók, így ezek felett sem a polgármester, sem a városi tanács, sem a rendőrség, sem egyéb szerve vagy bizottsága a városnak nem rendelkezhetik.

*) Azonban nemsokára, a Kossuth-utca neve Strada Mărășeștire lett változtatva.

Nem kutatom, hogy az eszme, a terv honnan származott, de azt merem állítani, hogy egyetlen szempont sem indokolja, miszerint a szobrok eltávolítása felett végleges döntés az összes hatalmi tényezők alapos megfontolása előtt történhetnék meg.

Méltóságod a nyilvánosság előtt több ízben kijelentette, hogy elhatározásaiban, intézkedéseiben, szigorúan alkalmazkodik a kormányzó-tanács intenciójához, utasításaihoz. Ez helyes is, mert hiszen Méltóságod felelősséggel csakis felelősöknek tartozik. Arra kérem tehát, ne vegye Méltóságod egyedül magára sem a felelősséget, sem az ódiumot olyan intézkedésért, mely országos érdekű, nemzetközi szabályokat érintő, igen fontos politikai kihatással bír. A szobrok eltávolításának kérdése is ilyen súlyos természetű ügy.

Méltóságod tapintata és okos előrelátása megfogja találni a módját, hogy felülemelkedve türelmetlenkedő igényeken, ez a kérdés letűnjön a napirendről, avagy legalább is a legilletékesebb tényezők intézkedése bevárassék.

Engem eziránt megnyugtat Méltóságod azon nekem tett tapintatos kijelentése és ígérete, hogy mindaddig, amíg ezen emlékiratom el nem készül s kézhez nem jut, addig egyelőre, ezen szobroknak nem lesz bántódásuk s elhatározását függőben tartja. Meg is állapítom jóleső tudattal, hogy a végrehajtási intézkedések abbahagyattak s a lebontáshoz szerződtetett szobrász megbízás nélkül Aradról elutazott.

Ime, én siettem beváltani Méltóságodnak tett azon ígéretemet, hogy jelen tiszteletteljes előterjesztésemet mielőbb és sürgősen elkészítem.

VIII.

Utoljára hagytam foglalkozni azon okokkal, amelyek Méltóságodat arra indították, hogy nyílt kifejezést adjon a szobrok lebontására vonatkozó szándékának, nemcsak, de még október havában megállapodás is történt egy szobrászszal, a tervezett lebontások sürgős eszközlése végett.

Méltóságod az én érdeklődésemre szíves volt velem őszintén közölni azt, hogy mióta Arad város román uralom alá került, akadnak emberek, akik nem jó szemmel nézik a magyarok kegyeletos emlékezését hirdető két aradi szobrot s így attól tart, hogy meggondolatlan egyének rombolási, megcsonkítási kísérletet tehetnek a szobrok ellen, amiket el

kell kerülni. Továbbá azon aggodalmának is kifejezést adott Méltóságod, miszerint ezek a szobrok továbbra is tüntetésekre, esetleg zavargásokra adhatnak alkalmat.

Hát hogy ilyen türelmetlen emberek vannak, azt én is elhiszem, de hála az égnek, ezek nagyon kis számban lehetnek, mert hiszen nemcsak a román értelmiség, de maga a nyugodtabban gondolkozó román nép is szem elől nem téveszti, hogy kerülni kell olyan cselekedeteket, amelyek a románság erkölcsi értékét kisebbitenék, sőt a román kulturfelfogást kedvezőtlen színben tüntetnék fel. De ha vannak is türelmetlen emberek, akkor ezek gyorstempóját okkal, móddal fel lehet tartóztatni, meg lehet akadályozni erkölcsi ráhatással és szükség esetén hatalmi fellépéssel. Mert ha attól tartunk, hogy többen vagy kevesen egy házat saját szeszélyükből le akarnak rombolni, vagy azon kárt tenni szándékoznak, akkor ennek nem az az orvossága, hogy ezeket elkerülendő a hatóság lebontassa azt a házat, hanem az, hogy jobban vigyáztat reá és hatékonyabban őrizteti.

Aradváros közbiztonsága, az erő és hatalom a román hatóság és katonaság kezében van. Szigorú őrök és figyelem alatt áll minden személy és minden tárgy, minden köztér, utca és minden ház. Ily körülmények között nehéz feltételezni, hogy bárki is rosszindulattal a szobrokon sérelmet ejthetnek.

Ez alkalommal kérem is Méltóságodat, hogy a rendelkezésére álló erkölcsi és hatalmi eszközökkel ezen szobrok sértetlen állagát a netalán türelmetlenkedő kevesekkel szemben megvédeni méltóztassék, nehogy egy-két meggondolatlan egyén helytelen cselekményei félremagyarázásokra és szintén nem kívánatos elkeseredésre, lehangoltságra adjon alkalmat.

*

Ime, Méltóságos Uram, én szíves engedelmével elkészítettem ezen felvilágosító iratot, amelyben komoly érveket soroltam fel az aradi szobrok lebontása ellen, azon meggyőződéssel, hogy ezen lebontásokat még román szempontok sem indokolják.

Nincs messze az idő, talán csak rövid hetek választanak el, amikor Arad város hovatartozandóságának kérdése nyilvánosságra kerül s a nagyhatalmak döntése bizonyosságot teremtet. Lehet, hogy akkor felmerülnek politikai és gyakorlati

szempontok, amelyek előtérbe helyezik a kérdést, vajjon e műalkotások helyükön maradhatnak-e?

Ha ennek ideje érkezett, akkor is a legtapintatosabb elintézési formát kell választani s nem volna helyes egyoldalulag, kizárólag hatalmi és érzékenységi szempontból dönten.

Az kétségtelen, hogy a megnagyobbodott Románia s a szűkebb határok közé szorított Magyarország a jövőben egymásra vannak utalva. E két nemzetnek meg kell érteniök egymást s a nagy és kis érdekeket a kölcsönös méltányosság és a szomszédi jóviszony alapján kell összeegyeztetni.

Ezen két szobornak, mint nemzeti alkotásnak sorsa, nekünk magyaroknak, szívünkig ható nagy kérdés, lehet, hogy a románoknak jelentéktelen és nem fontos. Azért ezen érzelmi ellentétek talajáról olyan közös alapra kell helyezkedni, amelyen mind a két nemzet megérti egymást, mint a kultúra, az erkölcsi felfogás s a művészeti alkotások megbecsülésének etikai törvénye. Ezen közös alapon és közös méltányossági tekintetek szem előtt tartásával kell a kényes kérdést megoldani, — ha ezt politikai tekintetek így fogják kívánni.

Akkor majd mindkét oldalról tanácskozunk, tárgyalunk felette s bizonyára meg is találjuk a helyes megoldásnak a módját és mikéntjét. Ez meg fogja nyugtatni a kedélyeket s véget vet a türelmetlenségnek is, az elkeseredésnek is.

Méltóztassék ezen nyugodt hangon tartott előterjesztésemet megfontolás tárgyává tenni, esetleg magasabb tényezőkkel közölni.

Kijelentem végül, hogy jelen beadványom sikertelensége esetén — amennyiben szobraink eltávolítása mégis végrehajthatnék, amit nem merek feltételezni — úgy ez idei október 20-án Méltóságodhoz intézett közérdekű kérvényemet fentartom s hajlandó vagyok kegyeletes magyar érzeltemnek megfelelő személyes eljárásra vállalkozni.

Arad, 1919. december 4.

Kiváló tisztelettel:

Dr. Barabás Béla

Aradváros volt főispánja,

volt orsz. gyűlési képviselője és diszpolgára.

A szobrok lebontása elmarad.

Még egész elején tartottam ez emlékirat megírásának, amikor november 20-án eljött hozzám Martinelli Jenő budapesti szobrász, tudatta, hogy jelentkezett a városházán a szobrok lebontásának megkezdése végett, ámde a megbízást felfüggesztették, sőt visszavonták s nem követelik tőle vissza az előre felvett 2500 koronát sem. Ime, dr. Veliciu Romulus román prefektus állta a szavát s újabb határozataíg abbamaradtak a tervezett lebontások.

Én az emlékirat fogalmazásával elkészültem, azt magam, sajátkezűleg, az én jó és olvasható betűimmal leírtam, tizenkilenc sűrűn teleírott oldalra s azt 1919 december 8-án bevitettem a prefektusnak. Szeliden, mosolyogva vette át a hatalmas iratcsomót s megígérte, hogy azt nemcsak végigolvassa, de néhány nap múlva Kolozsvárra utazik s ott bemutatja a Román Kormányzó Tanácsnak. Együttal tudatta, hogy most már a szobor lebontási tervek legalább is addig szünetelnek, míg nyilvánvalóvá nem lesz, hogy Aradvárosa véglegesen Romániához fog-e tartozni. Ez az eredmény engem egyelőre kielégített, de azért az időt nem töltöttem tétlenül, nehogy újabban meglepjen egy kedvezőtlen intézkedés.

Később meglátogattam dr. Veliciu Romulus prefektust, aki tudatta, hogy felsőbb hatóságától semmi utasítás nem érkezett. Azonban az én memorandumom a prefekturán nem lévén hivatalosan beiktatva, nehogy annak nyoma vesszen, 1920 február 14-én egy beadványt intéztem a városi tanácshoz, ott is kértem a már meghozott lebontási határozat hatályon kívül helyezését s egyuttal itt is beadtam az emlékirat egy példányát. Ezen beadványomra a városi tanács 1920 február 20-án, 2863-920. sz. a. a következő határozatot hozta: „Tudomásul vesszük s az iratokat tekintettel arra, *hogy a szóban levő kérdés most nem aktuális*, a levéltárba helyezzük.” Engem még ez a megnyugtató sem elégített ki, hanem azt az emlékiratot egy szép levél kíséretében elküldöttem dr. Maniu Gyula volt képviselőtársamnak, a Román Kormányzó Tanács akkori elnökének, a mai népszerű román miniszterelnöknek. Most aztán biztos vagyok benne, hogy az emlékirat szövege nem adott okot arra, hogy azon hivatalos vagy nem hivatalos körök megakadjanak, annál kevésbé most, mikor az új kormány a sajtó-cenzurát beszüntette.

Ezen emlékirat egy-egy példányát még akkor, 1920 január elején elküldöttem Budapestre is, Huszár Károly akkori miniszterelnöknek, Pekár Gyula, a vallás- és közoktatásügyi miniszter ál-

lamtitkárjának, Bódy Tivadar, Budapest szék- és főváros polgármesterének és Zala György, a vértanuk emlékszobra nagy alkotójának, hogy ők is vegyenek tudomást a szobrok lebontásának tervéről. Én nem irtam nekik külön levelet, mert hiszen eleget beszélt ez a memorandum s abból meglehetett érteni, hogy Magyarországnak nem szabad közömbös maradni, az őtet illető művészi alkotások s a magyar szívekhez nőtt szobrokkal szemben. Azonban Budapestről, a magyar kormányzat részéről semmi visszhang nem jött az én magyar lelkem jogos aggodalmára.

A szobrok bedeszakázása.

Elmult megint egy esztendő, a szobrok ügyében nem történt döntés, sem jobbra, sem balra. Én is, az aradi magyarság is azt véltük, hogy ez a kérdés most pihenni fog mindaddig, amíg az arra illetékes, nem helybeli, hanem kormányzati körök egy helyes megoldási módozatban meg nem állapodnak. A szobrokkal sem történt semmi baj, azok ott áltak sértetlenül.

Azonban mindenütt van az ugynevezett „felelőtlen elem”, a nyugtalan néhányak, kiknek intéző kezeit névtelen és ismeretlen egyének irányítják. Ezek már megelégtették a hivataloskörök elnémult intézkedéseit s a türelmi időt hosszúnak vélték. Nekik sehogysem tetszett, hogy az a két magyar műemlék még mindig ott áll a maga helyén, hát igyekeztek jelt adni türelmetlenségükről, nyugtalanságukról.

1921 február 22-ének reggelére kelve, a Kossuth-szobor talpzata s a mellékcsoportok ércalakjai tele voltak ragasztva nagyobb hirdető sárga cédulákkal román szöveggel, amelyben felhívatik a románság, hogy adakozzanak az „Unio” szoborra. Sehol a városban ilyen plakátok nem voltak, csak éppen a Kossuth-szobron. Ezt a csendes tüntetést látva, felkerestem Gritta Ovidius rendőrprefektust, neki erről jelentést tettem s arra kértem, hogy intézkedjék, miszerint az erősen odaragasztott hirdetések eltávolíttassanak, lemosassanak. Ez még az nap este megtörtént, a rendőrprefektus előzékenyen intéztette el a szerinte is helytelen cselekedetet. Sőt azt is megígérte szívesen, hogy a Kossuth-szoborhoz közel egy fix őrszemet rendel ki, nehogy hasonló eset előforduljon.

Ott volt-e, vigyázott-e, ez a rendőrszem, én nem tudom, de az bizonyos, hogy további tizenöt nap mulva, vagyis 1921 március 9-én reggel, az egész város meglepetésére, a Kossuth-szobor mindkét mellékcsoportjának ércöntvényei ott heverték a földön, a

szobor mellett. Az éjjel ismeretlen tettesek, elég nagy erő kifejtése mellett, lehúzták talapzatukról. Ugy a rendőrséget, mint a többi hatóságot bántotta ez a furcsa elbánás s nem volt kedve senkinek sem mosolyogni az egyik közrendőr azon otromba viccén, hogy a bronz alakokat a szél fujta le. A vizsgálat rögtön megindult, de senki nem látott, nem hallott semmit s mert nem is főbenjáró bűncselekményről volt szó, csak egy kis csínytevésről és kihágásról, hát nem helyeztek súlyt a tettesek felderítésére. Ez az erőszakos csínytevés a magyarságot felháborította s így a város főpolgármestere s a prefektus azonnal tanácskoztak, hogy itt tenni kell valamit úgy a közrend, mint a köznyugalom érdekében, ha már az okozott sérelmet sem megtorolni, sem helyrehozni nem lehet.

Még aznap déli 12 órára, mint a magyarság közismert tagjai, sürgős meghívást kaptunk én, dr. Baross Lajos és Kintzig János a prefektushoz. Ez utóbbi nem volt Aradon, azért helyébe Koromzay Frigyes, az Arad-csanádi egyesült vasutak vezérigazgatóját kértük fel, aki kitűnően beszél franciául, hogy jöjjön velünk, legyen tolmácsunk. Radu Pancu prefect, aki regáti ember lévén, nemcsak egy szót sem tudott magyarul, de nem rokonszenvezett a magyarsággal. Ridegen fogadott s azon elhatározását tudatta, miszerint a további inzultusok elkerülése végett, a Kossuth-szobor leszedett mellékcsoportozatát elhordatja, egy raktárba helyezteti s addig is, míg a román kormány véglegesen dönt a lebontás iránt, mind a két szobrot deszka burkolattal véteti körül. Én azonban azt kívántam, hogy a Kossuth-szobor két ércbeöntött mellékcsoportja álltassék vissza s ezzel elégtétel adassék a kegyeletsértésért. De a prefektus nem volt hajlandó eleget tenni sem ezen kívánságunknak, sem más előterjesztéseinknek, a tanácskozást befejezte, sőt rossz néven vette agresszív fellépésemet, mert ő a közérdek javára cselekszik. A helyzet igen kényes volt a román hatóságokra nézve is s nekünk is s annak nem volt értelme, hogy alárendeltségünk tudatában a dolgot elmérgesítsük.

Ami a szobrok bedeszkázását illeti, ez ellen azért nem tettem kifogást, mert be kellett látnom, hogy ezáltal a szobrok meglesznek védve a további tüntetésektől és rongálási szándéktól. Különben is ez a bedeszkázási gondolat még 1919 november havában merült fel, amikor Martinelli Jenő szobrász jelentette nekem, hogy nemcsak megbizást, de pénzt is kapott a magyar kultuszminiszteriumtól, hogy a szobrok bedeszkázása iránt tanácskozzék a városi hatósággal, sőt erről nekem valami iratot is mutatott fel. Az ő szereplésével azonban nem voltam tisztában, de óvatosan

kezeltém tétovázó előterjesztéseit, csak annyiban, hogy őt nem vettem komolyan. A prefektusi tanácskozás után, néhány nap alatt mind a két szobor a város költségén deszkaburkolattal láttatott el, úgy hogy a művészi alkotások teljesen elfedettek a nyilvánosság szeme elől.

Ujabb lebontási kísérletek.

Jól elmúlt három esztendő, a már bedeszkázott szobrok lebontásának híre elhallgatott, csak időközben és kéz alatt merült fel egy-egy cselekmény, amely igazolta, hogy „a leányzó nem halt meg, csak alszik.” A város főpolgármestere 1922 december végén összeíratta az Aradon létező mindazon szobrokat, emléktáblákat, amelyek magyar vonatkozásuak. Összesen 18 ilyen történelmi megörökítés volt a városban s ezek között a vértanuk- és a Kossuth-szobra is. A mérnöki hivatal utasítva lett, hogy azok tulnyomó részét szedje le s a Kulturpalotába helyezze el. Ez meg is történt, a két nagy szoborról ezuttal említés nem történt.

A másik mozgalom már a vértanuk és a Kossuth-szobor lebontásának sürgetésére irányult. 1923. év végefelé az aradi román ifjuság több tagja küldöttségileg jelent meg dr. Robu János főpolgármester előtt s egy beadványban is kérték, hogy a Kossuth- és Szabadság- (vértanuk) szobrok történelmi, nemzetiségi és esztétikai (a bedeszkázás disztelenségére célozva) szempontból, mielőbb távolíttassanak el, azért is, mert a messze regátból s a vidékről Aradra érkező román hazafiak előtt visszatetszést kelt ezen szobroknak ma is fennállása s azok ott nem tűrhetők. A városi tanács csak jó későn, 1924 március 13-iki ülésén 15082—923 sz. a. intézte el ezt a kérelmet elég tapintatosan s olyképen, hogy a kérelem egyidejű beküldésével megkeresi a belügyminiszteriumot, hogy a külügyminiszterium közbenjárása mellett, diplomáciailag intézkedjék, miszerint amennyiben Magyarország igényt tart ezen szobrokra, úgy hajlandó ezeket neki *eladni*, de ha Magyarország erre nem reflektál, úgy hatalmaztassék fel a város azok lebontására s arra, hogy a szobrok a Kulturpalotába helyeztessenek el.

Ez a felterjesztés elment Bukarestbe. Hogy aztán mi történt mi nem? Lett-e diplomáciai eljárás folyamatba téve, azt én nem tudom, de azt tudom, hogy ismét elszaladt másfél esztendő, amikor a román belügyminiszteriumtól 1924-október havában megérkezett a rendelkezés, hogy most már azt a két szobrot le kell bontani, ámde szakszerűen és óvatosan s a Kulturpalota alkalmas

helyiségében azt el is kell raktározni. A városi tanács 1924 október 2-án ezt a rendelkezést 27616—924 sz. alatt kiadta a kulturatanácsosnak s a városi főmérnöknek, hogy tegyenek javaslatot, vajjon a lebontások mibe kerülnek s hová lennének a szobrok szét-szedett részei elhelyezendők?

Ez az intézkedés időt adott nekem arra, hogy közbevessem magam egy újabb halasztásra, mert azt én már tudtam, hogy a román és magyar kormány között tényleg megindult a tárgyalás a szobroknak kiadása iránt és pedig az általam elkészített emlékirat alapján, tehát ennek eredményét be kell várni, mert csak a két kormánynak együttes megállapodása intézheti el ez ügyet közmegelegedésre. Aradon azonban sem a városházán, sem a prefekturán erről nem volt tudomásuk s így alapos volt azon feltevésem, miszerint ez az újabb belügyminiszteri intézkedés csak egyoldalu s inkább politikai türelmetlen befolyás eredménye. Ismét eljártam dr. Robu János főpolgármesternél, aki szintén egy komoly s a helyzetet felismerő ember s megkértem, várja be, az újabb tényállás ismertetésével, a diplomáciai eljárás eredményét. Ezt a beadványt 1924 október 18-án adtam be, azon bejelentéssel, hogy sietek fel Budapestre, a magyar kormánynál is megtenni a sürgető lépéseket.

Eljárások a magyar kormánynál.

Ezeknek a szobroknak sorsa nagyon a lelkemhez volt növe s van ma is. Ezért, ami emberileg elvégezhető, megtettem mindent, hogy a szobrok lebontásának s újabb elhelyezésének kérdése helyes mederbe tereltesse s a két kormány illetékes beavatkozásával intéztessék el. Már említettem, hogy az én 1919. évi decemberben készített terjedelmes emlékiratom néhány példányát annakidején Budapestre felküldöttem, de hatása nem nyilatkozott meg. Nem volt más hátra, mint személyesen utánanézni, hogy történjen valami. 1924 május hó végén Budapesten először a miniszterelnökségnél érdeklődtem s ott Szudy Elemért, a sajtóügyosztály vezetőjének helyettesét kerestem fel, aki jóideig aradi ujságíró, lapszerkesztő lévén, szintén érdeklődött ez ügyben. Az ő utasítása szerint, felkerestem dr. Gerevich Zoltán és Pataky Tibor osztálytanácsosokat, akik az ügyről mitsem tudtak s ott a miniszterelnökségnél az én emlékiratomnak nyoma sem volt. De megtették azt, hogy ezt az emlékiratot tizenkét példányban legépeltették, azért, mert ez képezi a tényállás ismertetését s az egyedüli alap, ame-

lyen kiindulni s intézkedni lehet. S azért is sokszorosították ezt az emlékiratot, hogy mindenki részére, akik ezzel foglalkozni fognak, egy-egy magánpéldány jusson, elsősorban magának a miniszterelnöknek s a magyar külügyminiszternek. Itt, a miniszterelnökségen kapott jóindulatu utbaigazítás folytán eljártam még a külügyminisztériumban is, s megadtam a szükséges tájékoztatást s rendelkezésre bocsájtottam az intézkedések alapját képező emlékiratot két-három példányban, s elmondottam az azóta történt eseményeket is. Mind a két helyen belátták, hogy a román részről tanúsított eddigi tapintatos elbánás alapos kilátást nyújt az ügynek békés elintézéséhez, így nekem megígérték, hogy a szükséges diplomáciai eljárást sürgősen megindítják a bukaresti magyar követség útján. Ez engem megnyugtatott.

De eljártam Budapesten a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztériumnál, ahol Pekár Gyula államtitkár már némileg informálva volt, de az ő tevékenységére csak akkor kerül a sor, ha a szobrok kiadása megtörténik. Az én megnyugvásomat fokozta az, hogy a magyar kormánynak, nemcsak a magyar művészeti szempontból, de azért is kötelessége az aradi szobrok megmentése, megszerzése és átvitele, mert ez mélyen érdekli a magyar nemzeti közvéleményt, hiszen történelmi műalkotásokról, a magyar nép kegyeletes érzületének s igényének figyelemre méltatásáról van szó, ami felett nem szabad könnyen napirendre térni.

Én, most már, mint aki dolgát jól végezte, türelemmel vártam az események jórafordulását, hiszen még alig mult el öt hónap budapesti eljárásom óta. Ámde itt Aradon közbejött megérkezése annak a miniszteri intézkedésnek, amely elrendeli a szobrok lebontását, erre az előkészítő intézkedések meg is történtek. Ha nem sikerül újabb halasztást nyernem, úgy egy szép napon, befejezett elhatározással szemben, tehetetlen leszek, úgy éreztem magam, mint az orvos, aki a haldokló betegnek esetleg injekcióval időről-időre hosszabbítja meg kinlódó életét, és ez is valami.

Felkerestem tehát dr. Robu Jánost, Aradváros román főpolgármesterét. Feltártam neki a békés megoldás lehetőségét, amihez csak időre van szükség. És arra kértem, hogy várja be a már megindult diplomáciai eljárást a két kormány között. Abban állapodtunk meg, hogy miután még nem történt meg egy szabályszerű szerződés megkötése a már jelentkezett szobrásszal a lebontás iránt, így próbáljam meg egy újabb kérvénnyel elodázní a napról-napra siető végrehajtást. Ezt a kérelmet haladék nélkül elkészítettem s 1924 október 18-án a városi tanácshoz címezve, 29526—924 szám

alatt beadtam. Sőt bejelentettem Robu János főpolgármesternek azt is, hogy újból felutazom Budapestre, ott a magyar kormánynál a gyorsabb tempójú eljárást kieszközlöm, olyképen, hogy egy hasonló tartalmu beadvánnyal fogom az aradi intézkedéseket ismertetni.

Ezt a beadványt a magyar miniszterelnökhöz intézve, még itthon, Aradon elkészítettem, siettem azzal Budapestre s október hó végén báró Prónay György, a miniszterelnökség politikai államtitkárjának átadtam s szóbelileg is alaposan megbeszéltük a teendőket, és pedig Csathó Andor miniszterelnökségi osztálytanácsos referens bevonásával. Sőt meg is állapodtunk abban, hogy a bukaresti magyar követség sürgősen megkerestetik, a román kormánynál eljárni és ott megtudni, vajjon a szobrok lebontására vonatkozólag milyen rendelkezés történt? Akár történt, akár nem, a román kormány megkérendő, hogy azonnal intézkedjék, miszerint a szobrok lebontásának végrehajtása mindaddig felfüggesztessék, a míg a szükséges külön diplomáciai eljárás alapján egy közös megállapodás létre nem jön.

Dacára e megnyugtató és biztató kijelentésnek, én egy-két nap mulva a képviselőházban felkerestem magát gróf Bethlen István miniszterelnököt, aki közölte, hogy már van tudomása az én beadványomról s arról, hogy miben állapodtam meg báró Prónay György államtitkárral, azt ő is helyeselte, elfogadta. És kérésemre azt is jegyezte, hogy a szobrok kiadása s átengedése végett azonnal és egyidejűleg megindíttatja a szükséges diplomáciai eljárást. Arról is beszéltünk, hogy ha a szobrok kiadatnak, úgy az aradi tizenhárom vértanu emlékszobra csakis Budapesten állítható fel. Engem meg is kért a miniszterelnök, hogy ez iránt tegyem meg a kezdeményező lépéseket Budapest székesfőváros polgármesterénél. Ott is eljártam s erről majd alább referálok.

Nekem igen jól esett, hogy Magyarország miniszterelnöke, gróf Bethlen István meleg érdeklődéssel karolta fel az ügyet, mert hiszen tudta, miszerint a nemzeti kegyeletnek oltárait a magyar nép kegyeletos érzése veszi körül s azokat vissza kell szerezni.

Tétovázás Aradon.

Budapestről hazajövet, haladék nélkül közöltem eljárásom eredményét Robu János dr. aradi főpolgármesterrel s a tanács előadó-jával, Popa Constantin városi tanácsossal. Innen kezdve folytatódott az eljárás két különböző irányban, számítva más-más esetre. Így aztán most már két akadály került a szobrok tényleges

lebontásának útjába s engem egyelőre kielégített az a tudat, hogy a szobrok még helyükön vannak s ott maradnak egy jó ideig, amíg az illetékes végleges döntés be nem következik. Ez is nyert idő, a mi eltartott több mint egy esztendeig.

A városi tanács egyik irányu működése az volt, hogy amennyiben majd meg fog jönni a végleges kormányintézkedés, már el legyen készítve minden a szobrok azonnali lebontásához. Akadt is kéz alatt egy önként jelentkező, Vignali Rafaello nagyváradi ércöntő-szobrász, aki megbeszéléseket folytatott a város vezetőségével, azonban a lebontásokért 242 ezer leít igényelt, ami sok is volt, fedezet sem volt reá. Később árlejtést tűztek ki, de csak ez a Vignali Rafaello nagyváradi szobrász jelentkezett, vele meg is kötötték a szerződést de nem lehetett addig a munkához hozzáfogni, amíg azt a felsőbb hatóság jóvá nem hagyja. Ezért az erre vonatkozó hivatalos iratok Bukarestbe, a belügyminisztériumhoz lettek felterjesztve. Jó időbe kerül, amíg azok onnan visszaérkeznek.

A másik intézkedése a városi tanácsnak az volt, hogy az október 18-án 29526—924 sz. a. beadott előterjesztéssel a tanács komolyan s megértően foglalkozott s elhatározta, hogy maga is egyetért abban, miszerint ez a kényes kérdés a két kormány megegyező döntésével oldassék meg.

Valaki azonban időközben megneszelte, hogy a román kormányban megvan a hajlandóság ezeket a szobrokat Magyarországnak kiadni. Azt gondolta tehát, hogy jó lesz valami akadályt gördíteni ezen nobilis gesztus elé s valami hasznót szerezni Magyarországtól, a román állam részére teljesítendő viszontszolgálatokkal. Mindenesetre tiszteletreméltó felfogás, de amikor arról van szó, hogy két ellentétes hangulatu ország között enyhíthessék a feszült viszony, akkor igazán fölösleges megzavarni akár egyik, akár másik oldalról, a barátságos és békés megoldás hajlandóságát. De hát vannak kis emberek, akik előtt fontosabb a hiuság kérdése, meg az érdem és elismerés szerzése. Így történt, hogy a városi tanács beugrott a bár jóhiszemű, de kicsinyes informálásnak és kívánságnak, — az én október 18-iki beadványomat azzal terjesztette fel a román kormánynak, hogy a román érzések megnyugtatósa végett kívánatos, miszerint, ha a szobrok kiadatnának, úgy Magyarország adja ki azon román vonatkozású relikviákat, amelyek a magyar nemzeti muzeumban vannak elhelyezve. Továbbá az az ötletszerű óhaj is kifejezésre jutott a felterjesztésben, miszerint a szobrok anyagát Magyarország fizesse meg. Ez a felterjesztés Aradról 1924 november 21-én lett utnak indítva a román kormányhoz s majd alább meglátjuk, mi lett az eredménye.

A román kormány kiadta a szobrokat.

Telt az idő, de arról, hogy valami megállapodás történt volna a román és a magyar kormány között, semmi tudósítás nem érkezett. Csak a lapok hoztak némely, meg nem bízható híreket s a többek között már azt is, hogy a magyar minisztertanács elhatározta, hogy a vértanuk-szobra Budapesten helyeztessék el, mert ezt maga Zala György, az alkotó-művész is így óhajtja.

Már meguntam a várakozást, a kíváncsiság is bántott, azért 1925 április havában ismét felutaztam Budapestre, megtudni, mi történt? A miniszterelnökségtől a külügyminiszteriumba utasítottak, ahol a referens miniszteri tanácsos elővette a nála lévő vonatkozó miniszteri iratokat s nekem részletesen elmondotta, hogy az én beadványom vétele után gróf Bethlen István miniszterelnök, ígéretéhez képest, haladék nélkül intézkedett s utasította a magyar külügyminiszteriumot, hogy a saját hatáskörében tegye meg a sürgős lépéseket a román kormánynál az aradi szobrok átengedése érdekében. A külügyminiszterium utasította a bukaresti magyar követséget a további megbeszélésre, illetve megállapodás céljából. Az interveniálás barátságos és bizalmas formában történjék. A kedvező eredményre azért is kilátás volt s biztak benne, hogy ez könnyen fog lebonyolódni, mert 1924. év elején sokkal fontosabb és nehezebb kérdéseket egészen könnyen s udvariasan oldottak meg a két kormány megbízottjai.

Igy történt, hogy Zichy Rubido báró, akkori román követ, már 1924 november 14-én táviratilag jelentette a magyar külügyminiszternek, hogy

a román külügyminiszter államtitkárja kijelentette, hogy az aradi szobrok minden ellenszolgáltatás nélkül a magyar kormány részére kiadatnak és azok rendelkezésére bocsájtatnak.

Ezen kétségtelenül elismerésre méltó és nekünk magyaroknak jóleső román kormány határozat alapján, a magyar kormány kése-delem nélkül hivatalosan intézkedett, hogy egy küldöttség utazzon le Aradra s ott jegyzőkönyvileg vegyék át Aradváros tanácsától mind a két szobrot. Vigyenek magukkal műszaki személyzetet és szakértő munkásokat, a szobrokat bontsák le s azok részeit vasuti kocsikra helyezték és szállítsák Budapestre, mindezt a magyar kormány költségén. A küldöttség tagjaiul felkérttek, illetve megbízattak: Kertész Róbert kultuszminiszteri államtitkár elnöklete alatt

Gerevich Zoltán külügyminiszteri osztálytanácsos, az ügy referense *Zala* György a vértanu szobor mestere voltak. A bizottság az átvétel napját 1924 december 10-ére tűzte ki.

Az előkészületek az Aradra utazáshoz s a szobrok lebontására már megtétettek, amikor december 5-én Magyary Antal bukaresti magyar követségi tanácsos sürgönyözött a magyar külügyminiszternek, hogy az átvétel nem történhetik meg december 10-én s a bukaresti kormány „néhány napi” haladékot kér.

Az elgáncsolás.

A román kormány nobilis határozata után, november vége felé érkezett meg Aradvárosának az a 29.526—924 számú felterjesztése Bukarestbe, amely innen Aradról november 21-én lett utnak indítva. Ebben a városi tanács azzal a kívánsággal állott elő, hogy a szobrok átadása ellenében bizonyos román vonatkozású történelmi tárgyakat adjon ki a magyar kormány. Nem is lehet rossz néven venni a román kormánytól, hogy ilyen hivatalos felterjesztés és kívánság alapján felfüggesztette a szobrok átadását, az nem volt hiba, de igen is ott volt a hiba, hogy sem Aradváros tanácsa, sem a román kormány s még kevésbé a magyar kormány nem tudták, hogy melyek volnának azok a román vonatkozású történelmi tárgyak és muzeális darabok, amelyek kiadandók lennének, mert ezeket sem a városi tanács fel nem sorolta, sem az a bizonyos illetéktelenül beavatkozó egyén jegyzékbe nem foglalta és senki nem is valószínűsítette, hogy ilyen tárgyak akár a magyar nemzeti muzeumban, akár más helyen léteznének.

Már régen elmúlt a szobrok átadása és átvételének újabb határideje is, a román kormány részéről még mindig nem érkezett értesítés arról, vajjon melyek azon tárgyak, amelyek visszaigényeltetnek. Sőt más határozat nem is hozatott. A hallgatás elég hosszú volt, miért is a magyar külügyminiszterium 1925 február 10-én egy táviratot menesztett a bukaresti magyar követséghez, hogy sürgesse meg a román kormánynál az újabb intézkedést. A magyar követség csak március 19-én válaszolt a magyar külügyminiszternek Budapestre s jelentette, hogy a magyar követség semmi választ nem kapott a román kormánytól. S ahogy én feltételezem, azért nem, mert közben valami eljárás indulhatott meg azon bizonyos román vonatkozású történelmi tárgyak meghatározása és jegyzékbe foglalása végett.

A magyar kormány részéről még egy kísérlet tétetett, hogy a

szobrok elhatározott kiadása megtörténjen. Ugyanis 1925 április 7-én a magyar külügyminiszteriumban a havonként szokásos követek fogadása volt, ahol a sürgős külügyi eseményeket beszéltek meg. Ezen a követi tanácskozáson, a magyar külügyminiszter egy jegyzéket adott át Románia követének s ebben hivatkozott arra, hogy a román kormány még november havában beleegyezett az aradi szobroknak minden feltétel nélküli átadásába s így kéri ezen ígéretnek szíves és mielőbbi teljesítését. A román követ nyomban kijelentette, hogy ő az ügyet nem ismeri, arról nincsen semmi tudomása, ámde sürgősen intézkedik, hogy ezen jegyzék alapján a román kormány adja meg a szükséges felvilágosítást s esetleg az utasítást. Azonban azóta, egész 1925 április 23-ig, amely napon én a külügyminiszteriumnál eljártam, semmiféle értesítés nem érkezett.

Hogy később történtek-e tárgyalások a román és magyar kormány között, arról nekem nincs tudomásom. Azonban én még egyszer érdeklődtem a magyar kormánynál 1925 év őszén, — a mikor a szobrok időközben már lebontattak, — s beszéltem a magyar külügyminiszterium államtitkárja, gróf Khuen-Héderváry Sándorral, aki közölte, hogy a már lebontott szobrok kérdése pihen s az nem is bolygatandó, mert több mellékkérdés megoldása s elintézésével áll kapcsolatban. És tényleg előkerült az a román kívánság, hogy a Magyarország birtokában lévő muzeális értékű, román vonatkozású történelmi tárgyak Magyarország részéről kiadassanak, sőt Aradváros azt is igényli, hogy a szobrok lebontásával felmerült költségek megtéríttessenek, hiszen ez magától értetődik.

Azóta elaludt az aradi szobroknak Magyarország részére leendő kiadásának kérdése és pihen most is, sőt pihenni fog még jóideig, mert amiként magánuton szereztem róla tudomást, a szobrok kiadásával kapcsolatos lett egy nagyon fontos kérdés: az Erdély egykori fejedelmének, *Bocskay István koronájának* tulajdonjoga. Ez a korona a bécsi udvari kincstárban őriztetik s most három ország tart rá igényt, Ausztria, Magyarország és Románia. Ennek a Bocskay koronának nemcsak történelmi nevezetessége, de óriási anyagi értéke is van. Ezt a koronát még 1605. évben Ahmed szultán küldötte Bocskay Istvánnak. Azonban Bocskay bármennyire becsülte a török barátságot, de a királyi címet elutasította magától s így nem is koronáztatta meg magát. Bocskay halála után, a korona homonnai Drugeth Bálinthoz került, akinek István nevű fiától a magyar állam 1609. évben elkoboztatta s ideiglenesen a bécsi udvari kincstárba helyezte. Maga a korona

egy XIV. századbeli remek munka, gyöngyökkel, rubintokkal és smaragdokkal diszitett zárt arany korona, perzsa motivumokkal, értéke szinte felbecsülhetetlen. A három vetélkedő ország közül melyiké lesz ez a nagy kincs, azt nem lehet tudni, de az bizonyos, hogy az aradi vértanuk emléksobrának s a Kossuth Lajos aradi szobrának kiadatása szembe került Bocskay koronájával.

Milyen más, merem mondani, barátságos lenne már Románia és Magyarország között a politikai és gazdasági viszony, ha annak idején bele nem avatkozik a dolgok rendes menetébe egy ahhoz nem értő, érdemeket hajhászó egyén, aki tetszetősnek látszó indítványával megakasztotta és feltartóztatta a már kész kormányelhatározást. Ha 1924-ben a román kormány az ő nemes és előkelő gesztusával tényleg kiadja ezt a két szobrot s azután jön elő az az ötletszerű javaslat, hogy Románia kérje el a román vonatkozású történelmi ereklyéket, úgy bizonyára Magyarország is hasonló nemes és előkelő gesztussal sietett volna viszonzni Románia szíves készségét, akkor azok a román ereklyék már régen itthon lennének a romániai muzeumokban. Bármennyire is el van ódázva most már a szobrok kiadatásának ügye, én mégis bizom benne, hogy a mai kedvelt román kormány, a legsürgősebb fontos állami ügyek lebonyolítása után módot fog keresni és alkalmat találni, hogy ez a kérdés békés és barátságos szellemben megoldassék.

A szobrok lebontása.

A két kormány barátságos érintkezésének megakadása után, most már gyorsan haladt előre a szobrok lebontásának végrehajtása, még mindig annak szem előtt tartásával, hogy a lebontandó szobrok szétszedett darabjai Magyarországnak valamikor közel vagy távol jövőben ki fognak adatni.

Aradon, innen is, onnan is, hírek szivárogtak elő, hogy most már nem lehet feltartóztatni a szobrok lebontását, csak várják a miniszteri döntést. A városházán sehol nem találok az iratokat, mert azok bizalmasan kezeltetnek. De azt hallom, hogy Magyarország csak nagy áldozatok árán juthat a szobrokhoz és csak akkor, ha már le vannak bontva. Junius 18-án magához hivat dr. Robu János főpolgármester s közli velem, miszerint a lebontási költségvetés jóváhagyva beérkezett s az már itt van a prefektusnál, a ki utasította őt, miszerint kösse meg a végleges szerződést Vignali Rafaello nagyváradi szobrásszal a sürgős lebontás iránt.

Ez ellen már semmit sem lehetett tenni, mert hiszen nem is

csak a belügyminiszter, hanem maga a román minisztertanács hozta meg a döntést, az utasítást. Meg is kaptam másolatban ezt a minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonatot, amely szerint a minisztertanács 1925 május 30-án kelt ülésében 1512—925 szám alatt foglalkozott az aradvárosi tanács felterjesztésével. A belügyminiszter 5771—925 számú javaslata alapján, a minisztertanács elfogadta és helybenhagyta a szobrok lebontására való szerződést, amelyet a város tanácsa Vignalli Rafaello nagyváradi szobrásszal kötött 241.860 lei vállalkozási bérért, amely összegért nemcsak lebontani, de a Kulturpalotában el is kellett helyezni a szobrokat. E minisztertanácsi határozatot I. C. Bratianu, Gh. Duca, P. Constantinescu, N. N. Soveanu, G. Inculeț, Gl. Mosoi, N. D. Chirculescu miniszterek írták alá s annak végrehajtásával a belügyminisztert bízták meg. Maga a szobrász is felkeresett engem s tudatta velem, hogy 8—10 napon belül a munkához hozzáfog, amit augusztus 1-ig a szerződés szerint be kell fejeznie.

Ilyen végleges és meg nem felelbezhető döntéssel szemben, nekem nem volt más feladatom, mint arról gondoskodni, miszerint a szobrok úgy bontassanak szét, hogy azok annakidején, a messze jövőben, az újabban megjelölendő helyen összeállíthatók legyenek. Azért sietve írtam a magyar külügyminiszteriumnak, továbbá Sipőcz Jenő, Budapest székesfőváros és dr. Bencs Kálmán, Nyiregyháza város polgármesterének, hogy sürgősen küldjenek le szakértőt, vagy bizzanak meg valakit itt Aradon, miszerint a lebontást ellenőrizték s arról szakszerű feljegyzéseket készítsenek, mert ezt az ellenőrzést dr. Robu János polgármester nem ellenezte. Azonban ezekre a figyelmeztető leveleimre válasz nem érkezett, lehet, hogy a levelek elkallódtak. Erre én felkértem Herling János volt városi főmérnököt, lenne szíves ezt a szakértői ellenőrzést teljesíteni, amit ő készséggel elvállalt.

1925 július 1-én kezdték meg a vértanu-szobor lebontását. A nagyközönség élénk érdeklődéssel, messziről nézte a faburkolat eltávolítását s jutott egynéhány perc, hogy újból látható volt az egész szobor méltóságos teljessége, de csak rövid ideig, mert Hungária főalakja csakhamar egy nagy sárgás takaróval lett elfödve. A magyarság fájó érzéssel vetett egy-egy pillantást a megkezdett munkálatokra. A vértanuk-szobra körül nagy terület el lett határolva, katonaság által őrizve, de hát ez felesleges óvatosság volt, mert a munkát senki nem akadályozta, csak könnyező szemek s bánatos arcok vettek bucsut a legszebb magyar szobortól. Több ízben tanácskoztam a szobrásszal, aki nemcsak azért végzi a munkálatot

nagy óvatossággal, mert ezt a városi hatóság szerződésileg kikötötte, de azért is, hogy az majdan könnyen összeállítható legyen, miért az egymás mellett levő márványdarabokat megszámozza és réteg-alaprajzot készít s azt megőrzi. Julius 25-én már le volt szedve a vértanuk szobrának európai hírü remek alkotása, egészen a föld színéig, mert a föld alatti alapépitmények eltávolítására nem volt megbízás, ezek ott maradnak. A vértanuk-szobra tehát volt s ma már nincs! Efeletti nemzeti örömének sietett kifejezést adni a „Tribuna Nouă” román lap, amely mindjárt javasolta is, hogy a vértanuk-szobra helyére Iancu Avram hatalmas szobrát kell emelni, amely „ezerszer nagyobb és szebb lesz, mint azok a kövek és bronzok voltak, amit onnan eltávolítottak.”

Következett a Kossuth-szobor lebontása, ami július 27-én kezdődött meg. Ez már könnyebb munka volt, bár a főalak meg-lazításán egy egész napot dolgoztak, oly erősen volt a márvány-talapzathoz hozzárögzítve. Három nap alatt ez is készen volt, ugyanolyan óvatos munkával, mint a vértanu-szobor. A Kossuth-szobor és annak márványalapzata is, csak a földszinéig lett le-hordva, míg az alapozás építkezése ott maradt. Azonban közben az a kellemetlen meglepetés érte a szobrászt s a városi hatóságot, hogy nem lehetett a minisztertanács azon utasításának eleget tenni, amely szerint a szobrok a Kulturpalotában helyeztessenek el, mert az egyes darabok oly nagyok voltak, hogy csak nevezetesebb fal-bontásokkal lehetett volna beférő nyílást készíteni. Így aztán úgy döntöttek s úgy is cselekedtek, hogy mind a két szobor összes részeit, a bronzalakokat is, meg a márványtalapzat hatalmas da-rabjait is, a viztorony melletti régi katonai lovarda épületébe szállí-tották, amely alkalmasnak bizonyult az elhelyezésre. És 1925 au-gusztus elseje óta ott pihennek a drága magyar ereklék, türelme-sen várva, vajjon mikor szállíttatnak el Aradról s vajjon mikor fogja azokat körülfogni újból a magyar levegő s a magyar nem-zetnek hódoló kegyelele.

Romániában már jóval 1925. év előtt le voltak szedve és helyükről eltávolítva az összes városokban, községekben, falvakban lévő magyar szobrok és emlékek, mert így kívánta ezt a határ-változás, az új uralom s a román közvéleménynek felfogása, ki-vánsága és nemzeti szelleme. Az aradi szobrok azonban még több mint hat évig megvoltak s most azon gondolkodom, vajjon helyes volt-e az a szívós ellenállás, amellyel én olyan fáradhatatlanul s elszántsággal védelmeztem e szobrokat a lebontás ellen, amikor a vége még is csak az lett, hogy azoknak a szép szobroknak el kel-

lett tűnni Aradváros nyilvános tereiről. De akár hasznos, akár nem, én magyar ügyet szolgáltam s legalább is, lelkiismeretemet nyugtattam meg.

A vértanuk szobra Budapesten.

Ha már Aradon lebontották, hát hol lehetne ezt a nagyszabású művészi alkotást elhelyezni másutt, mint Budapesten, a magyar fővárosban, az ország szívében. A vértanuk-szobra és a Kossuth Lajos szobra között egy nagy különbség van. Az, hogy amíg Kossuth Lajos szobra több mint száz van felállítva Magyarországon, a külföldön, sőt Amerikában is, addig az aradi tizenhárom vértanunak az egész világon csak egy szobra van s ez az aradi. A föld kerekiségén szerteélő magyarság csak ebben az egyetlen művészi alkotásban tudja és ismeri ércbeöntött megörökítését a magyar nemzet szabadságvágyainak, egy nagy idők történelme, dicsősége és fájdalmanak, öröme és gyászának s kivégzett hősei iránt örökkön élő hálakegyeletének. Ez az aradi vértanu szobor Arad után csakis Budapesten állítható fel és pedig annak legszebb, legméltóbb helyén. Ez az elhelyezés a legtermészetesebb, a legokosabb s ez az én álláspontom is.

Mihelyt a vértanu-szobor leépítésének gondolata felmerült s az komoly hatósági törekvésben nyilvánult meg, én azonnal Budapestre gondoltam s meg is tettem a kezdeményező lépéseket. Még 1919 év október 23-án, tehát a kezdet-kezdetén kerülő uton ismertettem a szobrok lebontásának szándékát Friedrich István akkori miniszterelnökkel, aki különben jó barátom is volt s jeleztem, hogy a szobrok ügyében sietek Budapestre vele beszélni. Már november elején válaszolt is, azt, hogy ha felmegyek, erről majd beszélünk. De nem mehettem fel, mert nem kaptam utlevelet.

Irtam ez ügyben 1920 február havában Budapest főváros polgármestere, Bódy Tivadarnak, csatoltam részére az emlékiratomat s megkérdeztem tőle, vajjon Budapest vállalná-e a vértanuk szobrát ottani elhelyezésre? Bódy Tivadar jóbaráti érzéssel s meleg hangon sietve válaszolt az én levelemre s ezt írja a szobrokra vonatkozólag: „Az aradi szobrok ügyeiben szerkesztett memorandumot kézhez vettem, azt nagyon szépnek, bölcsnek, helyesnek találtam. Minden tekintetben egyetérték vele *s ha a sors úgy akarja, elfogadjuk, örömmel, szeretettel.*” A magyar főváros polgármestere ime, kinyitotta Budapest kapuját a vándorlásra készülő emlékszóbor előtt. Mikor a lebontás kérdése ismét felmerült komoly alak-

ban, akkor Bódy Tivadar levelével 1921 május 23-án felkerestem dr. Sipőcz Jenő akkori polgármestert s a helyzet ismertetése után megkérdeztem tőle, vajjon állja-e azt a hazafias és kegyeletes ígéretet, amelyet Bódy Tivadar tett Budapest főváros képviselőjében. Át is adtam neki az én terjedelmes emlékiratom egy példányát s minden tartózkodás nélkül felelte, hogy igenis, nemcsak erkölcsi kényszerből, de azért is vállalja ezt a vértanu-szobrot, mert ez csak Budapestet illeti meg, ha már Aradon nem maradhat. Sőt 1924 október 28-án ismételve beszéltem dr. Sipőcz Jenő polgármesterrel és Ripka Ferenc fővárosi kormánybiztossal is, akik nemcsak kívánnák e szobroknak Budapesten leendő elhelyezését, de hamarosan megteszik a magyar kormánynál is a lépéseket, hogy az, a Románia által kiadandó vértanu-szobrot Budapest főváros rendelkezésére bocsássa. Ez tehát rendben van s azt hiszem, hogy Budapest főváros állja ezen hajlandóságát azért is, mert később Vámbéry Rustem törvényhatósági bizottsági tag indítványára a főváros közgyűlése ki is mondta, hogy az aradi vértanuk szobrát elhelyezi, felállítja és gondozza.

A hivatalos budapesti intézőkön kívül kikértem véleményét Zala Györgynek, aki a leghivatottabb nyilatkozni arról, vajjon az ő mesteri alkotása Aradról hová helyeztessék el? Még 1923 május végén ő is Budapest mellett nyilatkozott s már el is képzelte a helyet, ahol ez a nagy történelmi műemlék felállítandó. Ez az Országház előtt elterülő Szabadság-tér lenne. Az igaz, hogy akkor még nem volt ott a mai Kossuth-szobor csoportozat. Zala György azt is említette előttem, hogy ő annakidején nem tartotta szerencsés választásnak, hogy a vértanuk szobrát Aradon, a Szabadság-téren állítsák fel, mert szerinte a szobornak sokkal nagyobb művészi hatása lett volna az aradi városháza előtti téren. Zala Györgynek is átadtam az 1919. év decemberében készült emlékiratot, amelynek felfogását s indokait ő is helyeselte.

Még egy ízben volt alkalmam Zala György szobrászművész-szel ott Budapesten tanácskozni és pedig 1925 április havában, amikor ő maga is sürgette a vértanuk szobrának Budapestre szállítását s engem arra kért, hogy a magyar kormányt vegyem rá, miszerint minden lehető áldozatot meghozzon a szobrok átadásáért. A művész nagy sulyt helyez arra, hogy a vértanu-szobor budapesti elhelyezése az ő meghallgatása és felügyelete alatt történjék.

A Kossuth-szobor sorsa.

Ha az a sok nehézség a szobrok kiadása körül fel nem merül, úgy bizonyos, hogy Amerikában, ott Newyorkban 1928 március 15-én az aradi Kossuth Lajos szobrot leplezték volna le. Az előzetes tárgyalások már annyira haladtak, hogy csak a kiadás, meg az elszállítás volt hátra.

Az „Amerikai Magyar Népszava”, a melynek az a lelkes, derék jó magyar ember, Berkó D. Géza volt a főszerkesztője, indította meg a mozgalmat az aradi Kossuth Lajos szobor megszerzése iránt s a velem való érintkezést és tárgyalást Szécskay György, a lap pittsburgi főmunkatársára bízta. Ez a poétalelkű ujságíró az amerikai magyarság előtt nagy népszerűségnek örvend s az ő szava és kívánsága döntő sullyal esik a tengeren túli magyarok elhatározásába. Még 1922 április havában indult meg a levelezés köztem és Szécskay György között s én el is küldöttem Amerikába az aradi Kossuth Lajos szobor fényképét, méreteit, leírását s külön meghatározását a szobor és mellékcsoporthok talapzatát képező márvány tömegnek s haladt a jó szándék a maga rendes útján.

Meg is indult Amerikában egy gyűjtés, a mely egy-két év alatt összehozta a szükséges dollár mennyiséget az ott felállítandó Kossuth Lajos szoborra. Az volt azonban az amerikaiak között a véleményeltérés, vajjon a Kossuth-szobornak csak az ércöntvényeit vigyék el, avagy ezekkel együtt a tulnag sullyal bíró márványtalapzatot is? Az utóbbi álláspont győzött azért, mert először a márványtalapzat ó hazai anyag, másodsor pedig azok már Arad talaján, a vértanuk földjén voltak alapépítményei a Kossuth szobornak. Minden jóakarat és törekvés azonban kárbaveszett, mivel az aradi Kossuth-szobor a közbejött akadályok miatt nem volt megkapható. Ezt az amerikaiak hamar belátták s most ők mihamarább akartak hozzájutni egy Kossuth-szoborhoz, azért az aradi tervezgetést mellőzték azért is, mert ez igen sokba került volna. Okosabb dolog volt, hamar megcsinálni a tervbevett szobrot, mint várni beláthatatlan ideig.

*

Nyiregyháza volt az első a magyar városok közül, a mely még kellő időben megindította a mozgalmat, hogy az aradi Kossuth Lajos szobor a maga teljes nagyságában, egészében nekik jusson. Még 1924 november havában dr. Bencs Kálmán m. kir. kormányfőtanácsos, polgármester fordult hozzám, hogy tudassam a szobor

kiadatásának lehető adatait és feltételeit, egyuttal kérték az én támogatásomat is. Nyiregyháza nemcsak Aradról tájékozódott, de később felterjesztést intézett úgy a m. kir. miniszterelnökhöz, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy vegyék fel mielőbb a Kossuth-szobor kiadására vonatkozó tárgyalásokat a román kormánnyal. A már ismert nemleges eredmény Nyiregyházát is elütötte szép és nemes törekvésétől. Azonban ez idén újabban felmerült hírek ismét megmozdították e lelkes város hatóságát s a város közönsége óhajlásának alapján felterjesztést intéztek a kormányhoz a Kossuth-szobor megszerzése iránt s hozzám is fordultak felvilágosításért. Sajnos, egyéb választ nem adhattam, mint azt, hogy ez a kegyeletes ügy még mindig pihen. Azonban keresni fogom a módját, hogy ezt az alvó kérdést mielőbb, közmegelegedésre megoldjuk. Valószínű, hogy annak idején Nyiregyháza kapja meg az aradiak egykori büszkeségét, a Kossuth Lajos szobrot, nemcsak, mert ő volt az első, a mely az erre vonatkozó igényét bejelentette, de azért is, mert ez a nevezetes magyar város nagy lelkesedéssel és kitartással dolgozik és áldoz azért, hogy a vértanuk földjéről elvándorló Kossuth-szobor náluk találjon otthonra s az ő falaik között legyen felmagasztosult oltára a magyar hazaszeretnek.

*

Vác város, — tudomásom szerint — a második, amely szintén igényt tart, hogy az aradi Kossuth Lajos-szobor ős falai közé kerüljön. Emlékirataim ezen legterjedelmesebb részének írása közben érkezett hozzám Vác város polgármesterének, dr. Krakker Kálmán m. kir. kormányfőtanácsosnak 1929 január 30-án kelt meleghangu levele, amely számos és nevezetes történelmi adatokra s magának Kossuth Lajosnak a váciakhoz irt híres levelére alapítja igényét, hogy a szobrot megkaphassák. A váciak is úgy hallották, hogy ismét felszínre került az aradi szobrok kiadásának kérdése. Sajnos, nekik is csak az a feleletem, hogy ez idő szerint a román kormánynak sokkal több, sokkal sürgősebb és sokkal fontosabb teendővel kell foglalkoznia, semhogy ideje kerülne a most már elpihent aradi szobrok sorsának eldöntésére. De bízom benne, hogy nem is sokára, de erre is sor fog kerülni.

A szobrok új élete.

Végére kerültem már sok fáradtsággal leirt adataim előadásának. Nem is vettem észre, hogy ily terjengős, tehát unalmas leszek. De hát ez is kis darabja a reánk zúdult nemzetközi változás

történetének. És szomorú bizonyosság arra, hogy hiába bizunk az érc és márvány évezredes állandóságába, hiába hirdetjük ékes szónoklatokban, hogy a szobrok örök emlékei maradnak a nagyságoknak, az eszméknek, mert ime, jön egy vérzivatar, egy földrengés, egy országokat eltüntető és eldaraboló nemzetközi változás, amely ledönti az ércszobrokat, szétszedi a hatalmas tömegű márványokat és csak anyagértékként utalja be a lomtárba.

De talán mégis csak van módja és lehetősége, hogy a mi aradi híres szobraink előbb vagy később kikerüljenek az elnémulás kárhozatából s azok új életre keljenek, más talajra, más körülmények közé, hol majd azok ismét folytathassák beszédes hivatásukat. Az idők haladásával az egyes emberek is megbékülnek. Mennyivel inkább meg kell hogy értsék egymást — a szembeállások zord ideje után, — népek, nemzetek, országok s az ezeket képviselő kormányok. Ennek természetszerű elkövetkezése ad nekem reményt arra, hogy Románia és Magyarország kormányai, a hogy sok más nagy politikai és anyagi kérdésben, úgy ebben a kulturai és érzelmi kisméretű dologban is mielőbb megértésre jutnak. Az aradi tizenhárom vértanu és a Kossuth Lajos-szobrok rideg hambárjának ajtaja megnyílik majd s vándorutra kelhetnek más vidékre, más népek közé s más égboltozat alá, magyar talaj fölé.

Én ott voltam mind a két szobornak létrehozási munkájában, ott voltam felavatásuk szép és megható ünnepségein, ahol nemcsak mint néző, de mint lelkesítő szónok is szerepeltem. És azóta is sokat és sokszor beszéltem néptömegek előtt a szobrok előtt és azok szellemében, nemcsak, de az én lelkülem virrasztó gondviselője volt e szobroknak kezdettől végig. Én tehát, úgy is mint öreg ember, apja vagyok a szobroknak s gyámjuk elárvelt, szétszedett darabjainak.

Én újból s rövid idő alatt ismét elfogok követni mindent, hogy a tárgyalások a két kormány között felszínre kerüljenek és bízom benne, hogy ezek a szobrok a román kormány előzékenysége folytán Magyarország részére kiadatnak s a magyar kormány rendelkezésére bocsátatnak, amikor majd ennek lesz hivatása dönteni a felett, vajjon hol, mely városban lesznek újból felállítva. De bárhová is kerülnek ezek a vándor szobrok, talán a jó Isten meg fogja nekem engedni, hogy újabb felavatásuk alkalmával én is ott legyek s ott zengjem el elerőtlenedett hangomon utolsó beszédemet — hattyúdalmomat.

A régi képviselőházból — az új országházba

Több mint huszonötéves politikai és parlamenti működésnek egyik legnevezetesebb s igen érdekes eseménye kétségtelenül az volt, hogy a Sándor-utcai régi képviselőházban én voltam, aki ott legutoljára beszélt s ugyancsak én voltam az, aki a magyar parlament hatalmas és szép palotájában először szónokoltam. Mind a két alkalommal a felolvasott királyi kézirat tudomásul vételéhez kértem szót, ami azért vált meglepővé, mert szokatlan, sőt egyedüli volt. Ugyanis a királyi kéziratok mindig felszólalás nélkül vétettek tudomásul. De én tultettem magamat e néma és fejbolintó szokáson, a mi érthető feltűnést, sőt riadalmat keltett.

Hogy a mai ember mentalitásával megérthessük az akkori nagy politikai eseményeket, tudnunk kell, hogy Széli Kálmán miniszterelnök aulikus kormánya mindenben deferált Bécsnek és az 1902-iki kiegyezés újabb előnyöket jelentett Ausztria részére és Magyarország rovására. Ez év június 20-án tartotta a régi Főherceg Sándor-utcai ósdi épületben a képviselőház utolsó ülését, hogy ezután átköltözzék a gyönyörű dunaparti parlamenti épületbe. Valóságos konsternációként hatott a hír, hogy a képviselőház, ősi parlamenti szokás szerint, nem saját magát napolja el, hanem az királyi kézirattal történik. Az elnapolás október hatodikáig szólt, amikor a képviselőház már az új országházban tartja ülését. Az ellenzékét rendkívül fájdalmasan érintette ez az intézkedés két okból is: először, mert ha királyi kézirattal napolják el a Házat, azt nem lehet a szünet alatt bármilyen okból sem összehívni. Másodszor, mert tapintatlanságból az új ülősszak megnyitását október 6-ára helyezték, amely az aradi tizenhárom vértanu kivégzésének gyásznapja és egyben a nemzetnek gyászünnepe.

Igy az 1902 június 20-án tartott utolsó ülés igen izgalmas lefolyású volt, amit élénken tükröz vissza az akkori képviselőházi napló, amely megőrökíti azt a beszédemet, amellyel a királyi leiratot kísértem. Maga a politikai helyzet elég fontos volt arra, hogy az ellenzék ne engedje észrevétlenül hagyni az olyan kormány-intézkedést, amely ha királyi kéziratban nyilatkozik is meg, kiakarja kerülni a parlament ellenőrzését, számítva arra, hogy a hosszú nyári szünet is elvonja a képviselők érdeklődését. Igaz, hogy a magam ötlete volt a hirtelen és készületlen felszólalás, de ehhez pártom vezetősége is hozzájárult. Node, beszéljen helyettem a hivatalos feljegyzés. Miután a két királyi kézirat felolvastattott, így szól az

Elnök: A most felolvasott királyi leiratok hódoló tisztelettel tudomásul vétetnek.

Barabás Béla: T. Ház! Meghallgatván a kir. leiratokat, azokhoz természetesen hozzászólni nem lehet. Ezzel kapcsolatban azonban, mert annak tudomásvételéről is van szó, minthogy továbbá az ülés folyamán még a mai ülés jegyzőkönyvének hitelesítése is megtörténik, azt hiszem, a t. Ház engedelmével intézhetek egy kérdést, a t. miniszterelnök urhoz. Teszem ezt a kérdést abból a kötelességből, amellyel tartozunk az ország közvéleményének, amikor ily eseménnyel, mert eseménynek nevezem a királyi leiratokat, állunk szemben. Az ülésszaknak berekesztéséről és az új ülésszaknak megnyitására vonatkozó terminusokról és határnapokról nem szólok, bár az is igen különös, hogy a múlt év októberében összehívott országgyűlés első ülésszakát már alig négy-öt havi ülésezés után berekesztjük s azután új ülésszakot kezdünk meg; mondom, erről nem is szólok. Hanem szólok a másik királyi leiratra vonatkozólag. Mert teljesen szokatlannak találom azt, hogy minden indok és szükség nélkül, ahelyett, hogy a Ház önmaga napolná el üléseit, ez királyi leirattal történik, (Ugy van! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) Bocsánatot kérek, nem állhatjuk meg ezt szó nélkül és én kötelességemnek tartom pártom nevében a t. miniszterelnök urhoz egy nyílt kérdést intézni, amelyre elvárom tőle, hogy szintén őszintén fog felelni. Tudvalévő dolog az, hogy az ország közvéleményét az a létkérdés és életkérdés foglalkoztatja, mely az Ausztriával való kiegyezési tárgyalásokban van; az egész ország arra figyel, vajjon Ausztriával miként kötjük meg az egyezséget, miféle indokok fogják az országot vezetni a helyes álláspont elfoglalására? Már most, ha királyi leirattal napoltattak el a Háznak ülései, akkor el van zárva a képviselőház a házszabályok által adott azon jogától,

amely a 252. §-ban van kimondva, hogy 20 képviselőnek írásbeli kérelmére a Ház elnöke köteles az ülést összehívni. Hiszen nagy időket élünk, most életkérdése van a nemzetnek napirenden. Jöhetnek oly idők, felmerülhetnek oly jelenségek, amelyeket a Háznak 20 tagja nem nézhet el úgy, hogy azok felett egyszerűen napirendre térjen, hanem alkotmányos, parlamentáris tárgyalást követel. És nekünk, most a királyi leirattal való elnapolás következtében, erre alkalmunk nem lesz s így, ugyyszólván jogainktól meg vagyunk fosztva és sok tekintetben ki is vagyunk játszva. (Élénk helyeslés. Ugy van! Ugy van! a szélsőbaloldalon.)

Elnök: Engedelmet kérek a képviselő urtól, de egy megjegyzésem van. Azt hiszem, alkotmányos jogok kijátszásáról egy teljesen törvényes és alkotmányos cselekedettel szemben szólni nem lehet. (Ugy van! Ugy van! jobbfelől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: A miniszterelnök eljárásáról van szó.)

Barabás Béla: A királyi leirat érdemével nekem foglalkoznom nem lehet. Tudvalevő, hogy az csakis a kormányelnök tanácsára jött létre. A kormányelnök mindenesetre ellenjegyezte és így azon cselekményekért, amelyek abban megnyilatkoznak maga a kormány felelős. Ennélfogva kétségtelen jogom van elmondani, amit érzek és amit a helyzet nekem parancsol. Mert ma súlyos a helyzet; a kiegyezés válságos napjaiban élünk. Mennyivel erőteljesebb volna magának a t. miniszterelnök urnak is az álláspontja Ausztriával szemben, ha tudná azt, hogy folytonosan fenyegeti a mi részünkről való azon kötelesség teljesítése, hogy itt a parlamentben vonjuk számon azon ténykedéséért, melyet ő a kiegyezés folyamán tanusítani fog. De eltekintve ettől, minő szemmel fog Ausztria szembenállni Magyarország miniszterelnökével, ha Ausztria tudni fogja azt, hogy nincs mód és lehetőség arra, hogy a miniszterelnököket és illetve a magyar kormányt bármely alkalommal parlamenti felelősség alá vonhatjuk az ő ténykedéseiért? (Igaz! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) Ezért csak egyszerű kérdést intézek az igen t. miniszterelnök urhoz, hogy miféle fontos politikai vagy egyéb szempontok és okok birták rá őt és a kormányt arra, hogy ő Felségének azt tanácsolták, hogy a mostani ülészak királyi leirattal napoltassék el? Erre kérek a miniszterelnök urtól őszinte feleletet. (Élénk helyeslés a szélsőbaloldalon.)

Széll Kálmán miniszterelnök, az ő szokásos udvarias modorával igyekezett megmagyarázni, hogy az országgyűlésnek királyi kézirattal való elnapolása igen gyakori a parlamenti életben, sőt példákat sorolt fel az elmúlt évekből. Egyebekben pedig megnyug-

tatott, hogy a több mint három havi nyári szünet alatt nem történhetik olyan nagyfontosságú esemény, amely szükségessé tenné a képviselőház összehívását. Én azonban ezt az okoskodást nem hagyhattam szó nélkül s amiként a képviselőházi napló előadja, ez utolsó ülés ott, a régi képviselőházban így végződött:

Barabás Béla: Tisztelt képviselőház! Csak egy pár szóval kívánok reflektálni a miniszterelnök ur szavaira. Egyszerűen konstátálom azt, hogy a miniszterelnök ur semmivel sem indokolta, hogy ezuttal miért történik királyi leirattal az elnapolás. (Ugy van! a szélsőbaloldalon.) Mindaz, amit előhozott, megtörténhetnék akkor is, ha a Ház önmaga napolná el üléseit. (Ugy van! a szélsőbaloldalon.) A t. képviselőház tagjai sohasem éltek vissza azzal a joggal, hogy husz tag kérésére ülés hivandó össze; de a kormánynak figyelemmel kellene lennie arra, hogy különösen ilyen válságos időkben a képviselőket ne zárja el az elől, hogy teljesíthessék kötelességüket. Nem az a lényeg, hogy pihenjünk, hanem az ország érdeke az első; és ha a lelkiismeretük úgy parancsolja, akkor eláll a husz képviselő a munkátlanság és pihenés idejétől és teljesíti kötelességét. (Tetszés a szélsőbaloldalon.) Az a lényeg, hogy most el vagyunk ettől zárva. (Ugy van! a szélsőbaloldalon.)

Az ülések kitűzésénél, azt hiszem, figyelemmel kellene lenni bizonyos napokra, amelyek a nemzet történetében nevezetes betűkkel vannak beleírva. Egyáltalában nem gondolnak arra, hogy október 6-án nagy gyásznapija van a nemzetnek. Október 6-ra hívják össze az országgyűlést, holott máskor, október 6-án rendszeren szünetet szoktunk tartani. (Mozgás a szélsőbaloldalon.)

Még egy különös körülményre akarom felhívni az igen t. Ház figyelmét és illusztrálni azt, amit a t. miniszterelnök ur elhallgatott, mert hiszen ebben van a bökkenő. Itt van a szeptember 19-ike; (Ugy van! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) Kossuth Lajos születésnapjának századik évfordulója. Már olvastuk, hogy a főváros az országgyűlést is meg akarja hívni erre a nagyszabású nemzeti ünnepélyre és természetesen most alkalom van arra, kikerülni ezt az ünnepet, mert hiszen ülés nem lévén, azon idő elmúltával nem jelenhetünk meg, sem a képviselőház, az országgyűlés semmiféle határozatot nem hozhat. Ezzel szolgálat van téve bizonyos felsőbb köröknek, de a nemzeti közérzetnek semmiesetre sem. Azt hiszem, helyesen mutatok rá arra, hogy szeptember 19-ike volt az oka annak, hogy királyi leirattal napoltatik el az országgyűlés. (Igaz! Ugy van! Nagy zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.)

Ezen beszédem elhangzása után gróf Apponyi Albert elnök,

a képviselő uraknak boldog nyaralást kívánt és igen ügyesen hozzátette: „És október hatodikára szólván az összehívó, ősi magyar szokás szerint, a tres dies comparationis megtartásával, október hó 8-án, remélem, hogy megújult munkaerőben látjuk viszont egymást — az új épületben.” Ezzel letompult a királyi kézirat éle, bár az a három napi utazási idő nem az időközi ülésszakokra, hanem az országgyűlés egész kezdetén történő megnyitása előtt van engedélyezve. Még akkor sem október hatodikáról, sem Kosuth emlékének ünnepéről nem szívesen beszéltek a loyaltástól túlfutott magyar kormányok s a többség.

Ezzel az akkorddal ért véget az 1902. év első parlamenti ülésszaka és elbucsúztunk a régi épülettől, amelynek falai annyi sok viharos ülést láttak. Várt már bennünket a csodálatosan szép dunaparti új parlamenti palota, amelynek káprázatos pompája mindenkit meglepett. Az ország azt hitte, hogy ezt a remek parlamenti épületet maga a Király fogja felavatni nagy ünnepélyességgel. De ez elmaradt s ez is bántó volt. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a szünet alatt sok égetően fontos esemény szükségessé tette volna a parlament összehívását, és erre volt is alkalom, de a királyi leirattal elnapolt országgyűlést nem hívhattuk össze. Nagy izgalommal vártuk az új ülésszak megnyitását, azonban a kormányban volt annyi tapintat, hogy mégsem október 6-án, hanem két nappal későbbre, október 8-án hívta egybe az országgyűlést.

A kapunyitás nem járt semmiféle hivatalos ünnepies aktussal. Sőt olyan tulzajos volt, hogy emlékeztetett a régi országház legviharosabb üléseire. Az ellenzék, de főképpen a függetlenségi párt hangulata nem felelt meg az ünnepies alkalomnak. Feltűnő nagy számmal jöttek össze a képviselők, akik nagy zajjal helyezkedtek el a fényes, márványos ülésteremben, miután előbb szemügyre vették a pompás folyósokat, a kupolás csarnokot, meg a gyönyörű társalgó termeket, fényes berendezéseket.

Gróf Apponyi Albert elnökölt. Tudom bizonyosan, hogy ünnepélyes bevezető beszéddel óhajtotta az első ülést megnyitni, de nem tehette, mert előbbre valók voltak a királyi kéziratok. Az elnök az ülést megnyitotta, majd amint felolvastatta az első ülésszak berekesztéséről, meg a második ülésszak megnyitásáról szóló királyi kéziratokat, a szélsőbaloldalon nagy mozgolódás támadt. Zaj, mely megelőzi az indulatok kitörését.

A királyi kéziratok felolvasásának megtörténte után, én a képviselőház első padsorában, azonnal felállottam és szót kértem.

Elmondottam egy fulmináns beszédet, amelytől visszhangzottak az új, nagy és kényelmes ülésterem ékes faragványai, aranyozott cirádái, szinpompás diszitményei. De visszhangzott, sőt viharzott tőle az egész képviselőház. A hátam megett ülő ellenzék éljenzett, tapsolt, tombolt, a szemben lévő kormánypárti többség pedig zugott, tiltakozott s tüntetett a kormány mellett.

Én voltam akkor Nagyvárad képviselője, az, aki az új ülésteremben először hallatta szavát s az első beszédet elmondotta. Sajnos a parlamenti naplónak azt a számát, amely hiven adja vissza ezen első és nevezetes ülésnek lefolyását — nem találom. Csak az a „Pesti Hírlap” áll rendelkezésemre, amely huszonöt év múlva adja vissza megrövidítve, az 1902 évi október 8-iki ülést. De ez is elég élénken tükrözi vissza a történeteket és a forró hangulatot. Tehát beszéljen a hiraadás:

Az első vihar.

Barabás Béla emelkedett szólásra, a szélső baloldal első padjából. Elsősorban is a királyi kézirattal való elnapolást tette szóvá. Mik lehetnek ennek okai? A jobbhiszeműek abban a véleményben voltak, hogy Széll Kálmán meg akarja teremteni azt a helyzetet, mely mellett az új parlamentben maga a király nyissa meg az ülésszakot. Harsányan rivallt ki erre a szélsőbal érzésvilága. Robogtak a haragos felkiáltások, az indulatos kifakadások: „Hol a király?!” — „A király nem akar tudni a nemzetről!”

Barabás, mikor a csend helyreállott, folytatta beszédét. — Az első szó itt a királyt illette volna meg — mondotta. Megemlékezett arról, amit mondott volt a királyi kézirattal való elnapolás alkalmával is, hogy ez csak a mi kijátsztatásunkra történt. (Nagy zaj, tiltakozás a jobboldalon.) Akkor az elnök őt rendreutasította.

Gróf *Apponyi* rácsöngetett és kijelentette, hogy akkori megjegyzését most is fenntartja.

Barabás hangja kiélesedett. Erősebb tónust ütött meg. Arról beszélt, hogy a királyi kézirat okt. 6-ára hívta össze az új ülészakot. Ugy látszik, a király is belátta tévedését s ezért a törvényt úgy magyarázták, hogy a harmadik napra ülhet össze a Ház, pedig a törvény ezt a latitüdöt csak az új országgyűlés alakulására adja meg. Sem a király, sem a kormány nem vesz tudomást okt. 6-áról. Azután szóvá tette azt, hogy a kormány nem vett részt a Kossuth-ünnepen. A királyi kézirattal való elnapolás arra volt jó, hogy a kormány a Kossuth-ünneptől megszökhesse. A szélsőba-

lon újból kitört erre a roppant lárma. A szenvedélyes közbeszólások egész áradata zugott, harsogott. Barabás azután a kiegyezési tárgyalásokra tért át. — Folytak Bécsben, folytak Pesten a tárgyalások, kizárólag egyenesen Magyarország hátrányára és rovására. Minden hatalom, a legfelsőtől kezdve ellenünk esküdött. (Zajos helyeslés és taps a szélsőbalon.) És abban a törekvésben, hogy Magyarország tönkretétessék, anyagilag teljesen elpusztíttassék, első-sorban ott van a királynak az akarata!

Erre a kijelentésre azután már nemcsak a szélsőbaloldal zugta a helyesléseket, hanem a jobboldal viharos tiltakozása is felharsant. A képviselők itt is, ott is felugrottak a helyeikről, s kezeikkel hadonázva éktelenül kiabáltak.

Az *elnök* csöngetett. Halljuk az *elnököt*, rivallt a jobboldal. — Éljen Barabás! harsogta a szélsőbal. — Igazat mondott! — rikoltott ki a roppant lármából egy-egy stentori hang. *Rátkay L.* felállva, szinte sikította: — Igenis, a király akarata!

Az *elnök* először is *Rátkayt* utasította rendre, azután Barabáshoz fordulva, felszólította, magyarázza meg, hogy mit mondott?

Barabás erre így felelt: — Azt hiszem, alkotmányos államban lévén, itt e teremben másról, mint királyról beszélni nem lehet. Arról én nem tehetek, hogy a király személye teljesen bele van olvadva a császáréba. Elhiszem, hogy a király szót elhibáztam, mert hiszen a császár akarata az.

A szélsőbalon újból felcsattant a taps és újból zugott az éljenzés.

Az *elnök* emelt hangon figyelmeztette Barabást arra, hogy a király személyét ne vonja bele a vitába és azért, hogy ezt cselekedte, rendreutasította.

Barabás pedig folytatta: — Mindig csak a császárt látjuk, soha a magyar királyt. És tessék megnézni, mikor nyulik ki a keze? akkor, mikor a kvótát kell emelni, mikor terheket kell róni a magyarra!

Az *elnök* újból rendreutasította, egyuttal kijelentette, hogy ha ebben a hangnemben folytatja, kénytelen lesz tőle megvonni a szót.

Barabás ezzel fejezte be beszédét: Pártom nevében kijelentem, hogy nekünk semmiféle kiegyezés nem kell! Nekünk a nemzet gazdasági önállósága kell! *A végsőkéig fogunk menni, de Ausztriával kiegyezést nem kötünk.*

A szélsőbaloldalon kitört a zajos helyeslés és zugó tapsolás, s az éljenzések lecsillapulta után, Széll Kálmán miniszterelnök állott fel. Olyan fogadtatásban részesült, amelyenhez igazán nem

volt szokva. Őt, akire előbb áhitattal tekintettek fel, amikor beszélt, most meg sem akarták hallgatni. Tüntettek ellene, viharos lármával. Mikor mégis szóhoz jutott, azon kezdte, hogy arra nem volt elkészülve, miszerint ebben az új palotában, mindjárt az első ülésen ilyen jelenetek történjenek.

...S most huszonhét év után tulérett ésszel s fáradt nyugaltság után, azon gondolkozom, vajjon helyesen cselekedtem-e én akkor, amikor az első ülésen és máskor is az idők folyamán, így felkavartam a szenvedélyeket? Lehet igen, lehet nem. De azt teljes meggyőződéssel állítom, hogy bár Magyarország nagy véráldozattal, óriási anyagi veszteséggel és kínzó megkisebbitéssel fizette meg az árát, de kicsisége tudatában is örülhet annak, hogy megszabadult — Ausztriától.

II. Rákóczy Ferenc sirjánál Konstantinápolyban

Egy szép májusi napon, 1902. évben, utrakelt Aradról egy kis társaság, amely „kirándult” Konstantinápolyba nemcsak azért, hogy a török főváros és vidékének nevezetességeit szemlélje meg, hanem azért is, hogy meglátogassák s megkoszorúzzák II. Rákóczy Ferenc és bujdosó társainak sirját.

Ezt az utazást az „Aradi Mérnök- és Építész Egylet” nevében és megbízásából *Schor* Lajos, az egyesület igazgatója, az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak főmérnöke rendezte, a „Thos. Cook et Son” londoni utazási vállalat segítségével. Az utazás tíz napra terjedt, mert nemcsak Konstantinápoly volt a cél, hanem menet Sinaja és Bukarest, visszajövet pedig Bulgária fővárosa, Sofia, valamint Szerbiában Belgrád főváros megtekintése szerepelt. Ritka, élvezetes, tanulságos látnivalókban és eseményekben volt részünk, amiket nem egyhamar felejtene el azok, akik abban résztvettek. Ma már nehezek, sőt igen drágák az ilyen kirándulások, de akkor, még a jóvilágban az ilyen tapasztalatok szerzése kevés pénzbe került. Az összes utiköltség Aradtól Konstantinápolyig és vissza, gyorsvonat a vasuton, hajójegy, podgyász, lakás, élelem és látnivalók kiadásai I. osztályon 190 korona és II. osztályon 130 korona volt.

Az utazásban mintegy negyven aradi vett részt s mert ennek maradandó megörökítése sehol nincs meg, azért megpróbálom visszaadni ezen magyar hazafias zárandoklat némely részletét s megható eseményeit. Emlékezetből sorolom fel azok neveit, akik résztvettünk: dr. Barabás Béla, *Schor* Lajos, Dániel Endre, Löcs Rezső, Parecz György, Andrényi Károly, dr. Baross Zsiga, Vásárhelyi János, Sándor Ede, Szathmáry Mihály, Kövér Antal, dr. Keresztes Gyula, Stengl Andor, Apor Gyula, Vojtek Alajos, Hady

Gyula, dr. Szalay Béla, Haán Alajos, Jakabffy Dezső, Schaffer Jenő, Babó Iván, Nagy Lajos, Fekete János, Konschitszky József, Lamzer János, Zhorovszky Pál, Spitzer Ignác, Ottenberg Tivadar, Weisz Sándor, Szakolczay Lajos, Leopold Zsiga, Petkó Zoltán, Istvánffy Béla, Gutzjahr Mihály és még néhányan. Azóta ezek közül több mint a fele elhalálozott. A társaság anyagi ügyeit Schor Lajos látta el, én pedig mint országgyűlési képviselő végeztem a reprezentálásokat s reám hárult a társaság „külképvisellete” is.

Miután utazásunk fontosabb része II. Rákóczy Ferenc és bujdósó társai, Thököly Imre s hitvese, Zrinyi Ilona nyugvó helyének meglátogatása volt, nagy segítséget s támogatást eszközöltem ki Thaly Kálmán képviselőtársam és barátomnál, aki a kurucvilág s a Rákóczy-korszak egyedül avatott történetirója. Ő volt annakidején a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából II. Rákóczy Ferenc és társai hamvainak felkutatója s megállapítója, aki örökbecsű munkálatokat végzett Konstantinápolyban, az ottani róm. kath. Saint Benois kolostorban. Mikor utoljára járt ott Thaly Kálmán, nagy barátságot kötött a Lazarita-rend priorja, páter Lobry Ferencsel s megígérte neki, hogy a kolostor számára el fogja küldeni II. Rákóczy Ferenc legjobb arcképét, ezt azonban mindaddig nem teljesíthette. De most, amikor kértem támogatását Thaly Kálmánnak, eszébe jutott a priornak tett ígéret s örült az alkalomnak, hogy azt be is válthatja. Sietett is és felkutatta Budapesten II. Rákóczy Ferenc arcképének másolatát s abból két példányt vásárolt. Az egyiket gondosan becsomagolva általam juttatta páter Lobryhoz s a másikat, hozzám való nemes barátságának jeléül, nekem ajándékozta. Mind a kettőt a hátlaapon, sajátkezű ajánlásával és aláírásával látta el. Reám nézve, szinte történelmi becse van e ritka szép Rákóczy-képnek, amely itt függ felettem, írószobám falán s néha-néha nagy áhitattal nézek fel reá, az ideális szépségű férfiura, a legnagyobb magyar szabadsághősré.

Thaly Kálmán szívesen állott a kiránduló-társaság segítségére s örömmel látott el engem felvilágosítással és utasítással. Református ember léte, egy szép levelet irt francia nyelven Páter Lobry Ferenchez, amely meleghangú levél így hangzik:

Főtisztelendő Atyám!

Ugy tudom, hogy Főtisztelendőségednek nincs birtokában II. Rákóczy Ferenc fejedelem hiteles arcképe. Szolgálatot vélek teljesíteni tehát azáltal, hogy Barabás Béla magyar

képviselő és egyik legjobb barátom után, nagy hazánkfíának egy felette sikerült és tökéletes arcmását átszarmaztatom.

Nagyon lekötelezne Főtisztelendő Atyám, ha említett barátomnak és a vele együtt kiránduló, mintegy negyven tagú társaságnak — kik mindannyian igaz magyar hazafiak — megengedni méltóztatnék, hogy a nagy halott sirját meglátogathassák és megkoszorúzhassák. Egyben arra kérem, méltóztassék ez alkalomból egy ünnepélyes misét mondani.

Fogadja Főtisztelendő Atyám előre is hálás köszönetem kifejezésem mellett nagyrabecsülésem és kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1902 május 10.

Thaly Kálmán,

orsz. képviselő,

a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

A másik, még nagyobb segítségünkre volt, gróf Széchenyi Ödön pasa, aki a török katonaság tüzoltó osztályának vezérlő és szervező főparancsnoka volt s aki gróf Széchenyi Istvánnak, a legnagyobb magyarnak fia. Én irtam neki 1902 április végén egy elég terjedelmes levelet, amelyben kértem, legyen támogatónk, utbagigazítónk, a török főváros kiváló nevezetességeinek megszemlélésében s adjon nekünk tanácsot, hogy abban az ismeretlen légkörben mihez tartsuk magunkat. Az öreg Kegyelmes Ur, már május 2-án sietve megírta meleg barátságtól duzzadó s magyaros vendégszeretetéről tanuskodó levelét, sajátkezüleg, az ő apró, gyöngyszemű betűivel. Ezt azért is közreadom egész terjedelemben, mert bizonyosága annak a leereszkedő, kedves modernnek, amely a hatalmas török szultán kedvenc hadsegédétől ritkaságszámba megy, de másfelől tanúsítja, hogy milyen nehézségekbe ütközött volna a mi konstantinápolyi látogatásunk, ha ő nem gondoskodik előre, a mi fogadtatásunk és kalauzolásunkról. Szinte kiárad a levélből az a keleti levegő s az idegenekkel való elbánás szigorúsága, amit persze, az ő szíves közbejövetele enyhített. Ő már közli is a látnivalók sokaságát, programját. Nélküle, nem tudom, hogy boldogulhattunk volna. Gróf Széchenyi Ödön pasa válasza a következő:

Konstantinápoly, 1902. május 2-án.

Nagyságos Uram!

Folyó évi április 29-ről nagybecsű sorai által rendkívül nagy örömmel értesültem, hogy folyó hó 19-én, számos előkelő honfitársak kíséretében fog ideérkezni.

Midőn Nagyságos Uramnak legforróbb köszönetemet fejezem ki az iránt, hogy oly nagy bizalommal méltóztatott hozzám fordulni, én legszerencsésebbnek érzem magamat azt válaszolhatni: hogy én, ami tőlem kitelik, mindenkép iparkodni fogok, hogy az itt tartózkodásukat a legkellemesebbé tegyem; rendkívül meg leszek tisztelve látogatásuk által.

Ma voltam a mi követségünkénél, ahol a következőket eszközöltem ki: 1-ször, az Önök itteni megérkezésüknél, a követségünk egy Kavaszt*) fog rendelkezésükre bocsátani, ki azon lesz, hogy a constanzai hajóbóli kiszállásnál, a török vámhivatalban a podgyászokra nézve, ne támadjanak nehézségek. (Revolvereket, könyveket, újságokat a vámnál el szokták venni, azért azokat tanácsosabb el nem hozni.) 2-szor, a mi követségünk iparkodni fog, hogy a kincstár és császári paloták megtekintése iránt, a császári engedélyt kieszközölje, illetőleg az megadassék.

Május 19. hétfőre esik, konstantinápolyi látnivalók egyik legérdekesebbike, a Selamlík, amidőn a szultán a Mecsetbe rándul, az ideérkezésük után az 5-ik napra, péntekre, május 23-ra esik, ezen felvonulást egy újabb parancs következtében azonban csak igen távolról lehet látni.

Végül megemlítem még, hogy okvetlen szükséges, hogy ideérkezésük előtt néhány nappal ismételten értesíteni sziveskedjenek, hogy biztosan várhatjuk e hó 19-én megérkezésüket és kérem nekem az urak névsorát megküldeni és hány napig maradnak.

Fogadja Nagyságos Uram nagyrabecsülésem kifejezését honfíui üdvözetemet, mellyel maradok

alázatos szolgálja
Széchenyi pásza.

Nagyon megörvendeztetett engem s az egész társaságot ez a rendkívül figyelmes, lekötelező válasz s miután a kívánt adatokat sietve közöltem, ami védnökünk, Széchenyi pasával, így mi már május 16-án este Aradról utnak indultunk s másnap reggel ki sem szállva Brassót megnézni, folytattuk utunkat Predeálon át Sinájába, Predeál akkor határállomás volt, de a vámvizsgálat simán ment, csak az órákat kellett egy órával előigazítani, Sináját hamar elértük s itt elég időnk volt arra, hogy a román király nyaraló kastélyát s a királyi szép kertet megnézzük s már jól el-

*) Kalauz.

mult esti 9 óra, amikor Bucurestbe, a román fővárosba megérkeztünk. A Hotel Splendidben voltunk elszállásolva s volt időnk másnap délután 4 óráig a várost kocsikon áttekinteni. A kocsisok többnyire magyar emberek voltak, hosszú zöldbársony reverendában, fehér övvel, akik mint „heréltek” különös kedvezményben részesültek, jó lovaik, kocsijaik voltak s nem hágták tul a megszabott taksákat.

Schor Lajos vezetőnk mindent ügyesen végzett, a rend s az ellátás ellen semmi kifogás, így a társaság elég jó hangulatban folytatta útját Konstancza felé. Egyik legszebb vasuti útja Romániának, a szétágazott Duna deltájában. Már késő este volt, amikor Konstanczába érve, a magas állomásról mindjárt letaszították vonatunkat a Fekete tenger partjára s az ott készen álló román személyszállító hajón mindnyájan kényelmes elhelyezést kaptunk. Még ki sem gyönyörködhattuk magunkat Konstancza szépen kivilágított képeiben, amikor éjfél tájban megindult hajónk a gyengén hullámozó Fekete tengeren. A fiatalabb utasok igyekeztek kiélvezni a fedélzeten a tengeri utazás látványosságait, az üdítő levegőt, de aztán lassan-lassan elpihent mindenki, miután arról is meggyőződtek, hogy a Fekete tenger mégsem olyan fekete, mint aminőnek némelyek elképzelték.

A reggel hamar reánk virradt s mert mindenki látni s élvezni akarta a tenger szépségét s a hajóutazás szokatlan előnyeit, így elég korán felkészültünk a fedélzetre s már tíz óra előtt a Bosporus medrében haladtunk, Törökország európai és ázsiai partjai között, amelynek elején, egy pár erődről reánk meredeztek a török hosszú ágyuk sötét nyílásai. Egy helyen, Bőjükdere erődnél meg is állították a török hatóságok hajónkat, fel is jöttek olyan tessék-lássék vizsgálatot végezni, s mert némi baksisok leadásával a rend megállapított, néhány percnyi feltartóztatás után Allah nevében siklottunk tovább Konstantinápoly felé.

Milyen szép tájat hoz szemünk elé a Bosporus mindkét oldala. A bejáratnál világító tornyok, kisebb erődök, kisebb helyiségek, magas dombokon keleti építkezések, sűrűn mecsetek. A tájképi szépségek lekötik figyelmünket, paloták, kastélyok s a régi időkből fenmaradt romok. Mentől jobban haladunk a Boszporus másik nyílásán lévő Márványtenger felé, annál inkább sorakoznak egymás után a látványosságok. Számos öböl mellett megyünk el, a melyek partjain régi és új építkezések sorakoznak, egészen fel Dolmabagcséig, közel Perához. Russili Hisszar török falunál a Boszporus legkeskenyebb s itt emelkedik II. Mohamed bizarr alaku

vára. Látható nemsokára a Jildiz Kioszk, amely II. Abdul Hamid szultán lakhelye volt. Maga a Dolmabagcse szultán palota Abdul Medsid által építve, 1853. évben, amely a török császári család egyes tagjainak lakóhelye és sok más egyéb hatalmas épületek. Követségek palotái. Az ázsiai parton Anadoli Feneri világító tornyával, egy bizánci eredeti vár romjai, azután Belkosz—Sultanije III. Murad szultán nyári palotájával, Güzsel-Hiszár fekete kastély romjai, Bejlerber Szeral márványpalotája, stb. Az ember nem győzi jegyezni és bámulni egy előkerült idegen buzgó utitárs magyarázatait, szinte kimerülünk a hajó sebessége által elének tároló változatos képek szemléletében.

Közeledik a 11 óra és közeledik Konstantinápoly. Amint Dolmabagcse előtt elhaladunk, csakhamar elérjük Perát, ahol hajónk kiköt. Nem akarunk betelni Konstantinápoly festői látványosságával, de a hajó megáll, ki kell szállni. Az érkezésnél ott vannak az osztrák—magyar követség két kiküldöttje, a szálloda megbízottja, sőt gróf Széchenyi pasának is egy diszbeöltözött bizalmasa, valamint sokan a Konstantinápolyban lakó magyarok közül. A török hamálok nagy tülekedéssel kapkodják ki kezünkől uti podgyászainkat, egymás között veszekednek, hogy kinek jusson a baksis. A kétfogatu kocsik már ott várnak sorban, meg vannak jelölve a kocsisok, s tudják hová kell hajtaniok. Az élelmes török hamál még mindig veszekszik, tartja a markát, mert kevesli a piasztereket, szalad a kocsi után, amíg a kocsis rá nem vág az ostorával s ekkor vigyorogva vonul félre. A hajóállomásról nagy meredek, rendezetlen ut visz felfelé, működik az ostor, káromkodik a kocsis, szegény sovány gebék alig bírják az ormótlan nagy és nehéz kocsi alkotmányt. Végre is felérünk a rendes utra. Az uttest is, a járdák is tele piszokkal, szeméttel, csontokkal, amiket az ablakokon hajigálnak ki a kutyáknak, amelyek százankint oldalognak szeliden és térnek ki az emberek elől, vagy az emberek kerülnek ki e gazdátlan állatokat. A keleti ruhás, fezes törökök meg-meg állnak s befelé mosolygással sajnálják le az érkező idegeneket. Az uton már félünk, vajjon milyen ronda helyen fognak minket elszállásolni? De nem. Egész csendes, modern, sőt kényelmes és előkelő hotel előtt állunk meg. A Pera Palace-ban kapunk szobákat. Részemre egy külön szalonnal ellátott szép tágas szoba jut, azért, ha esetleg látogató érkezik vagy hozzám, vagy a társasághoz, legyen hol fogadni a vendéget.

Az elég jó, francia konyháról tálalt társas ebéddel hamar végeztünk s aztán kisebb csoportokban, külön-külön hivatalos veze-

tökkel sietünk szét a török fővárosban s minden nap délelőtt is, délután is járjuk sorba a látnivalókat. De vannak programszerű teendők is, amiket együttesen kell elvégeznünk. A mecsetek, templomok előtt papucsokat adnak lábainkra, mert gyaur lábbelink nem érintheti közvetlenül a szent helyeket. Ha muzeumok, vagy szultáni palotákban hivatalos látogatást teszünk, ott a visít végeztével kijár a fekete kávé, amelyet az apró finom csészékből kiszörpölni nemcsak udvariasság, de kötelesség is. Sokat kellene írnom, ha foglalkoznék az érdekesnél érdekesebb keleti látványosságok részleteivel, de még csak elősorolni sem vagyok képes mindazokat, amiket megnéztünk. A Galatha torony, az Aranyszarv, a nagy Aja Szofia, a vásárcsarnok, janicsár-muzeum, a hippodrom Achmedrek Mosé, a 101 oszlopos cisterna (szent kut) Szeranglio, Palota kert, régiség-muzeum, a Posta, Szeraszkie torony, Mohamed és Abdul szultán mauzoleuma és sok minden más nagy és kis látványosságok.

Azonban mindezeknek tetejébe volt egy olyan nagyszabású és fényes látványosságunk, amit nem hittünk elérhetni. Egy szép kora reggelen az osztrák-magyar nagy követség hivatalos levélpapírján kézbesítik nekem Kolossa Ferenc csász. és kir. követségi titkár sorait, amely szerint a nagy követség tudatja, hogy megérkezett hozzájuk a császári irádé, amely megengedi, hogy a társaság megtekintse a császári kincseket, a régi Szerájt s azzal kapcsolatos berendezéseket. Az idő másnap déli tizenkét órára lett kitűzve, találkozás Stambulban s a nagy követség Kavaszá eljön a szállodába s elkísér minket a hajó állomásig. Mondanom sem kell, hogy örültünk e fényes sikernek s mint ahogyan illik, fekete ünneplőt öltöttünk magunkra. A Kavasz, aki egy előkelő követségi hivatalnok, levisz minket a tengerpartra, ahol már két bársony ülésekkel ellátott nagy csónak vár bennünket, diszbeöltözött török császári tisztviselőkkel és evezősökkel s ezek visznek minket ismét a Boszporuson a császári kincstár s a régi Szerájhoz. Mindenütt tisztelgő őrseg, a bejáratnál szultáni katonák s a kirendelt kincstári őrök vezetnek minket jobbra, balra, egyik márványteremből a másikba s mi bámulva nézzük a fejedelmi kincsek halmazát s hallgatjuk a magyarázatokat. Hogy miket látunk s mik voltak azok a fel nem becsülhető kincsek, én arra ma már nem emlékezem, de akkor is szédült bele a fejünk, amikor néztük azokat, hisz egyik kincs, a másik után, a sok ragyogó ékszer, régi műdarabok, mesterművek és a jó Isten tudja milyen világritkaságok. Csak mikor már vége volt a sok járkálásnak s

amikor egy szép nagy teremben aranybársonyos kereveteken lepihentettek s hozták a párolgó, illatos, zamatos feketekávé, akkor ocsudtunk fel a szemkáprázatból. De aztán meg voltunk akadva. Adjunk-e baksist, borraivalót a kalauzolók s bizonyára előkelő kalauzolók és magyarázóknak, vagy ne adjunk? Zavartan tanácskoztunk s végre is nem adtunk. Lehet, hogy helytelen volt, de az bizonyos, hogy olcsóbb volt. Én azonban a társaság nevében eljártam a nagykövetségnél s megköszöntem a ritka látványosság kieszközlését. Ekkor nyugtattak meg a felől, hogy helyes volt a baksis mellőzése. Ilyet csak fejedelmi vendégek adnak, de ők aztán nagy összegben.

Mindjárt megérkezésünk első napján, tisztelegtem gróf Széchenyi Ödön pasa lakásán, de nem találtam otthon, névjegyemet hagytam hátra. Másnap reggel korán, már a szállodában volt gróf Széchenyi Ödön meghívása, amely szerint engem s a társaság által kijelölendő másik utitársamat, szívesen lát ebédre. El is mentünk én és Haán Alajos barátom s megköszöntük a pasának, sok és nagy szivességeit és közbenjárásait a társaság érdekében. A pasa lakása nem volt nagy, a szobák alacsonyok, kicsinyek, mindegyik szoba drága fali perzsa szőnyegekkel borítva. Az ebédlője is olyan méretű, amelyben többen el nem férhetünk, ezért hívott meg csak két vendéget. A grófnak egy fiatalabb második felesége volt, örmény származású, előkelő urinő, azonban volt egy igen élénk, szép feketeszemű, mosolygós arcú, erősen barna leánykája, lehetett úgy 14—15 éves, de hódító bájoszággal vette ki részét a társalgásban. Az asztalnál mellettem ült s gyakran felderített naiv kedvességével. Az ebéd nem volt hosszú, de finom. Borai pompásan sziporkáztak a kis talpas kristály poharakban. Egy török s egy örmény szolga végezték az asztalkörüli teendőket, de egy szót sem tudtak anyanyelvükön kívül.

Széchenyi pasa arra kért, hogy társalgás közben ezt a szót „szultán” ne ejtsük ki, mert a szolgák előtt ez olyan szent szó, hogy polgárajakról ennek kiejtése szerintük — felségsértés. Ebéd közben elbeszélte kedves házigazdánk, miként került ő Konstantinápolyba, miként szervezte katonailag a tűzoltóságot s ezzel megakasztotta azt a sűrű katasztrofális pusztítást, amiket a gyakori tüzesetek ott okoztak. Maga a szultán igen kedveli őt s mert magasrangu tengerészisztizti szolgálatot is betöltött, így ő egyike a bizalmas hadsegédnek, ő kérte meg a szultánt, hogy adjon engedélyt, irádét, a kincstár s a régi szerail megtekintésére.

Egyik délután Széchenyi pasa, felesége s leánya elkisértek

minket egyik muzeumba s ők magyarázták nekünk az őrzött történelmi tárgyak származását, históriáját. Sőt azt a kedvességet is megtette velünk ez a derék magyar mágnás, hogy tisztelgő látogatásra fáradt el hozzánk a Hotel Pera Palace-ba. Arra a napra azonban, amikor kora reggel déli látogatását jelezte, az egész társaság kirándulást rendezett a Principo-szigetre. Ezt a kirándulást már nem lehetett visszacsinálni, azért engem kértek meg, hogy maradjak otthon és várjam be a magas látogatást. Én felvonultam a szállóbeli diszes lakásomba s ott a külön szalónban vártam Széchenyi pasa érkezését. Rövid idő múlva rohan szobámba lelkenedve a szálloda igazgatója, hogy siessek le, mert a nyilvános nagy hallban várakozik reám a gróf. Lemegyek, hát ő ott van pazarul diszes és fényes tábornoki egyenruhában, ezüst sisakkal s a hall bejáratán belül négy magasrangu tiszt, akik mint kísérők feszes állásban várják a további rendelkezést. Amint Széchenyi gróf engem meglát, felém jön s meleg kézzorítással üdvözl. Ebben a pillanatban a négy feszesen álló török főtiszt üdvözlő kézmozdulatot tesznek.

Én kaptam el a szót s amikor az egész társaság nevében megköszöntem a kitüntető látogatást, egyuttal kimentettem őket azért, hogy nem várhatták be a gróf urat. Ez a látogatás csak rövid ideig tartott s első szavaival s bocsánatkérés mellett azt magyarázta, hogy azért kéretett le a nagy hallba, mert a szultán legmagasabb rangú tábornokainak és hadsegédeinek nem szabad magánlakáson idegent meglátogatni s ez a négy főtiszt is arra való, hogy figyeljenek a pasa minden lépésére, nehogy bármit is magas állásának kisebbitésén elkövessen. Rövid társalgás közben üdvözlétét tolmácsolta az egész társaság részére, tölem elbucszott. Ekkor a diszes nagy hall ajtajáig elkísértem, itt kezett adott s a négy tiszt ismét szalutált s a pasa közöttük ellépkedve, távoztak. Utánuk néztem az utcára, két tiszt elől lépkedett, a pasa utának s a másik két tiszt szintén szabályos menetlépésekkel haladtak a pasa után. Ez is egy érdekes látványossága volt a török parádénak.

Az aradi társaság már össze-vissza barangolta egész Konstantinápolyi, lehetőleg mindent megnéztek, csak egyet nem láttak — női háremet. Ide már a szultán irádeja sem lett volna érvényes. Igen is, elég sok nőt láttunk az utcán, sőt egyes lakások kis ablakán kinézett egy-egy nő friss levegőt szivni, de arcuk el volt takarva, le voltak fátyolozva. Egy estélyen is résztvettünk Engel Gyula ottani tekintélyes bankember lakásán, aki feleségével

együtt (aradi Porczán leány) szívesen látta teára, feketére és török édességekre a társaság több tagját. Itt már voltak hölgyek és csinosak is, de lefátyolozás nélkül nem voltak olyan érdekesek. Arról azonban nem állok jól, hogy társaságunk fiatalabb tagjai merre és hol tanulmányozták Konstantinápoly éjjeli életét, amíg én, a komoly politikus, a nappali fáradalmakat pihentem ki. A híres Selamlikot, amikor a szultán nagy parádéval és kíséretével a mecsetbe vonul, nem várhattuk be, akkor már elutaztunk.

Rákóczy ünnepnapunk.

A végére hagytam, mert hiszen az utolsó napon volt a kirándulás hazafias és kegyeletes része, az a szép ünnepi cselekmény, amely II. Rákóczy Ferenc és társai hamvai felett folyt le 1902 május 21-én délelőtt, Budavár bevételének ötvenharmadik évfordulóján. Konstantinápolyba érkezésünk mindjárt második napján, az egyik követségi tisztviselő társaságában beállítottam a lazarita-rend kolostorába páter Lobry priorhoz, bemutattam neki Thaly Kálmán levelét s átadtam II. Rákóczy Ferenc arcképét, a kolostor részére. Igen szívesen, előzékenyen fogadott s miután elolvasta és megértette Thaly Kálmán levelét, — ami neki láthatóan jólesett — mindjárt elvezetett a kolostor kis kápolnájába, amelynek oltára alatt pihennek II. Rákóczy Ferenc, Zrinyi Ilona és Thököly Imre koporsóba helyezett hamvai. Maga az oltár, annak lépcsője s a két öles márványtábla a rávéssett felírásokkal, le volt fényképezve, amelynek egy példányát nekem emlékül át is adta. Most itt lóg szobám falán. A prior szívesen magyarázta meg a sirüreg viszontagságait, Thaly Kálmán kutatásait, megállapításait s a hamvak őrzésére vonatkozó intézkedéseket. Együttal megállapodtunk abban, hogy ezen oltárnál a szentmisét, az ott pihenők lelki üdvéért ő fogja szolgáltatni, május 21-én reggel 9 órakor. Ezt az időt tudtára adtuk a Konstantinápolyban élő magyar családoknak is.

A lazarita Saint Benois kolostor egy mélyebb helyen fekszik, lépcsőkön kell lehaladni a kápolnához. Mi, aradiak egy hatalmas babérkoszorút készítettünk széles nemzeti szalaggal, amelyre az ottani magyar nők himezték aranyszálakkal a felírásokat. Az egyik szalagra: „Az Aradi Mérnök-és Építész Egylet”, a másikra: „II. Rákóczy Ferenc emlékének”. Mindnyájan fekete ruhában, egy csoportban vonultunk le a kápolnába, a nyugvó szabadsághősök megszentelt hamvaihoz s az egyik oldal padjaiban foglaltunk helyet. A másik padsorok már telve voltak, a misére érkezett ma-

gyarokkal. Az első padban gróf Széchenyi Ödön pasa és családja ültek, utánuk az osztrák-magyar nagykövetség magyar tagjai és hivatalnokai s aztán a többi padokban a Konstantinápolyban tartózkodó magyar nők és férfiak, úgy, hogy a kápolna elég nagy térsége teljesen megtelt ájtatos hivekkel. A hatalmas szép babérkoszorút ráhelyeztük az oltár számolya előtt lévő, arra a terjedelmes barna márványkő fedőlagra, amely alatt II. Rákóczy Ferenc, Zrinyi Ilona és Thököly Imre áldott hamvai pihentek.

Kevéssel kilenc óra után, bevonult a prior-páter Lobry, két ministráns pappal az oltárhoz, gyászmise egyházi öltözetben s az áhitatos csöndben olvasta el a kis misét, a nagy halottak lelki üdvéért. Mikor a misének vége volt, mi, aradiak felállottunk a padok között s ünnepélyes halk hangon rázendítettünk a magyar himnuszra, amelynek kezdő akkordjainál páter Lobry letérdelt az oltár lépcsőjére s összetett kezekkel, fejét mélyen meghajtva hallgatta végig a mi ajkunk hő fohászatát: Isten áldd meg a magyart! A jelenvoltak szintén felemelkedtek helyükről, velünk együtt énekeltek s meghatottan töröltük könnyező szemünket.

A magasztos dal elhangzott, amely után én ráléptem a márvány fedőlagra s a félreálló páter Lobry és a közönség felé fordulva, elmondottam ünnepi beszédemet. Mintegy átszellemülten hangzott ajkamról az imádságos beszéd, a magyar lélekből fájdalomosan feltörő érzés, ezen a szent helyen. Én is, a hallgatók is, meg voltunk hatva az ünnepélyes percek el nem felejthető s lélekemelő érzései alatt. Talán nem leszek szerénytelen s ne magyarázza senki visszaélésnek, ha e beszédem egyes részeit itt leközlöm, hiszen ez is az én egyszerű életem történetéhez tartozik. Miért vesznének el egészen ezek a feltörő gondolatok, hisz' azok egykoron egy egész nemzet hő érzéseit sugározták vissza s talán még ma is akad magyar sziv, amelyben visszhangra kél. Azért e beszédből a következő részleteket írom le:

„Vajjon meghallottátok-e Ti: II. Rákóczy Ferenc, Zrinyi Ilona és Thököly Imre, a mi nemzeti fohászunknak felétek törő bánatos hangjait?

Mi nem azért jöttünk, hogy csendes nyugalmatokat felbolygassuk, hanem azért, hogy porhüvelyektől elszállott lelketekkel s történelmi dicsőség övezte szellemetekkel — melyek itt virrasztanak — érintkezzünk s megnyilatkoztassuk áhitattal kegyeletünket.

A magyar hazának hű fiai s a szabadságharc vértanuinak halálával megszentelt Arad polgárai, ime, meghatott lélekkel, összeszorult szivünk fájdalmas érzületével borulunk le II. Rákóczy Fe-

renc sirjának vésett kőlapjára s nagy nevedet olvasva le róla, szemünk könnyein megcsillan kétszáz év előtti nagyságodnak minden dicsősége, későbbi bujdosásodnak keserősége s a haláloddal hazánkra borult reménytelenségnek bánata.

Életed, küzdelmed, dicsőséged a mi hazánké volt, kihült tetemedet, áldott poraidat mégis idegen föld takarja, idegen kezek örködnek felette.

Mi, akik ide, e messze földre elzarándokoltunk, hálával gondolunk a török nemzetre, amely nemcsak védelmet adott a magyar bujdosóknak, de nyugvóhelyet is az elpihent szabadsághőseinknek. Mi magyarok vagyunk itt is s amerre járunk, mindenütt, az egész világon. Azért nemcsak az „Aradi Mérnök- és Építész Egylet” nevében, hanem az egész magyar közvélemény megnyilatkozásaként, a hálás magyar szív kegyeletének pillanatnyi megdobbanásával helyeztem el e babérkoszorút. Nemzetünk hármasszínű nemzeti szalagja megmondja, hogy II. Rákóczy Ferenc emlékének van szentelve.

E hazai jelvény itt fog maradni mindvégig a vésett kőtáblán. Hadd lássa az idegen, aki belép e szent falak közé, hogy van messze földön egy nemzet, melynek fiait sóvárogva gondolnak e sirok néma lakóira.

Ha pedig magyar ember téved ide, e nemzeti színű szalag láttára, hadd gyuladjon ki arca s követve az aradiak lelkes kezdeményezését, boruljon le itt, imádkozzon s egy szál virágot tegyen ide II. Rákóczy Ferenc sirjára.

Ez ünnepélyes órában velünk együtt fohászkodnak itt a Konstantinápolyban lakó honfitársak is. Eljöttek ide közénk e szent helyre, hogy ők is érezzék magyar vérük gyorsabb keringését, magyar szívük lázasabb dobogását.

Három legnagyobb magyarja volt a múlt századnak. Kossuth Lajos, Deák Ferenc és gróf Széchenyi István. Mind elpihentek ők. Sajátságos intézése a sorsnak, hogy II. Rákóczy Ferenc 1735. év április 8-án lehelte ki nagy lelkét a Márvány-tenger partján, Rodostón és gróf Széchenyi István is április 8-án, 41 évvel ezelőtt költözött el a halhatatlanság örökébe.

És ma, ennek a mi nagy gróf Széchenyi Istvánunknak egyik fia: gróf Széchenyi Ödön pasa, szeretett családjával együtt itt van közöttünk, hogy el nem enyésző honszeretetének melegségével velünk érezzen és imádkozzon II. Rákóczy Ferenc áldott hamvainál.

Ez ünnepélyes percekben szent kötelességünk teljesítése

közben, hálás szívvel fordulok e szent falak szerény lakóihoz, a francia lazarita-rend jelenlevő tagjaihoz és első sorban nagynevű priorjukhoz, főtisztelendő páter Lobry urhoz s megköszönöm neki, hogy kérésünkre ez oltáron szent misét szolgáltatott, s hogy nekünk, aradiaknak engedélyt és alkalmat adott nemzeti oltárunk megszemlélésére, nemzeti imánk eléneklése és nemzeti színű szallagos koszorunk állandó elhelyezésére, amelyet ő itt e helyen fog mindvégig megőriztetni.

Végezve kegyeletünk lerovását, mi eltávozzunk innen.

Magyar honfitársaim, barátaim, testvéreim!

E szent hamvak kőtábláinál mindnyájunk benseje átszellemlélt. Ugy-e érzitek magyar szívetek hevesebb dobbanását, ugy-e telítve lett lelketek e sirok felett virrasztó honfiúi érzelmekkel, ugy-e halljátok áhitatos szavaimra visszhangozni a koporsók üregéből előtörő szent dallamot, a Rákóczy-induló lelkesítő hangjait? Ezeknek szent behatása alatt térjünk vissza magyar hazánkba, hogy teljesíthessük odahaza nemzetünknek tartozó kötelességünket.

Hozzád fordulok most fohászzommal és szívemnek imájával, magyarok hatalmas Istene! Terjeszd ki áldó kezedet e szent hamvak felé s áldd meg ez idezarándokolt kis csapatot, amely II. Rákóczy Ferenc emlékének dicsőítésével a Te szent nevedet dicsőíti! A magyar szabadság apostolainak sirja felett örökdő honfiúi szellemnek erejével áraszad el lelkünket és lelkét minden magyar embernek, fokozd bennünk s a nemzet fiaiban a hazaszeretetnek élő tüzet és fokozd nemes hevülésre, világító lángolásra. És engedd megérnünk, hogy édes magyar hazánk oly független, szabad és boldog legyen, amilyennek azt egykoron II. Rákóczy Ferenc álmodá.

Isten! áldd meg a magyart.”

A beszéd elmondásával be lett fejezve ami kegyeletes ünnepünk, amelyet nem fognak elfelejteni azok, akik abban részt vettek. Elbucsúztunk Péter Lobry szentatyától, aki megígérte, hogy e napnak lélekemelő ünnepét le fogja írni a lazarita kolostor naplójába, de arra kért, hogy az elmondott beszéd szövegét küldjem el neki mentől hamarabb. Ugyanezt a kérést intézték hozzám gróf Széchenyi Ödön pasa is, a Konstantinápolyi magyarok is, sőt aradi utitársaim is kívánták, hogy az elmondott beszédet írjam le, nyomassam ki s juttassak egy-egy példányt minden utitársunknak.

Ennek a szép napnak csak még hátralévő része állott rendelkezésünkre, amit vásárlásokkal, csomagolással s látogatással töltöttünk el. Felkerestem még gróf Széchenyi Ödönt 20. Pera Passage, Roumili házban lévő lakásán, de ágyban fekvő beteg volt,

nem fogadhatott, de irt egy névjegyet, hogy másnap felkeres, mi azonban már elutaztunk.

A május 22-én megjelent nagy török ujság, az „Ikdam” szépen emlékezik meg a magyarok tegnapi ünnepéről. A lap itt van előttem, de török szöveggel és betűkkel lévén tele, nem tudok rajta eligazodni, azonban ezt a török lapot emlékül továbbra is megtartom. Még török előkelőségek is érdeklődtek az aradi kirándulók iránt, akik magyar ismerőseiktől küldtek nekünk üdvözetet. Sőt H. Kováts Imre, aki már régen Konstantinápolyban lakik, azzal lepett meg, hogy Mehemed Bey, a török külügyminiszterium magas tisztviselője két üveg finom bort küldött az utra.

Az aradiak csoportja május 21-én este nyolc órakor a Keleti Express vonaton indult el Konstantinápolyból s 22 órai utazás után érkezünk meg Sofiába, ahol egy délelőtt elég volt a város nevezetességeit s a Sobranje üléstermét megtekinteni. Onnan Belgrádba is benéztünk, de a többség egyenesen sietett haza. Azt hiszem, a kik ott voltunk, mindannyian kedvesen s felemelő lélekkel emlékezünk vissza a török fővárosban eltöltött eseménydus napokra s II. Rákóczy Ferenc kegyeletes ünnepére.

Azonban gróf Széchenyi Ödön pasára nagy lelki benyomást gyakorolhatott a szép magyar ünnep, mert folytonosan irt s kért, hogy küldjem el az arcképemet s ne felejtkezzem el a beszéd szövegének néhány példányban leendő csatolását, mert páter Lobry is sürgette ezt a maga és rendtársai, valamint a kolostor irattára számára is. Végre is 1902 július elején elküldhettem neki úgy a kívánt arcképet, valamint az elmondott beszédből husz példányt. Igazán megható, sőt boldogító az a meleg hang, az a nemes barátság, amellyel ez a kiváló főúr engem az 1902 július 15-iki sajátkezűleg írott válaszában megtisztel. Valóságos kitüntetés. Azt írja a kellő bevezetés után:

„Szép fényképét diszes rámába téve, fogadó szobám legszebb helyére helyeztem el, és így azon szerencsében fogok családommal együtt részesülni, hogy naponkint többször fogjuk ezt látni és Nagyságos Uramra, igen kedves honfitársunkra lelkesen emlékezni. Oly hazafias lelkülettel tartott remek nagy beszédének tartalmát átfordítottam nőmnek, Ilona leányomnak azt végig elolvasva, ők egészen el voltak ragadtatva. Mint egy ereklyét fogjuk azt őrizni és azt örökségül fogom hagyni leányomnak.

Páter Lobry ur, a lazariták priorja jelenleg távol van, mihelyt vissza fog érkezni Konstantinápolyba, személyesen

fogok néhány példányt kezeibe nyújtani. A többi példányokat itteni magyar ismerőseim közt fogom elosztani.

Mielőtt soraimat zárom, engedje meg nekem, hogy Nagyságos uram személye iránti nagyrabecsülésem és tiszteletem jeléül kedves emlékül fényképemet csatoljam.

Szívembe zárva van azon nevezetes nap emléke, midőn Nagyságos uram, mint egy kimagasló fővezér, II. Rákóczy Ferenc sirjánál oly hazafias lelkülettel mondotta el azon nagyszerű beszédét, mely mindnyájunkat, kik jelen voltunk, oly annyira meghatott és magyar hazánkért lelkesített. Kiváló honfiúi üdvözléssel, amelyhez nőm és leányom is csatlakoznak, maradok Nagyságos Uramnak

tisztelő örök hive és szolgája
gr. Széchenyi Ödön pasa
altábornagy.

Még november folyamán is irt nekem egy igen érdekes levelet gróf Széchenyi Ödön, amelyben tudatja, hogy az én beszédemet az ottani róm. kath. Szentgyörgy iskola főnökével, főtisztelendő páter Kajdival fordította le francia nyelvre s így juttatta azt páter Lobrihoz, aki válaszában melegen emlékezik meg a szónoklat sikeréről. El is küldte nekem a pasa ezt a páter Lobry eredeti elismerő levelét.

Az „Aradi Mérnök- és Építész-Egylet” vezetősége egyik választmányi ülésén nagy elismeréssel emlékezett meg gróf Széchenyi Ödön nagy érdemeiről és tevékenységéről, amellyel a kiránduló társaságot lekötölte s ezért egy szép hivatalos átiratban fejezte ki hálás köszönetét, mire a gróf csakhamar ezt a választ küldte:

Constantinople, július 2-án, 1902.

Igen tisztelt Elnök ur!

Rendkívül nagy volt örömöm, midőn f. évi június 21-ről kelt igen becses levelének tartalmát elolvastam; fogadja igen tisztelt Elnök ur az irántam oly szíves megemlékezésért leghálásabb és legforróbb köszönetemet, valamint üdvözlétemet az Aradi Mérnök és Építész-Egylet választmányának és összes tagjainak nevében átadni.

Mig csak élek, szívem mélyében fogom tartani azon napok emlékét, midőn az Aradi Mérnök- és Építész-Egylet tagjai itt tartózkodtak és Barabás Béla országgyűlési képviselő ur oly gyönyörű és megható beszédet tartott Rákóczy sirjánál.

Nagyrabecsülésem kifejezésével maradok igen tisztelt
Elnök urnak

örök hive

gr. Széchenyi Ödön pasa

altábornagy, az ottomán tüzoltó ezred és
császári tengerész tüzoltó zászlóalj főpa-
rancsnoka.

Gróf Széchenyi Ödön pasa és családja még évek mulva is szeretettel gondoltak reám. 1907 év április havában a budapesti Ludovika Akadémia kórházában súlyos betegen feküdt a gróf fia, akinek ápolására a grófné személyesen utazott fel Konstantinápolyból s ott kapott külön szobát a Ludovikában s mert a beteg fiu mellől nem mozdulhatott, engem egy névjegyen kéretett magához. De nem lévén járatos a francia nyelvben, magammal vittem a feleségemet is, akit szintén nagy örömmel fogadott. Néhányszor meglátogattuk s kérésére kieszközöltem, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök elfogadja.

Mikor mi, aradiak, 1902 május havában Konstantinápolyban voltunk II. Rákóczy Ferenc és bujdosó társainak sirjánál, még akkor nem sejtettük, de mások sem sejtették, hogy néhány év mulva eljön az idő s hazakerülnek az idegen földben nyugvó szent hamvak. 1906 év október havában az egész magyar nemzet mélységes és soha el nem muló kegyelele, ritka fénnyel s igazán fejedelmet megillető pompával hozta vissza a régen porló csontokat s nagy ünnepek között helyezte el azokat Kassán és Kézmárkon örök pihenésre. Már tizenkét évig folytatódott az enyészet továbbporladása s észre sem vettük, hogy a szent hamvak ismét idegen földben, nem Magyarország területén nyugosznak.

A szegedi árvíz

Enek is már ötven esztendeje. Nem én vagyok hivatva arra, hogy ezt az országos csapást, Szeged városának veszedelmét, pusztulását leírjam, mert ehhez nálam nemcsak az adatok hiányoznak, de vannak ott Szegeden arra hivatottak, akik e szerencsétlen napok borzalmas eseteit elég jól s részleteiben ismerik, amelyek össze is vannak gyűjtve, le is vannak írva az utókor számára. Az én feladatomban csak az, hogy olyan epizódokat mondjak el, amelyek kapcsolatosak az akkori egyetemi ifjúság áldozatkészségével és amelyekről nekem közvetlen tudomásom van. Mert én magam is ott voltam Szegeden, a legszomorubb két-három nap alatt, amikor abban a nagy magyar városban mindenütt csak víz és víz áradt szét s minden oldalról tördelő kezek s jajgató hangok kérték, várták a segítséget, a menekülést.

1879 március elején a Tisza áradása már veszedelmesen fenyegette Szegedet, az egész várost az elöntéssel. A hatóságok s maga a kormány is mindent elkövetett a partok, gátak, töltések erősítésére s a súlyt a percsorai töltés védelmére helyezték. A lapok a közeledő vészt bizonyosra jósolták s így a tanyák s jobban fenyegetett városrészek lakói kétségbeesve menekültek az elöntés elől, úgy, hogy már napokkal előbb tele volt Torontál-, Temes-, Csánád- és Aradmegyék, sőt a messzebb vidékek is, egész Budapestig, szegedi menekültekkel, akik nagy zavarukban igen keveset, vagy semmit nem vittek magukkal, csak épen ami a kezük ügyébe esett. A házi állatok, lovak, marhák, tehenek, sertések, juhok s apró jószágok egy-egy gondozóra maradtak ugyan, mert a gyorsan menekülők mégis csak biztak egy jobb fordulatban, amely pillanattal kilátásban is volt. Ámde hiábavaló lett a tuleröltetett védelem, a segítő kezek ezrei, az emberi ész és kézimunka gyengének bizonyultak a növekvő áradat féktelenségeivel szemben, amelyet a

kegyetlen szélvihar is üzött, kergetett a város elbontására. Végre is a Tisza zajló áradata áttörte a kétségbeesetten védett töltést s a fagyos víz piszkos hullámai borították mértföldekre terjedőleg az alföldi síkságot, Szeged egész környékét, a tanyákat s magát Szeged városát is, ahol csak az Iskola-utcának fele s az Uj-Szegedre vezető fahíd előtti térség maradt elöntetlenül, szárazon.

A vész hírek napokig izgatták az országot s Budapesten lázas hangulatban foglalkoztak a szükséges mentési munkálatok előkészítésével s azzal, hogy a szerencsétlen városnak segítségére siessenek, ki ahogy tud, pénzzel, élelemmel, csónakokkal, csákányokkal, védelmi eszközökkel, kézi erővel és bátorsággal.

A budapesti egyetem ifjúsága is, emberbaráti érzülettel s hazafiui kötelességből felfigyelt, összejött, tanácskozott, intézkedett, hogy ha szükség van rá, a vész óráiban rendelkezésre álljon. Az egyetemeket járó szegedi fiuk ösztönözték, biztatták társaikat. Akkor az egyetemi ifjúságnak volt egy népszerű és hatalmas szervezete, a „Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör”, amelynek én voltam az elnöke. Ebben az agilis tevékenységű ifjúsági körben baráti összetartással s testvéri egyetértésben tömörültek a jogászok, bölcsészethallgatók, orvosok, technikusok, sőt a gyógyszerészhallgatók is, akik teljes harmóniával osztoztak s vették ki részöket úgy a politikai szereplésből, valamint a társadalmi élet kötelességeiből. Nemcsak egymásnak segítése, gyámolítása, a tanulásban nemes versengés, a szellemi élet fejlesztése, de szükség esetén és veszedelem idején is, igyekezett betölteni hivatását. Nem nagy fáradtságba került tehát, összetoborozni a budapesti egyetemi ifjúságot, annál is inkább, mert már az előző estéken összegyűltünk tanácskozni a Schödl-féle kávéházban, közel az egyetemhez. Terveket beszéltünk meg, előkészületet tettünk, hogy ha baj lesz, — segíthessünk.

Március 12-én délelőtt elterjedtek a vész hírek sőt azoknak izgató részleteiről is beszéltek. Az ifjúság nem az előadási termekbe vonult, hanem az olvasókör helyiségeit s a Központi Egyetem folyosóit lepte el s a Schödl-féle kávéházban is gyülekezett, várva az intézkedéseket s azt, hogy van-e szükség bátor szívekre, fiatal, erős karokra, amelyek dolgozzanak s szembe nézzenek a pusztító hullámokkal. Később megjelent az Egyetemi Olvasókör olvasótermében dr. Herczegh Mihály jogegyetemi tanár, aki az árvíz által sújtott Szeged város polgármesterének veje volt s izgott hangulatban közölte a szomorú híreket. Engem, mint az ifjúság elnökét arra kért, hogy hívjam fel az ifjúságot, miszerint ké-

szüljön Szegedre leutazni. Én is, dr. Herczegh Mihály is, néhány buzdító szót intéztünk a fiatalsághoz.

Tíz perc múlva már a fekete táblán függött a fehér papírlap, a melynek nagy betűiből olvashatták az elnöki riadót, hogy készüljön az ifjuság le Szegedre a mentési munkálatokra.

Megyünk! Megyünk! — visszhangzott az egyetem, a Schödl-kávéház, az utca s alig voltam képes a szenvedélyes hangulatot s izgalmas hajlandóságot ellensúlyozni és csillapítani azzal, hogy addig nem mehetünk, amíg kérdést nem intézünk Szeged polgármesteréhez, vajjon szükség van-e reánk? Nehogy a nagy veszedelemben még alkalmatlanok is legyünk ott a vész színhelyén. Csakhamar megvolt írva a távirat, szaladtak vele a postára, sietve feladták s mi izgatottan vártuk a feleletet. Ezen közben én kihirdettem az ifjuságnak, aki jönni akar, lássa el magát alkalmas ruhával, két-három napi étellel, szerezzenek be kötelet, csákányt s egyéb eszközöket, amik szükségesek a mentési munkálatokhoz. Az egyik küldöttség sietett a vasúthoz, megrendelni a külön vonatot, a másik deputáció szerezte be a csolnakokat s az ehhez szükséges evezőket, lámpásokat, felszereléseket; a harmadik egy szakértő vezetőről gondoskodott, a negyedik a rendőrséghez sietett, hogy az elutazást biztosítsa.

Ezekkel a sürgős teendőkkal eltelt az egész nap, azért is, mert itt is, ott is nehézségekbe ütköztünk, sőt a hatóságok ellenezték az ifjuság szegedi utazását, mivel szerintük a kormány gondoskodott kellő számú katonaságról, akik csónakokkal felszerelve, dicséretes buzgalommal és sikerrel végzik majd a mentési munkálatokat. És mert a délelőtt feladott táviratunkra Szeged város polgármestere nem válaszolt, feltételeztük, hogy reánk, az egyetemi ifjuság segítségére nem is lesz szükség.

Ez azonban nem lohasztotta le, csak apasztotta a tettekreész lelkesültséget, s a fiatalság estefelé a Schödl-kávéházban úgy döntött, hogy másnap is készenlétben tartja magát az indulásra.

Másnap, március 13-án, az egyetemi ifjuság már korán reggel ismét nagy számmal tódult az egyetem központi épületében lévő olvasókörbé azért is, mert izgatták lelkületét azok a háttorzongató hírek, amelyek a nagy árvíz-veszedelemről érkeztek s a melyekben emberi életek pusztulásáról, házak összeomlásáról, padlásokra, fákra szorult szerencsétlenek szorongató tépelődéseiről, gyermekek kétségbe esett várása, jajgatásáról s a mentőakció elégtelenségéről szóltak. Nagy hatással volt reám is az ifjuság kedélyhullámszásának zürzavara, amelyet csak fokozott a Szegedről

ittrekedt egyetemi hallgatók kétségbeesett töprengése, hogy mi van a családjukkal, mi van az otthonukkal? Mindenki sürgette a segítőkészet, a leutazást s türelmetlenül követelték az intézkedéseket.

Közben beérkeztek az egyes küldöttségek jelentései, hogy ha kell, lesz külön vonat, a csónakok felszerelve készen állanak, van már szakértő vezető is Oherolly Károly budapesti tornatanár személyében, — csak a szegedi polgármester távirati hívása és biztatása hiányzott — enélkül pedig utnak indulni nem lehet.

A lázas türelmetlenségben s a kedélyek össze-visszaságában mindenki csak engem, az elnököt, a vezetőt ostromolt, kért, könyörgött, kérdezett, biztatott, haragudott. Ott álltam tehetetlenül a zűrzavar központjában s bevonultam néhány percre az olvasókör elnöki szobájába, kissé lecsendesedni, kiszuszogni magamat. Ekkor vettem észre, hogy az ifjuság nagy érdeklődése, fokozott izgalma s utazási akarata kezd veszedelmes lenni. Be kellett látnom, miszerint az képtelenség, hogy aki akar, az mindenki elmeheessen Szegedre, hiszen sem elég hely a vonaton, sem elég felszerelt csónak nem áll majd rendelkezésre, sőt a nagyobbsszámu tömeg nem előnyére, de hátrányára lesz a mentési munkálatoknak. Kevesebb ember sokkal többet fog élni, mert itt nem elég a jóindulat, meg az akarat, hanem a munka lehetősége s könnyítése a fő szempont. Ezt hamar belátva, egy-egy lelkesedő csoportnál kihirdettem, hogy fékezzék derék hajlandóságukat s mondjanak le utazási szándékukról, mivel csak annyi ember utazhatik, amennyi a beszerzendő csónakokban el fog férni, mert Szegedet vonattal megközelíteni nem lehet, csak Szatymazig visz a vonat s innen csónakokon lehet tovább utazni azoknak, akik a csónakokon helyet kapnak.

— Megyünk, megyünk! — ordított a tömeg itt is, ott is s nem akarták elhinni, hogy az utazni szándékozókát nem szabad mind elvinni. De azokat is, akik utazni akarnak, még meg kell rostálni s kiválogatni a legényeket, mert minden nyápic alak nem válik be a nagy munkára. Nem tetszett a tulságosan buzgólkodóknak, hogy egyik negyedórától a másikig mindig kevesebb számot jelöltünk meg az utazókból. De nem birtam velük azért sem, mert már a tettevágyók nagyobb része fel volt szerelve kenyérrel, szalámmal, szalonnával, szafaládéval, turóval, sajttal, egy kis boroskával is, meg egyéb földi jóval, az utra. Már egy pár abzugot is kaptam, a jogásznemzedék szokásos lehurrogó szava röppent felém s kezdtek meggyanusítani protekcióval. A mi épen nem volt alaptalan, mert én többnyire a szegedi s az aradi fiuk-

nak ígértem meg, persze titokban, — hogy ők benne lesznek a mentő hősök korlátozott csapatjában.

Amint ott vesződöm a tömeg fenyegető hangulatával, úgy délelőtt tíz óra felé, hozzák nekem kézben lobogtatva a táviratot, amelyre kívülről kék ceruzával van írva „sürgös”! A távirat száma 48, feladva Szegeden március 17-én délelőtt kilenc órakor, szövege ez volt

*Barabás Béla, Schödl kávéház
Budapest.*

Árviz borítja Szegedet, segélyüket köszönettel vesszük,
ha vízi járművekkel jönnek, Szatymaz felé vegyék utjukat,
honnan csolnakkal érhetnek ide.

Pálffy Ferenc
polgármester.

Szinte felhevített, amikor végigfutottam a szomoru és végzetes sorokat. Az egyik ifjúsági csoport előtt felolvastam.

— Megyünk, megyünk! — ujjongott a tömeg — s néhány perc alatt végigfutott az ifjuság összes csoportjain, hogy Szegednek szüksége van reánk. Szinte emelkedett az önérzet, dagadt a büszkeség s elképzelte mindegyik lelkes barátunk, hogy milyen bátorsággal, elszántsággal s ifju erővel fog ő hasznára lenni a szerencsétlen szegedi lakosságnak.

Közbevetőleg megjegyzem, hogy ezt az eredeti táviratot, a szomoru és gyászos napok 35-ik évfordulójára elküldöttem 1914 év március elején Szeged város akkori polgármestere, azt hiszem Lázár Györgynek, hogy helyezze azt el a szegedi muzeumba az árviz emlékei közé. Azonban még csak választ sem kaptam s így nem lehetetlen, hogy ez az ereklYESZERÜ, ceruzával írott sürgöny elkallódott. Azért 1928 szeptember havában irtam dr. Szalay József rendőrkerületi főkapitánynak, hogy a szegedi városházán tartson kutatást, vajjon hová lett ez a távirat? Mindeddig nem tudom, mi lett az eredménye ennek a kutatásnak.

No, de folytatom az egyetemi ifjuság élénk, sőt veszedelmes mozgalmának leírását. Amint a szegedi polgármester biztató táviratának híre ment, az ifjuság eloszlott, sietett haza, átöltözött, felszerelte magát s még jobban sietett ki a vasuthoz, nehogy lekéssen, vagy lemaradjon. Délfelé én is kimentem, utra készen. Hát, amint kiérek, látom az osztrák államvasutak budapesti indóházában, hogy az akkori, vagyis a régi állomás nagy előcsar-

noka zsufolva volt az elutazásra várakozó egyetemi ifjúsággal. Nem tulzok, ha állítom, hogy mintegy ötszáz fiatal ember össze-szorongva, kezében és hátán a cókókájával, tolongva, zsbongva, türelmetlenül tárgyalják az eseményeket és várják a beszállást. Mikor engem, a vezért észrevesznek, hatalmas éljenriadalom üdvözöl, de én már sejtettem, hogy ez a kedves fogadtatás hamar át fog csapni az ellenkező hangulatba, mert az ki volt zárva, hogy ezek valamennyien utazhassanak. A vonaton csak száz utasra volt hely s azokat, akiket erre a kirándulásra megjelöltünk és kiszemeltünk, már előre bizalmasan figyelmeztettük, hogy a pályaudvarra kerülő uton menjenek be s az egyik külső vágányon lévő vonat szakaszaiba helyezkedjenek el. Biztos tehát, hogy a türelmetlenül várakozó nagy tömegből egy sem fog elutazhatni, mert az utasok száma kitelt s azok már bent is ülnek a vonatban. Elmúlt már 12 óra, az indulás egy órára van kitüzve, — mi lesz most?

Én sehogysem éreztem jól magamat, mert mind fenyegetőben követelték, hogy már induljunk. Szerencsére, az osztrák államasutak régi, ódon pályaudvarára való bejárást egy széles, erős vasrács választotta el a terjedelmes előcsarnoktól, amely előtt a perron oldalán már nagyszámu rendőrség volt felállitva, ez szinte bosszantotta a tömeget. Nagyon kritikus volt a helyzetem, de én nem szoktam megijedni, inkább kissé ravaszkodtam. Felállottam a tömeg között egy székre, halljuk, halljuk az elnököt! Szinte kiéreztem erősebb hangját az indulatosabb halljukoknak. Tisztelt polgártársaim! Halljuk! Halljuk! Bejelentem, hogy a vonat csak egy óra mulva indul, tehát van idő, én most bemegyek a pályaudvarra s az ott együttlévő rendező bizottsággal, dr. Herczegh Mihály egyetemi tanárral s a hatósági közegekkel s az állomásfőnökkel együtt megfogjuk állapítani, hogy a rendelkezésre álló mentőcsonakok férőhelyének figyelembe vételével hány ember indulhat s kik lesznek azok, akik utrakelnek. Helyes, helyes! De ez már olyan hangon volt mondva, minthacsak azt zugták volna, hogy nem helyes, nem helyes! Azt már látták és tudták, hogy sokan lefognak maradni.

Egy jó negyedóra mulva, már nem mertem a tömeg közé menni, mert az baj lett volna. Hanem az erős vasrács belső oldalán, ahol rendőrök, hatósági közegek s néhány boldog utitársam nézett farkasszemet a tömeggel, felállottam egy székre s harsány hangon kihirdettem az eredményt, hogy az utazásban csak száz egyén vehet részt s a kiválasztottak már el is foglal-

ták helyeiket a vasuti kocsikban. Erre csak úgy bömbölt az éktelen abugolás, a le vele! Az egyik rész nevetett, a másik káromkodott, karok emelődtek, fenyegettek, de ennél aztán egyéb nem történt. Intelligens, művelt, fegyelmezett erkölcsű fiatal emberek voltak, hát nem is ragadtatták magukat szélsőségre, vagy pláne erőszakosságra, sőt egy jó része a tömegnek be is látta, hogy ezt másként elintézni nem lehetett. De igen, mégis csak történt valami. A felheccelt fiatalság már nem is azon bosszankodott, hogy el nem utazhat, hanem a többség azért haragudott, hogy hiába vásárolta össze a sok élelmiszert, elemőzsiát. S milyen a tömeghangulat! Az a sok fiatal ember, akik restelték, hogy lemaradtak s sajnálták a költekezést is, mintha csak összebeszéltek volna, úgy, ösztönszerűleg s spontán hangulat kifejezéseként, előszedték a bevásárolt vekniket, szafaládét, szalámit, sajtot s elkeseredve hajigálták felém, azzal a kiáltással: Egye meg az elnök, ötet meg a fene! Csak úgy repültek a jóízű elköltésre szánt falatok, még a rácson túl is hullottak a harapni valók s mint akik dolgukat jól végezték, az ifjuság kivonult az előcsarnokból, szétoszlott s már másnap és később érdeklődve lesték a híreket, vajjon az utrakelt argonauták ott a Tisza áradatának hullámmása közben, miként teljesítették emberszerető hivatásukat.

Az elmondott zajos előzmények tulnyomó része ugyan kevéssé befolyásolták a szegedi nagy árvíz szerencsétlen helyezteit vagy a mentési munkálatokat, de le kellett írnom ezeket azért mert nemcsak az én életemnek egyik legérdekesebb epizódját, ölelik fel, nemcsak fiatal korom szereplésének emberbaráti működését mutatja be, de le kellett írnom inkább azért, mert ez egy igen érdekes *korkép* abból az időből, amikor én és társaim jártuk az egyetemi éveket s a mikor a lelki műveltség s a tudások szerzésének magasztos körén kívül hűségesen töltöttük be hazafias és társadalmi feladatunkat, sőt arra is készséggel vállalkoztunk, hogy emberbaráti szivünk melegségével védelmére és támogatására siessünk szerencsétlen felebarátainknak, a sors által sújtott polgártársainknak. Ha testben nem is, de lélekben az egész egyetemi ifjuság olt volt a vész idején Szegeden, a szenvedések viharzása közben. És én meglelgedve nézek vissza az akkori egyetemi ifjuságra, amelyet magasztos hivatásának életet hirdető szelleme vezetett.

Megérkezés Szegedre.

Az egyetemi ifjuság különvonata délután egy órakor indult el Budapestről. A vonat három személykocsiból és két teher vagonból állott. Szakértő vezető Oherolly Károly főgymnáziumi tornatanár volt, aki az uton végigjárta a fülkéket s minden egyes fiatalembert kikérdezett és szinte vizsgát tartott a csolnak kezeléséből, az evezők szabályszerű használatából s a szerint, aki milyen szakképzettséggel és jártassággal birt, osztotta be a fiukat. Minden csolnak külön parancsnokot kapott, a nagyobb csolnakokra több, a kisebbekre kevesebb ember jutott. Arra is kitanitotta a csolnakosokat, miként kell közeledni háztetőhöz, fához, hogyan kell kihozni embert vagy értékesebb tárgyakat s ha van a mentettek között beteg vagy gyermek, miként kell azokkal bánni. Arról szintén gondoskodott, hogy orvosnövendék minden csónakra jusson. Sőt utasítást adott arra is, hogy ha kalózzokkal, fosztogatókkal találkoznak, azok miről ismerhetők fel s miként kell őket ártalmatlanná tenni. Az utazás egész folyama alatt mintegy önképző tanfolyam alakult s mert többen voltak, akik mint tornászok és sportemberek érthettek a csolnakok kezeléséhez, úgy a külön csoportok jó kedvvel és komolysággal készültek. Én magam is be lettem osztva arra a csolnakra, amelyen a vezető Oherolly Károly parancsnokolt, de részemre fennhagyatott az összes csapatok feletti felügyelet s a fegyelmi ellenőrzés. Minden csolnakos a kirendelt kormányzónak engedelmeskedni tartozott, — egyebekben pedig csak azt volt szabad s kötelesség is elvégezni, a mire a szegedi mentő-parancsnokság az utasítást kiadja, önkéntes vagy célnélküli kirándulás a csolnakon tilos volt, de meg volt engedve más mentő-csapatnak segítségére lenni, ha az kéretett vagy szükségesnek mutatkozott. A szegedi fiuk azonban nem kaptak beosztást, mert ők családjaikhoz siettek s azoknak segítségére voltak.

Nem kevesebb, mint tizenkilenc csónak állott rendelkezésünkre, kisebb, nagyobb alaku s különböző kormányzó-szerkezettel, de némelyről ez hiányzott. Evező volt elég, sőt tartaléknak is jutott. A csolnakok és felszerelvényeik ott voltak a pakli-kocsikban. Arra is volt elég hely és idő, hogy a csolnak-parancsnokok átmentek a csolnak-kocsiba s már az uton kiosztották és átvették, hogy kinek milyen csolnak jutott. A parancsnok az átvett csolnakról és szerelvényeiről számolni tartozott s azért felelős volt. Ime, ezek a futólagosan elmondott beosztások, kitarítások és utasítások bizonyítják, hogy mi, egyetemi ifjak teljes

tudatával birtunk komoly feladatunknak s a hogy csak lehetett, jól felkészültünk emberbaráti kötelességünk teljesítésére. Nem tagadom, hogy a kis társaságba beférköztek néhányan olyanok, mintegy 6—8 fiatalember, akik kevésbé állottak hivatásuk magaslatán s inkább kedvtelésnek, szórakozásnak nézték ezt a nagyon is komoly munkát. De hát kivétel mindenütt akad.

A száznál több kiszemelt fiatalember közül, csak 96 egyén jelentkezett, úgy hogy két-három kisebb csolnakra csak négy-négy ember jutott. Nagyon jól esne, ha előtudnám szedni ezt a majdnem száz nevet, akik ötven évvel ezelőtt jó kedvvel és nemes elszántsággal jelentkeztek s részt is vettek a szegedi nagy árvíz mentési munkálataiban. De az uton, a mint haladtunk Szeged felé, a nagy kioktatások és komoly tanácskozások között még arra sem volt időnk, hogy a mentésre indult fiatalemberek nevét feljegyeztük volna. Az is igaz, hogy a társaság felének nevét magam sem ismertem s így hiába erőltetem nagyon meggyengült emlékező tehetségemet, már csak kevés utitársamnak neve jut eszembe. Az aradi és aradmegyeiek közül Dáni Vilmos, Bayer György, Magyar Alajos, Ányos Emil, Dániel Dezső, Szathmáry Béla, Szkálla József, Vertán Adorján, Kuncz János, Vaniss Gyula jutnak eszembe. A szegediek közül Pálfi Victor, az ottani polgármester fia, Wagner Nándor és Mozgay Károlyra emlékezem, az utóbbira azért is, mert én az ő családjánál voltam elszállásolva, elég jó helyen, mert a Mozgay-féle családi ház az Iskola-utcában vízmentes helyen állott s a technikus fiuval igen jó barátságban éltem. Emlékszem még Pogány József, Steinek Gábor, Borbély Kálmán, Iassik János, Fónagy József, Zsinger Mihály nevekre, de aztán több nem jut eszembe. Ezek közül is már sokan elhaltak, mert hiszen ötven esztendő minden társaságot, minden családot alaposan megrostál.

Elmult már négy óra, amikor a mi külön vonatunk Szatymazra megérkezett. Az állomás vízmentes volt s mi a vonattal még néhány kilométert haladtunk mindaddig, amíg a sinek a víztől szabadok voltak. Az áradás szélén megállottunk, a fiuk nekifogtak az összes csolnakok leszedésének s azokat sorban felállították, felszerelték, amikor megtörtént az előző tanácskozások szerint a parancsnokok s az evezősök beosztása. Amíg ezek elvégeztettek, az újabb utasítások megadattak s amíg mindenki a helyét elfoglalta, több mint egy óra telt el. A vonat visszaindult, ott hagyott.

Már szürkült az idő, komor, szomorú a hangulat. Előttünk egy végtelen tenger, egy beláthatatlan szennyves víztömeg, amely-

nek felületét játszva fodrozza a hideg tavaszi szél s piszkos habokat csapdos a parthoz, a készen álló csolnakokhoz. A távolban fák teteje, tanyaházak szalmafüdele, kutgémek, látszanak ki a vízből, némely helyen egy-egy odaszorult háziszárnyas gubbaszkodik. Megfélemlítő a zord kép, bizonytalan az utirány s az időtartama, amíg eljuthatunk egy bizonyos célhoz. Ki van adva a rendelet, hogy a csónakok egymásután, egy-egy percnyi időközben induljanak s lehetőleg valamenyenien toronyirányban. A szege di városháza s a Rókus-templom tornyai voltak az irányadók, de azok eleinte nem látszottak. A társaság minden egyes csolnakja elbucsuzott a másiktól, mert nem volt biztos az egymásután haladás, sőt valószínűnek látszott, hogy a kisebb viharoként jelentkező szélfuvás elfogja sodorni valamerre, különösen a kisebb csolnakokat.

Isten segits! Megindulunk. Én az első legnagyobb csolnakban foglaltam helyet. Oherolly Károly tornatanár volt a parancsnok, izmos fiuk az evezősök. Az idő nemcsak hűvös, de hideg, csipős szél süvit végig s oldalba kapja a vízi járművet. A többi csolnakok jönnek utánunk s az első negyedórán szabályszerű a haladás s élénk a hangulat az utasok között. Már a második negyedórán növekszik a távolság az előre siető csolnakok között, el is maradnak a kisebbek, alig látunk tíz más csolnakot, mert a hűvös szél mindjobban tarajozza a víz felszínét s veri a hullámokat. Mi azonban elől csak haladunk, szél irányában, széllel szemben, ahogy jön. Az uton butordarabok, kisebb állati hullák, párnák uszkálnak a vizen, tanyaházak közelében vonulunk el, sehol semmi hang, teljes némaság, csak a víz csobogása s a kisebb hullámok verése beszél bele a készülő sötétségbe. Utirányt is tévesztünk, mert eddig erre állt a torony, most meg arra látszik. Utánunk már csak két-három csónak botorkál himbálva a szél által. Nézzük az óránkat, jól elszaladt, már sötét este van.

Senki nem képzelte, hogy ilyen sulyos és nehéz előzményei lesznek a jószándéku vállalkozásnak. De már benne vagyunk, csak haladjunk. Az evezősök kifáradva, gyakran cserélgetik egymást, hol a jobb oldalra, hol a balon eveznek, de dolgoznak kitartással, elszántsággal. Utánunk már nem jön egy csolnak sem, mind elmaradtak, beállott a sötétség, lámpák fénye távolról nem biztat, mert hisz a városra is nagy sötétség borul. De meggyújtjuk a mi viharlámpáinkat s megyünk előre-e vagy hátra, nem is tudjuk, de megyünk. Szerencsére jó irányban, mert több mint két órai kinlódás után házak tetejei sötétlenek élénk. Gyakran ta-

lálkozunk más csolnakosokkal, világító lámpájuk van, az egyik tele rakománnyal, megmentett emberekkel, a másik üresen siet a veszedelem helyére. Ettől is, attól is kérdezősködünk, hová menjünk? A városházára irányítanak, siettetnek, mert szükség van csolnakokra még az éj folyamán. A városban mindenütt víz és víz s bizony a sok kerülés, meg ide-oda mozgás után, végre esti kilenc órákor, beérünk a városházára s kapuja alatt bevezünk az udvarra. Megérkezünk. Hamar felirányítanak, egyik teremben ott van kimerülve az egész napi izgalmaktól és intézkedésektől Dáni Ferenc városi főispán, néhány idősebb urral, hatósági emberek, akik neki segédkeznek.

Nincs sok ceremónia, bemutatkozom, bemutatom az első csolnakon érkezett társaimat s elmondom nekik Szatymazra megérkezésünket. Amikor jelzem, hogy tizenkilenc csónakot hoztunk felszerelve és 96 erős fiatal ember jött, megörlnek a szegediek, üdvözlnek s egy órai pihenőt adnak, hogy agyonfázott, össze-gémberedett tagjainkat helyrehozzuk. De amikor közlöm azt is, hogy a többi csolnakjaink sorsáról semmit nem tudunk, fejszóválva jósolták, hogy azokkal baj lesz. Esti 10 órára beérkezett nagy keservesen még három csónak, akik elpanaszolták, hogy milyen viszontagságokon mentek keresztül, amíg ideértek, de a többi csolnakokról semmit nem tudnak. Ők is kipihenték, fel-frissítették magukat s a megérkezett négy csónak azonnal megkapta az utasítást hová és merre menjenek. Egy-egy helybeli vezetőt adtak a csolnakokra, néhány szurokfáklyát s neki indították őket a makkos erdő irányának. Én nem mentem velük, mert elhatároztam, hogy legalább is éjfélig bevárom az érkezendő többi ifjúsági csolnakot.

Amig én így pihenek, falatozom, melegszen, hallom a jövőmenő emberek elbeszéléseit, a hivatalos jelentéseket sikeres mentésekről és sikertelen kísérletekről s hallom azt a sok borzalmas részletet, a melyek a város minden táján előfordultak. Ezek oly izgatók, meghatók és fájdalmasak voltak, amik maradandó hatást gyakoroltak már úgy is felzaklatott idegzetünkre. Az újabban érkezett megmentetteket azon éjjelre ideiglenesen a városházán helyezik el, akik mind sirva panaszkodnak, hogy családjuk egy-egy tagja a vízbefult, a másik elveszett, a harmadik megörlt. Nem annak örültek, hogy ők maguk megmenekültek, hanem azon tépelődtek, siránkoztak, akik hiányoztak.

Amint e siralmas és vigasztalan jelenetek között szaladnak a percek, a negyedórák, egyszer csak üti a városháza torony-

órája az éjjeli tizenkét órát. Szinte elnémulnak a beszédes ajkak, bevárja mindenki az ütés rémes kongásának utolsó verését s arra gondolnak a didergős jelenlévők, hogy ime, elmúlt egy vészteljes nap, kezdődik a másik, ki tudja, milyen borzasztó újabb részletekkel. Nyílik az ajtó s azon belépnek az ötödik ifjusági csolnaknak utasai, magukkal cipelve három idősebb nőt, akiket egy összeomló félemeletes ház padlásáról mentettek meg. Hogyan? Hát úgy, hogy azon a csolnakon volt Mozgay Károly technikus, a szegedi fiú, aki ismerve a várost, elég korán érkeztek be, ámde az ő kivánságára előbb kikerültek a messze külvárosba, azokhoz a házakhoz eveztek, ahol ezek a régi ismerős nők, vagy rokonok laktak. Szerencsére még jókor, az utolsó órában értek oda s így sikerült őket a biztos pusztulástól, a haláltól kimenteni, sok ügygyel-bajjal, vesződéssel, de bátor elszántsággal. Ha már egyébként nem, de ezért a három emberi élet megmentéséért is érdemes volt Szegedre lefáradni. Sőt még ágyneműeket és sok ruhát is sikerült a nőkkel együtt kimenteni a düledező házból. A három nőnek csak némán meredő szemük beszélt a reménytelen szabadulás csodás hatásáról. Én éjfél után egy órakor ezzel a Mozgay Károly barátommal, egy kis csolnakon kieveztettük magunkat az áradás széléig s ott az iskola utcában bezörgöttünk az ő családjához, náluk töltöttem az éjfél utáni éjszakát.

Most aztán be kellene számolni arról, hogy az egyetemi ifjuság leutazó csapatjai mit végeztek Szegeden s hasznára voltak e az emberbaráti mentési munkálatoknak? De ezt a beszámolást én a legjobb akarattal sem tudom megtenni, nem azért, mintha ezek a fiatalok nem végeztek volna dicséretes teljesítményeket, hanem azért, mert én két napi ott tartózkodásom alatt sem a csolnakokkal, sem a csolnakosokkal nem találkoztam. Én másnap délelőtt siettem a városházára, megtudni, beérkeztek-e a többi csolnakok s mi történt velük, hová lettek? Ott tudtam meg az éjjelen át virrasztó hatósági emberektől, hogy még nyolc csónak éjfél után nagyobb időközökben beérkezett, de az ut iszonyatos fáradalmaitól s a hidegtől agyonkinozva, reggel 9-óraig aludtak, amikor egészen felfrissülve, megkapták az utasításokat s egy-egy vezetőt hogy melyik csónak hová és merre menjen, de én ezeket már nem láttam s nem is tudom mit végeztek.

Azonban nagy baj, sőt szerencsétlenség történt hat csolnakkal s annak 35 utasával, akik még délelőtt 11 órakor sem érkeztek be Szegedre, sőt róluk riasztó hírek terjedtek el s keresésükre akartak indulni. Ezekkel az történt, hogy Szatymazról elindulva,

jó ideig lassan bár, de haladtak, viaskodva az ellenkező hideg széllel s az eltévesztett iránnyal. De később, mikor már sötét lett s alig voltak Szegedtől egy mértföldnyire, az erősebb szélvihar odasodorta mind a hat csolnakot az öthalomhoz, vagy amint mondták a boszorkány-szigetre s mert nem bírták az utat tovább folytatni, valamennyien ottrekedtek s ott kinlódták át az egész éjszakát rettenetes helyzetben és szélviharban. Szerencse, hogy tüzet rakhattak s azt élesztgethették, különben megvette volna őket az Isten hidege. A 36 odaszorult barátaink között voltak: Magyary Alajos, Dáni Vilmos, Vertán Adorján, Dániel Dezső, Kuncz János, Ányos Emil aradiak, Pálffy Viktor, Wagner Nándor szegediek és Fónagy József nagyszalontai, a későbbi híres kutyatenyésztő. Többnek nevére nem emlékezem. Néhány szerencsétlen nyul is odamekült erre a száraz helyre, ezeket a fiuk kézzel elfogták s azok megnyuzásával s nyáron sütésével töltötték az időt. Ezek a Boszorkány-szigetre szorult barátaink, reggel elég korán utrakelve, de el is tévedve, meg a szélvihartól kergetve, csak délfelé érkeztek be Szegedre s bizony a nap hátralévő részét csak pihenéssel s kimerült testük helyreperalásával töltötték. Én nem is találkoztam velük s csak később, Budapesten hallottam tőlük elmesélni keserves és végzetes kalandjukat, amelybe bele is betegedtek. De azért két napon keresztül mégis dolgoztak, megfeszített erővel és sikeres eredménnyel.

Én magam nem vettem részt a mentési munkálatokban, mert engem elfoglalt a leutazott fiatalság utáni érdeklődés s annak ellenőrzése, vajjon a mi csolnakjaink teljesítették-e a részükre kiadott hatósági utasításokat. Március 14-én délután Dáni Ferenc főispán engem felvett az ő csolnakjára s elvitt ellenőrző körútra. Ekkor messziről találkoztam négy-öt fiatalsági csónakkal s maga a főispán mondta nekem: Ezek a fiuk derék munkát végeztek! Persze a budapesti egyetemi ifjuság csolnakain nem volt ujságíró s így csak nagyon kevés részlet jutott a nyilvánosságra. A szemleuton két jelenet ötlött szemembe, az egyik Rózsa plébánosnak elszánt küzdelme a védelemben, aki nyakig érő vízben ragadta meg fuldokló embertársát s a másik Zubovits Fedor, aki nemcsak valóságos hőstetteket vitt véghez s irányította a veszélyes helyekre a fiatalság csónakjait, de egy egész délután az ő kis szandolinján járta be az utcákat s fogdosta össze az elhagyott lakásokba bemászott gonoszlelkű tolvajokat.

Március 15-én kissé apadt az ár s a legsürgősebb mentési munkálatok a végére jártak, úgy hogy már nem igen volt közvet-

len veszély. Találkoztam is két-három csónakparancsnokkal, akik átadták a csónakokat a városi hatóságnak s velem együtt utaztak Temesvár és Aradon át Budapestre.

Az én elmondásom csak egy igénytelen visszaemlékezés s az ötven év előtt történt szomorú eseményeknek visszaálmódása s leírása olyan jeleneteknek, amelyek egy hosszú életen át alig fordulnak elő, de élénken torlódnak még most is lelki szemeim elé. Nem tudom, vajjon ezt az emlékezetes évfordulót megünnepli-e Szeged város közönsége, de ha igen, már nagyon kevesen lesznek ott azok közül, akik e borzalmas napokat átélték. Volt emberéletben, volt vagyonban pusztulás, de a polgári erények, a szorgalom s a vasakarat egy új, szép és hatalmas Szegedet varázsolt a romok felé. Akár lesz Szegeden megemlékezés az ötven éves évfordulón, akár nem, az én öreg lelkem ott leszen Szeged felett, kérve az Istent, hogy hárítson el minden bajt és veszedelmet Szeged házai és magyar népének feje felől.

Pusztaszer.

Ha már ott járt emlékezetem Szegeden, nem távozhatom el onnan anélkül, hogy ne vessem tekintetemet a szomszéd Pusztaszerre s rá ne nézzek Árpád apánk ezredéves emlékére, mert hiszen nekem ehhez is néminemű közöm van.

A régi nagy Magyarország az Urnak 1896. esztendejében ezredéves ünnepeket rendezett s az ország minden nevezetes pontján fényes keretek között emlékszobrokat, műemlékeket emelt, hogy ezek hirdessék a magyarok ezer éves dicsőségét. Elkészült a Latorca-völgye felett a *munkácsi* emlék s a Nyitra mellett a *coborhegyi* műremek, turulmadaraikkal. Ott diszlett a Duna és a Száva egybefolyásánál, a Hunyadiak rombadőlt vára helyén, *Zimony* mellett Hungária kőszobra. Ott van a nevezetes három halom közepén a *pannonhalmi* emlék, amely a honfoglalást szerencsésen befejező bánhidai csatátérre tekint alá s amely felett a bánhidai sas is kiterjeszti szárnyait és ott volt az ország keletén a brassói *Cenk-hegyen*, nyugaton pedig a Duna s a Morva összefolyásánál a *dévényi* tetőn egy-egy Árpád korabeli köztet. És ott van Szeged mellett, a *pusztaszeri* apátság romjaihoz közel az Árpád-emlékszobor. Mindenütt, ahol ezen ezredéves emlékeket leleplezték, én ott voltam, résztvettem az ünnepélyeken. De megváltozott azóta Magyarország térképe s ezen emlékművek, három kivételével, mind más-más országok határai közé kerültek. Nem kell rajta megüt-

közni, mert csak természetes, hogy az utódállamok nem jó szemmel nézték ezeket az ezredéves emlékeket, amelyek bizonynyára már nincsenek helyükön. Azonban Pusztaszeren méltóságosan emelkedik Árpád apánk szobra, amelyhez évenként elzarándokol Szeged s a nagy magyar Alföld népe.

De sem azelőtt, sem azután, nem volt Pusztaszeren olyan nagyszabású és szép Árpád-emlékünnepe, mint 1907 szeptember 15-én, egy szép vasárnapon, amidőn husz-huszonötezer ember előtt s jelenlétében folyt le az a lélekemelő országos ünnep. A rendezés lelke *Szalay* Károly, a budapesti reform. gimnázium tanára volt, aki úgy is mint történelemtudós és úgy is mint költő, belefeküdt egész lelkével s hónapokig dolgozott, fáradott annak sikerén. Az ünnepet nagyszabásúvá emelte a magyar kormány áldozatkészsége, mert Wekerle Sándor miniszterelnök jelentékeny összeget bocsátott rendelkezésére a rendező-bizottságnak, amely *Kelemen* Béla főispán elnöke alatt működött. A magyar kormányt *dr. Günther* Antal igazságügyminiszter képviselte s ott voltak nemcsak a magyar országgyűlés tagjai, sok főrend és még több képviselő, de az egész ország megyéi, városai is elküldötték képviselőiket és koszoruikat az országos ünnepre. Sőt a magyar községek és falvak népe, különösen Csongrád-, Pest- és Békésmegyék-ből és Szeged környékéről. A történelmi, irodalmi, kulturális társulatok százával küldték el megbízottjaikat az ezredéves ünnepélyre.

Érdemes volna leírni ezt a nagyszabású ünnepélyt, de hát ez kívül esik az én hatáskörömön, mert e könyvemben az én életem némely kiváló eseményeiről lévén szó, röviden az én szerep-, lésemet adom elő. Igazán nevezetes visszaemlékezés az, hogy ezen az országos nagy parádén, az ünnepi szónoklat megtartására, a magyar kormány s a rendező-bizottság által én voltam felkérve s az én gondolataim s beszédem foglalkoztatta az elméket, a magyar szíveket. Egy kis visszaélés lenne leköszölni azt a beszédet, amely elég terjedelmes volt, de azért előhozok egy kis részletet, amely eléggé visszaadja akkori gondolkozásomat s azt a magyar, büszke önérzetet, amellyel én azidőben el voltam telve. Ez a beszéd most is előttem van s bár annak igazságát átérzem, de ma már sok részletét nem mondhatnám el, sajnos, még Magyarországon sem. Ime, egy kiszakított rész a huszonkét év előtti beszédemből:

„Mi azonban nem gyászünnepre gyülekeznénk egybe, hanem elzarándokolánk ide, Pusztaszerre, az ezer év előtti első alkotmá-

nyozó gyűlés színhelyére, hogy a régi fénynél gyujtsunk új szövétneket, hogy a letűnt ezer évnek s abban sok keserűségteljes századoknak tanulságaiból önérzetet, bátorságot, vigasztalást merit-sünk, új reményeket fakasszunk.

S mikor kegyeletos szavunk elrebegette az imát, hogy legyen áldott az ezeréves halott, akkor szívünkben ébredjen fel a legszen-tebb kötelességnek szava: tovább fáradni, dolgozni és küzdeni, hogy legyen boldog, szabad és független az örökkön élő nemzet!

Ezer esztendő! Kimondani is sok. Nézzünk csak szét a nagy világba, mennyi minden történt azóta, milyen nagy változásokon mentek keresztül országok és nemzetek.

Vajjon merre és hol vannak azok az államok és népek, amelyek nemcsak léteztek, de nagyok, erősek, hatalmasok is voltak, amikor Árpád fejedelem ezer év előtt végezte be honfoglaló munkáját? Voltak, nincsenek. Elpusztultak a föld színéről, vagy átváltoztak határaikban, nyelvükben, szokásaikban.

Avagy merre és hol voltak akkor a mostani nagy, erős és hatalmas államok, amelyek kedvteléssel kicsinyelnek le bennünket, mikor már Árpád apánk állandó otthont, hazát teremtett népének? Nem is léteztek.

Az akkor volt országok és nemzetek közül ma már egy sincs, a maiak közül pedig még nem volt egy sem.

Egyedül a magyar volt akkor is és Istennek hála, létezik ma is! Egyedül a magyar az, amely ugyanazon helyről és határok között ugyanazon nyelvvvel, szokásokkal, törvényekkel és erkölcsök-kei nézte végig más népek, országok pusztulását, változását, ujra-alakulását, keletkezését. Egyedül a magyar az, kinek nem volt faj-rokona, testvére, nemzeti összeköttetése s aki ezer év óta tudatá-ban van annak, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely. Egyedül a magyar az, amely századok viharával dacolt, hogy meg-tarthassa állami szerkezetét, megvédhesse nemzeti jellegét, egyéni-ségét, függetlenségét s a világ nagy forgatagában s vészek között képes volt megmaradni államnak és megmaradni magyarnak.

Ennek a fentartó erőnek, hatalomnak, szívósságnak és ellent-álló képességnek Te voltál ősforrása: Árpád, s te voltál meg nem rendülő alapköve: Pusztaszer!

Ezer évnek elmulása után is visszaragyognak reánk Árpád küz-delmes csatáinak dicsőségei és honalapító nagyságának bölcse-sége, amelyek husz éves fejedelemségének rövid idejét betöltötték.

Árpád fejedelem minden szükséges készüléket megtétetett, hogy egy alkotmányos gyűlés s a késő maradékokra kiható nem-

zeti cselekmény illő fénnnyel és ünnepélyességgel hajtassék végre. Fejedelmi meghívással hírnökök járták be a régi vezércsaládok tagjait, a tanácsban és a csatatéren magukat kitüntető előkelőket, a seregeket s az összes népeket, nemcsak a magyarokat, hanem azokat is, amelyek velük szövetkeztek, vagy meghódoltak s ezután testvéries egyetértésben kívántak együttélni. A magyar már akkor is testvéreileg törte meg kenyerét az idegennel s adott neki, hadd igyék borából. A költő is elmondja Árpádról:

„Mig sas szemével a jövőbe néz,
Megfontolás vezérli bölcs szavát:
Ne sujtsa vértefojtó fegyverünk,
Ki kész velünk megvédni e hazát.”

Nem is idézek többet. Elég ez annak igazolására is, hogy dacára a magyar önteltségnek, amely e hosszú lélegzetű beszédet elárasztotta, nekem akkor is volt elismerő szavam a nemzetiségekkel szemben s akkor is a megértést, a testvéries érzületet hangoztattam.

Ezt a nagy gonddal kidolgozott beszédet azzal végeztem, — Árpád vezér ősalakjára érte: *Legyen áldott az ezeréves halott, — Legyen boldog az örökkön élő nemzet!* Erre irta másnap, az ünnepélyről referáló „Szegedi Napló” vezércikke: „Megrendítően mély gondolatok, utólag rákellene vésni a kőobeliszkre, mely büszkén hirdeti az ezer éves halott halhatatlanságát.”

Rendkívüli hatást váltott ki Szalay Károly költő tanárnak ódája. A magyar kormány koszoruját dr. Günther Antal igazságügyminiszter tette le, aki utalva a vérszerződésre, idézte az ő törvényekből ezt a felséges mondást: „*Boldog az a hon, melyben sok nyelvű ember szereti a hazát*”. A magyar képviselőház koszoruját én helyeztem el a szobor talapzatára, a főrendiházét pedig Nyári Jenő báró.

*

Szegeden igen gyakran fordultam meg, mert nagyon szerettem ezt a tőzsgyökeres magyar várost. Rokonaim is laktak ott s ezek közül bizonyára még ma is élnek. Az én anyai nagyanyám Ivánkovits Erzsébet szegedi származású volt, ennek fitestvérétől származott le Ivánkovits János a rozsnyói püspök s Ivánkovits Sándor, aki Szeged város tisztii főügyésze volt. Még fiatal jogász koromban magával vitt szegedi választói közé Kállay Ödön egykori függetlenségi képviselő s később Polczner Jenő szintén függetlenségi és 48-as szegedi képviselő érdekében is korteskedtem. A szegedi Kossuth Lajos szobra előtt is gyakran beszéltem s így bizonyára vannak Szegeden sokan, akik még emlékeznek a most már öreg Barabásra.

Koronázási ebéd

E szem ágába sem volt, hogy én erről írjak. De a napokban egy csinos asszony-vendégünk előtt előkerült az utolsó magyar koronázás, amelynek fényéről és szertartásos nagyszerűségéről neki szívesen beszéltem. És megemlítettem azt a kápráztató koronázási ebédet is, melynek gazdag és pazar ételeihez senki hozzá nem nyult, senki nem evett. A csinos asszony figyelmét megragadta az előadás s azt kérte tőlem, hogy irjam le azt is az én készülő emlékkönyvembe. A jelenvolt feleségem, az én kérlelhetetlen kritikusom, élénken ellenezte ennek az udvari ebédnek leírását, azzal az indokolással, hogy nekem ott semmi tevékenységem nem volt, így nincsen értelme, ezzel az Emlék-iratot tölteni. Van ugy is elég téma, amiről még nem irtam. Hát ez igaz, de az is igaz, hogy egy kedves asszonnyal szemben udvariasnak kell lenni, már azért is, mert hátha akadnak még más hölgyek, akik ezt a különös tárgyat szívesen olvassák. Tehát ime, megirom.

Elsősorban jelzem, hogy ehhez a koronázási ebédhez is volt valami közöm és pedig elég jelentékeny, mert arra a képviselőház részéről én voltam kiküldve. Tehát hivatalosan kellett jelen lennem, habár ezuttal én is a néma szereplők között hallgattam, de a szemeim élvezettel nézték végig a ritka fényes látományt, amit tőlem nagyvagyonu és hiu emberek drága pénzen váltottak volna meg. Ilyen káprázatos jelenetek végignézéséhez nem igen jut alkalom az emberi életben és csak nagyon keveseknek.

Az utolsó magyar király, IV. Károly és Zita királyné koronázása 1916 december 30-án folyt le ős-Budavárában. Nagy oka lehetett annak, hogy a világháboru harmadik évében IV. Károly sietett fejére tétetni Szent-István koronáját, mig az osztrák császári koronáztatás sem a császárnak, sem Ausztriának nem volt olyan sürgős. Lehet, hogy ezt a parádét későbbre szánták, de már nem futotta az időből.

Én végig ott voltam a koronázás összes aktusánál s résztvettem valamennyi szertartásban, amelyek egyfolytában kora reggeltől majdnem délután 4 óráig tartottak, mert maga a koronázás ténye, az országgyűlés együttes ülésén folyt le. Ekkor volt rajtam utoljára diszmagyar öltözetem.

A koronázás a Mátyás-templomban történt, azután jött a király nyílt eskütétele a Szentháromság-szobor talapzatán, utána a királydombon a szokásos kardvágás, a világ négy tája felé s végül a koronázási ebéd.

Az ebédlőterem.

Már délután két óra volt, amikor a hivatalosak és a meghívottak a királyi palota azon részébe vonultak, amelyet a királyi nagy táncterem s a hozzátartozó terjedelmes helységek foglaltak el. A hatalmas terem nyolc nagy égő csillár világította be, a terem hátsó faláról egy óriási baldachin nyulik előre s alatta van megterítve egy háromfokos emelvényen, egy nagy asztal — hat személyre. Földig érő fehér abroszon hat arany tányér, de csak egy-egy, mellette evőeszközök, három nagy arany kancsó, hat arany serlegszerű pohár. A hosszú asztalfőn két teríték, elég távol egymástól, míg a két oldalon szintén két-két teríték, kisebb távolságban. Két nagy alacsony aranyvázában virágok. Az asztal körül hat piros selyem karosszék, a király s a királyné számára magasabb és koronás támlánnyal.

Az asztalnál helye van jobbról a királynak, balján a királynénak. A király melletti oldalon jobbra Csernoch János hercegprimás, mellette a kalocsai érsek, Várady L. Árpád. A királyné melletti baloldalon a pápai nuncius s mellette gróf Tisza István, az országgyűlés által kiküldött koronázó nádor-helyettes. A király hátamegett áll a főpohárnok, a királyné széke mögött a koronaőrök s a királyi biztosok. A asztal jobb- és baloldalának közeli hátterében tizenegy zászlós ur, az ország zászlóival. A terített asztal előtt a középrészen a főasztalnok s ő előtte egy sorban állanak az a nyolc főrend és képviselő, akiket az országgyűlés választott meg, mint ételhordó felszolgálókat. Az asztallal szemben lévő emelvényen két sor piros selyem karosszék sorakozik, a főhercegnők és a főhercegek számára. Az első sor közepén magasabb támlányu karszékben, szemben a királyi párral, foglal helyet Mária Jozefa főhercegnő, a királynak édes anyja, mellette jobbról és balról Izabella és Augusztia főhercegnők, aztán a többi főhercegnők, a második sor

ban a főhercegek, valamennyien rangszerint elhelyezve, egymás mellett — lehettek vagy harmincan. Ülőhelyek vannak még a terem jobbsarkában, két-két sor a diplomaták részére s a bal sarokban szintén két sor az udvarhölgyek által van elfoglalva.

A nagyterem az a része, amely a terített asztaltól a szemközt lévő főhercegi két sor szélig terjed, egészen üres, úgy, hogy a királyi pár szembenéz az összes főhercegnők és főhercegekkel. A palotahölgyek két széksora előtt elterülő részt az országgyűlés mindkét házának tagjai, a főrendek és képviselők töltik meg, valamennyien állva. A teremnek a baloldalon lévő állóhelyeit, két-felé osztja a majdnem két méter szélességű utvonal amelyen a király, a királyné s az asztalnál helyet foglaló és kísérelő méltóságok jönnek be a terembe s amelyen majd távoznak. A bevonulási utvonal felső kisebbik részét, ugyancsak az országgyűlés tagjai veszik igénybe, amíg a nagyobb alsórészt, a diplomaták széksorai előtt, a közös és osztrák miniszterek, az egyházi és udvari méltóságok s a közös hadsereg és honvédség vezérkara foglalják el végyesen, valamennyien állva.

A kápráztató megjelenések és felvonulások között arra is szakítok időt, hogy futólagos számítást csináljak, vajjon hány „földi Isten”, hány bálvány és hány számottevő ember lehet együtt ebben a rengeteg teremben, ahol mindenki azt tartja magáról, hogy végzete őt a magyar társadalom legtetetejére s legelejejére rendelte. Négy-ötszáz legmagasabb hölgy és magas ur volt együtt, kivétel nélkül pazar öltözetekben, fényes diszruhákban, ragyogó ornátusban, vagyontérő ékszerekkel, kezükben a forgós kalpag, kócsagos főveg vagy aranyozott, ezüstözött csákó, parádés kalap. A hölgyek fején és nyakán csillogó ékek, csak úgy szórják tűzüket a fejkoronák, diadémok, szikráznak a briliánsok ezrei, csillámlanak a többszörös soru drága gyöngyök. Micsoda szédületes és káprázatos kirakatai a drágaságnak, micsoda el nem képzelhető értékei a vagyonnak, gazdagságnak, kincseknek, ime, egy rakáson.

De nézzünk fel a rogyásig megtelt karzatokra is, amelynek nagyobb részét a belföldi és külföldi ujságírók foglalják el. De nemcsak olyan egyszerű skriblerék, újdondászok, hanem kiváló vezérei a sajtónak, nagynevű mesterei a hirlapirodalomnak. És hozzájuk tartoznak a művészek, írók, festők, szobrászok, akiknek alkotó fantáziáját elősegítik a színes képek, a képzeletet tulszárnnyalják a ragyogó valóságok. Milyen kép lehet az onnan felülről?

Ennél is nagyobb érdekessége a karzatnak néhány fejedelmi páholy, amelynek egyikében Ferdinánd bolgár király szép szálás

alakja jelenik meg, piros magyar tábornoki egyenruhában s az ő fényes kísérete, a másokban Frigyes pozsonyi főherceg és családja, a harmadikban — szembe az asztalfőn ülő királyi párral — a kis Ottó trónörökös két udvarhölgyének kíséretében. A karzat egy részét a horvát főurak és előkelőségek foglalják el.

A bevonulás és az ebéd.

Már mindenki s legutoljára a főhercegnők és a főhercegek is elfoglalták a számukra kijelölt helyeket, amikor Schönborn Ernő gróf, a ceremóniás főudvarmester elvonul jelentést tenni a királyi párnak, hogy végre ők is bevonulhatnak az ebédlőterembe.

Három hatalmas kopogás tompa hangja fut át a termen, fel-táru-l a bejárat nagy kétszárnyu ajtaja, amire az összes ülő vendégek, főhercegnők, főhercegek, udvarhölgyek, diplomata-k, felemelkednek helyükről, némaság, csend üli meg a lelkeket, kezdődik a bevonulás.

Elöl lépked, aranygombos fehér pálcával az ősz Bánffy főajtonállómester, utána ütemes lépésekkel párosával, a magyar miniszterek, azután báró Jósika Samu, a főrendiház és Szász Károly, a képviselőház elnöke. Közben a királyi hirnök feltett főveggel, magas pálcával kezében s aztán egymaga gróf Tisza István, a nádor-helyettes. Utána a négy főpap, Comte de Bonzi pápai nuncius, a hercegprimás, a kalocsai érsek s az apostoli kettőskeresztet vivő Walter Gyula püspök.

Közvetlenül az egyházfejedelmek után lépked IV. Károly király, fején a szent koronával, vállán Szent István palástjával, mögötte a magyar kir. főudvarmester, a magyar királyi testőrkapitány s a darabont testőrkapitány. Amint a király alakja látható lesz, felzug az éljenorkán, amely szünni nem akarva kíséri egész az asztalig. Most jön Zita királyné, fején gyémánt diadém-mal s abban a pazar diszmagyar öltözetben, amely a koronázáson is rajta volt. A királynét kézen vezette Eszterházy Sándor gróf, uszályát pedig Eszterházy Antal Miklós grófné vitte, mögötte a két szolgálatot tevő palotahölgy Nostitz grófné és Kállay Erzsébet s még utánuk hosszú uszályal gróf Apponyi Sándorné és gróf Eszterházy Alexandrina. A lassu és méltóságos menet az asztalhoz érkezik s mielőtt leülnek, két nemes apród nagy aranytálat nyújt elébük, a nádor-helyettes aranykancsóból vizet önt, a hercegprimás kendőt nyújt át s mindketten mosolyogva törlik meg kezüket. A hat személy odaáll az asztalhoz, a primás asztali áldást mormol,

a kíséret félrevonul, mindenki már előre kijelölt helyére. Ezenközben az asztalnál leülnek a király és a királyné, a bécsi nuncius, a hercegprimás, a kalocsai érsek és gróf Tisza István, a nádor helyettese. Ebben a pillanatban a főudvarmester s az egyik koronaőr odalépnek a királyhoz, együttesen leveszik a király fejéről a koronát s azt a király mellett levő kis asztal aranytálcájára teszik — kezdődik az ebéd, a szimbolikus étkezés.

Első sorban gróf Széchényi Emil főpohárnokmester egy arany kancsóból bort önt a király és királyné előtt lévő aranyserlegbe, utána, a főpohárnok mellé rendelt két főrend, szintén egy kisebb aranybillikomból bort tölt az asztalnál ülő négy magas méltóság kisebb arany serlegébe. Ezalatt a terített asztal előtt állott ételhordók már a terem másik kijáratához vonulnak, ahol el van készítve az aranytálakba kitálalt ételek. Ezeket az ételhordókat az országgyűlés jelölte ki és pedig négy főrendet és négy képviselőt, és azok Rudnyánszky Antal báró, Vigyázó Ferenc gróf, Putnoky Mór, Hertelendy József, Pejacsevich Márk gróf, Szinnyey Merse Félix, Szalay László és Dániel Pál.

Az ételhordó s felszolgáló országgyűlési tagok egymásután hordták fel aranytálakban az ételeket. Az első odament, tállal kezében, először a királyhoz, meghajolt, odakinálta a tálát, de a király nem nyult hozzá, újból meghajtotta magát s ment tovább a királynéhoz, aki hasonló hajlongásokkal lett illetve. A királyné sem nyult az ételhez, de kedves mosollyal köszönte meg a kínálást. Az ételhordó ezután végigkinálta a többi négy ebédelőt, de ezeket már hajlongás nélkül, akik szintén nem nyultak a tálakhoz. Miután mindenki, aki az asztalnál ült, meg lett kínálva, de az ételt egyik sem érintette, az aranytálát az ételhordó letette az asztalra, ott hagyta, meghajtotta magát s távozott. Ezután jött a második, a harmadik és a többi ételhordó sorba mind és hasonlóképen végeztek, mint az első. Egy-egy ételfelkínálás egy percig tartott s az ételhordozók mindegyike kétszer fordult, némelyik háromszor is.

Ne gondolja senki, hogy mert az ebéd csak jelképes, szimbolikus volt, hogy az ételek is csak olyan tessék-lássék, vagy éppen színpadilag kassirozott ételek voltak. Mert bizony azok az udvari konyhának eleven alkotásai, pompás készítményei és mesteri tálalásaiként jelentkeztek s akik ezt látták, bizonyára zavarba jöhettek, hogy mit sajnáljanak jobban, a pompás ételeket-e, avagy azokat, akik hozzá nem nyultak. Hogy valóságos ingyenc falatok kerültek erre a királyi asztalra, igazolja az iinycsiklandozó menü is, amely egészen magyar volt, a következő sorrendben:

Hódolati pecsenye
 Fácán, köntösben
 Csirke fagyelék királyné módra
 Gombás libamáj pástétom
 Szárnyas saláta
 Vadhabarék szarvasgombával
 Koronázó sódar
 Kocsonyázott fogoly
 Özremek töltve
 Hortobágyi sertésgerinc
 Nyárson sült kacsza
 Pulyka középkori módra
 Királyjérce
 Tátrai sziklapisztráng
 Tokaji gyümölcs szörp
 Apró sütemény
 Finom cukorkák
 Vegyes gyümölcs
 Trónörökös kosár.

No, ugy-e, felséges étlap ? Érdemes volt leírni, már csak azért is, hogyha ezekből ott, azon az ebéden nem is ettek, legalább mi egy nagyot nyelünk utána.

Az ételhordás befejeztetett, nem evett senki. Ámde a király kezébe vette a boros arany serleget, felállott helyéről s harsány hangon elkiáltja:

— Éljen a haza!

A királyné is rögtön feláll s mindketten ajkukhoz érintik a poharat, talán isznak is egy kortyot — s felzug a teremben egy olyan éljenriadalom s olyan lobogó lelkesedés kapja el az összes jelenlevőket, amely percekig tombol, mialatt a király poharát magasra emeli s a tömeg felé nyújtogatja serlegét. Az éljenzés alig pihen el, amikor Csernoch János hercegprimás veszi kezébe serlegét, azt magasra emeli s felállva elkiáltja:

— Éljen a király!

Erre ismét felcsap az érzések hullámmzése s olyan frenetikus éljenzés tör fel s hangzik percekig, aminő még nem visszhangzott e fenséges királyi falak között.

Az ebédnek vége volt. Csernoch János hercegprimás néhány szavas hálaadó imát rebegett, következett a kézmosás szertartásosan, azután újra fejére helyezték a királynak Szent István koronáját s abban a sorrendben, ahogy érkeztek, eltávoztak a fényes társaságból. Míg a király s a királyné és kísérete kivonultak, addig hangzott a riadalmas éljenzés s tobzódott a magyar lelkesedés. Mikor az ételekkel megrakott asztal magára maradt, a fényes tár-

saság odavonult, fejcsóválva nézték az ottmaradt jó falatokat s egy-két perc alatt az elvihető gyümölcsök, száraz tészták, cukorkák s finom sütemények — az asztalról eltűntek.

*

Igy folyt le az a koronázási ebéd, ahol a pazar ételekből senki nem evett. Csak arra vagyok kíváncsi, gondolt-e reá valaki, aki az ebéd leírását, ha nem is élvezte, de legalább végigolvasta, vajjon az a sok előkelő ember és nagy ur, akik kora reggeltől kezdve jelenvoltak a koronázási szertartásokon s étlen-szomjan töltötték az egész délelőttöt, sőt egy-két délutáni órát is, hogyan birták ezt ki és miként voltak képesek üres gyomorral nemcsak végignézni, de végig is éljenezni azt a fényes, azonban üres, jelképes ebédet?

Hát akik erre véletlenül rágondoltak, ne sajnáljanak le minket, mert a koronázási ebédet megelőző egy órával, az étkezési nagyteremhez tartozó négy nagy mellékteremben elhelyezett asztalok csakugy roskadoztak a legfinomabb büffétől. Voltak ott hideg halak, rákok, sülték, pecsenyék garmadaszámra, sonkák, felvágottak, porhanyós sütemények, tea, sör, bor, pezsgő, olyan bőven, hogy az a négy-ötszáz ember nemcsak lakmározott kényelmesen és teljesen jóllakott, de beszerezte azt a derüs, lelkes hangulatot is, amely az emberi gyarlóságnál fogva, forrása és mozgató ereje volt a koronázási ebéd alatt kitört és meg-megujuló nagy lelkesedésnek, éljenzéseknek. És ki kell jelentenem, hogy ezen előre nem tudott fejedelmi villásreggeli nemcsak jól esett, de abból derекasan kivettem részemet.

Végső mondanivaló

Régen nem dolgoztam olyan sokat s olyan komolyan, mint az utolsó hat hónap alatt. Nem tudom, érdemes volt-e? Alaposan csalódtam, hogy amit januárig feldolgoztam, az elég lesz-e a nyomdának, mert azóta hétről-hétre rágják a fületem kéziratért. Most aztán a végére értem, nem az emlékirataimnak, hanem csak ennek a vaskos könyvnek s magam bámulok rajta, hogy józan ember, olyan kevés idő alatt miként tud ilyen tömeget össze-vissza firkálni.

Ugy vagyok vele, mint az egyszeri okos ember, aki rengeteg sokat olvasott, tanult s csak akkor vette észre, hogy milyen keveset vagy éppen semmit sem tud. Hát én is sokat irtam, talán nagyon sokat is, de keveset abból, amit még le kellene írni, el kellene mondani. Avagy semmit sem irtam abból, ami a jelen nemzedékre tanulságos vagy érdekes lett volna. Sajnosan kell azért megállapítanom, hogy a rendelkezésemre álló nagy anyaghalmazból sok eseménynek, epizódnak leírása elmaradt, mert már nem futotta sem az időből, sem a papirosból.

De már mindegy, akár hogy is van, mert én igyekeztem a multnak elvesző mélységeiből felszínre hozni és bemutatni annyit, ami fogyó fizikai erőmből, meg az én agyam és lelkem szellemi tartalékjából kitellett.

Tehát itt az írás, olvassátok. Azzal, hogy jóakaróim és kevésbé jóakaróim nézzenek tul a gyarlóságokon és térjenek napi-rendre a pápaszemes kritizálás felett, mert akár dicsérnek, akár ütnek, ezzel sem ezen a könyvön, sem rajtam nem javitanak.

Egyet tudok, hogy a jószándék megvolt bennem s ez is valami. De azt is tudom, miszerint az ilyen jószándék nem elégséges arra, hogy ezt az olvasók drága pénzen megfizessék. De ha már ezen az apróságokon az olvasó is, én is tulvagyunk, hát békülünk ki.

Aki ad valamit arra, hogy velem, a 74 éves öreg emberrel csendesén társalogjon s egy-egy kevés időt elbeszélgessen régi időről, elmúlt eseményekről és kárbavesztett életről, az nézzon bele ebbe a sok írásba s időközönként olvasson el belőle egy-egy keveset. Ez nem árt meg senkinek, de nekem a magyar lelkeken keresztül s a tulvilágról is jól fog esni, hogy vannak sokan vagy kevesen, akik e könyv sűrű barázdái közül rám gondolnak. Sőt én meg is köszönöm azon nagyon keveseknek vagy csak annak az egynehánynak, akik elég türelmesek voltak ezt az én szellemi örökségemet végig olvasni.

Lódulj utadra, te nehéz könyv és könnyítsd meg ember-társaim jó- vagy balvéleményét felőlem.

Arad, 1929 február 28.

Dr. Barabás Béla.

A hetvenéves Barabás Béla ünneplése Aradon

Barabás Béla 1925 december 12-én töltötte be hosszú, küzdelmes életének 70-ik évét, amikor szűkebb hazája, Arad, az ő szülővárosa méltó keretek között emlékezett meg nagynevű fiáról.

Aradváros társadalma meihatott lélekkel üdvözölte az ősz Barabás Bélát és a forró hangulatba beleszólt a megye és a szélesebb Erdély közönségének nagyszerű elismerése is. Az ünnepség elragadó módon folyt le, éreztük, hogy egy történeti személyiség érdemei előtt hajoltak meg a hálás szívek és Barabás Béla az idők szellemében egyszerű formában ugyan, de annál intenzívebben kapta meg kiváló érdemeinek szerető elismerését. Jólesett tudnunk, hogy megpróbált városunk megpróbált magyarságának az élen ilyen kiváló egyéniség áll és hogy vele együtt városunkra is fény sugárzott. Az ünnepnapnak és az ünnepi estnek minden mozzanata méltó hangulatban és megnyilatkozásban folyt le. Ez volt hosszú évek óta az első magyar ünnep Aradon, ahol a magyar szó s a magyar lélek szabadon és korlátozás nélkül nyilatkozott meg. Ennek az ünnepnek bensősége és fénye bevilágított Barabás Béla multjába s onnan sok szép képet vetített a jelen magyar nemzedék elé. Ezért, mintegy befejezéseként dr. Barabás Béla be nem fejezhetett emlékiratainak, mint utolsó közlemény, hadd álljon itt e szép ünnep leírása s közlése, az akkori laptudósítások nyomán.

Ünnepi mise a minoriták templomában.

A szombat délelőtt megszokott hétköznapi csendje üli meg a templomot. A szentképek és faragványok némán néznek le a falakról. A két első padosor piros posztóval van bevonva, jelezve, hogy itt ünnep készül. Tíz órakor benépesül a templom. Előkelő, ismert

urak jönnek a templomba, majd egyszerre bejön a főajtón Barabás Béla szálas alakja, mellette hűséges felesége. Ma ünnepi mise van. Nem megrendelt mise, hanem a minorita-atyák önként ajánlották fel a hálaadó isteni szolgálatot s a szent misét erre a ritka alkalomra, hogy a magyarság aggastyán vezére elérte a hetven esztendőit. Dr. Monay Ferenc plébános fehér karingben kilép a sekrestyéből, utána még négy fehér karinggel ékes minorita pap. Kezdődik a szertartás. A papok kéri az egek urát, engedje meg, hogy a vezér, az ifju szívü agg harcos, még soká küzdhessen friss erőben és egészséghen a magyar érdekekért és jogokért. Az ősz Barabás Béla és felesége meghatottan ülnek a padban, nem szólnak egy szót sem, a nagy némaságban imára kulcsolják kezüket. A misére megtelik a templom, eljöttek az ismerősök, a jóbarátok tisztelők. A mise után Barabás Béla és felesége bementek a plébániára s hálás szavakkal köszönik meg az Ur szolgáinak, hogy ősz fejükre az Isten áldását könyörögték.

Barabás Béla lakásán.

Alig érkezett haza Barabás Béla feleségével, már ott voltak az aradi újságírók testületileg, akik meleg szeretettel köszöntötték Barabást, az újságírót, aki annak idején százával írta s írja ma is a hangulatos cikkeket. Délelőtt tizenegy óra után benépesül a más-kor oly csendes Szent László-uccai lakás. A jubiláns és a méltóságos asszony kissé idegesek, izgatottak. Sűrűn érkeznek a vendégek, a gratulálók, akik eljönnek boldogságot, szerencsét és jó egészséget kívánni.

Egyszerre csak nyílik az ajtó és három komoly ur lép be. Mind a három egykor nagy ur volt. Kintzig János Aradmegye volt főispánja, Purgly László szintén volt aradi főispán, Korossy György Temesvár város és Temesmegye volt főispánja. Mind a hárman méltóságosok, Barabás Béla volt főispán és delegációs elnök a negyedik méltóságos. A négy méltóságos bevonul a tágas dolgozószobába, kedélyesen eldiskurálnak egymással, pedig valamikor nagy politikai ellenségek voltak, Barabás Béla a megalkuvást nem tűrő függetlenségi eszmék harcosa, Kintzig János Tisza István exponált hive. Most összehozta őket a közös fajszeretet. Már nincsen 48 és 67, most csak magára hagyatott magyarság van és amikor arról van szó, hogy ezt a magyarságot vezetni és segíteni kell, akkor leomlanak a mult politikai korlátai.

A méltóságos asszony, a nagyasszony, ez a drága derüs

asszony fáradhatatlan a kínálásban, mindenkihez van szava, mindenkit kínál likőrből, pálinkából, pogácsából, süteményekből, a jó harapnivalókból. Maga a jubiláns a régi, kedélyes, joviális Barabás Béla. A hangulat olyan fesztelen és kedélyes, Barabás Béla régi-régi epizódokat mesél a multjából. Az ő gazdag és csodálatosan tündöklő multjából.

Az ünnepnap estélyén társasvacsorára gyűlt össze Arad magyarsága és azok, akiket messze földről hozott ide az ősz politikusi iránti tisztelet, a fél évszázados nemes, lelkes küzdelem megbecsülése. A Fehér Kereszt emeleti hatalmas termében négyes asztalsor mellé sorakoztak Barabás Béla hívei és tisztelői. Az ünneplok számát szinte fel sem lehet számlálni.

Az aradi nőegyletek üdvözlése

Igazán megható jelenség, amikor Arad lelkes magyar asszonyai is előállottak, hogy elismerésükkel és szeretetükkel árásszák el az erdélyiek magyar vezérét.

A nagyterem bejáratánál az aradi jótékony nőegyesületek vezetői várták az ősz politikust. Tíz óra felé járt az idő, amikor Barabás Béla, karján felesége, mellette pedig nővére, megjelenik a terem ajtajában. Hosszu, percekig tartó taps és éljen zugott végig a nagytermen, szinte visszahökken az ünnepelt pár a szeretetnek ily hatalmas megnyilvánulásától. Barabás Béláné a félkörben álló hölgyekhez siet és keblére öleli őket. A taps még mindig tart és az ünnepelt fáradt boldogsággal támaszkodott az ajtóhoz. Lassan-lassan elült az ováció, majd előlépett dr. Justh Jánosné, aki csengő hangon, melegen, megilletődött komolysággal köszöntötte az aradi magyar hölgyek nevében Barabás Bélát.

Felcsillanó szemmel állt Barabás, tekintetét a hölgykoszorura szegezve és meghatottan hallgatta az üdvözlő szavakat, amelyek végén a következőkben válaszolt:

— Kedves szép hölgyeim! Ugy látom, hogy a földön is van mennyország, amelynek kapujában angyalok várják a 70 éves öregembert és hitvestársát, aki eljött vele, hogy örvendezzen az örvendezőkkel és keseregjen a kesergőkkel. Hálás szívvel borulok le Arad asszonyai előtt, akik emlékebe idézik a multat, megédesítik a jelent és biztatást adnak a jövőre.

Lelkes taps követte az ősz vezér szavait, majd a rendezőség diszhelyre vezette Barabást és feleségét s kezdetét vette a banket.

A diszvacsora

Az asztalfőn Barabás Béla ült, jobbján a felesége, az aradiak nagyasszonya, aki mellett az Országos Magyar Párt kolozsvári központjának nagynevű kiküldöttje, dr. Jakabffy Elemér, a párt al-elnöke foglalt helyet, Barabás mellett Zima Tibor, a Magyar Párt parlamenti képviselője, az egész pompás magyar demonstráció lelki szervezője ült. A terem zsufolva volt résztvevőkkel.

Zima Tibor országgyűlési képviselő felemelkedett és az ünneplő közönség néma csendben figyelt fel szavára:

— Arad magyarságának színe-virága gyűlt össze ma, hogy lerőjja tiszteletét és hódolatát ősz vezérével szemben, aki ma születésének 70-ik évfordulóját ünnepli. Más körülmények között ez az ünnep lehetett volna a Barabás Béláé vagy a családjáé, az új államhelyzetben azonban kénytelenek voltunk kisajátítani ezt az ünnepet Arad és Erdély magyarsága számára. Ismerjük annyira Barabás Béla odaadását és áldozatkészségét minden magyar ügy, minden magyar érdek iránt, hogy egy percnyi kétségünk nem lehetett az iránt, hogy Barabás Béla kész örömmel engedi át legcsaládibb ünnepét is az ő szeretett magyar testvéreinek s meggyőződésem, hogy így látja teljesnek ő is a maga ünnepét, ha azt magyar testvérei között, a magyarság ügyének szolgálatában ülheti meg.

— De ezen a ponton jogosan föl is vethető a kérdés: joga van-e egy férfinak, aki egész életét közügyek szolgálatában töltötte el s akinek neve annyira összeforrt mindazzal, amit csak kifejezhet ez a szó: „magyar”, joga volna-e még más körülmények között is családi ünnepként megünnepelni az életének egy olyan kivételes stációját, mint amit a 70-ik születésnap jelent?

— Hetven év. Milyen hosszú és mégis milyen rövid idő! Milyen kevés embernek adatik meg erőben és egészségben elérkezni arasznyi létünknek erre az állomására, amely messzinek tetszik, ha feléje tekintünk s mégis milyen rövid annak, aki visszatekint róla. Még Petőfi szerint is „eláramlik az élet”, pedig ő alig érte meg a földi lét tavaszának idusát, mennyire iramlott, rohant az élet avval, aki immár „szeptember végéről” tekint vissza egy hosszú és tartalmas életre, harcok és küzdelmek fergetegére, sikerekre, dicső és boldog napokra s aztán egy, egyetlen egy bukásra, amely nemcsak az ő életének, de egész nemzetének tragédiája lett...

— Hosszu az ut, — mint az angol katonadal énekli, hosszú

örömmek és fájdalomnak göröngyeivel telehintve. Hosszu az ut, amelyen a fiatal aradi ügyvéd elindul a közéleti pályán, egy országot remegtet erőteljes hangja, bálványokat dönt, de maga is bálvánnyá lesz: az intranzigens, amely nem alkuvó, a Bécsset remegtető, az inkarnátus magyar bálványa, aki csak egy célt ismer, csak egy ideálért küzd: erősnek, önállónak és függetlennek, szabadnak látni hazáját s ezért a poklok kapuival is megvív.

— Hosszu az ut és magasan ívelő a pálya: Arad, Gyoma, Nagyvárad, Budapest, Vác, Nagykőrös, Szilágysomló, Bécs hódolnak meg a félelmetes kuruc előtt, a régi korban világhírű hadvezérek diadalutját jeleznék ezek az állomások. Hosszu az ut és fájdalmasan fölemelő érzés ma visszagondolni ennek a pályának dicsőséges állomásaira. És ennek a városnak közönsége tudja, hogy Barabás Béla a világ legtekintélyesebb uralkodójának jobbján képviselte a magyar törvényhozást, hogy ugyanaz a Barabás Béla, akiben egy ország magyar népének felszabadulási törekvései feszültek, ma egy maroknyi magyarságnak az élethez való jogát keresi és szorgalmazza.

— Hosszu az élet annak, aki ezt tétlenül tölti ki, akinek szive nem százezrekért dobog s akit nem hevitének eszmék, ideálok, nemes és szent célok. Rövid annak, aki embertársaiért, fajáért, nemzetéért egész élete munkásságát áldozni tudja. Fel a szivekkel! Aki csügged, az elveszett, a közéletben és a politikában a szentimentalizmus halált jelent. A bálványdöntő Barabás Béla maga is bálvánnyá lett: a nyelvéért, kulturájáért, kisebbségi jogaiért küzdő magyarság bálványa. Hódolattal tekintünk az ősz vezérre, akinek öregségére nyugalom helyett további küzdelmeket, harcot, munkát osztott ki a sors. Nagy fájdalom szenvedések idejében gondolni vissza a boldog napokra, de szenvedések acélozzák a szívet és a fájdalom teszi nemessé a lelkeket.

— Acélos szívvvel, tiszta és nemes lélekkel kéri minden magyar a népek Istenét: adjon hosszú életet Neked és adjon erőt, nem lankadó energiát, meg nem alkuvó akaratot ahhoz a munkához, amelyet nekünk, aradi magyaroknak a Te vezetésed alatt kell végeznünk. Engedje a Mindenható, hogy a mosolygó öregség napjaiban soká élvezd magyar véreid ragaszkodását s aranyozza be életed alkonyát az a meleg és őszinte szeretet, amellyel ennek az országnak minden magyarja viseltetik a Te személyed iránt.

A képviselő beszéde hatalmas éljenzést váltott ki, amit eleven tapsorkán követett.

Jakabfy Elemér dr., a Magyar Párt alelnöke, a Magyar Párt elnökségének képviselőjében így szólott:

— Tisztelt Uraim! Nekem jutott a kitüntetés, hogy a romániai Magyar Párt elnökségét képviseljem ezen lélekemelő ünnepségen. A sors különös játéka, hogy a mi nagy nemzeti egységünk nevében én álljak itt az ünnepelt előtt, noha politikai multammal tiz esztendőn át az ő politikai ellenfele voltam. A mi ünnepeltünk politikai felfogását a multban semmi sem jellemezte jobban, mint az a két mondat, amelyet az 1912. évi költségvetés tárgyalásakor egy közbeszólásra rögtönzött volt, a magyar képviselőházban:

— „Mit hozott Bécsből, amikor a delegáció elnöke volt?”

A válasz pedig így szólt:

— „Azt is megmondhatom. — Semmit, mert Magyarország abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy senki semmi jót nem hozhat neki Bécsből, még Barabás Béla sem!”

Erre az én hozzászólásom a következő volt:

— „Még az osztrák császár hatalmát is csak a magyar nemzet érdekében szolgálja Tisza István!”

— Elhagytuk mindketten ezeket a partokat, a delegáció egykori elnöke és én is, annak egykoron legfiatalabb tagja. S ha most Önök közül valaki megkérdezné, hogy mit hoztak magukkal e partokról, klasszikus rövidséggel én is azt válaszolhatnám:

— Mindazt, ami a Barabásokat Barabásokká teszi, fajunk, nemzetünk törhetetlen, soha meg nem szünő rajongó szeretetét. Ez az, ami kötelességünké teszi, hogy feledjük a mult minden ellentétét, a világnézetek különbségét és tiszteljük egymásban a becsületes, nemzete sorsáért áldozatos magyart.

— Bizonyára Önök is olvasták Iorga Miklósnak, a kamarában néhány nap előtt elmondott szavait. A történettudós mondja meg az orvosnak:

— „Erdélyt a felekezeti oktatás élte, ennek az oktatásnak akkora a felsőbbsege, amennyit az Ön összes inspektora együtt sem tudnak adni. Mikor olyan kevés a tradíciónk, senkinek meg nem engedhető, hogy hozzányuljon ahhoz a kevés erőforrásunkhoz, ami van. Mikor ifjuságunk a gyűlölet kitöréseiben fürdik, amelynek piszkos forrásait ki tudjuk mutatni, nem engedhetjük meg, hogy hozzányuljatok ahhoz a jó szellemhez, amelyet a felekezeti iskolák képviselnek.”

Majd így folytatta:

— „Találnunk kell modus vivendit, nemcsak a romániai kisebbségekkel, hanem a határokon kívül élő magyarság mérsékelt elemeivel is.”

Igaz, uraim, hallottunk mi már ilyen szép szavakat máskor

is, más román vezérférfiaktól is. Csakkogy ha most körülnézünk, látnunk kell az ilyenek megsokasodását, melyeket nemcsak a választás előszele hozza, nemcsak kicsinyes pártszempontok, hanem az a sok új szellem, amelynek leadó állomásai ott vannak a svájci tavak partjain, melynek hullámhosszait felfogják a Ducák és Iorgák és hiába állnak elébe a tömegekkel a Pteancuk és Cuzák. És ha Önök most azt kérdezik, mi hozta létre az új szellemet, talán erre is megfelelhetek. A gazdasági szükség és a helyes megismerés. A világ gazdasági érdeke és az, hogy Európa hatalmasai előtt végrevalahára mi, kisebbségek is, kellő formában bemutatkoztunk.

— Tisztelt Uraim! Én arra kérem Önöket, hozzák meg Barabás Béla hetvenedik születésnapjához azt az ajándékot, amelyre az ő szíve leginkább vágy és amelyet mi is olyan nagyon óhajtunk: a lüktető magyar közéletet. Az ő számára pedig kívánom, hogy ennek a közéletnek minden gyümölcsét, még az aggkori hanyatlás napjai előtt jó egészségben, örömtelt gondatlanságban élvezze.

Az országos Magyar Párt képviselőjének köszöntésére percekig tartó éljenzés volt a válasz. Majd *Justh János dr.* állott fel és az aradmegyei magyarpárti tagozat nevében mondott nagyhatású beszédet, mint Barabás Béla régi fegyvertársa.

— Midőn poharam az ő egészségére ürítem, azt kérem a mindenhatótól, tartsa meg nekünk Barabás Bélát mai szellemi és fizikai egészségében még számos évekig, hogy az ő bölcs vezetése mellett és tanácsai szerint nemzetiségi életünket a mondott értelemben teljesen kiépíthessük, amit nem kétletem, hogy ő élete koronájának fog tekinteni. Az Isten éltesse őt!

Alig ült el a lélekemelő ünneplés, amelyben Barabás Bélát részesítették, Justh János beszéde után *Stauber József*, az Aradi Közlöny főszerkesztője emelkedett szólásra s a jubiláló ősz vezér hitvesére, Barabás Bélánéra mondott nagyhatású köszöntőt:

Hölgyeim, Uraim! A férfi sorsa a nő. Boldog az a férfi, akit olyan nővel áldott meg a végzet, hogy osztályos társa urának öröm és baj közepette, egyaránt. Boldog az a férfi, akinek munkakedvét az asszony biztató szeme aranyozza meg és ambíciójának magasbatorítását a feleség öltözteti föl szárnyakkal. A szerencse kegyeltje az a férj, akire az élet delén két kézzel szórja nemes lelkének minden gazdagságát és az élet alkonyán jóságos szívének minden aranyos sugarát egy egyszerű asszony.

— Harminc esztendő temérdek emléke fűz engem Barabás Béláék házához. A politika megpróbált egyszer-másszor szétválasztani bennünket, de hiába volt minden mesterkedése, mert mi

az egyenes lelkű emberek összetartozásának törvénye alapján, egymásra találtunk megint. Három évtized patinája öleli körül az én mélységes tiszteletemet egy örökfiatal asszonnyal szemben. A régi magyar Nagyasszonyok, a Lorántffy Zsuzsannák ajándékozták meg vele Barabás Bélát. És feldiszipolták ajándékukat a legragyogóbb ékességgel, amit az ura házához vihet egy asszony. Adtak neki briliánsból szellemi erőt, acélból akaratot és a napsugarak melegéből szívet.

— Barabás Béla minden kivételes tehetsége és nagy koncepciója mellett is ennek a hármasszajándéknak köszönhetjük azt a rendkívüli karriért, amit a mi kedves ünnepeltünk befutott és ennek köszönhetjük ezt a mai gyönyörű napot.

— Legyen e percben minden hódolatunk Barabás Béláné ömeltóságáé, akit a magyar asszonyok mintaképe gyanánt, férje boldogítására az Uristen még nagyon sokáig éltesse!

Sokáig zugott a taps, a lelkesedés árja s ezt az ünneplést a nagyasszony könnyezve köszönte meg.

Marót Sándor az Aradról elszármazott nagyváradi ujságíró a többek közt ezeket mondja:

— Testvéreim! Szép volt a mult, de fontosabb a jelen, — mert ebből fakad a jövőnk. És a földnélküli Barabás harcol — a más birtokáért. A háznélküli Barabás, a mások fedeleért. Az iparos adójáért, a kereskedő taksájáért. Felkapja régi fringiját, az ujságíró nemes acéltollát és a lelke vérével vési a szívekbe:

— Ti, magyarok, akik itten éltek, hátra ne nézzetek. De egy új épület nehéz állványánál adjátok kézről-kézre a téglát. Fogjatok össze és — dolgozzatok.

Itt állunk egy csodakutnál, meritettünk belőle, mint diák a hazafiság üdítő forrását. Szívtuk belőle, mi ujságírók, a nemes harcok tűzét.

Most eljöttünk hozzád, 70 éves, ősz Barabás Béla, újból tanulni — fiatalságot.

Dr. Krenner Miklós, az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Ujságírók Szervezetének alelnöke, a romániai magyar ujságírók nevében köszöntötte a magyarság vezérét.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után *Barabás Béla* emelkedett szólásra. A terem közönsége percekig tartó tomboló tapsal és éljenzéssel ünnepelte a jubilánst, aki előbb a viharos óvációtól, majd a megatottságtól alig tudott szóhoz jutni. Sokáig tartott, amíg a tetszészaj elül és Barabás Béla érces, minden idővel dacoló, zengő hangja megcsendült. Az első mondatokban hálásan és-

elfogódott lélekkel mond köszönetet azokért a lelkes üdvözlésekért és ünneplésért, amelyben őt a mai évfordulón részesítették.

Sajnos, az egész beszédet azért nem közölhetjük, mert arra ő nem készült, előre le nem írta s ez a szép beszéd elejétől végig, a közvetlen érzéseknek volt hullámváza s a jóleső behatásoknak zengő dallama. Azért csak egyes részeket ragadtunk ki a rögtönzött szónoklatból. Ezeket mondta:

— Ugy érzem, ez a mai ünnep nem az én személyemnek szól, hanem Erdély magyarsága ünnepli önmagát. Nekem most az a feladatom, hogy ezt az alkalmat megragadjam és ezen a magyar ünnepen messze elhangzó szóval figyelmeztessen a letargiába merült erdélyi magyarságot azokra a kötelességekre, amelyekkel nemzetiségének, iskoláinak, kulturájának — önmagának tartozik.

Majd felhívja a magyarság figyelmét arra a szinte közhellyé vált igazságra, hogy szervezkedésben van az erő és megállapítja, hogy önmagát erősíti, aki a Magyar Párt szervezeteinek erejét növeli.

— A magyarságot úgy tekintem, — folytatta Barabás Béla — mint egy szép, dus erdőt. Sokféle fa van az erdőben, de valamennyi egy talajból nőtt ki — az anyaföld, a szülőföld áldott humuszából. A magyarságot az utóbbi időben egy politikai csoport, vallás szerint akarja részeire bontani és az amugy is megfogyatkozott magyar erőket egymás ellen fordítani. Hangozan kimondom, hogy ez az áramlat ellensége a magyarságnak, mert értékes részeket akar leszakítani a magyarság csonka testéről. Én a zsidó-magyarokat ugyanugy értékelem, mint akár a katolikus vagy a református magyarokat. Ismétlem: különféle fák vagyunk, de valamennyien a magyar föld termékeny talajából sarjadzottunk, hogy gyümölcssel, virággal, honfiúi kötelességekkel viszonozzuk a szülőföld nemes vérkeringését.

Azután az Erdélyben uralkodó nemzetiség és a magyarság viszonyát fejtegeti. Leszögezi, hogy a kisebbségben maradt magyar nép a legszélsőbb határig lojális a román hatóságokkal és nemzettel szemben. Mi tiszteljük az állam törvényeit — mondotta — a nép nyelvét, valamint nemzeti jótulajdonságait, de kívánjuk, sőt követeljük, hogy az államhatalom és közegei tiszteljék a mi nyelvünket, hitünket, vallásunkat, iskoláinkat s régi jó szokásainkat, amelyek új hazánk kulturáját európai színvonalon tartják.

— A mai összejövetel — fejezte be beszédét Barabás — legyen határhő magyar kisebbségi életünkben. Ébredjünk végre nemzeti létünk komoly tudatára, ne aprózzuk el erőnket, hanem céltudatos munkával törekedjünk arra, hogy a magyar kisebbség

ebben az országban elfoglalhassa azt a helyet, amely őt kulturája, politikai fegyelmzettsége, államfentartó tulajdonságai révén megilleti. Adja Isten, hogy ez a mai beszédem ne elröppenő szó legyen, hanem olyan jótékony szellő, amely élessze azt a szent tüzet, amely magyarságunkon át a nagy közügyeknek áll szolgálatában. Éljen az aradi magyarság!

Szünni nem akaró éljenzés és taps követte a nagy figyelemmel hallgatott beszédet, amely után még számos felköszöntő hangzott el. A feledhetetlenül szép magyar ünnep lelkes hangulatban a késő éjszakai órákban ért véget.

Levelek, táviratok, üdvözlések

Azt már lehetetlen felsorolni, hogy hány levél, távirat és írásbeli üdvözlés érkezett Barabás Bélához, de közérdekű és súlyos tartalmuknál fogva, mégis közlünk néhányat:

*Országos Magyar Párt Elnökség.
Chuj-Kolozsvár.*

Méltóságos dr. Barabás Béla urnak

Arad.

Nagyon Tisztelt Méltóságos Ur!

Az Országos Magyar Párt elnöksége nagy örömmel vette azt az értesítést, hogy Arad és vidéke magyarsága abból az alkalomból, hogy a magyarság javáért folytatott küzdelmes életének 70-ik évéhez ér, ünnepet ül. Ez az ünnep nemcsak az aradi magyarság ünnepe, hanem éppen, mert a hetven évből legalább ötvenet Méltóságod a magyarság szolgálatában töltött, ünnepe mindazoknak, akik magukat magyarnak vallják. Mindezek lelke összedobban e hó 12-én egy egyetemes, mindnyájunkat átfogható nagy érzésben.

Adja a Mindenható, hogy a romániai magyarság még soká tisztelhesse vezérei között Méltóságodat és lássa sikerét el nem muló hálánkkal kísért fáradozásainak.

Fogadja e kívánságok kifejezését oly őszintén, mint a mily őszinte az érzés, amelyből az fakad.

Hazafias üdvözléssel:

Ugron István, elnök.

dr. Deák Gyula, főtitkár.

Nyiregyháza város tanácsa szintén küldött üdvözlő átiratot Barabás Bélának. Az érdekes írás így szól:

Méltóságos dr. Barabás Béla urnák

Aradon.

Méltóságos Uram! Kedves jó Bátyám!

Nyiregyháza város egész közönségének s a magam őszinte, szívből jövő jókívánságait tolmácsolom abból az alkalomból, hogy december 12-én betölti születésének 70-ik évfordulóját. Azt hiszem, városommal együtt sokan vagyunk, akiknek gondolata és érzése Méltóságod felé száll és köszöntjük a nemes és tisztalelkű embert, akit mindannyian szeretünk és tisztelünk. A Mindenható jóvoltából Méltóságod elérte a patriárka kort, látott sok jó és rossz napokat. Szenvedett és türt, mint Jób és egyedüli reményét a mi Istenünkbe helyezte. Áldja is meg érte a Mindenható minden áldásával és megpróbáltatásában érezze a mi szívünkben a Méltóságod felé áradó szeretetet.

Nyiregyháza, 1925. december 11.

Bencs Kálmán
polgármester.

Ferencz József, az agg unitárius püspök Kolozsvárról, sajátkezűig ír egy megható hosszú levelet, amelyből az alábbiakat közöljük:

Igen tisztelt Barátom
és kedves öcsém!

Megengeded ugy-e, hogy az én 90 évemmel Téged, aki csak 70 éves leszel a napokban, ne csak barátomnak, hanem öcsémnek szólítsalak, mert nekem úgy tetszik, mintha ezzel inkább kifejezném azt, mily közel állasz Te az én szívemhez. Pedig szeretném, hogy ezt Te is tudd és meg légy győződve róla...

Figyelemmel kísértem a Te pályafutásodat, munkásságodat és tevékenységedet, bámulva előhaladásodnak, sok kitüntetésednek, a köztisztletnek és közbecsülésnek, amely minden állásodban méltóan osztályrészül jutott, lelkemből örvendve. Hogyne éreznék hát közel szívemhez, sőt mondhatom, hogy állandóan benne élsz.

Szívem szólal meg most is, mikor egy pár nap múlva 70 éves korodat fogják ünnepelni. Hittel és reménnyel üdvözöllek e napon, kívánva s buzgó imámmal kérve a jó Istent,

hogy amit én már nem érek meg, Te láss jobb napokat mint a mostaniak, amikor este bánattal és keserőséggel fekszünk le s reggel aggodalommal kelünk fel.

Legjobb kívánataimat megújítva, másodszor is, harmadszor is és százszor is vagyok őszintén igaz barátod

Ferencz József
unitárius püspök.

Pacha Ágoston, temesvári róm. kath. püspök levelében ezt írja:

Méltóságos Uram!

Olvasom, hogy Méltóságod néhány nap mulva Isten kegyelméből, betölti a 70. esztendő. Ha örömmünnepet ülnek azok, akik mint ker. katolikus hivek hozzám tartoznak, ez nekem is ünnepem. Ily fölfogással tiszteletteljesen köszöntöm Méltóságodat 70. születésnapján s életére s minden munkájára Isten bőséges áldását kívánom.

Adja Isten, hogy a minoritások javára s a mi édes Anyánk, a katolikus Egyház érdekében minél több jót művelhessen.

Visszaemlékezve régi ismeretségünkre s a Méltóságos Asszonynak tiszteletteljes üdvözlétemet küldve, maradok
Temesvár, 1925. dec. 7-én.

tisztelő főpásztora
Pacha Ágoston,
apostoli kormányzó.

Azokról a száz és száz levelekről és táviratokról, amely mind bensőségteljesen köszöntik az ünnepeltet, már nem emlékezünk meg. A kisebbségi sors felejthetetlen ünnepe marad ez a nap, hiszen ebben a kegyetlen életküzdelemben oly kevés az ünnep.

Közli:
Major Béla.

Tartalomjegyzék

	Oldal
Dózsa Endre levele.....	5
Bevezető.....	9
Az apám, az édes anyám s az én gyerekkorom.....	13
Az egyetemi évek és az ifjusági mozgalmak.....	27
A csász. és kir. közvitéz.....	36
A vármegyeházán.....	39
Az én kis családom.....	42
Tisza Kálmán és — én.....	53
Az aradi tizenhárom vértanu kivégzési helyének emlékei.....	58
Kossuth Lajosnál.....	69
Hogyan nem lettem unitárius pap.....	75
A tizenegy mandátum.....	78
Mazzini száz éves emlékezete.....	89
A török-magyar barátság.....	92
Az aradi gyásztér ma.....	100
A darabont-kormány és a magyar koalíció 1905—1906.....	103
A magyar delegáció.....	116
Tengerre magyar!.....	128
I. Ferencz József asztalánál.....	136
Kedélyeskedés a királlyal.....	142
A koronázás és a Gotterhalte.....	146
Arad az én hazám.....	149
Az aradi magyar miniszterium 1919 május havában.....	155
Az én kitüntetéseim.....	166
Amikor én unitárius templomban prédikáltam.....	174
A talált ékszer.....	178
Az egyetemi ifjuság bucsuja és elismerése.....	181
Amerikából — francia fogságba.....	185
Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya”.....	209
A vándorló aradi szobrok.....	218
A régi képviselőházból az új Országházba.....	257
II. Rákóczy Ferenc sirjánál Konstantinápolyban.....	265
A szegedi árvíz.....	281
Koronázási ebéd.....	298
Végső mondanivaló.....	305
A hetvenéves Barabás Béla ünneplése Aradon.....	307

**Tip.
CORVIN
Arad**

Ára 500 Lei
—
**Magyarországon
20 Pengő**